

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 10

**Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов**

Одеса
2015

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники — Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет.

*Друкється за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 13 листопада 2015р.*

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради;
І. М. Коваль, д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.;
А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **В. А. Кухаренко**,
д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токарев**, засл. діяч мистецтв України; **С. Д. Василенко**,
д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. іст. наук, доц. **В. Г. Пищемуха**.
Заступник відповідального редактора серії — канд. іст. наук, доц. **Н. І. Серебрянікова**.

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія

Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**, д-р
іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова**, д-р іст. наук, доц.;
М. К. Чучко, д-р іст. наук, доц.; **В. Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.; **О. І. Ганчев**, канд.
іст. наук, доц.; **Н. І. Серебрянікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія

О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.; **А. П. Овчиннікова**,
д-р мистецтвозн., проф.; **І. В. Голубович**, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.;
О. А. Долгополова, д-р філос. наук, доц.; **Е. І. Мартинюк**, канд. філос. наук, доц.;
Л. О. Панкова, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.;
Д. В. Яковлев, д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий**, д-р політ. наук, доц.;
М. І. Мілова, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф.
Л. В. Балтовський, д-р політ. наук, проф.; **С. В. Волковський**, ст. викл.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія:
зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2015. — Вип. № 10. — 184 с.

*Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.*

*Збірник внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 р. №793), філософських та політичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014р. №153).*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20215 10015ПР від 15.08.2013 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електронна адреса серії «Історія. Філософія. Політологія»: vestnik-humanities.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2015

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2015

© Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2015

© Міжнародний гуманітарний університет, 2015

ІСТОРІЯ

Агафонова Н.В.

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету*

КОРДОНИ ПОЛОВЕЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Анотація. В статті на основі парадигми «половці — автохтони» розглядається проблема кордонів Половецької землі. У ході дослідження використано два види джерел: писемні (оригінальна література — літописи, «Слово о полку Ігоревім») і матеріальні (половецькі баби). Фіксацію кордонів засновано на причинно — наслідковому зв'язку, який визначається логікою подій.

Ключові слова: половці, Половецька Земля, Половецьке Поле, уличі, тиверці, яси, косоги.

Для України завжди актуальністю буде відзначатись проблема регіональності: відносин центру і територій. Регіональність виявляє себе у всьому: загальному культурному досвіді (мова, традиції, звичаї), економіці. На сучасному моменті політологи вже навіть виробили карту під умовною назвою «Регіональність політичної культури України». З метою продуктивної оцінки дійсності, постає необхідність вивчення проблеми регіональності шляхом здійснення глибокої історичної рекурсії.

Особливе місце серед регіонів сучасної України посідає південно-східний, який, по суті, від X ст. н.е. до першої чверті XX ст. фігурував під ономастиком «Половецька земля» [1]. Нами в статті «Етнікон «половці» у контексті реанімованої парадигми «половці-автохтони»: спроба полідисциплінарного аналізу» презентовано половців поліетнічною соціоданністю, що «народилася» (як результат державотворчих ініціатив князів з династії Рюриковичів) на основі автохтонних союзів племен та народів: уличів, тиверців, ясів, касогів, русів-півднян [2]. Вдаючись до реконструкції історії русько-половецьких відносин під таким кутом зору, стаємо перед необхідністю визначення кордонів Половецької землі.

Означеній проблемі в історіографії приділено різний рівень уваги [3-17]. Предметну увагу, на наш погляд, до питання кордонів Половеччини виявив у першій половині XX ст. Д.А. Расовський у досліді «Пределы Поля Половецкого» [14]. Автор доводив азійську природу половців: «Половцы — по языку — были народом турецкого (или, как иначе говорили, тюркского) племени, именно — западной его группы и являлись потомками тех турков, которые первоначально жили на Алтайско-Саянском нагорье, у верховьев Енисея

и Оби» [14]. Вчений посилається в цьому моменті на китайські хроніки, та прикрість в тому, що не пропонує підстав, які забезпечили б сприйняття розрізнених племен, візованих в хроніках, з половцями.

Оскільки половці — азійці, то і кордони Половеччини, на погляд Д.А. Расовського, охоплювали азійський природно-соціальний домініон: «...половецкое поле уходило на восток до предгорий Тянь-Шаня и Алтая, и озера Балхаш, то есть до естественных пределов степей. Половецкая земля простирается на восток до Хорезмийского государства и частью до Большой Пустыни (под которой надо подразумевать среднеазиатские степи) — сообщает армянский царевич Гетум. Царевич совершенно правильно определял положение половецкой земли. Мусульманские писатели подтверждают, что половцы на востоке, действительно, достигали течения рек Сырдарья, Талас, Чу и верховьев Иртыша ...» [14]. Та маємо звернути увагу на ту обставину, що мусульманські автори, як і вірменський царевич Гетум, вели мову не про Поле Половецьке, а про Дешт-и-кипчака. На наш погляд, половці і кипчаки — різні етноданності. Звідси кордони геополітичних реалій Дешт-и-кипчака і Поля Половецького будуть різними.

Основним джерелом у процедурі встановлення кордонів Поля половецького вважаємо писемні джерела, серед яких на першому місці — літописи. Акцентуємо увагу на характері інформації. Маємо два види її: перша — прямі координати володінь половців, друга — лише уможливорює топографування.

Прямо (записом під 1152 роком) обриси Половецької землі заявлено в Іпатіївському літописі: «Вся Половецкая земля, что же их межы Волгою и Днепром» [18, с. 314]. Такі координати фіксують приналежність половцям земель Подніпров'я (від Сули та Росі), Подоння, Поволжя, які можемо співвіднести з трьома торговими шляхами: «грецьким», «солоним», «залозним», контроль над якими здійснювали половці.

Другого типу інформації значно більше. Покладаючись на неї, ми встановлюємо кордони Русі та, при цьому, заволодіваємо можливістю уявлень щодо координат Половеччини, адже те, що не є Руссю — Половецька земля. Літопис датує

перший прихід половців 1000-им роком. І цей прихід половців, очолюваних Володарем, може бути наслідком введення інституту посадництва, тому реконструкцію кордонів Русі забезпечує літописне повідомлення про введення практики посадництва Володимиром Першим, в часи правління якого і сталася, власне, держава, адже саме тоді триває процес централізації: устава як крок від звичаєвого права до єдиної правової етики для всіх підкорених союзів племен; християнізація — єдиний монотеїстичний ідеологічний режим; воїнство — не варяги і не ополчення від племен, а дружина — спеціалізований страт. Половці стають тією силою, що опонує державотворчій ініціативі Володимира.

Акція з встановлення посадництва була направлена на узурпацію влади на місцях: влада переходила від племінної знаті (від регіонів) до центру (Києва). І там, на місцях, вона ставала спадковою. Процес болісний і не без протистояння: загибель Бориса і Гліба. Ось до яких міст-регіонів «делегував» намісників Володимир: Новгород — Вишеслав, Полоцьк — Ізяслав, Туров — Святополк, Ростов — Ярослав, Муром — Гліб, Іскоростень — Святослав, Володимир (на Клязьмі) — Всеволод, Тьмоторакіянь — Мстислав, Смоленськ — Станіслав [19, с. 58], Псков — Судислав. Наступний крок — встановлення кордонів і укріплення їх: заходи з фортифікації — вибудовує «грады» течіями річок Десна, Вистря, Трубіж, Сула, Встугна; обносить Русь «змівими валами»; встановлює сигнальні башти; вводить досвід прикордонної служби — багатирські застави.

Виходить, на цьому етапі Новгород з п'ятинами це північний кордон Руської Землі, а річка Сула — південний. Якщо картографувати дану геополітичну реалію, то вималюється її масштабність. Звернемо увагу на ту обставину, що в переліку посадів відсутній Чернігів, перша згадка про який датована 907 роком — текст угоди князя Олега з греками. При цьому більшість істориків (крім того, що акцентують на давності поселення) ставлять Чернігів, характеризуючи його економічний потенціал («имеющий значительную долю в доходах Русской земли») [20], в один ряд з Новгородом. Економічний статус Чернігова підкреслюють дані археології: фіксують значну майнову і соціальну диференційованість населення, видатну роль дружинного елементу; відзначають рівень розвиненості в X ст. міст Сновськ, Стародуб, Новгород Сіверський, які вперше згадано лише у відомостях другої половини XI ст. [20]. Хоча побутує й інша точка зору щодо статусу Чернігова: провінція Руської землі [20]. За всіх характеристик, Чернігів не є підвладним Володимирові Першому, Києву.

Пояснимо в проблемі місця і ролі Тьмоторакіяні. Рюриковичі позбавляють хазар права на данину і в такий спосіб позбавляються права на користування Ітилем. Перед цим відносини носили доволі узгоджений характер: «При национальной (національність — термін для того часу недоречний — А.Н.) и религиозной терпимости хазарской власти, юго-восточная Русь легко переносила свою связь с Хазарией ...Пребывая в лоне Хазарского царства, славяно-русы, видимо, пользовались как объединяющим торгово-политическим центром, его столицей — городом Итиль, расположенным на Нижней Волге и имевшим в числе своих жителей значительное количество славяно — руссов» [21, с. 40]. Протистояння з хазарами означало відмежування слов'ян від Ітилю. З цієї причини, на переконання В.А. Пархоменка, «Русь основывает свой, самостоятельный центр — Тмутаракань» [21, с. 40]. Назву міста можемо перекласти як «тисяча воїнів киян».

Місто, дислоковане на Таманському півострові, — лише торговий форпост Русі, функціонування якого забезпечували озброєні кияни. Звідси тимчасовість Тьмоторакіяні у владі киеворусів. Це, за великим рахунком, час від 989 року до середини XI століття. Та й то, з означеного часового відтинку маємо вилучити трохи більше десятиліття: період, коли Мстислав тьмоторакіяньський (після захоплення Києва у союзі з ясами і касогами) «отаборився» в Чернігові, поділивши землі Русі з Ярославом по Дніпру. Так у владі Мстислава опинилася територіальна вертикаль Чернігів — Тьмоторакіянь. А.К. Зайцев переконаний: «...временное обособление Левобережья способствовало возвышению Чернигова» [21, с. 40].

З'ясування місця і ролі Чернігова і Тьмоторакіяні у геополітиці початкового етапу становлення держави Русь відзначається надважливістю, адже, на наше переконання, ці міста пов'язані як з «народженням» по ловецтва, так і з формування геополітичної реалії Половецька земля. Саме на Чернігівщині і відбудеться перше по-справжньому збройне протистояння половців і русичів: 1068 рік — Сновськ — місто розташоване на північ від Чернігова. Постає питання: як на цій півночі опинилися половці на самому першому (початковому) етапі завоювання Русі? Далі у даному досліді йтиметься про відсутність експансивних намірів половців, про їх намагання на цьому етапі домовитись з Києвом. Чернігів буде відверто опозиційним по відношенню до Києва від часу правління Олега Гориславича, який віддаватиме перевагу половцям, союзу з ними, протистоятиме посиленню влади церкви. Ситуацію змінить Володимир Мономах.

Кордони Русі (а значить і Половеччини) в часи правління Ярослава Мудрого і по його смерті знову прочитуємо з переліку розподілу посадів: Київ-Ізяслав, Чернігів — Святослав, Переяслав — Всеволод, Володимир (на Клязьмі) — Ігор, Смоленськ — Вячеслав, Тьматоракіянь — Святослав (онук Ярослава) і Гліб (син Святослава). Спостерігаємо певне «скорочення» впливу Києва. Йдеться про відсутність Новгороду у переліку посадів. Та, до цього, додається Чернігів. Святослав Ярославич — родоначальник чернігівських князів: 1054-1073. А.К. Зайцев припускає, що Рюриковичі (Ольга, Володимир) встановили контроль лише над західною частиною Чернігівщини [21, с. 40].

Міжусобиці (війни між дядьками і племінниками) на даному етапі носитимуть вбивчий для держави характер, та, при цьому, призведуть, по суті, до остаточного встановлення південного кордону Русі: південною точкою володінь буде Переяславське князівство, місце розташування якого доволі точно, на наш погляд, визначає у своєму дослідженні В. А. Пархоменко — «...город лежавший вблизи Киева» [21, с. 50]. За ним та в Засуллі і братиме свій початок Половецька земля.

Джерелом, що вказує на кордони Половеччини, є художній твір вкрай позначений історизмом [22, 23]. Мова про «Слово о полку Ігоревім»: літературну пам'ятку, що може претендувати на статус «джерело історії». Рядки з плачу Ярослава: «О, Днепре Словутицю! Ты пробил еси каменные горы сквозе землю Половецкую» [24, с. 120]. З цитованого виходить, що Подніпров'я — основний, стрижневий потенціал землі, де народжується половецтво. З часом текст «Задонщини» вже Подоння візуватиме Половецькою землею: «Доне, Доне, быстрая река, ты пробил еси горы каменные, течеша в землю Половецкую» [24, с. 272]. Тут «горы каменные» — Смоленсько-Московське узвишся, — а далі Половецька земля.

Результат протистояння князя новгород-сіверського Ігоря 1185 року з половцями мав неабиякий вплив як на формування нової лінії кордонів, так і на подальший характер взаємин Руської землі і Половеччини. Поразка князя призвела до відновлення кордонів, які діяли за Володимира Першого: «Игорю померк солнца свет, а древо не к добру листву сронило: по Роси и по Суле города поделили» [24, с. 119].

Текст «Слова» є акцентом на данницькій залежності Русі від половців: «А князья сами на себя крамолу ковали, а поганые сами, с победами нарыскивая на Русскую землю, брали дань по беле от двора» [24, с. 112-113]. Поразка Ігоря повертає практику збирання половцями данини на Русі: «Тут немцы и венецианцы, тут греки и моравы поют славу Святославу, корят князя

Игоря, что потопил богатство на дне Каялы, реки половецкой, русское золото просыпав. Тут Игорь — князь пересел из золотого седла в седло рабское. Приуныли у городов забрали, и веселье поникло» [24, с. 114-115].

Надпродуктивним джерелом у визначенні кордонів Половецької землі є кам'яні стели: «половецькі баби», предметне вивчення яких належить С.А. Плетньовій. З семи груп існуючої класифікації, автор в роботі «Половецкие каменные изваяния» (1974) презентує сьому, яка чітко, на її погляд, визначена географічними й хронологічними межами: європейський степ XI — пер. пол. XIII ст. [10, с. 8]. З досліду «...наибольшее скопление статуй приходится на Среднее Приднепровье — Левобережное Надпорожье с притоками, на среднее течение Северского Донца — в основном правобережье с правыми притоками — и на Северо-Восточное Приазовье (побережье Таганрогского залива). Помимо этих трех районов, мы можем сказать, что статуи встречались и в верхнем течении Северского Донца (от Изюма и выше по Донцу и Осколу, примерно до границы степи с лесостепью, в нижнем течении Донца — особенно на его правых притоках), наконец, в Центральном Предкавказье — в степях верховой Кубани и Терекка. Значительно реже попадаются половецкие статуи в Крыму, в низовьях Днепра и в междуречье Дона и Волги» [10, с. 13]. С.А. Плетньова робить висновок: «Намеченные границы распространения половецких статуй, по всей вероятности, соответствуют границам Половецкой земли» [10, с. 17].

Отже, культурною спадщиною половців у форматі «половецьких баб» охопленими є Донеччина, Дніпропетровщина, Запорожчина, Харківщина, Вороніжчина, Херсонщина, Ростовщина, Крим — територія України. Вкажемо кордони Половецької землі, що вимальовуються за аналізом і систематизацією «половецьких баб» — на заході Інгупець, на півночі Рось і Сула, на сході Волга, на півдні Крим, Північний Кавказ. Такі кордони, базовані на досягненнях матеріальної культури, співпадають з їх описом в літературній пам'ятці XII ст. — «Слові о полку Ігоревім»: «Солнце ему (Ігореві — А.Н.) тьмою путь заграждало, ночь стонами грозы птиц пробудила, свист звериный поднялся, встрепенулся Див, кличет на вершине дерева, велит послушать землям незнаемым: Волге, и Поморию, и Посулию, и Сурожу, и Корсуню, и тебе, Тмутороканский идол» [24, с. 104-105]. «Незнаемими» ці землі є для Ігоря. «Незнаемі» можуть бути характеризовані як ніколи не належали киеворусам.

Діюча історіографія співвідносить першу зустріч половців з русичами з серединою XI століття, ігноруючи відомості про їх прихід на чолі

з Володарем до Києва 1000-го року: «Прииде Володарь с половци к Киеву, забыв благодеяния господина своего князя Владимира, демоном научен» [19, с. 68]. Експансивна ініціатива половців — реакція на впроваджені Володимиром інститут посадиництва. Володимир на цей час перебуває на Дунаї, тому відсіч половцям дає Олександр Попович. В середині 50-х рр. XI ст. половці знову турбують Русь: акцію очолює Булуш. Вона викликана смертю Ярослава Мудрого, необхідністю для половців передомовитись. Наслідок — мирна угода [19, с. 91]. Наступна зустріч сторін відбувається 1060-го року — похід половців очолив князь Сакал (Сокал).

Напрошується акцент: дії половців від 1000-го року до 1060-го (цілих 60 років!) носять характер реакції чи то на суспільно-політичні ініціативи киеворусів (які стосувалися інтересів половців), чи то на зміну влади в Києві. Від 1000-го року до 1068-го не спостерігаємо будь-якого намагання киеворуських князів змінити кордони, тобто відреагувати на т. зв. «завойовників». Адже саме завойовниками трактує половців офіційна історіографія. Та писемне джерело, літопис, жодним чином не презентує їх експансіонерами. З чого виходить, що половці — автохтонна за походженням поліетнічна сила, що переслідує мету призупинити державницьку ініціативу Києва.

Половецтво (тобто та частина земель і племен, які не визнали влади Києва) у часи правління Ярослава Мудрого через місію Мстислава поступово виробляє імунітет своєї окремішності, ілюзія якої підсилюється перемогою Мстислава (захоплює Київ), що забезпечила підконтрольність йому територіальної вертикалі Чернігів — Тьмоторакіянь. По смерті Ярослава Мудрого на Русі триумфірат влади: одночасно правлять (1054-1073) Ярославичі — Ізяслав кївський, Святослав чернігівський, Всеволод переяславський. 1054 року половці йдуть на узгодження умов подальшого співіснування: прихід половецького князя Булуша до князівства Русі — Переяславського, яке було пограничним. З літопису: «Того же лета приходи Булуш с половци, и сотвори Всеволод мир с ним, и возвратишася вспять, отнюду же бе пришли» [19, с. 91].

Першим відверто експансивним заходом половців Патріарший літопис називає протистояння датоване 1060 роком: «В лето 6568 пришли половци первое на Русьскую землю воевати, Всеволод же изыде противу импобедиша (половци — А.Н.) Всеволода, и воевавшие отидоша. Се первое зло от поганых и безбожных враг; бысть же тогда князь их Сакаль» [19, с. 92]. Подальша історія Русі демонструє поступовий її розпад: 1066 рік — Візантія організовує отруєння Ростислава

в Тьмоторакіяні; 1067 рік — Всеслав полоцький переживає намагання заволіти Новгородом; 1067 рік — брати Ярославичі воюють з Всеславом («сие же братеници взяша град Менеск, и изсекоша мужи, а жены и дети даша на щит, и поидоша к Немизе марта в 3-й день, бе бо снег велик, и поидоша противу себя; и бысть сеча зла, и одоле Изяслав, и Святослав, и Всеволод, а Всеслав бежа») [19, с. 93] і, як результат, «преступили крестное целование» — посадили Всеслава у поруб.

Міжусобиці провокують експансивний удар половців у 1068 році: «Придоша иноплеменници на Русьскую землю, половци мнози. Изяслав же, и Святослав, и Всеволод изыдоша противу им на Алто; и бывши нощи поидоша противу себя» [19, с. 94]. Вислів «противу себя» — означає відступ триумвірів. Літописець пояснює і причину експансії половців, і причину поразки: на першому місці — агнів Господній «за необращение наше к нему»; на другому — «усобные рати» [19, с. 94].

«Необращение» носило глобальний характер, становило загрозу державності. Автор записів акцентує, по суті, розкол населення Русі на монотеїстів — населення міст і політеїстів — селянство у всій його різниці (поділ на підстрати). З літопису: «...ибо словом нарицающесе христиане, а погански живуще. Се бо не погански ли живем, аще бо кто узрящет инока или инокиню, то плюют, или попа, или жену, или единицу, или свинию, или конь лыс, то плюют и возвращаются назад. Не погански ли се есть? Себо по дияволу учению кобь сию держат, друзие же зачиханью веруют, еже бывает на здравие главе. Но сими диявол льстит и другими нравы, всячески лстими превабляны от Бога, трубами, и скоморохы, и смыками, и гусльми, и русальи. Видим бо игрища утолчена и людей много множество, яко упихати начнут друг друга, позоры деючи от беса замышленного дела, а церкви стоят; егда же бывает год [без] молитвы, и мало их обретаются в церкви» [19, с. 95].

Селянство, незгодне з процедурою відбирання у нього землі, послідовно і ревно тримається віри батьків, народної: язичництва. Нове, міське соціо-середовище (в першу чергу — феодалі) тотально залежне від землероба і промисловика, відчуваючи загрозу своїм інтересам, очолює боротьбу з половцями, що на цьому етапі стають близько до знищення держави Русь, яка і виникла на задоволення економічних запитів торгового люду, населення міст.

Половці 1068 року, усвідомлюючи ситуацію розбрату на Русі, переживають устремління відновити контроль над територіальною вертикаллю Чернігів — Тьмоторакіянь. Мета половців саме

Чернігів, адже удар тримає Святослав чернігівський: «По сем же половцем воюющим окола града Чернигова, Святослав же, собрав дружины неколико, изыде на ня к Сновску» [19, с. 95]. Сновськ — сучасне місто Щорс неподалік Чернігова. Половці терплять поразку.

Наступний етап протистояння знову пов'язаний зі зміною влади у Києві. І знову в центрі протистояння Чернігів. Чотири роки боротьби за вотчини призводять до втечі у 1078 році Олега Святославича (Святослав перемогою над половцями 1068 року, здавалося б, закріпив за своїми нащадками право володіння Чернігівським князівством) до Тьматоракіяні, де перебував «заслання» Борис, позбавлений Всеволодом князівського престолу у тому ж таки Чернігові.

Процедура встановлення кордонів Половецької землі вимагає зміни уявлень про кордони Русі. Адже Олег на початку X ст. не завойовує землі аж до Чорного моря, а лише встановлює право на безмитну торгівлю в центрі світової торгівлі. Реалізує таку необхідність для Новгороду — Києва за умови союзу (союзу!) з півдня нами — уличами, тиверцями. Ігореві не вдається розширити кордони своїх володінь, хоча він і примусить уличів забратися з Подніпров'я: дислокуватися у межиріччі Бугу та Дністра. Ольга встановлюватиме «уроки» та «урочища» на півночі. Святослав, усвідомлюючи непоборність жителів півдня, посилену пічонагами, шукає вихід до акваторії Чорного моря через Дунай. Його успіхи виявляють характер тимчасових. Володимир встановлює кордони по Вистрі, Трубежу, Сулі, Встугні. Далі кардинальних змін кордонів не відбудеться. Отже, землі від течій означених водних артерій до Таманського півострова можемо вважати половецькими: Половецькою землею.

Література:

1. Шабельников В. І. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917-1940 / В. І. Шабельников. — Донецьк : Видавництво Донецького національного університету, 2006. — 232 с.
2. Агафонова Н. В. Етнікон «половці» у контексті реанімованої парадигми «половці — автохтони»: спроба полідисциплінарного аналізу / Надія Агафонова // Гуржівські історичні читання. — Випуск 10. — Національна Академія наук України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. — Черкаси, 2015. — с. 121-129.
3. Голубовский П. В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX-XIII вв. / А. Голубовский. — Киев : Ун-т. тип., 1884. — 254 с.
4. Греков Б. А. Киевская Русь / Б. Греков. — М. : Учпедгиз, 1949. — 509 с.
5. Грушевский М. С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия / М. Грушевский. — Киев : Наукова думка, 1991. — 560 с.
6. Кудряшов К. В. Половецкая степь : Очерки исторической географии / К. Кудряшов. — М. : Географгиз, 1948. — 162 с.
7. Кучера М. П. Змиевы валы среднего Поднепровья / М. Кучера. — Киев : Наукова думка, 1987. — 208 с.

8. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В. Кучкин. — М. : Наука, 1984. — 349 с.

9. Плетнева С. А. О юго-восточной окраине русских земель в домонгольское время / Светлана Александровна Плетнева // КСИА. — М., 1964. — Вып. 99. — С. 24-34.

10. Плетнева С. А. Половецкие каменные изваяния / Светлана Александровна Плетнева. — М. : Наука, 1974. — 200 с.

11. Плетнева С. А. Половецкая земля / Светлана Александровна // Древнерусские княжества X-XIII вв. — М. : Наука, 1975. — С.260-301.

12. Раппопорт П. А. Оборонительные сооружения Древней Руси / П. Раппопорт // ВИ. — 1970. — № 11. — С. 56-65.

13. Расовский Д. А. О роли черных клобуков в истории Древней Руси / Д. Расовский // СК. — Praga, 1927. — Т. I. — Р. 93-109.

14. Расовский Д. А. Пределы Поля Половецкого / Д. Расовский // Половцы. Черные клобуки : печенеги, торки и берендеи на Руси и в Венгрии. Проект «Суяновы: историко-генеалогическое исследование». Вводная статья Храпачевский Р.П. Кочевники Восточной Европы в работах Д. А. Расовского 2012 textarchive.ru/2903296-p20.html 14.10.15

15. Рыбаков Б. А. Русские земли по карте Идриси 1154 г. / Б. Рыбаков // КСИИМК. М., 1952. — Т. XLIII. — С. 3-44.

- Рычка В. М. Формирование территории Киевской земли (IX первая треть XII в.). / В. Рычка. — Киев : Наукова думка, 1988.

16. Толочко П. П. Киевская земля / П. Толочко // Древнерусские княжества X-XIII вв. — М. : Наука, 1975. — С. 5-57.

17. Якубовский А. Ю. Дешт и Кыпчак (Половецкая степь) в XI-XIII вв. до прихода монголов / А. Якубовский // Греков Б. Д., Якубовский К. А. Золотая Орда. JL, 1937. — С. 11-25.

18. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. [Том 2]. — Санкт-Петербург, 1908. / Предисловие А. Шахматова. Предисловие Б. Клосса к репринту 1998 г.

19. Полное собрание русских летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. — [Т. 9-10]. — М. : Наука, 1965.

20. Зайцев А. К. Черниговское княжество / А. Зайцев // В. А. Кучкин Древнерусские княжества 10-13 вв. www.a-nevsky.ru/library/drevnerusskie-knyazhestva-x-xiii-vekov3html.

21. Пархоменко В. А. У истоков Русской государственности / В. Пархоменко. — Государственное издательство. — Ленинград, 1924. — 400 с.

22. Приселков М. Д. «Слово о полку Игореве» как исторический источник / М. Приселков // Историк-архивист. — 1938. — № 6. — 113-135.

23. Агафонова Н. В. «Слово о полку Ігоревім» — джерело вивчення історії / Надія Агафонова // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 90-й річниці утворення м. Первомайська. — Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Первомайський інститут. — Первомайськ, 2009. — с 66-70.

24. За землю русскую! Памятники литературы Древней Руси XI-XV веков. А — М. : «Советская Россия», 1981— 520 с.

Агафонова Н.В. Границы половецкой земли.
— Стаття.

Аннотация. В статье на основе парадигмы «половцы-автохтоны» рассматривается проблема границ Половецкой земли. В ходе исследования использованы два вида источников: письменные (оригинальная литература — летописи, «Слово о полку Игореве») и материальные (половецкие бабы). Фиксация границ основывается на причинно-следственной связи, которая определяется логикой событий.

Ключевые слова: половцы, Половецкая Земля, Половецкое Поле, уличи, тиверцы, ясы, касоги.

Agafonova N.V. Polovtsy's area borders/ — Article.

Summary. In the article on the basis of paradigm «polovtsi-avtohoni» the main problem is Polovtsian ground. During research are used two types of sources: writing (original literature is chronicles, «Word about a regiment Igor») and material (polovetskie baby). Fixing of borders is base on causal attitudes that is determined by logic of events.

Keywords: polovtsi, Polovetskaya Ground, Polovetskoye Field, ulichi, tivertsi, jars, kasogi.

Ковальская М. С.

кандидат исторических наук,

*доцент кафедры новой и новейшей истории исторического факультета
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова*

ИСТОРИЯ КАК ПРИЗРАК: РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ И МЕТОДОЛОГИИ ИСТОРИИ В ЭПОХУ РОМАНТИЗМА

Аннотация. В статье анализируются характерные черты теоретико-методологических воззрений историков периода романтизма. Внимание фокусируется на нестандартности подходов и методов, отличных от предыдущих эпох. Автор подчёркивает специфику видения историками-романтиками ушедшего прошлого, предлагает концептуальное определение романтической истории как «призрака».

Ключевые слова: романтизм, теория истории, методология, интуиция, мировосприятие, прошлое, XIX век

«Живей, Вольтер! Смелей, Руссо!
Бушуй, бумажная гроза!
Вернется по ветру песок,
Что нам швыряете в глаза.»
Уильям Блейк (ок. 1800 г.)

Период романтизма является одним из наиболее противоречивых и ярких периодов развития теории и методологии истории, а также попыткой преодолеть один из серьёзнейших кризисов мировосприятия в Европе. Решения важнейших вопросов, найденные в своё время романтиками, заложили основу для дальнейшего формирования исторической мысли; они оказались настолько фундаментальными, что в результате само XIX столетие стало называться Веком истории.

В статье использовались исторические работы интеллектуалов эпохи раннего и позднего романтизма: Т. Карлейля, У. Йейтса, Ф. Шатобриана, Дж. Морли, Ж. Мишле и др. О романтизме в целом писали Б. Кроче, Б. Г. Реизов, Ф. Тилли, А. Чамеев, отдельные аспекты освещали С. Ю. Павлова, А. Попова, И. Боровская, С. В. Рудакова, Ю. П. Зарецкий. Безусловно, невозможно охватить весь спектр имеющейся литературы о романтизме вообще и отдельных его проявлениях в частности. Представление об изученности темы может дать хотя бы факт, что на сегодняшний день существует более одиннадцати тысяч определений понятия «романтизм» [14, с. 65], но это не останавливает исследователей в их попытке уточнить и конкретизировать знание в соответствии с современным видением.

Романтизм как феномен возник как противопоставление Просвещению, как его историческая альтернатива, но вместе с тем и базировался частично на предыдущих идеях и представлениях. Теоретические построения начала XIX века заимствовали большинство своих идей века предыдущего, отличавшегося верой в прогресс, возможность рационального познания мира, оптимизмом и неистощимой энергией мыслителей. Среди подобных заимствований можно назвать, например, идею историзма, то есть историческое мышление категориями сменности эпох, когда каждая последующая эпоха отличается от предыдущей и последующей. Век Просвещения пытался конкретизировать знание, рационализировать его. В этот период доминировало представление о том, что эмоции и их проявление — это отход от истины. Чувства и эмоции отдельно взятого человека следовало подавлять и строго контролировать, приоритет принадлежал социальной необходимости. Просветители верили прежде всего в Разум, резон, в то, что нужды общества стоят превыше нужд любого индивидуума.

Разочарование в идеалах Французской революции 1789 года, отвращение к существующей реальности, общий эмоциональный спад привели к обратному творческому эффекту среди мыслящей элиты. Это обстоятельство и породило такой феномен, как историческое мышление периода романтизма. Это можно назвать реакцией на «тревожную, сумрачную, гнетущую атмосферу эпохи» [17, с. 5].

В это же время во Франции в среде контрреволюционных критиков Просвещения появляется слово «индивидуализм» [2, с. 159], будущее ключевое для понимания эпохи романтизма слово (например, историк литературы, профессор И. И. Замотин обрисовывал эпоху романтизма тремя понятиями: индивидуализм, национализм, универсализм). Сам термин «романтизм» был предложен немецкими философами-романтиками, пионерами нового идейно-художественного направления мысли [1, с. 176].

Какими же нашли себя европейцы на пороге девятнадцатого столетия? Прежде всего, дезориентированными. Ожидания нового, лучшего,

более красивого во всех отношениях мира, который должна была принести с собой революция, не оправдались. Наоборот, революционные события и их результаты доказали, казалось бы, ошибочность избранного рационального пути. Западная Европа переживала сильнейший кризис, сравнимый по его интенсивности с кризисом современного Homo Postmodernum, живущего в глобализованном мире. «Мы разочарованы и неудовлетворены; экономически, политически, социально, морально, религиозно и интеллектуально разочарованы; наши философские позиции отражают смятение наших душ... Мы устали от старых систем, идеалистических и материалистических, рационалистических и эмпирических, от устаревших аргументов, устаревших методов, устаревших категорий, логики, терминологии, — мы устали и сыты по горло всем этим» [20, р. 114].

Просвещение — это порядок и логика; романтизм — воображение, эмоция и интуиция, доминирующие над рациональным началом. Именно таковым был ответ романтиков на системный кризис мировосприятия. Они погрузились в изучение духовной жизни держав и народов, а также стремились изучить неосознаваемое бытие человечества путём достаточно артистичного по своей сути «вживания» в исторический образ. Требование прочувствовать былое для того, чтобы по-настоящему понять его, — это одно из основных методологических правил романтического историописания. Например, к ощущению и интуиции как способу постижения «духа» той или иной исторической эпохи или реальности призывал О. Тьерри. «...Стоит только прийти человеку, способному настроиться на нужную волну, поймать нужный ритм и правильно выбрать точку отсчета — и ветви брызнут зеленью из-под сухой земли в изобилии удивительном и пышном» [3; 21, р. 234], — писал У. Б. Йейтс. Прошлое необходимо отделить от покрывшего его слоя. Мысль о том, что классическая, традиционная история эпохи модерна является «скучной и обманчивой», одним из первых высказал И. Г. Гердер [16, с. 214]. Шотландский историк Т. Карлейль утверждал: «Мы никогда не заглянем в действительное сердце какого бы то ни было предмета, пока будем заниматься одними только обманами, наслонившимися на нем» [4, с. 10]. К постижению истины призывал и Ж. Мишле, описывавший обезображенный монумент, который нужно отскоблить от грязи и мха (задача историка), и под ним обнаружится алтарь [10, с. 84].

В попытке обоснования своих идей историки обращаются не к логике, а к опыту прошлого или традициям, а также противопоставляют себя достижениям науки XVIII века (с этой точки зрения

даже К. Маркса иногда причисляют к романтикам) [5, с. 161]. Идеалы предыдущего столетия, его подчёркнутая фокусировка на общественно-политических проблемах, постепенно отходят в прошлое. Отдельно взятые историки и мыслители эпохи романтизма, безусловно, выражали свои политические взгляды в создаваемых текстах, однако сам по себе романтизм, как феномен, аполитичен [13, с. 528-531].

Романтики редко открыто критиковали методологию эпохи Просвещения, с их стороны наблюдалась не дискуссия, а молчаливый отход от классического рационализма. При этом романтизм позиционирует себя не в качестве противоположности разума, а как пробуждение его неиспользованных ранее интуитивных возможностей. Безусловно, эту традицию заложил и развил не кто иной, как Г. В. Ф. Гегель с его учением о Духе и Абсолюте.

Новое чувственное знание открыло путь к пониманию сущности исследуемого, менее важной становится форма. Нестандартным должен быть не предмет исследования, как это принято сегодня в постмодернистской науке, а объект. Национальная история рассматривается как часть всемирной истории, это можно проследить и в более поздних влияниях у позитивистов, например, у Джона Морли (1838-1923): «Факел, что освещает путь любой отдельно взятой нации, получает свой воспламеняющий огонь из центральной линии путеводных звёзд, которые очерчивают границы уходящего вперёд жизненного пути человечества» [19, р. 42].

Происходит очередная активизация запущенного ещё в Древнем мире процесса, который можно назвать литературизацией истории, а именно, резкое усиление требований к стилистике исторических трудов. «Роман — это есть история в свободной форме, как бы мифология истории» [7, с. 7]; идеалы литературного творчества в период романтизма переносились на историческое восприятие, возможно, наиболее заметным образом за всё время развития теории и методологии истории. Например, весьма ощутимо могла нарушаться целостность описания и критики исторических событий, факты изымались из текста, если это противоречило вырисовывающейся стройной картине.

Историки-романтики можно разделить на две условные историографические линии, сильно отличающиеся по своим решениям основных теоретико-методологических проблем. Во-первых, консервативную — более пессимистичную по своему тону, состоящую из историков и мыслителей, ностальгирующих за средневековьем, монархической традицией и поддерживающих идею о роли

выдающихся личностей в истории, например, Томас Карлейль. Во-вторых, либеральную — более оптимистичную и духовно приближенную к идеалам эпохи Просвещения; либеральные историки-романтики в большинстве своём поддерживают идею о решающей роли масс в истории, описывают «душу народа», ищут коллективное бессознательное в истории, например, Жак Огюстен Тьерри или создатель первой серьёзной научной апологии французской революции 1789 г. Франсуа Огюст Минье [8].

Б. Кроче выделил две формы исторического изложения, наиболее популярные в эпоху романтизма: ностальгическую и реставрационную [5, с. 160]. Историками-романтиками активно исследуется история отдельных народов, погибших или ассимилированных цивилизаций, происходит сбор материала (с самоцелью именно материала), возрождается интерес к фольклору. Так же, как деятели эпохи Возрождения пытались возродить к жизни угасшую греко-римскую культуру, так и романтики нашли свой уникальный объект для подобного исторического «оживления» — неклассическую древность, преимущественно европейские варварские народы [6] (так, например, появляется разделение исследователей-рёмлингов и тевтономанов). Формируется представление об историке-собирателе и историческом исследовании как о миссии, которую необходимо исполнять: «мы, кто будит древнюю традицию народного воображения, — оживляя ли старые песни, собирая ли из старых сказок книги» [3; 21, р. 234].

Историки эпохи романтизма привлекало нечто давно забытое, извлечённое на свет словно из могилы времён, разбуженное, оживлённое, иными словами, *призрачное*. Они испытывают ностальгию и поэтизируют прошлое, которое хотят восстановить. «Человеческий дух хранит бранные останки истории, пустые хроники, собирает следы ушедшей жизни, документы и пытается реставрировать их. С какой целью воля стремится сохранить пустое и мертвое?» [6, с. 93] Для историка-исследователя естественным считается желание воссоздать реальность, которая существовала когда-то, в её идеальном состоянии и полноте, для того, чтобы представить эту реальность в настоящем времени, словно перенести её в настоящее. Каким же образом историки эпохи романтизма решали эту проблему? «Если руины и привлекали романтиков «утончённым садизмом», как саркастически заметил Ортега-и-Гассет, то применительно к историкам это вовсе не означает, что они «жили в прошлом». Романтики стремились не вернуться в ушедшее прошлое, а пережить и переосмыслить прошлое в настоящем» [15]. Здесь следует уточнить, о каких именно романтиках

может идти речь. Романтики-консерваторы предпочитали не переносить реальность в сегодняшний день, а самим переноситься в прошлое, где «такое счастье было жить» [9, с. 53], отказываясь от современной им эпохи как грубого, жестокого, чрезмерно материализованного мира. Романтики-либералы, как верно отметили И. М. Савельева и А. В. Полетаев, переносили историю в настоящее, пытались актуализировать её.

В сочинениях эпохи романтизма исследуемое — это то, к чему следует вернуться, а история — это призрак, то есть отдельно взятая часть существовавшей реальности, которая снова перенесена в бытие и способна к развитию. История-призрак, реальность, возникающая из теней прошлого; история-фантом.

Исследователь прошлого переживает ситуацию встречи с неведомым; он либо сам находится в атмосфере тайны и благоговения, либо пытается создать подобное ощущение в читателе создаваемого им текста.

Это можно назвать одной из наиболее характерных черт исторической литературы эпохи романтизма. Таинственным и загадочным, неуловимым является объект исследования и изучаемые его стороны, вообще история человечества и даже само понятие времени. В работах первой половины XIX века время и история — понятия разные, но согласующиеся. «...Великая тайна времени, не представляет ли она... чуда? Безграничное, молчаливое, никогда не знающее покоя, это так называемое время. Катящееся, устремляющееся, быстрое, молчаливое, как все уносящий прилив океана, в котором мы и вся вселенная мелькаем, подобно испарениям, тени, появляясь и исчезая, — оно навсегда останется в буквальном смысле чудом... Этот громадный, беспредельный вихрь силы, объёмлющий нас здесь; вихрь, никогда не стихающий, столь же высоко вздымающийся, как сама необъятность, столь же вековечный, как сама вечность» [4, с. 14]. Логика романтиков понятна: если время необъятно и трансцендентно, теоретически может быть пустым, то история, как его «очеловеченная» часть, вполне поддаётся постижению и всегда заполнена содержанием — историческими процессами, изменениями, развитием. Всё, наличествующее в истории, поддаётся восстановлению, а память об ушедшем времени просто реанимирует происходившее.

Таким образом, время — это не только разрушительная сила, это ещё и общий фон для переносов одной исторической реальности в другую, где будут существовать настоящее (существующая, непосредственно данная реальность) и фантомное (призрачная реальность, воссозданная из теней, взятая из забвения).

В этом ключе творчество романтиков представляет собой попытку преодоления смерти как конечности индивидуального и коллективного бытия.

Обратимся к одному из наиболее заметных произведений переходной эпохи — мемуарам Франсуа-Рене де Шатобриана (1768-1848) под говорящим названием «Замогильные записки». Много томный труд создавался в 1814-1841 гг. и содержит воспоминания об ушедшей эпохе Просвещения, наполеоновских войнах, двух французских революциях, о наблюдаемых автором событиях, а также его личные рассуждения о политике, времени, морали, смерти и истории. Его представление о получении знаний о прошлом достаточно характерны для интеллектуала эпохи романтизма — это «голоса, воззвавшие из могил» [18, с. 165]. Историю он мыслит прежде всего как результат действий человека; из подобной точки зрения логично вытекает идея о том, что история — это то воспоминание, которое осталось о человеке и его деятельности. По мнению Шатобриана, человек является творцом, в его власти преодолеть смерть посредством высокого творчества [11, с. 39], словно оставлять свой дух в истории. «Шатобриан берёт на себя функцию хранителя памяти об ушедших. Называя их имена, он будто бы совершает некий магический ритуал если не воскрешения, то сохранения, продления» [12, с. 133], — писала исследователь А. Попова.

Насколько удалось романтикам «воскресить» и «продлить» прошлое, известно по тому, каким обширной и глубокой оказалась новая мировоззренческая система. Каждый мыслитель и историк представлял свой уникальный вариант решения важнейших вопросов. Кровавая французская революция 1789 г. и последующие наполеоновские войны заставили европейцев пересмотреть своё отношение к проблеме жизни и смерти, изменить видение исторического пути Европы и правил развития общества. Историки-романтики пришли к выводу о том, что в динамику жизни и смерти неразрывно вписана история человечества, а воспоминание о том, что было, находится где-то в пограничных областях этих двух конечных точек. Историю как призрак (оживлённую реальность прошлого) воспринимали в основном представители консервативного романтического направления. Она пугала, рождала благоговение, оставалась во многом непостижимой и загадочной, можно даже заключить — иррациональной по своей сути. Призрачность истории заключалась в восприятии прошлого как полузабвения, полужизни. Это привело к использованию характерного для эпохи романтизма стиля, с упоминанием вечности, теней, древности, тьмы веков, замогильных голосов и т. д.

Романтическая картина мира фрагментарна, её необходимо было домысливать с помощью чувств. Душевное состояние автора напрямую влияло на его интерпретацию происшедшего в прошлом, причём как бессознательно, так и сознательно. Можно даже заключить, что именно в эпоху романтизма впервые по-настоящему формируется исследовательская рефлексия современного типа. Эпоха романтизма создала принципиально новый метод познания, основанный на синтезе рациональных представлений и интуитивно-эмоциональном восприятии окружающего мира.

Литература:

1. Боровська І. Вплив ідей романтизму на історичну концепцію Томаса Карлейля (1795-1881) / Інна Боровська [Текст] // Україна-Європа-Світ ; Зб. наук. праць. — 2013. — Вип. 11. — С. 176-179.
2. Зарецкий Ю. П. Стратегии понимания прошлого: Теория, история, историография / Юрий Петрович Зарецкий [Текст]. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — 384 с.
3. Йейтс У. Б. Кельтские сумерки / Уильям Батлер Йейтс [Электронный ресурс]. — Код доступа: http://modernlib.ru/books/yeaits_uilyam_batler/keltskie_sumerki/read/ (22.11.2015)
4. Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории / Томас Карлейль [Текст]. — М.: Эксмо, 2008. — 864 с.
5. Кроче Б. Теория и история историографии / Бенедетто Кроче [Текст]. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. — 192 с.
6. Кроче Б. Теория истории / Бенедетто Кроче [Текст] // Кроче Б. Антология сочинений по философии. — С. 89-122.
7. Курдина Ж., Модина Г. История зарубежной литературы XIX века. Романтизм : Учебное пособие / Жанна Курдина, Галина Модина [Текст]. — М.: Наука, Флинта, 2010. — 208 с.
8. Минье Ф. История Французской революции с 1789 по 1814 гг. / Франсуа Минье [Текст]. — М.: Государственная публичная историческая библиотека России, 2006. — 548 с.
9. Мишле Ж. История XIX века / Жюль Мишле [Текст]. — В 3-х т. — Т. 1. — СПб: Ф. С. Сушинский, 1883. — 361 с.
10. Мишле Ж. Народ / Жюль Мишле [Текст]. — М.: Наука, 1965. — 207 с.
11. Павлова С. Ю. «Я храбро сойду в вечность» / С. Ю. Павлова [Текст] // Известия Саратовского университета. — 2008. — Т. 8. — Вып. 2. — С. 37-40.
12. Попова А. Тема старости и смерти в «Замогильных записках» Ф.-Р. де Шатобриана / Анна Попова [Текст] // Вопросы литературоведения (Питання літературознавства). — 2009. — Вып. 80. — С. 128-136.
13. Реизов Б. Г. Французская романтическая историография, 1815-1830 / Бориг Георгиевич Реизов [Текст]. — Ленинград: Изд-во Ленинградского государственного университета, 1956. — 536 с.
14. Рудакова С. В. К проблеме изучения романтизма / Светлана Викторовна Рудакова [Текст] // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». — 2013. — Вип. 2(6). — С. 65-69.
15. Савельева И.М., Полетаев А.В. История и интуиция: наследие романтиков / Ирина Максимовна Савельева, Андрей Владимирович Полетаев : Препринт, WP6/2003/06 [Электронный ресурс]. — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 52 с. — Код доступа: <https://www.>

hse.ru/data/2010/05/05/1216435444/WP6_2003_06.pdf (22.11.2015)

16. Тарасова О. М. Проблема историзма в романтической эстетике (к вопросу о становлении французского романтизма) / О. М. Тарасова [Текст] // Альманах современной науки и образования. — Тамбов: Грамота, 2007. — С. 213-214.

17. Чамеев А. Рандеву с призраками (Предисловие) / Александр Чамеев [Текст] // Карета-призрак: Английские готические рассказы о привидениях / Пер. с англ. Л. Бриловой, М. Куренной, С. Сухарёва. — СПб.: Азбука-классика, 2004. — С. 5-16.

18. Шатобриан Ф.-Р. Замогильные записки / Франсуа-Рене, виконт де Шатобриан [Текст]. Пер с фр. О. Э. Гринберг, В. А. Мильчиной; вступ. ст. и примечания В. А. Мильчиной. — М.: Издательство имени Сабашиных, 1995. — 736 с.

19. Morley J. Oliver Cromwell / John Morley [Text]. — New York: The Century Co., 1900. — 486 p.

20. Thilly F. Romanticism and Rationalism / Frank Thilly [Text] // The Philosophical review. — Vol. 22. — March, 1913. — № 2 (128). — P. 107-132.

21. Yeats W. B. The Celtic Twilight / William Butler Yeats [Text]. — London: A. H. Bullen, 1902. — 234 p.

Ковальська М. С. Історія як фантом: розвиток теорії та методології історії в добу романтизму. — Стаття.

Анотація. В даній статті розглянуто характерні риси, властиві теорії та методології історії доби романтизму. Розглядаються такі аспекти, як загальне уявлення романтиків про історію, теоретичні підходи до опрацювання історичного матеріалу, логіка викладення фактів, протиставлення Просвітництву, літературизація історії, поняття часу, смерті та їхнього подолання. Автор підкреслює специфіку бачення істориками-романтиками минулого та пропонує концептуальне визначення романтичної історії в якості фантому.

Ключові слова: романтизм, теорія історії, методологія, інтуїція, світобачення, минуле, XIX століття

Kovalska M. History as spectre; The evolution of theory and methodology of history in the Romantic era. — Article.

Summary. In the article characteristic features of European Romanticism in historical works of that time are studied. The attention is paid to the specific and unique theory of history and methods of historians of Romanticism, the variety is shown also. The author emphasizes the typical vision of history that was so popular among the historians of the epoch. Throughout the article the conceptual line is drawn by author to show the romantic perception of history as shadow and spectre.

Key words: Romanticism, theory, philosophy of history, methodology, intuition, perception of history, XIX century

*Мінгазутдінова Г.І.
аспірантка КНУ ім. Т.Г.Шевченка*

СПІВРОБІТНИЦТВО США З ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ ТА ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ В АФГАНІСТАНІ (2001 – 2014 рр.)

Анотація. У статті розглянуто проблематику становлення Афганістану як епіцентру міжнародного тероризму на поч. ХХІ ст., сформульовано інтереси Вашингтону в протидії афганській загрозі в регіоні та світі, розкрито суть співробітництва США із країнами Центральної Азії щодо боротьби з тероризмом після подій 11 вересня 2001 року.

Ключові слова: Афганістан, міжнародний тероризм, військове співробітництво, Центральна Азія, Джордж Буш-молодший.

Постановка проблеми. Після подій 11 вересня 2001 року світ зіткнувся з новим видом загрози — міжнародним тероризмом. Найсильніша та найвпливовіша держава світу, США, вперше за 100 років відчула власну уразливість перед несподіваним та потужним супротивником. Разом із світовою спільнотою Вашингтон розпочинає хрестовий похід проти терористичної загрози не лише задля відстоювання власних національних інтересів, а й для збереження миру та безпеки в усьому світі. Одним з найважливіших союзників США в цій боротьбі стають центральноазійські держави — сусіди Афганістану.

Актуальність дослідження. 16 жовтня 2015 р. Президент США Б.Обама оголосив про подовження строку перебування американських військ в Афганістані до 2016 року та про збільшення контингенту в 2017 році «в рамках антитерористичної операції, як це було раніше» [1]. Дана стаття пропонує розгляд попередніх позицій Вашингтону стосовно контртерористичної діяльності по відношенню до цієї держави.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Пропоноване дослідження є складовою проблематики, що розробляється в рамках наукової розвідки кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ ім. Т.Г.Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про роль Центральної Азії в контртерористичній діяльності Вашингтону та країн-союзників протягом останніх років ставилося в роботах американських (Дж.Нікол [2], Т.Крамбс [3],

К.Гладстон [4], Б.Рубін [5]), українських (О.Тригуб [6]), близькосхідних (А.Фараджрад, Дж.Хансарі [7]), російських (О.Казанцев [8], О.Князев [9], Д.Дорофеев [10]), східноазійських (М.Мішра [11]) авторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті розглядається, серед іншого, питання про адміністративну перебудову роботи Державного департаменту США щодо Центральної Азії у зв'язку з програмою боротьби із міжнародним тероризмом. Також стаття пропонує оглянути попередні військові контакти Вашингтону із країнами Центральної Азії як майбутнє підґрунтя для антитерористичної співпраці.

Новизна. На основі використаних джерел узагальнено основні напрямки діяльності Адміністрації США по відношенню до Центральної Азії та Афганістану до та після подій 11 вересня 2001 року, розглянуто діалектику військових зв'язків країн Центральної Азії та США до означених подій.

Загальнонаукове значення. Стаття аналізує результативність діяльності Вашингтону в центральноазійському регіоні в рамках антитерористичної операції в Афганістані, розкриває ступінь впливу США на формування центральноазійськими країнами зовнішньополітичної поведінки у зв'язку з афганською загрозою.

Викладення основного матеріалу. Мабуть, найбільш суттєвим ходом американського керівництва на початку ХХІ ст. на рівні глобальної політики стало оголошення «хрестового походу» проти найнебезпечнішого інтернаціонального явища сучасності — міжнародного тероризму. 20 вересня 2001 року в своєму зверненні до Конгресу Дж.В.Буш наголосив, що відтепер кожна нація має зробити вибір, на чий бік стати у війні проти тероризму — «обирайте, ви з нами чи з терористами» [12]. За рівнем міжнародної загрози, за словами Президента, надихачі подій 11 вересня знаходилися на одному щаблі з Третім Райхом та СРСР [13, с. 766]. Ойкумена міжнародного тероризму в особі руху «Талібан», що контролював майже всю територію Афганістану,

остаточно була визнана одним з головних джерел регіональної та глобальної дестабілізації [8, с. 171]. Після терактів 11 вересня 2001 р. витрати на оборону США стрімко зросли. До початкових 328 млрд. дол. США. на бюджет 2002 року додалися ще 36 млрд. дол. США., а військовий бюджет на 2003 рік зріс на 48 млрд. дол. США, що стало найбільшим процентом вливання коштів у оборону США з 1981 року [14, с. 61].

Після прийняття РБ ООН Резолюції № 1368 «Загрози міжнародному миру та безпеці, завдані терористичними актами» [15] до Афганістану було відправлено американський військовий корпус [16, с. 3]. Нарешті, 12 вересня 2002 року Дж.В.Буш підписав «Акт підтримки свободи в Афганістані» [17]. Як зазначив у тому ж році Держсекретар США К.Пауелл, світова спільнота погодилася виділити близько 4,5 млрд. дол. США на відбудову Афганістану по завершенню боротьби з Аль-Каїдою та Талібаном. [18, iii] Відтак головним місцем протиборства демократичних сил та міжнародного тероризму наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. було оголошено Афганістан.

Саме ця країна із самого початку свого існування 1747 року за рахунок свого географічного положення становила інтерес для світової спільноти як на Сході, так і на Заході. Утворившись в якості окремої території після загибелі правителя Ірану Надір-шаха, Афганістан являв собою вільне князівство-альянс пуштунських племен із столицею в Кандагарі під керівництвом колишнього полководця покійного іранського владика Ахмад-хана. У якості країни-буфера для провідних гравців ХІХ ст., Великої Британії та Російської імперії, Афганістан відомий з часів підписання угоди Кларендона-Горчакова 1873 року [19] та з встановлення т.зв. «лінії Дюранда» 1893 року. Згідно з умовами 1893 року було визначено південний та південно-східний кордони Афганістану, що, однак, залишили ряд пуштунських племен (зокрема тих, що проживали на територіях Свату, Чагеху та Чітралу) поза новоствореними межами країни [20].

Повноцінну політичну незалежність Афганістан виборов у 1919 році після виснажливої війни з Великою Британією, що погодилася визнати Афганістан згідно з власних політичних міркувань. Подальша історія Афганістану протягом ХХ століття ознаменувалася такими політичними подіями, як утвердження республіки, громадянська війна, поява сил джихаду та утвердження моджахедів.[7, с. 30] Також зазнав певних геополітичних змін і статус Афганістану як буферної зони: після виведення британських військ з Індії 1947 року країна стала південним кордоном, що закривав радянський Союз від «зовнішніх втручань» [9, с.17].

Після занепаду короля Захір-шаха 1973 року Афганістан на шість років поринув у внутрішню нестабільність, яку СРСР вирішив переломити на свою користь, увівши в 1979 році до країни війська з метою створити лояльний до Москви афганський уряд. Ця спроба, однак, виявилася справою занадто важкою та коштовною, тож через 10 років війська було виведено, тоді як Афганістан знову опинився у вирії громадянської війни, а потім потрапив під контроль руху Талібан; на території Афганістану розгорнув свою діяльність джихад. Одним з найбільш яскравих представників афганського джихаду в подальшому став міжнародний терорист №1 У.Бен Ладен, який не в останню чергу став причиною американського економічного ембарго проти керівництва Афганістану з санкції У.Клінтона [9, с. 70].

Таким чином, внутрішні події в Афганістані наприкінці 1970-х рр. ХХ ст. — поч. ХХІ ст. принципово змінили загальну систему регіональної безпеки. Адже, як зазначив президент Узбекитану І.Карімов, внутрішня напруга (зокрема, всередині самого Афганістану) рано чи пізно вийде за колишні рамки та «перекинеться на територію суміжних країн» [9, с. 10]. Важливість Афганістану в першу чергу для Азії наголосила і Держсекретар США при адміністрації Дж.В.Буша К.Райс. За її словами, стратегічно важливим елементом Афганістану як складової світової політики є його географічне положення, оскільки країна, що межує з Пакистаном та Індією на півдні, Центральною Азією на півночі та Іраном на заході здатна змінити весь азійський регіон [21, с. 313].

Ще за часів адміністрації Клінтона ця країна, левову частку якої з 1994 року контролював рух Талібану, розглядалася як потенційний чинник внутрішньої загрози регіонові. Після атак американського посольства в Кабулі у серпні 1998 року адміністрація президента починає розглядати Афганістан виключно крізь призму тероризму [5, с. 38]. Тож першим і основним питанням щодо Афганістану стає занепокоєння діяльністю Талібану та особисто У.Бен Ладеном. Із приходом до влади Б.Обами важливість афганських земель як «основного бастиону» боротьби з тероризмом було вкотре підкреслено [22]. Після відведення американських військ з Іраку саме Афганістан залишиться головним місцем протистояння для самих США та їхніх союзників по боротьбі з міжнародним тероризмом, а для продовження т.то спроможності діяльності в Афганістані зв'язки США із державами регіону є одними з пріоритетних [23].

За рахунок географічного положення п'ять колишніх радянських центральноазійських республік являли собою один з основних форпостів війни

проти тероризму на теренах Афганістану. Адже три з п'ятьох мають спільний кордон з Афганістаном, а також усі п'ять держав у різному співвідношенні мають зв'язки з епіцентром боротьби з тероризмом на мовному, культурному, історичному, політичному та етнографічному рівнях.

Країни Центральної Азії не могли залишитися осторонь афганського питання ще й на тому ґрунті, що неспокій в Афганістані мав опосередкований вплив на внутрішнє становище справ регіону: чим довше триватиме безконтрольне становище Афганістану, тим вища небезпека повстанських рухів та зростання нелегального обороту наркотиків на території самої Центральної Азії. Не в останню чергу нормалізація афганського питання мала для Центральної Азії й економічний зиск: Афганістан — зручний та практично безальтернативний шлях до торгівлі із Південною Азією.

Географічне положення самого Афганістану не в останню чергу спонукало й Північноатлантичний альянс звернути більшу увагу на країни Центральної Азії [24, с. 91]. Адже в рамках операції Міжнародних сил сприяння безпеці 2001 року НАТО активно залучився до афганської проблематики. У 2004 році на Стамбульському саміті було оголошено про необхідність звернути увагу на співробітництво із країнами Центральної Азії та Північного Кавказу [25].

Відтак п'ять центральноазійських держав долучилися до боротьби з тероризмом в якості незамінного елемента регіональної та глобальної безпеки. Зі свого боку Вашингтон удався до ряду адміністративних кроків, що офіційно виводили Центральну Азію на важливий щабель як в питанні геополітики, так і в проблематиці боротьби з тероризмом, що становило важливу частину національних інтересів США. У рамках перебудови глобальної стратегії США після 11 вересня 2001 року та для закріплення геополітичного курсу Вашингтону по відношенню до Афганістану та Центральної Азії К.Райс ініціювала включення профілів п'яти центральноазійських країн до юрисдикції Державного Департаменту з питань Східної Азії (раніше питаннями Центральної Азії в Держдепі видав Департамент з питань Європи, що, на думку Райс, являло собою пережиток відносин з радянським Союзом) [21, с. 313]. Також у комітеті з зовнішньої політики Сенату США було засновано підкомітет з питань Близького Сходу та Центральної Азії [10, с. 15].

Зі свого боку керівництво центральноазійських держав висловило прагнення щодо підтримки діяльності Вашингтону на ґрунті антитерористичної боротьби. Як зазначив Держсекретар Адміністрації Дж.В.Буша К.Пауелл, «центральноазійські країни-сусіди Афганістану готові допомогти

Сполученим Штатам знищити терористичну мережу Бен Ладена». [26] Заступник Держсекретаря Дж.Болтон також підкреслив, що країни Центральної Азії погодилися надавати допомогу в антитерористичній діяльності США щодо Афганістану всіма імовірними засобами [26].

Взаємодія із американським військовим сектором розпочалася на багатьох рівнях: по-перше, ряд військових баз було відкрито американцями на територіях Таджикистану, Киргизстану та Узбекистану; по-друге, американці отримали доступ до вже існуючих внутрішніх баз у Казахстані та Туркменістані та дістали право прольоту своїх військових літаків через повітряний простір цих країн; по-третє, зріс процент та рівень обміну розвідувальними даними між американськими та центральноазійськими військовими; та, по-четверте, формування американсько-центральноазійської антитерористичної коаліції включало ряд візитів на вищому рівні до держав Центральної Азії [11, с. 83]. У цілому адміністрацією Дж.В.Буша було проведено й ряд фінансових вливань в економіку п'яти центральноазійських країн в галузі ВПК: Узбекистан, наприклад, отримав на відповідний розвиток близько 300 млн. дол. США у 2001 році, а завдяки американській фінансовій допомозі в Казахстані 2003 року розпочалося будівництво військової бази в одному з найбільш заможних в сировинному плані міст — Атирау [8, с. 172].

Зазначимо, що двосторонні відносини між США та країнами Центральної Азії у військовій сфері не починають свій відлік безпосередньо з подій 11 вересня 2001 року. Насправді взаємодія з регіоном розпочалася як мінімум роком раніше, коли Вашингтон встановив військові відносини з Казахстаном, Киргизстаном та Узбекистаном. У вересні 2000 року генерал армії США Т.Френкс, майбутній очільник афганської кампанії, відвідав країни Центральної Азії з метою встановлення поглибленого військового співробітництва (однак на той момент підтримки в регіоні не знайшов) [27].

Військовий інтерес до Афганістану як невід'ємної складової центральноазійської політики США також не був новацією для Вашингтону. Адже адміністрації й Клінтона, і в подальшому Буша-молодшого пильно розглядали Афганістан з великої кількості причин. Насамперед важливими для Вашингтону були вже зазначена географічна спорідненість Афганістану з Центральною Азією та військові бази на його території та в країнах-сусідах, що мали на меті виявити наступні політичні кроки Ірану, Китаю та Росії в регіоні [11, с. 79].

Завдяки допомозі країн Центральної Азії рух американських військових контингентів та не смертельних видів зброї на територію Афганістану суттєво полегшився. Зі свого боку

Казахстан зробив суттєвий внесок у справу співпраці щодо антитерористичних заходів по Афганістану: серед доробку цієї центральноазійської країни відкриття внутрішніх аеродромів для американських військових літаків у рамках операції «Нескорена свобода», допуск військових до роботи в шпиталях та штаб-квартирі Міжнародних сил сприяння безпеці, узгодження плану щодо постійного надання гуманітарної допомоги тощо. У 2001 році США та Казахстан уклали договір про нове стратегічне партнерство (першим був договір 1997 року). Починаючи з липня 2002 року літаки Повітряних збройних сил США отримали право на використання аеропорту в Астані для заправки та приземлення; також для військових повітряних операцій було залучено аеродром Чімкент на півдні країни. Крім того, 15 листопада 2011 р. саме в Казахстані відбулася XII сесія Міжнародної контактної групи, що діє в рамках Боннських домовленостей по Афганістану [28].

Активно долучився до антитерористичних операцій Киргизстан. За словами Президента А.Акаєва, надання своєї території для коаліційних сил забезпечило Киргизстану додаткову лінію захисту від міжнародного тероризму [14, с. 245]. Не маючи спільного кордону з Афганістаном, Киргизстан, однак, погодився на розміщення американських військ на своїй території для проведення операції та став єдиною центральноазійською країною, що відкрила біженцям з Афганістану кордон. У грудні 2001 року парламент Киргизстану ухвалив Угоду про статус сил, що зробило країну повітряною ойкуменною американських збройних сил в рамках військової операції в Афганістані: на території Киргизстану знаходилася найбільш важлива військово-повітряна база Манас, що її було відкрито для американських військ згідно з даною угодою. Цей пункт неподалік Бішкеку виконував як транзитну функцію, так і функцію заправної станції для військових літаків НАТО та пункт медичної евакуації. Всього на території Киргизстану нараховувалося 52 аеродроми, проте лише Манас за параметрами злітної полоси та здатністю приймати міжнародні військові рейси відповідав інтересам Вашингтону в рамках операції в Афганістані [29].

Станом на 2002 рік Манас приймав близько 2000 військових об'єднань зі США та ще восьми країн антитерористичної коаліції [2, с. 2]. В 2006 році керівництво Киргизстану домоглося від Вашингтону збільшення фінансування Манасу з 2 млн. дол. США на рік до 17,4 млн. дол. США на наступні п'ять років експлуатації; [2, с. 4] у 2010 році уряд США надав керівництву Киргизстану 123, 5 млн. дол. США для підтримки спроможності Манасу [3, с. 7]. Фактично всі

формування антитерористичної коаліції використовували Манас в якості транзитного пункту. У 2009 році Президент К.Бакієв виступив з ініціативою закриття Манасу, однак Вашингтону вдалося подовжити строк експлуатації бази. Тим не менш, наприкінці 2014 р. Базу було офіційно ліквідовано.

За словами Президента Таджикистану Е.Рахмона, співробітництво країни зі Сполученими Штатами проти тероризму, екстремізму, нелегального наркотрафіку та організованої злочинності є вкрай важливим [3, с. 12]. Із самого початку діяльності Талібану як контролеру Афганістану керівництво Таджикистану засуджувало цей режим, тож із оголошенням антитерористичної міжнародної операції надало необхідну підтримку США та союзникам в даному напрямку. Разом із Узбекистаном Таджикистан фактично став головним форпостом США в афганській проблематиці; саме в цих двох країнах Вашингтон розмістив свої військові формування. Крім того, Таджикистан став військовою опорою для коаліційних військ, в основному за рахунок використання аеродрому в Кулябі на півдні країни.

Звичайно, Таджикистан здійснював участь в антитерористичних заходах під патронатом США не без вигоди для себе: по-перше, військова допомога Вашингтону грала на користь утвердження Таджикистану на міжнародній арені як потенційно привабливого гравця світової політики та борця з міжнародним тероризмом. По-друге, як зазначив лідер Демократичної партії Таджикистану, США як заможна країна, здатна забезпечити військову допомогу Душанбе, на відміну від Росії [14, с. 247]. Опосередковано підкріпити ці сподівання можна було, наприклад, тим, що ще у травні 2001 року Т.Френкс відвідав Таджикистан та запропонував військову допомогу «стратегічно важливій державі регіону, якою її вважає адміністрація Дж.В.Буша» [27].

На початку ХХІ ст. США оголосили Узбекистан основним стратегічним шляхом до Афганістану через т.зв. «Північну мережу поставок». Дана мережа включає ряд комерційних наземних та повітряних шляхів постачання не смертельних видів зброї з Європи до місць базування американських контингентів та контингентів Північноатлантичного альянсу на території Афганістану через Росію, Кавказ та Центральну Азію. Особливу увагу на цей шлях Вашингтон почав звертати в 2009 році [30]. Станом на 2011 рік тільки через ПМП проходило близько 75% відповідних вантажів наземним шляхом з усіх шляхів постачання зброї до Афганістану [30]. Загалом на всій відстані ПМП виділяють три основні шляхи: перший – з порту Поті (Грузія) через Баку та Каспій

до Центральної Азії; другий — з Риги через Росію, Казахстан та Узбекистан; третій — за маршрутом «Латвія — Росія — Казахстан — Киргизстан — Таджикистан — Афганістан». Головним вузлом транзиту зброї в Узбекистані на цих маршрутах виступав міст Хайратан через р. Амудар'я (колишній «Міст дружби») завдяки своєму вигідному розташуванню, що відкриває шлях до залізниці в бік Мазарі-Шаріфу [31]. У 1996 році цей залізнично-автомобільний шлях сполучення між Афганістаном та Узбекистаном було закрито, проте в грудні 2001 року він знову запрацював як основний потік постачання гуманітарної допомоги північному Афганістану та як збройний коридор для військ союзників [18, с. 29].

Також Вашингтон розпочав експлуатацію військової бази в Ханабаді поблизу Карші (точніше, цю колишню логістичну базу було модернізовано для потреб союзних військ [32, с. 206]), яка відіграла ключову роль у військових операціях в Афганістані. На цій базі було розміщено військові літаки армії США та близько 1000 військових Американської десятої гірської дивізії [4, с. 15].

5 жовтня 2001 р. Президент І.Карімов оголосив про відкриття повітряного простору Узбекистану для військових літаків США, однак відзначив, що аеродроми не знаходяться цілком та повністю під контролем американців. 13 жовтня того ж року між США та Узбекистаном було укладено угоду про встановлення двосторонніх відносин в галузі боротьби з міжнародним тероризмом, легітимізувавши таким чином залучення Узбекистану до боротьби з «чумою ХХІ століття» [14, с. 243]. 21 лютого 2004 року міністр закордонних справ Узбекистану С.Сафаєв наголосив на можливості утворення ряду постійних військових баз США на території держави. [33] Для подальшого розв'язання афганського питання за ініціативи І.Карімова в 2008 році було створено контактну групу ООН у форматі «6+3».

У цілому з військової точки зору Узбекистан став принциповим вузлом боротьби з тероризмом не випадково. Розвиваючи двосторонні відносини з цією країною ще з 90-х р. ХХ ст., Вашингтон встиг непогано вивчити внутрішній військовий потенціал Узбекистану. В 2000 році США дістали повноцінне уявлення про стан армії та аеродромів Узбекистану завдяки проведенню спільних навчань казахських, узбецьких та киргизьких військових в рамках програми НАТО «Партнерство заради миру». З 18 лютого 2012 року за ініціативою Держсекретаря Х.Клінтон було поновлено припинене у 2005 році постачання не смертоносних видів зброї зі США до Узбекистану з метою захисту збройних сил держави від можливих загроз з боку афганського кордону [3, с. 19].

На тлі двосторонніх взаємодій між Вашингтоном та урядами своїх центральноазійських сусідів Туркменістан виступає своєрідною білою вороною в контексті антитерористичних заходів. Так, з усіх пострадянських центральноазійських країн лише Туркменістан не підтримав дії антитерористичної міжнародної коаліції в Афганістані 2001 року. Крім того, в 2009 році Президент Г.Бердимухаммедов наголосив, що на території Туркменістану немає місця для існування іноземних військових баз [3, с. 15]. Єдиною формою співпраці з Вашингтоном щодо питань боротьби з міжнародним тероризмом, що зі свого боку запропонував Туркменістан, була пропозиція розмістити на території країни гуманітарний транзитний пункт. За словами журналіста та автора ряду ґрунтовних праць про Афганістан А.Рашида, дозвіл гуманітарної місії став усього другим приводом для появи «західних військ... (на цій території) з часів завоювань Олександра Македонського» [14, с. 239]. А посол Великої Британії у Туркменістані Ф.Уїлсон і поготів відзначив, що провадження такого політичного курсу є вірним та вигідним для Ашхабаду та свідчить про незалежність власних дій в рамках боротьби з тероризмом від сильніших міжнародних гравців [14, с. 248].

Не можна, однак, не зазначити, що згода центральноазійських країн долучитися до боротьби з міжнародним тероризмом під проводом США і в першу чергу з афганськими угрупованнями стала доволі ризикованим кроком. Адже в разі масових відтоків жителів прикордонних районів з боку Афганістану три держави — Узбекистан, Таджикистан та Туркменістан — могли опинитися у двоякому становищі. Вони також мимоволі могли стати притулком для представників радикальних ісламістських об'єднань, маючи на своїх прикордонних територіях внутрішні ісламські формування (зокрема, у Ферганській долині). За підрахунками ООН, великий відсоток з приблизно 1,5 млн. афганських біженців могли складати саме етнічно споріднені з народами Центральної Азії меншини [14, с. 240].

Важливим фактором залишалось й те, що велика частка етнічних узбеків та таджиків боролися проти Талібану в складі Північного Альянсу. При цьому з боку Талібану одразу пролунало попередження до керівництва Таджикистану та Узбекистану про «завдання ударів у відповідь» в разі приєднання останніх до антитерористичної кампанії. Попередження також містило нагадування про те, що міжетнічні зв'язки між Афганістаном, Таджикистаном та Узбекистаном не залежно від наявності чи відсутності збройних сил США в регіоні нікуди не подінуться [14, с. 240]. У рамках побоювань стосовно атаки талібів на прикордонні

області держав-союзників США існувала, зокрема, думка про те, що напад на Узбекистан може відбуватися з боку території Туркменістану, чий кордон мав вкрай гнучкий захист. Задля запобігання подібним нападам на туркменсько-узбецькому кордоні навіть довелося встановити додаткові КПП та замінувати ряд прикордонних ділянок [34].

Висновки. Таким чином, попри взаємовигідне співробітництво між США та колишніми радянськими республіками Центральної Азії військова операція в Афганістані являла собою яскраво виражений приклад принципу монети з двома сторонами: з одного боку, уряди чотирьох з п'яти центральньоазійських держав отримали широкі програми з фінансування власного ВПК, не говорячи вже про здійснення ремонтних робіт та вдосконалень вже існуючих військових стратегічних об'єктів (як це, наприклад, відбулося із аеродромом Манас у Киргизстані) та сформували вигідний міжнародний імідж своїх країн як упевнених борців з міжнародним тероризмом. З іншого боку, відкрита допомога Вашингтону в справі боротьби з Аль-Каїдою та Талібаном збільшила ризик дестабілізації в державах Центральної Азії, що межують з Афганістаном шляхом діяльності радикальних ісламських формувань та груп-прибічників Талібану (яскравий приклад — Ісламістський рух Узбекистану).

Перспективи використання результатів дослідження. Результат роботи направлено на подальше поглиблення розуміння діяльності Адміністрації Президента США в питанні протидії міжнародному тероризму, обґрунтування пролонгації дислокування союзних військ на території Афганістану, розгляд майбутніх вигод та загроз для країн Центральної Азії, що виступають прибічниками Вашингтону в антитерористичній кампанії в регіоні.

Література:

1. Jeremy Diamond. Obama's Decision to Delay Withdrawing Troops from Afghanistan, Explained. — Mode of Access: World Wide Web: <http://edition.cnn.com/2015/10/15/politics/obama-troops-afghanistan-withdrawal-delay-explainer/> (Viewed on October 21, 2015). — Title from the Screen.
2. Jim Nichol. Kyrgyzstan and the Status of U.S. Manas Airbase: Context and Implications./J.Nichol. — July 1. — 2009. — 11 p.
3. Timothy A. Krambs. Central Asia and the Afghanistan Security Dilemma: Amelioration, Retrograde, or Status Quo? Central Asia's Role in Regional Security Regarding Afghanistan after 2014./Timothy A.Krambs.// — The Quarterly Journal. — Spring 2013. — p. 1 — 27.
4. Cary Gladstone. Afghanistan Revisited./C.Gladstone. — Nova Science Publishers, Inc. — New York. — 2001. — 210 p.
5. Barnett R.Rubin. Afghanistan from the Cold War through the War on Terror./B.R.Rubin. — Oxford University Press. — New York. — 2013. — 528 p.
6. Тригуб О.П., Рижикова А.Ю. Сучасні доктрини та концепції зовнішньої політики США щодо Централь-

ної Азії. /Тригуб О.П., Рижикова А.Ю.// Молодий вчений. — №2 (17). — Лютий 2015 р. — с. 179 — 182.

7. Abdolreza Farajirad, Javad Khansari, Zahra Radmehr and Mohamad Darkhor. Terrorism in Afghanistan and Instability in Central Asia./ A.Farajirad, J.Khanasari, Z.Radmehr, M.Darkhor.//Central Asia and the Caucasus. — Volume 12. — Issue 3. — 2011. — p. 28 — 39.
8. Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия./Казанцев А.А. — М. — 2008. — 251 с.
9. Князев А. История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии./А.Князев. — Изд-во КРСУ. Изд-е 2-е, переработ. и доп. — Бишкек. — 2002. — 136 с.
10. Дорофеев Д.В. Центральная Азия в антитеррористической кампании Соединенных Штатов в Афганистане: геостратегическое измерение./Дорофеев Д.В.// Культура народов Причерноморья. — 2007. — № 122. — с. 14 — 17.
11. Manoj Kumar Mishra. Afghanistan and US Interests in Central Asia./M.K.Mishra.// Journal of Eurasian Studies. — Volume V. — Issue 3. — July-September 2013. — p. 78 — 91.
12. Address to a Joint Session of Congress and the American People. United States Capitol Washington, D.C. — Mode of Access: World wide Web: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (viewed October 16, 2015). — Title from the Screen.
13. James M.Lindsay. George W.Bush, Barack Obama and the Future of US Global Leadership./J. Lindsay.// International Affairs 87:4 (2011). — p. 765 — 779.
14. Global Responses to Terrorism. 9/11, Afghanistan and Beyond. /Edited by Mary Buckley and Rick Fawn. — Routledge, Taylor & Francis Group. — New York. — 2003. — 334 p.
15. Resolution 1368 (2001). Adopted by the Security Council at Its 4370th Meeting, on September 12, 2001. — Mode of Access: World Wide Web: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/533/82/PDF/N0153382.pdf?OpenElement> (viewed October 5, 2015). — Title from the Screen.
16. Ben Smith & Arabella Thorp. The Legal Basis for the Invasion of Afghanistan./B.Smith, A.Thorp./ Commons Briefing papers SN05340. House of Commons Library. — 2010. — 10 p.
17. Afghanistan Freedom Support Act of 2002. September 12, 2002. — Mode of Access: World Wide Web: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CRPT-107srpt278/html/CRPT-107srpt278.htm> (viewed October 7, 2015). — Title from the screen.
18. Patterns Of Global Terrorism 2001. United States Department of State. — May 2002. — 177 p.
19. H. V. Fitzhardinge. *The Establishment of the North-West Frontier of Afghanistan, 1884-1888*, Ph.D. dissertation, The Australian National University, Canberra, 1968. — Mode of Access: World Wide Web: [https:// digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/10657/2/02Whole_Fitzhardinge.pdf](https://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/10657/2/02Whole_Fitzhardinge.pdf). (viewed October 19, 2015). — Title from the Screen.
20. Arwin Rahi. Why Durand Line Matters. — Mode of Access: World Wide Web: <http://thediplomat.com/2014/02/why-the-durand-line-matters/> (viewed October 17, 2015). — Title from the Screen.
21. Condoleeza Rice. No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington./C.Rice. — Broadway Paperbacks. — New York. — 2011. — 765 p.
22. Face The Nation — CBS News. — Mode of Access: World Wide Web: www.cbsnews.com/sections/ftn/main3460.shtml (viewed September 14, 2015). — Title from the Screen.

23. Remarks by Vice President Biden at the 45th Munich Security Conference. February 7, 2009. — Mode of Access: World Wide Web: <http://germany.usembassy.gov/events/2009/feb-biden-security/> (viewed September 4, 2015). — Title from the Screen.

24. Arif Bagbaslioglu. Beyond Afghanistan NATO's Partnership with Central Asia and South Caucasus: a Tangled Partnership? /A.Bagbaslioglu.// Journal of Eurasian Studies. — Hanyang University. — 5 (2014). — p. 88 — 96.

25. Istanbul Summit Communique. NATO Press Releases. — Mode of Access: World Wide Web: <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm> (viewed October 11, 2015). — Title from the Screen.

26. Barry Schweid. Powell Says Central Asian Nations Support Anti-Terrorism Campaign. — Mode of Access: World Wide Web: <http://lang.sbsun.com/socal/terrorism/0901/30/terror17.asp#> (viewed October 15, 2015). — Title from the Screen.

27. Paul Thompson. US Preparing for a War with Afghanistan Before 9/11, Increasing Control of Asia Before and Since. — Mode of Access: World Wide Web: <http://s3.amazonaws.com/911timeline/main/AAfghanwar.html> (viewed October 4, 2015). — Title from the Screen.

28. International Contact Group on Afghanistan held meeting of unprecedented level — Kazakh FM. — Mode of Access: World Wide Web: <http://inform.kz/eng/article/2419432> (viewed October 19, 2015). — Title from the Screen.

29. John C.K.Daly. Kyrgyzstan's Manas Airbase: A Key Asset in the War on Terrorism. — Mode of Access: World Wide Web: [http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=1002&tx_ttnews\[backPid\]=182&no_cache=1#.VhzhnCu5Wao](http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews[tt_news]=1002&tx_ttnews[backPid]=182&no_cache=1#.VhzhnCu5Wao) (viewed October 18, 2015). — Title from the Screen.

30. Central Asia and the Transition in Afghanistan. A Majority Staff Report Prepared for the Use of the Committee on Foreign Relations. United States Senate. One Hundred Twelfth Congress, First Session, December 19, 2011. — Mode of Access: World Wide Web: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CPRT-112SPRT71639/html/CPRT-112SPRT71639.htm> (viewed October 19, 2015). — Title from the Screen.

31. Sgt. 1st Class Pete Myers. Why Hairatan Gate Matters. — Mode of Access: World Wide Web: http://www.dvvelocity.com/articles/20111118why_hairatan_gate_matters/ (viewed October 19, 2015). — Title from the Screen.

32. Gregory Gleason. State Building in the Face of Insurgent Islam./G.Gleason.// Strategic Asia 2004 — 05. — p. 199 — 255.

33. Kazakhstan: Rumsfeld's Visit Underlines Growing Military Cooperation. /- Mode of Access: World Wide Web: http://www.defense-aerospace.com/articles-view/release/3/34448/usaf-reaffirms-backing-for-f_22-program-%28feb.-26%29.html (viewed October 20, 2015). — Title from the Screen.

34. Kenley Butler. Uzbekistan's Alliance with the United States: Benefits and Risks. — Mode of Access: World Wide Web: <http://cns.miis.edu/archive/wtc01/uzbek1.htm> (viewed October 19, 2015). — Title from the Screen.

Мингазутдинова Г.И. Сотрудничество США с государствами Центральной Азии по вопросам противодействия международному терроризму и поддержки военно-политической операции в Афганистане (2001 — 2014 гг.)

Аннотация. В статье рассмотрено становление Афганистана как эпицентра международного терроризма в начале XXI века, сформулированы интересы Вашингтона в противодействии афганской угрозе в регионе и мире, раскрыта суть сотрудничества США с государствами Центральной Азии в борьбе с терроризмом после событий 11 сентября 2001 года.

Ключевые слова: Афганистан, международный терроризм, военное сотрудничество, Центральная Азия, Джордж Буш-младший.

Galyna I. Mingazutdinova US — Central Asian Cooperation on International Terrorism Resistance and Supporting the Counter-Terrorist Operation in Afghanistan in 2001 — 2014.

Summary. The article reviews the process of terrorist epicenter shaping in Afghanistan in early XXI century. The Washington's interests on combating the Afghan menace are formulated. The essence of US — Central Asian cooperation on fighting against terrorism after 9/11 is revealed.

Key words: Afghanistan, international terrorism, military cooperation, Central Asia, George W.Bush.

*Пищемуха В.Г.,
кандидат исторических наук,
доцент кафедры общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета*

БОРИС ЛИСАНЕВИЧ И АЛЕКСАНДР МАРК: ОДЕССИТЫ «ПОКОЛЕНИЯ BELLE ÉPOQUE»

Аннотация. Статья посвящена памяти двух выдающихся одесситов, которые блестяще самореализовались в противоположных точках Земли: Париже и Катманду. С целью освещения и осмысления их сходных судеб разработана и введена концепция поколения «прекрасной эпохи».

Ключевые слова: поколение, «прекрасная эпоха», Одесса, эмиграция.

Часть II. Александр Марк

Каждое поколение уверено, что именно оно призвано переделать мир. Мое, однако, уже знает, что ему этот мир не переделать. Но его задача, быть может, на самом деле еще величественнее. Она состоит в том, чтобы не дать миру погибнуть.
(А.Камю. Шведские речи. Речь от 10 декабря 1957 г.)

Первая часть статьи опубликована в данном издании (2015, №9)

Александр Маркович Липинский (в эмиграции сменил фамилию на Марк) родился в Одессе в начале 1904 года в состоятельной еврейской семье. В 1918 г. вместе с родителями покинул большевистскую Россию и эмигрировал во Францию. Сначала продолжил образование в парижском лицее Сент — Луи, а затем изучал философию в Германии, где познакомился с учением немецкого персонализма. Возвратившись в Париж, он изучает право и проходит курс в Свободной школе политических наук, диплом об окончании которой получил в 1927 году. В последующие несколько лет А. Марк получает профессиональный опыт в издательстве Ашетт, неоднократно посещает Германию, где завязывает отношения с молодыми интеллектуалами.

В 1930 г. А. Марк создал свое собственное информационное агенство Рах — Press, которое просуществовало недолго, принимает активное участие в дискуссионном клубе «Зеленая мельница» (от названия улицы на Монпарнасе).

Из этой среды вскоре сформировалась группа «Новый порядок», а затем одноименный журнал, который выходил с мая 1933 по сентябрь 1938 г. под руководством А. Марка. Именно на страницах этого журнала, а также журнала «Эспри», издававшегося Эдуардом Мунье, сформировался французский персонализм, как яркое философское течение XX века.

Группа «Новый порядок» была довольно известна в парижских интеллектуальных кругах, ее идеями заинтересовался, например, Шарль де Голль, посетивший несколько собраний. О реальности этих встреч свидетельствует Робер Арон в своей книге «Шарль де Голль», опубликованной в 1964 г., то есть еще при жизни генерала [1].

В 1933 г. выходит и первая книга А. Марка «Молодая Европа», которая отражает напряженное кипение идей той эпохи, ее надежды и разочарования. На ее страницах декларируется нонконформизм молодого поколения и надежда на создание единого фронта европейской молодежи. С этой целью А. Марк активно контактирует с единомышленниками в Великобритании, Испании, Бельгии. Особое внимание он уделял связям с Германией, в частности, в круг его собеседников входили личный враг Гитлера Отто Штрайсер и один из будущих руководителей «Красной капеллы» Харро Шульце — Бойзен, который до прихода национал — социалистов к власти издавал антифашистский журнал «Противник».

В 1999 вышел фундаментальный труд канадского историка Кристиана Роя о зарождении персоналистского федерализма — «Александр Марк и Молодая Европа (1904 — 1934): Новый Порядок у истоков персонализма» [2]. Она охватывает период формирования А. Марка с момента его рождения до 1934 г. Именно в рамках «Нового Порядка» под воздействием А. Марка и его друга Арно Дандье была выработана философия французского персонализма, прежде чем она была приспособлена к католической версии журналом «Эспри» Эдуарда Мунье. Впрочем, вопрос приоритета вызывает разногласия среди исследователей данной проблемы.

А. Марк был одним из первых философов-персоналистов, которые обратились к федералистской идее. Его духовное развитие в этом направлении прошло, как минимум, два этапа. Первый из них, хронологически охватывает 30-е годы, когда на страницах таких журналов, как «Новый порядок», «Эспри», «Планы», публикуется множество статей молодого философа. В них он постепенно вводит федералистскую проблематику в общий контекст персоналистской философии, пытаюсь конкретизировать программный тезис первого манифеста движения «Новый порядок» от 31 марта 1931 г.: «Не индивидуалисты, не коллективисты, мы — персоналисты». Базовой основой социальной организации должны были стать автономные социальные объединения, которые позволили бы преодолеть централизацию государственного управления обществом, которое подавляет личность: «Государство Нового порядка, которую он провозглашает, будет на службе у сообществ: инициатива будет принадлежать коммуна, корпорациям и различным промежуточным объединениям» [3, 16].

Концепция персоналистского федерализма предусматривала органическое соединение государственного механизма с различными сообществами, которые находились бы на «уровне человека»: региональные образования в рамках национальных государств, профсоюзы и автономные товарищества на заводах, квартальные комитеты в городах и т.д. Предчувствуя европейскую политику регионализма, А. Марк писал в статье «Революционный федерализм» (1932): «Конкретная родина, то есть район, является творческим элементом и реальным основанием нашего федерализма. Район является «сферой» и природным защитником человека из плоти и крови. Итак, нужно, чтобы это хранилище богатства и самобытности человека могло противостоять любым попыткам централистской тирании. Любая революция, которая не имеет в своем основании регионализм, обречена на отклонение, которое можно квалифицировать как яковинское» [3, 19-20].

При этом персоналисты хорошо понимали и учитывали возможные последствия децентрализации всех сторон общественной жизни. В поисках баланса между единством и разнообразием они одними из первых среди федералистов вышли на принцип субсидиарности. Сын протестантского пастора Дени де Ружмон и А. Марк, который принял по убеждению в 1933 г. католицизм, не могли пройти мимо папской энциклики *Quadragesimo Anno* (1931), в которой этот принцип получил классическое определение. Составляющий его сущность тезис «*in dubio pro libertate*» («в случае сомнения — в пользу свободы») вполне соответствовал персоналистской идее личности.

Чтобы понять и оценить интеллектуальную и организаторскую деятельность А. Марка в 30-е годы, а также ее итоги осуществим экскурс в биографию его поколения.

Обучавшийся в 1928-1933 гг. на философском факультете Бухарестского университета Эмиль Чоран вспоминал о настроениях своего поколения: «Мы презирали «старичье», «рамоли» (фр. разг. — старчески расслабленный, близкий к слабоумию человек — В.П.) — словом, всех, кому перевалило за тридцать...Быть молодым означало для нас — автоматически — быть гениальным. Вы скажете, что такая самонадеянность существует от века. Бесспорно, но не думаю, чтобы кто-то зашел в ней так же далеко, как мы. Это было крайнее выражение воли покорить Историю, зуд войти в Историю, любой ценой придумать что-то новое» [4, 326].

Вряд ли столь радикальный разрыв со старшими был характерен для всей молодежной генерации «прекрасной эпохи». В Германии молодежный радикализм поколения прекрасной эпохи на стадии его вторичной социализации проявился в 20-е гг. отнюдь не в студенческих аудиториях. В этой стране тогда вполне сложилось специфическое сообщество университетских преподавателей, которые могут быть отнесены к тому типу образованной элиты общества, которую М. Вебер назвал, по аналогии с китайскими чиновниками, мандаринами. Рассматривая немецких университетских профессоров как особую социальную группу, Фритц Рингер писал в 1969 году в книге «Закат немецких мандаринов. Немецкое академическое сообщество, 1890 — 1933»: «...Я бы определил мандаринов как социальную и культурную элиту, занявшую высокое положение в основном благодаря своему образованию, а не унаследованным титулам и богатству. Эта группа включает в себя врачей, юристов, священников, правительственных чиновников, учителей средней школы и университетских преподавателей. Все эти люди обладают дипломами и степенями... Мандарины — интеллектуалы — университетские профессора по преимуществу — в основном заботятся об образовании и воспитании элиты» [5, 111].

Заняв в своем большинстве крайне враждебную позицию по отношению к Веймарской республике и обладая огромным влиянием на своих студентов, немецкие мандарины сыграли значительную роль в канализации возрастного юношеского максимализма против демократии на стороне нацистов. Самым известным примером подобной позиции немецкой профессуры, который приобрел символическое значение, стало вступление выдающегося философа Мартина Хайдеггера в нацистскую партию и попытка в качестве ректора

Фрайбургского университета осуществит в нем национал-социалистические реформы.

В работе «Диагноз нашего времени: очерки военного времени, написанные социологом» (1943) Карл Мангейм приводит данные, согласно которым возрастная группа 18 — 30 лет была самой многочисленной в партии Гитлера до его прихода к власти: 1931 — 37,6 %, 1932 — 42,2 %, 1933 — 35,6 %. В социал-демократической партии Германии, которая в начале 30-х гг. из-за полного упадка центристских партий заняла их место, молодежь в 1931 г. составляла лишь 19,3 % [6, 564].

После 1933 г. перед немецкой молодежью открылось четыре дороги: преступление, конформизм, эмиграция, сопротивление. Символическими фигурами диаметрально противоположных позиций, которые судьба предоставила для немецкой молодежи были, с одной стороны, К. Штауфенберг (1907-1944) и Х. Шульце-Бойзен (1909-1942), с другой — Р. Гейдрих (1904-1942) и А. Эйхман (1906-1962). Лишь незначительная часть поколения пойдет по третьему и четвертому пути. Для большей же его части типичной станет конформистская судьба автора романа со знаменательным названием — «Год рождения 1902» Эрнста Глезера. После ошеломляющего успеха своей книги в 1928 г., он, как и Ремарк, эмигрировал из Германии, но в 1933 г. вернулся назад и закончил войну в Италии сотрудником газеты для немецких солдат.

Перед подобным выбором оказалось «поколение прекрасной эпохи» также в Италии и СССР, позже — в Испании. Исключением является Франция, которая до 1940 г. являлась своеобразным ковчегом поколения, поскольку речь идет только о нем.

Сразу после окончания первой мировой войны во Франции начали собираться представители искусства старшего поколения, которых манила бурлящая художественная атмосфера Парижа. Несколько позже к ним присоединились более молодые художники, литераторы, кинематографисты. В 20-е годы в Париже происходит также становление молодежи, эмигрировавшей из России. В этом отношении показательна биография русского беженца Александра Кожева, племянника художника В. Кандинского. После долгих мытарств и приключений он вырвался в 1920 г. из своей страны и поселился в Германии. В Гейдельбергском университете Кожев изучал философию и написал диссертацию под руководством К. Ясперса. В 1926 г. он переселился во Францию, где защитил вторую диссертацию и с 1933 по 1939 год регулярно читал свой оригинальный курс лекций по философии Гегеля в Высшей школе практических исследований.

Его слушатели составляли группу численностью около двадцати человек, но это были те, кто после второй мировой войны займет ведущие позиции в интеллектуальной жизни Европы: М. Мерло-Понти, Э. Вейль, Р. Арон, Ж. Лакан, Ж. Батай и другие. Раймон Арон отозвался о нем, как о философе, обучавшем «чтению Гегеля поколение французских интеллектуалов» и далее: «Мне повезло иметь в молодости трех друзей, чье превосходство надо мной я не мог скрыть от себя: это Жан — Поль Сартр, Эрик Вейль и Александр Кожев» [7, 112, 795].

Пожалуй, во многих отношениях среди крупных континентальных стран Европы наиболее благоприятные условия для вторичной социализации «поколения *belle époque*» имелись во Франции. В ней отсутствовали серьезные экономические и политические катастрофы, потрясавшие Германию и Россию, она не была распята, подобно Испании, гражданской войной, ее не окутала, как Италию, вязкая и удушающая атмосфера всеобщего конформизма. Вплоть до 1940 г. перед молодыми французскими интеллектуалами не стояла проблема элементарной человеческой безопасности и необходимости покинуть свою родину. Они, как поколение, выросли в привычной нормальной социальной и культурной среде. Это дает возможность проследить процесс становления данного поколения не на примере разбросанных по миру отдельных его талантливых представителей, а наблюдать достаточно целостную и компактную его французскую ветвь.

В этом отношении особенно интересны два аспекта общей истории поколения в ее французском воплощении: главный вектор духовного поиска и решение проблемы активного отношения к реальной жизни.

Особенно заметным оно было во Франции, не в последнюю очередь, видимо, благодаря давней философской традиции этой страны. Она состояла в сочетании занятий философией с морализаторством, то есть со стремлением наблюдать нравы своего времени и поучать жизни на основе его осмысления. Еще Ф. де Ларошфуко, Б. Паскаль и Ж. де Лабрюйер окончательно сформировали жанр, который не только глубокомыслен, но и популярен благодаря доступности массовому читателю. Поэтому мы не встретим имен Хайдеггера или Ясперса в литературной энциклопедии, в то же время на ее страницах почетное место занимают Сартр и Камю, соседи великих немцев в подобных философских изданиях. Сочетание многими французскими интеллектуалами философии с литературой и публицистикой дало основание генералу де Голлю отпустить ядовитую шутку в

адрес Р. Арона: «Арон, профессор из «Фигаро» и журналист из Коллеж де Франс».

Французские молодые интеллектуалы не только оказались наиболее восприимчивыми к новым философским идеям, но придали им в процессе интерпретации и развития особый характер. В контексте общих для всей послевоенной Европы интеллектуально-духовных исканий, направленных на поиск новых основ человеческого существования, они особенно значимо акцентировали внимание на проблемах конкретного человека в его реальной жизненной ситуации. Шла ли речь о теме одиночества и отчужденности или о свободе и личной ответственности. Андре Мальро четко зафиксировал эту тенденцию, заявив в 1934 г.: «Литература, ведущая свое начало от Флобера и Малларме (примат эстетических ценностей), умирает, и все современные течения французской литературы можно собрать в единый поток возвращения к человеку» [8, с.73].

В этом целостном духовном пространстве и сложилась, в частности, развернутая концепция человека, названная персонализмом и оказавшаяся философской основой одного из наиболее влиятельных течений европейского федерализма — политической программы обновленного европейского движения после второй мировой войны.

Еще одна характерная черта французских интеллектуалов состояла в их сознательной и принципиальной «вовлеченности» (Э. Мунье) в практическое действие, то есть в социальную жизнь. Ж.-П. Сартр, представляя в 1947 г. первый номер основанного им журнала «Ган модерн», обобщил ее и провозгласил своеобразный манифест экзистенциалистского активизма и ангажированности: «Даже если мы будем немые и смиренные, подобно камням, сама наша пассивность будет выступать в качестве действия... Писатель пребывает в ситуации своей эпохи: каждое его слово будет выступать в качестве действия» [9]. Это заявление основывалось на опыте массовой ангажированности интеллектуалов — дрейфуссаров. За ним также стояла деятельность Комитета бдительности и антифашистского действия, основанного в марте 1934 г. этнографом П. Риве, физиком П. Ланжевенем и философом Э.-О. Аленом. Вскоре вокруг него объединилось по всей стране около 5 тыс. представителей антифашистской интеллигенции, он начал издавать бюллетень, организовывать лекции и митинги. Наконец, ярким проявлением подобной ангажированности стало участие французских интеллектуалов в Сопротивлении. Правда, их стремление к политическому активизму привело некоторых представителей этого поколения через «Аксьон франсез»

и другие промежуточные формы к фашизму и коллаборационизму.

Сам Сартр, явивший законченный образец практического применения своей собственной концепции, столько раз поражал всех своими идейно-политическими метаниями, что, пожалуй, как ни кто другой, дискредитировал концепцию ангажированности. Он усомнился в возможности интеллектуалов исправить общество и в 1964 г. с горечью признал: «Я изверился, но не отступился. Я по-прежнему пишу. Чем еще заниматься?...Я долго принимал перо за шпагу, теперь я убедился в нашей бессилии» [10, 173].

Разумеется, выдвижение человека и его проблем в качестве предмета философии, а также сознательная и ответственная «вовлеченность» или «ангажированность» в реалии своей эпохи не были монополией только интеллектуалов, а тем более какого-либо одного поколения или национальной подгруппы. Но именно в этом поколении, особенно в его французской подгруппе, они проявились наиболее зримо.

В 1943 г. А. Марк избежал ареста, скрываясь в Швейцарии, где по заказу университета в г. Фрибург занялся составлением собрания избранных текстов Прудона. Это обстоятельство стало мотивом прочитать все произведения выдающегося теоретика анархистского социализма и стать его убежденным единомышленником.

По мере приближения окончания войны, актуализировался вопрос о будущей судьбе Европы. Отзываясь на вызов времени, А. Марк пишет книгу «Пришествие рабочей Франции. Традиции и устремления французских трудящихся» (1945). На ее страницах он пришел к выводу, что только федералистская модель общественного устройства Франции может быть настоящей альтернативой государственному монополизму, основанному на марксистской доктрине. В этом труде А. Марк однозначно использовал выражение «интегральный федерализм» для обозначения своей теории федерализма. Этот термин восходит к его книге «Молодая Европа» (1933). На ее страницах он впервые использовал его, противопоставляя «интегральному национализму». Но только со середины 40-х годов эта формулировка стала широко использоваться им в своих работах, получив доктринальное значение.

После окончания войны А. Марк самым непосредственным образом включается в движение за объединение Европы. Сегодня трудно поверить, что Европа в своей современной форме, могла вызвать энтузиазм идеалистов и борцов. Им на смену пришли таинственные еврократы, которые управляют технологической Европой. Характерный пример, за 65 лет существования

Международной премии Карла Великого города Аахен из многих ярких активистов европейского движения ее получили лишь Рихард Куденхове-Каллерги (1950), Анри Брюгманс (1951) и Сальвадор де Мадарьяга (1973), остальные лауреаты, как правило, политики и государственные чиновники [11]. За разговорами о стабильности европейской валютной зоны, об экономических масштабах, которые стали возможны в результате устранения границ или суммах убытков, понесенных фермерами, была упущена душа и привлекательность в глазах общественного мнения. Долги Греции и нашествие мигрантов лишь фрагменты этой печальной картины.

Послевоенное европейское движение началось под влиянием Сопrotивления, пример чему «Манифест Вентотене», составленный группой итальянских антифашистов (Альтьеро Спинелли, Эрнесто Росси и др.).

В 1946 г. несколько национальных групп европейского движения объединились в Союз Европейских Федералистов (UEF), в состав руководства которого вошел А. Марк. В этой роли он готовил первый конгресс UEF в швейцарском городе Монтрё (август 1947), в котором приняли делегаты из 16 стран. На втором конгрессе в Риме (1948) А. Марк вместе с А. Спинелли добился сохранения UEF как единой организации, которую многие хотели распустить в пользу только что образованного Европейского Движения. Особенно значительной была роль А. Марка в организации и проведении знаменитого Конгресса Европы в Гааге (май 1948), итогом которого стало образование Совета Европы. На нем А. Марк выступил за создание Верховного суда по правам человека.

Среди европейских федералистов никогда не существовало единого подхода в отношении целей и методов их действий. В итоге в 1956 г. произошел распад UEF на несколько групп и движений: его лидеры А. Марк, А. Спинелли и А. Брюгманс пошли разными путями. А. Брюгманс сосредоточился на руководстве Европейским колледжем в Брюгге, который был создан в 1949 г. согласно одного из решений конгресса в Гааге для подготовки новой европейской элиты. И по сегодняшний день это учебное заведение процветает. А. Спинелли подался в европейскую политику: на момент своей кончины в 1986 г. он десять лет был членом Европейского парламента и 6 лет членом Европейской комиссии.

А. Марк продолжил свою европейскую активность в нескольких направлениях. Первое, научная и публицистическая деятельность, направленная на развитие выдвинутой им идее интегрального федерализма. В течение 50 — 90-х годов он написал множество книг и статей на эту тему.

Второе, Международный Центр Европейского образования (CIFE), образованный по его инициативе в 1954 г. и расположенный в настоящее время в Ницце [12]. В настоящее время Центр занят преподаванием и научными исследованиями в сфере европейского единства, федерализма как модели общества, самоуправления, кризисов общества, экологии и др. Центр имеет гибкие образовательные программы, осуществляет широкое трансевропейское сотрудничество, ведет большую издательскую деятельность. CIFE финансируется Европейским Союзом, а также пожертвованиями от различных фондов.

В 1964 г. в структуре CIFE был создан своеобразный Европейский Институт повышения квалификации (Institut Européen des Hautes études internationales), который предлагает магистратуру под названием «Международные отношения и европейские исследования» (MAEIS). Эта программа предоставляет возможность обсудить достижения и проблемы европейской интеграции, а также разработать способы их решения.

Еще одним начинанием А. Марка в сфере европейского образования стало создание под эгидой CIFE и фонда Эмиля Шаню Колледжа федералистов (Collège d'Etudes Fédéralistes d'Aoste) в итальянском городе Аоста. Выбор этого города и названия фонда для федералистского проекта был не случайным. Франкоязычный регион Валле — д'Аоста еще с 20-х годов стремился к автономии. Одним из активистов этого движения и участником Сопrotивления был местный житель, адвокат Эмиль Шаню, который в мае 1944 г. был замучен фашистами.

Впечатляющим творением А. Марка стал журнал «Европа образования» (L'Europe en Formation), основанный в 1960 г. [13]. Внушает восхищение следующий жест уважения к его основателю: А. Марк почил в 2000 году (символически уход едва ли не последнего представителя наиболее яркого поколения XX века), а в 2001 журнал прекратил свою сквозную нумерацию на номере 322 и с 2002 года возобновил ее с № 1 (напоминает исторический отсчет *до... и после ...*). В настоящее время журнал выходит четыре раза в год, каждый номер посвящен определенной теме и имеет двойную нумерацию. Например: 2014/4 (№ 374) *Les relations entre l'Union européenne et la Russie* («Взаимоотношения между Европейским Союзом и Россией»).

Таким образом, Борис Лисаневич и Александр Марк доказывают талантливость и удивительную жизненную активность своего поколения в целом, так и той его части, которая вынуждена была покинуть родину, будь то Россия,

Германия или Италия. Разница лишь в том, что они не только не хотели, но и не могли вернуться обратно.

Но с другой стороны, что было бы с ними, если бы не состоялась революция 1917 г., или если бы они остались в советской России. В первом случае Б. Лисаневич, как он сам говорил, стал бы по семейной традиции офицером, а А. Марк — банкиром, как его отец. Во втором, Б. Лисаневич остался бы танцором балета на вторых ролях, а А. Марк, если бы получил высшее образование, что сомнительно при его социальном происхождении, пополнил ряды новой советской интеллигенции и растворился в общей серой массе.

Разумеется, это лишь предположение, но с большой степенью вероятности можно сказать, что семейные традиции в первом случае и «советская действительность» во втором не позволили бы им самореализоваться в той мере, в какой это произошло в эмиграции.

Впрочем, существует нечто сильнее, чем повседневная жизнь и оно называется судьбой. Перефразируя слова А. Ахматовой об И. Бродском допустимо сказать, что судьба готовила Б. Лисаневичу и А. Марку большое будущее, вопреки всем превратностям жизни.

Зафиксировав факт существования поколения *belle époque* и описав исторические условия его формирования, попробуем дать ему общую оценку. Это можно сделать либо дистанцировавшись от него во времени, то есть глазами представителей последующих поколений, либо обратившись к самооценке, прозвучавшей из уст его непосредственных представителей.

У Аурелио Печчеи, выдающегося менеджера фирм «Фиат» и «Оливетти», она была навеяна беспомощностью человечества перед глобальными проблемами цивилизации. С целью поиска путей их решения он вложил свой ум и сердце в созданный по его инициативе «Римский клуб», но за несколько лет до смерти произнес эпитафию своему поколению: «Я появился на свет в 1908 году и принадлежу к тому поколению, которое благодаря стараниям и изобретательности предшественников могло бы вписать решающую главу в единую историю человечества. На заре двадцатого века сложились исключительно благоприятные условия для прогресса, для максимального развития человеческих способностей, искоренения бедности и создания достойной жизни для всех людей.

Однако, увы, возможность эта была упущена» [14, 45].

В отличие от А. Печчеи, который смотрел на современность через футурологическую призму уготованного ей будущего, великий кинорежиссер

Лукино Висконти проецировал в современность ее прошлое. Основные его кинофильмы посвящены исследованию трагической судьбы человека в различных обстоятельствах прошлых эпох. Шла ли речь об исторической гибели старой аристократии в «Леопарде», о вырождении немецких промышленных магнатов в «Гибели богов» или о безумии последнего баварского короля в «Людвиге». При этом Л. Висконти не считал себя пессимистом: «Пессимизм — нет. Потому что мой пессимизм — всегда только пессимизм разума, но никогда не пессимизм воли. Чем более разум питается пессимизмом, углубляясь в правду жизни до самой ее сути, тем более, на мой взгляд, наполняется воля зарядом оптимистичным и революционным» [15, 233]. В этих словах Висконти заключена одна из главных особенностей его поколения — стоическое стремление к утверждению надежды вопреки трагическому жизненному опыту.

И все же, наш взгляд, окончательные суждения, будь это отдельный человек или целое поколение, дано выносить лишь удалившись на достаточное расстояние во времени. В отношении рассматриваемой нами генерации европейцев такая возможность, видимо, уже появилась. Именно ее представители, главным образом или в значительной мере, определили основные тенденции развития и наполнили творческим содержанием культурную жизнь западной цивилизации в XX веке. Поколение *belle époque* также достойно симпатии своей готовностью ответить на любой вызов времени социальной активностью и мгновенной интеллектуальной реакцией.

В пределах каждого отрезка времени переkreщаются жизненные пути представителей различных поколений, но на исторической оси времени часто можно выделить определенное социально — биологическое ядро, которое придает эпохе ее неповторимое своеобразие. Как это и произошло с поколением *belle époque*.

Литература:

1. Sigola Pascal. Charles de Gaulle, la « révolution conservatrice » et le personnalisme du mouvement l'Ordre nouveau // L'Europe en formation.- été 1996.- n° 301.
2. Christian Roy. Alexandre Marc et la Jeune Europe (1904 — 1934): l'Ordre nouveau aux origines du personnalisme Suivi de Thomas Keller. Le personnalisme de l'entre — deux — guerres entre l'Allemagne et la France. — Presses d'Europe, 1999. — 587 p.
3. Voyenne B. Genèse du fédéralisme marcier // L'Europe en formation.- hiver 2000 — printemps 2001. — p. 319 — 320.
4. Чоран Э. После конца истории / Э. Чоран. — С-Пб.: Symposium, 2002. — 544 с.
5. Рингер Ф. Закат немецких мандаринов (избранные главы) // Новое литературное обозрение. — 2002. — № 53.
6. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. — М.: Юрист, 1994. — 700 с.
7. Арон Р. Мемуары. 50 лет размышлений о политике / Р. Арон. — М.: Ладомир, 2002. — 873 с.

8. Мальро А. Человек в процессе рождения / Мальро А. Зеркало лимба. — М.: Прогресс, 1989. — 515 с.
9. Може Ж. Социологическая ангажированность / Ж. Може // Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии РАН. — М., 1999. — С. 292 — 324.
10. Сартр Ж.- П. Слова / Ж.- П. Сартр. — М.: Прогресс, 1966. — 175 с.
11. См.: Пищемуха В.Г. Премия Карла Великого города Аахен как отражение истории европейской интеграции // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. — 2014. — Вип.6. — С. 84-91.
12. www.cife.org.
13. www.Revue l'Europe en Formation.htm.
14. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. — М.: Прогресс, 1985. — 312 с.
15. Висконти Л. Статьи. Свидетельства. Высказывания / Л. Висконти. — М.: Искусство, 1986. — 302 с.

Пищемуха В.Г. Борис Лісаневич і Олександр Марк: одесити «покоління belle époque». — Стаття.

Анотація. Стаття присвячена пам'яті двох видатних одеситів, які блискуче самореалізувалися в протилежних географічних місцях Землі: Катманду і Парижі. З метою висвітлення і осмислення їхньої схожої долі розроблена і застосована концепція покоління «прекрасної епохи».

Ключові слова: покоління, «прекрасна епоха», Одеса, еміграція.

Pischemukha V.G. Boris Lisanevich and Alexander Mark: Odessa citizens of the «Belle Epoque» generation. — Article.

Summary. The article is written in memory of two outstanding citizens of Odessa, who achieved success in self-actualization in different parts of the Earth: Kathmandu and Paris. The concept of the «Belle Epoque» generation was developed and introduced for the purpose of description of their similar lives.

Keywords: generation, «Belle Epoque», Odessa, emigration.

*Татарко І.І.,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри гуманітарних дисциплін
Ізмаїльського факультету Одеської національної морської академії*

УЧАСТЬ БОЛГАР ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР ТА ПІВДНЯ МРСР В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ У ПОВОЄННІ ЧАСИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40–50-ТІ РР. ХХ ст.)

Анотація. В статті аналізуються особливості соціальних змін серед болгар Ізмаїльської області УРСР та півдня МРСР у повоєнні часи. Досліджується їх участь в громадському житті, в політичних кампаніях, у відбудові народного господарства, їх взаємини із українцями, молдованами та їх ставлення до радянської влади. Спираючись на архівні данні, автор розкриває нові аспекти розвитку болгарської діаспори у повоєнні часи (друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.).

Ключові слова: болгарське населення, Молдова, Україна, радянська, Радянський союз, комуністи, комсомольські організації, КП(б)У.

В умовах становлення і розвитку пострадянських незалежних держав, зокрема України та Молдови, проблема розвитку та духовного відродження на їх теренах національних меншин стала досить актуальною. Історія різних етнічних груп в пострадянських країнах дедалі привертає все більше уваги дослідників: істориків, мовознавців, етнологів. Зростання інтересу до цієї проблематики пов'язане із введенням у науковий обіг нових джерел, у тому числі з розсекречених архівних фондів, і з прагненням переглянути усталені стереотипи та штампи.

Інтерес науковців викликають не тільки процеси появи і оселення різноманітних етнічних груп серед автохтонного українського та молдавського населення, але й економічне та культурне життя цих груп в місцях розселення, їх взаємини із українцями, молдованами та багато інших проблем. Указані обставини зумовлюють визнання обраної теми актуальною та значущою.

Найважливішим елементом у реалізації культурної революції із позицій комуністичної партії Радянського Союзу був процес формування нової соціалістичної ідеології. Її провідниками на місцях виступали, насамперед, партійні та комсомольські організації.

У 1947 р. до Ізмаїльської обласної організації КП(б) України входили 4801 чоловік: 3624 члени ВКП(б) та 1177 кандидатів у члени ВКП(б). В їх числі нараховувався 191 представник болгарської

національності. Болградський районний комітет КП(б) України налічував 181 член ВКП(б) та 49 кандидатів у члени ВКП(б). Серед них – 16 осіб болгарської національності. Ново-Іванівський районний комітет партії налічував 88 членів ВКП(б) та 65 кандидатів у члени ВКП(б), із загального числа яких нараховувалось 64 представники болгарської національності. До складу Суворівського районного комітету партії входило 103 члени ВКП(б) та 59 кандидатів у члени ВКП(б), серед яких було 32 особи болгарської національності. Тобто, в партійній організації області болгари склали всього 3,9%. Дещо по-іншому ситуація виглядала у районних організаціях: у Болградському районі – близько 7%, у Суворівському – близько 20%, в Ново-Іванівському – близько 41% [1, л. 1-17].

У 1948 р. у Чадир-Лунгському районі з 50 комуністів місцевої партійної організації КП(б) Молдавії – 23 були болгарами. Через п'ять років чисельність комуністів у Молдавії суттєво зросла, головним чином, за рахунок представників титульної нації і на 31 грудня 1953 р. у Чадир-Лунгському районі налічувалося уже 378 комуністів, серед яких було 90 болгар (83 членів партії та 7 кандидатів) [2, л. 88зв], тобто болгари склали вже приблизно 25 % від загального складу комуністів району. На 1 січня 1953 р. у Тараклійському районі з 274 членів і кандидатів у члени ВКП(б) – 82-і особи представляли болгарську національність [3, л. 54 зв].

Болгари достатньо чисельно входили до складу керівних органів Чадир-Лунгської районної партійної організації. На 18 червня 1953 р. серед 24 членів райкому КП Молдавії болгар нараховувалось 6 осіб, а серед 4 кандидатів у члени райкому один був болгариним, тобто болгари були представлені пропорційно чисельності у загальному складі комуністів району. А серед членів ревізійної комісії цього ж райкому болгари склали аж 40 відсотків [4, л. 58-59].

Показова тенденція зростання чисельності комуністів серед болгарського населення регіону. Так, низові партійні організації в болгарських

селах ЧаDIR-Лунгського району почали утворюватися тільки в 1948 р. У квітні парторганізація утворилась в с. Валя-Пержа, в жовтні — в с. Твардиця. Цей процес продовжився після певної перерви, вже з початку 50-х рр.: у колгоспі ім. Леніна (с. Твардиця) парторганізація утворилась у січні 1951 р., у колгоспі ім. Маленкова (с. Валя-Пержа) — у лютому 1952 р. [5, л. 54-55].

Активно болгари почали вступати в партію вже з 1952-1953 рр. Загалом за перший квартал 1952 р. у МРСР прийнято в члени КП(б) Молдавії 21 чоловік, з яких болгар нараховувалось 11 осіб. А з 274-х осіб, прийнятих за рік до лав комуністів на 1 січня 1953 р., було 82 представника болгарської національності [6, л. 6, 54]. Так, у ЧаDIR-Лунгському районі в III кварталі 1953 р. у члени партії було прийнято 5 осіб, із яких — 2 болгарина; в VI кварталі — прийняли 5 (болгар двоє) [7, л. 70 зв.].

Поява комуністів у болгарських селах привела до певних зрушень в становищі болгарського жіноцтва. Так, у колгоспі ім. Маленкова (с. Валя-Пержа) низову партійну організацію очолила Євдокія Папурова. Вона ж увійшла й до складу членів ЧаDIR-Лунгському райкому КП Молдавії [8, л. 54, 58].

Іншим наслідком зростання чисельності комуністів у районах стало активне призначення їх на посади голів сільських рад, голів колгоспів та секретарів місцевих партійних організацій [9, л. 4]. У ЧаDIR-Лунгському районі станом на 1 липня 1949 р. з 23-х голів колгоспів 8 представляли болгарську національність: колгосп ім. Кірова смт. ЧаDIR-Лунга — В.І. Гайдаржі, колгосп «Заповіти Ілліча» с. Валя-Пержа — А.А. Попов, «28 червня» с. Валя-Пержа — Р.С. Панчев, ім. Димитрова с. Валя-Пержа — І.Д. Дімов, ім. Леніна с.Твардиця — А.І. Папуров, ім. Молотова с. Твардиця — Н.І. Пасков, ім. Чапаєва с. Твардиця — І.Т. Заїмов, «Правда» с. Твардиця — Д.П. Шаврієв [10, с. 5]. У Тараклійському районі на 20 листопада 1953 р. з 10 голів колгоспів 2 болгарської національності: голова колгоспу ім. Кірова смт. Тараклія — І.Ф. Крясков та голова колгоспу ім. Димитрова с. Кайраклія [11, с. 26]. В складі 11 секретарів первісних парторганізацій колгоспів і МТС Тараклійського району на 30.11. 1953 р. налічувалося 3 болгарина [12, л. 124].

Нерідко комуністами ставали не за покликанням, а виходячи із матеріальних та кар'єрних перспектив. Про це свідчить ряд справ про виключення із лав комуністичної партії Молдавії. Так, рішенням Тараклійського райкому КП (б) Молдавії 25 січня 1949 р. виключений з партії за працю в державних органах румунської влади А. М. Панічерський, 1904 року народження, болгарин.

Він вступив до партії в 1947 р. й у своїх особистих документах записав, що його батьки до 1917 р. і після були селянами-бідняками. Але, як виявилось, його батько мав середняцьке господарство, сам працював секретарем примарії та використовував найману працю [13, л. 394]. Викриття цього факту й стало підставою для виключення із партії.

З перших днів звільнення міст і районів Ізмаїльської області України та півдня Молдови міські та районні комітети комсомолу розпочали утворювати перші комсомольські організації та сприяли їх організаційно-політичному укріпленню. Спочатку комсомольські організації формувалися з комсомольців, які прибули зі східних областей УРСР. На 21 вересня 1944 р. в Ізмаїльську область прибуло вже 275 комсомольців.

З появою перших комсомольських організацій у містах і районах міські та районні комітети проводили одночасно реєстрацію комсомольців, які вже знаходилися на території області. Паралельно із цим йшов процес утворення нових комсомольських організацій. Так, у с. Главани комсомольську організацію створили 20 жовтня 1945 р. у середній школі чотири молоді людини: А. Карагенова, Д.Арабаджи, В.Топалов і В.Ільчев. Комсомольці займалися роз'ясненням радянських законів, боролись із неграмотністю, робили гучні читання в селянських будинках, допомагали багатодітним сім'ям. В одному із покинутих помешкань облаштували клуб, допомогли організувати піонерську організацію та літній піонерський табір [14, с. 109-110].

Поява комсомольських організацій було спрямовано не тільки на згуртування комсомольців та молоді з метою відбудови народного господарства, а також для проведення серед них масово-політичної та виховної роботи. З числа комсомольського активу виділялися агітатори, які проводили масово-політичну роботу серед молоді. Так, комсомольська організація колгоспу ім. Суворова Суворовського району стала переможцем в обласному соціалістичному змаганні серед сільських первинних комсомольських організацій за участь у сільськогосподарських роботах в 1946 р., поряд із нею відзначалася й хороша робота комсомольських організацій в болгарських селах Ново-Іванівського району [15, с. 37].

Комсомольці і молодь брали активну участь у відбудові народного господарства. В Болградському районі організовано 39 бригад молоді для відбудови народного господарства. В них працювало близько 600 чоловік, які відбудовували електростанції, лікарні, школи, мости, дороги тощо. Так, комсомольці та молодь Табакської сільської ради Болградського району підготували дві школи до нового навчального року [16, л. 53-57].

Довідка відділу пропаганди й агітації Ізмаїльського обкому КП(б)У про масово-політичну роботу серед національних груп населення області від 6 березня 1948 р. засвідчила, що була організована масово-політична робота серед всіх національних груп з урахуванням національних специфічних особливостей. Так, станом на 1 січня 1948 р. у селах області працювало 9390 агітатори, до числа яких було залучено з місцевого населення близько 6 тис. чоловік, котрі проводили масово-політичну роботу рідною мовою. Зазначалось, що Ізмаїльська область є молодою, її населення тільки приєдналося до життя радянського народу, тому треба підвищувати його політичний і культурний рівень. Також підкреслювалось, що місцеве населення достатньо швидко пристосовувалося до нового життя та почало брати активну участь у всіх господарсько-політичних кампаніях. Так, кращими агітаторами Тарутинського району з місцевого населення, хто регулярно проводив бесіди серед колгоспників рідною мовою, були названі болгари Ніков, Узун (колгосп «Перемога», с. Перемога) та Перликокошко, Деде, Недова (колгосп ім. Тимошенко, с. Ярове). Крім того, відзначалась активна робота агітколективу с. Острівне Ново-Іванівського району, яким керував місцевий учитель болгарин Градинар. Колектив складався з 38-и чоловік, більшу половину яких представляли особи болгарської національності [17, с. 89]. Під час підготовки до виборів у місцеві Ради, агітатори цього агітколективу пов'язували масово-політичну роботу серед сільських виборців із виконанням господарсько-політичних заходів. Так, за період виборчої кампанії це село стало зразком суцільної колективізації.

Аналогічна масово-політична робота проводилася в усіх селах та районах області. Так, агітатори с. Кирнички Суворовського району проводили прилюдне читання газет, пояснювали завдання п'ятирічного плану сільському населенню. Як результат — 50% селянських господарств вступили до колгоспу. Добре працювали агітколективи Ново-Іванівського району (с. Главани — керівник Овчаров, с. Огородне — керівник Парамонов). З місцевої інтелігенції багато вчителів виступали з доповідями національними мовами, в тому числі й болгарською мовою тощо. Систематично виступала з політичними доповідями перед населенням директор середньої школи міста Болграду депутат Верховної ради УРСР Н.І. Параскевова. Таким чином, опираючись на низовий актив місцевих жителів, партійні організації проводили господарсько-політичні кампанії та сприяли прискоренню колективізації [18, с. 34-35].

Аналогічна робота проводилася і в болгарських селах південної Молдови. Так, агітколектив

колгоспу ім. Димитрова Тараклійського району, який організаційно існував з 1950 р., у 1954 р. налічував 26 агітаторів. До його складу входили рядові колгоспники, члени будівельної, виноградної, тракторної та рільницької бригад, були й представники сільської інтелігенції. Сили колективу були рівномірно розподілено по всіх бригадах. Протягом серпня та вересня кожний агітатор провів не менше 15 бесід. У сільському клубі не менш 2-3 разів на місяць читалися доповіді, лекції на різноманітні теми: про міжнародне становище, про рішення пленумів ЦК КПСС, про завдання колгоспників тощо. Особливо активне проведення бесід відзначалося в роботі агітаторів В. Бовдур та І. Грекова [19, 1954, 7 жовтня].

Болгарське населення, поряд з іншими національностями, брало участь у громадському житті МРСР та УРСР, зокрема, у виборах до місцевих Рад депутатів трудящих. Так, у 1948 р. проходили перші вибори в Ізмаїльську обласну Раду депутатів трудящих. Серед 70 чоловік, обраних депутатами, 12 осіб були вихідцями із болгарських сіл області [20, л. 35-37]. В ході підготовки і проведення виборів до Верховної ради УРСР обласний радіокомітет організував цілий цикл радіопередач для болгарського та молдавського населення рідною мовою [21, л. 2-5].

Разом із тим, не все населення позитивно ставилося до радянської влади. Спостерігалися й опозиційні антирадянські політичні настрої серед болгарського населення півдня Молдови, причому у представників різних соціальних прошарків. Так, у 1944-1945 рр. у зв'язку із виборами до Верховної ради СРСР, агітатор по с. Тараклія Дмитро Кавлак в присутності громадянина Михайла Кара заявив, «...що йому важко проводити агітацію, бо люди, які приходили на агітаційний пункт в більшості у п'яному вигляді, говорять, що їм радянська влада не потрібна; вона нічого не дає, а навпаки все забирає, краще не голосуватимуть». Тимофій Кайряк, «куркуль», із с. Тараклія казав: «...як би під час виборів звільнитися від радянської влади, вона в нас все відібрала, ми залишилися голі та босі. Потрібно боротися за відокремлення Бессарабії в окрему Молдавську Державу...»; Дмитро Дериволков, селянин-середняк із того ж с. Тараклія в розмові сказав, що «...потрібно голосувати за Америку та Англію, від радянської влади можна одержати тільки в'язницю...». Подібну думку висловив і бідняк із все того ж с. Тараклія Георгій Топал: «...хто буде голосувати за радянську владу, той буде під землею...» [22, л. 31-32].

Невдоволення радянською владою виявлялось і в наступні роки. В донесенні від 15 грудня 1948 р. на священника Паскалова із с. Твардиця вказувалось,

що він скаржився на сільські раду, яка хоче обкласти його податком на зібрані гроші за померлих. Крім того, священник захищав «куркулів» та висловлював невдоволення станом речей: «... При румунах цих поставок ми не знали. Кожен собі намолотив, скільки йому потрібно продав, а решта його власність. А при радах придумали якість колгоспи, зігнали туди усіх людей і життя їм не дають» [23, л. 9].

Поряд із пасивним невдоволенням були й спроби зорганізуватись та підняти національне питання. Ідея вивчення болгарської мови, утворення адміністративного об'єднання бессарабських болгар обговорювалася групою однодумців с. Огородне. До неї входили місцеві жителі, виключно студенти, народжені в селі. Ініціатором був Петро Недов, який закінчив софійську гімназію і на той час був студентом Кишинівського сільськогосподарського інституту. Ця група не встигла створити організацію, розгорнути діяльність, висловити свої пропозиції владі — вона була ліквідована в 1949 р. — всі сім учасників (Петро Недов, Федір Стоянов, Петро Терзів та інші) були засуджені на 25 років сталінського ГУЛАГУ [24, с. 233-234].

Вже в 1946 р. партійні, радянські та господарські організації почали змінювати стиль роботи стосовно добору та вихованню кадрів з місцевого населення, сміливіше залучали місцевих жителів на керівні посади, а також до активної участі в господарсько-політичному житті. Наприклад, якщо на 1 січня 1946 р. в Ізмаїльській області для низової роботи в різноманітних організаціях було задіяно понад 15 тис. чоловік (робітники сільпо, фінансові агенти, голови земельних громад тощо), то станом на 1 січня 1947 р. місцевих жителів на низовій роботі налічувалось вже 24 тис. чоловік. З місцевого населення 20 чоловік було висунуто до складу окружних і 1784 чоловіка — до складу дільничних виборчих комісій з виборів до Верховної ради УРСР. Близько 5832 місцевих жителі стали агітаторами на виборах. Але особливо показовим є те, що із 252-х колгоспів області в 246-ти колгоспах головами були висунуті представники місцевого, в тому числі й болгарського, населення [25, с. 30-31]. Болгар достатньо активно долучали й до керівної роботи у сфері дитячого виховання: із 10-ти завідувачів дитячими садками 4 особи були болгарами [26, л. 8].

В МРСР можливостей щодо висунення болгар на керівні посади було більше, враховуючи республіканський рівень керівництва. До того ж, аграрний характер основних виробництв у республіці сприяв просуванню болгар, особливо тих, хто мав вищу освіту. Так, станом на 15 вересня 1947 р. по міністерству промисловості МРСР з 24 чоловік з вищою освітою 1 болгарин — І.М. Чілік (винороб

сільського господарства); по міністерству сільського господарства — Д.Д.Абрамогло (старший агроном), К.К.Заїмов (інженер-агроном), М.О.Влах (садовод), Г.К.Шупак (агроном) [27, л.10,27,31] Члена ВКП(б) Д.П.Іванова в грудні 1950 р. обрали депутатом районної ради Чадир-Лунгського району. З вересня 1951 р. він працював заступником голови Чадир-Лунгського райвиконкому та головою районної планової комісії [28, л. 1].

Велика увага після війни почала приділялася вихованню та висуненню на керівні посади жінок з місцевого населення. Так, у Ізмаїльській області на 1 січня 1947 р. на керівну роботу з місцевого населення висунули 410 жінок. Вони обіймали різноманітні посади: голови та секретарі сільських рад, голови колгоспів, завідувачі клубами, бригадири тощо. З'явилися навіть й кандидати в депутати Верховної Ради УРСР із представників болгарського населення області: Н.І.Параскевова — болгарка, викладач іноземних мов, а потім директор Болградської середньої школи та М.Н.Порванова — болгарка, голова жіночої ради с. Ново-Іванівка, член батьківського комітету [29, с. 30-32].

Серед передовиків сільського господарства вже в перші повоєнні роки з'явилося багато болгар. Так, у колгоспах ім. Леніна та ім. Димитрова с. Твардиця Чадир-Лунгського району в 1947 р.: А.І.Папуров, С.З.Парліков, Х.С.Бельчівічіна, А.М.Желева, М.І.Іванова. У Томайській сільській раді цього ж району: Д.Д.Гарчу, А.Ф.Топчу, Ф.І.Корободжак [30, л. 1, 3]. Деякі з болгар у 1954 р. були відзначені за хорошу роботу на дошках пошани. Наприклад, у Тараклійській сільській раді занесено на дошку пошани 15 кращих агрономів та селян-передовиків: І.В.Юровський, І.І.Гарановський, В.А.Морар, І.П.Корнев, Д.М.Цветков, Г.К.Дериволков, В.П.Запорожан, Ф.К.Парпулов, М.М.Тодорова, С.М.Замфірова, М.Д.Кочев, І.Д.Гарановський, А.М.Ілієва, А.І.Арнаут, М.Г.Бурлаков [31, л. 42].

Таким чином, в повоєнні роки болгарське населення регіону поряд з іншими національностями почало брати участь у громадській діяльності УРСР та МРСР. Багато болгар стали членами партійних, комсомольських та господарських організацій. Розпочалось висунення, в тому числі і жінок, на керівні посади, від сільської ради до республіканських структур. Залучення болгарського населення до громадського життя сприяло поступовому переходу болгар на радянські позиції.

Література:

1. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). — Ф.П.— 4980, оп. № 1, спр.609. — 1947 р. — 22 арк.
2. Архів соціально-політичних організацій Республіки Молдова (далі АСПОРМ). — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 272. — 1953 р. — 132 арк.

3. АСПОРМ. — Ф.Р.—28, оп. № 1, спр. 233. — 1948 — 1953 pp. — 265 арк.
4. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 272. — 1953 p. — 132 арк.
5. Там само.
6. АСПОРМ. — Ф.Р.—28, оп. № 1, спр. 233. — 1948-1953 pp. — 265 арк.
7. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 272. — 1953 p. — 132 арк.
8. Там само.
9. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 92. — 1948 p. — 27 арк.
10. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 130. — 1948 — 1949 pp. — 64 арк.
11. АСПОРМ. — Ф.Р.—28, оп. № 1, спр. 246. — 1952 — 1953 pp. — 298 арк.
12. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 223. — 1950 — 1951 pp. — 236 арк.
13. АСПОРМ.—Ф.Р.—51, оп. № 8, спр. 43. — 1949 p. — 450 арк.
14. Пеливан К.К. Краткая история села Главаны / Константин Константинович Пеливан. — Арциз: Диамант, 2007. — 227 с.
15. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946 — 1953 гг.) / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, В.Т.Коломийчук.— Одесса: Маяк, 1972. — 246 с.
16. ДАОО. — Ф.П. — 4980, оп. № 1, спр. 15. — 1941 — 1945 pp. — 75 арк.
17. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946 — 1953 гг.) / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, В.Т.Коломийчук.— Одесса: Маяк, 1972. — 246 с.
18. Там само.
19. Заря Молдавии. Орган Тараклийского РК КП(б) Молдовы и Тараклийского исполкома районного Совета депутатов трудящихся. 1950 — 1954.
20. ДАОО. — Ф.Р. —470, оп. № 1, спр.5, л. 23-27. — 1948 p. — 59 арк.
21. ДАОО.—Ф.П.—4980, оп. № 6, спр.378. — 1946 p. — 120 арк.
22. АСПОРМ. — Ф.Р.—28, оп. № 1, спр. 35. — 1944 — 1945 pp. — 136 арк.
23. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 289. — 1952 — 1954 гг. — 276 арк.
24. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. — София: Христо Ботев, 1993. — 296 с.
25. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946 — 1953 гг.) / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, В.Т.Коломийчук.— Одесса: Маяк, 1972. — 246 с.
26. АСПОРМ. — Ф.Р.—18, оп. № 1, спр. 257.— 1953 pp. — 147 арк.
27. АСПОРМ. — Ф.Р.—2931, оп. № 1, спр. 49. — 1954 p. — 244 арк.
28. АСПОРМ. — Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 266. — 1950 — 1951 pp. — 42 арк.
29. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946 — 1953 гг.) / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, В.Т.Коломийчук.— Одесса: Маяк, 1972. — 246 с.
30. АСПОРМ.—Ф.Р.—29, оп. № 1, спр. 87. — 1948 p. — 46 арк.
31. АСПОРМ.—Ф.Р.—28, оп. № 1, спр. 31. — 1945 p. — 68 арк.

Татарко И.И. Участие болгар Измаильской области УССР и юга МССР в общественной жизни после окончания войны (вторая половина 40-х — 50-е гг. XX в.) — Статья.

Аннотация. В статье анализируются особенности социальных изменений среди болгар Измаильской области УССР и юга МССР после окончания войны. Исследуется их участие в общественной, политической и культурной жизни, их взаимоотношения с украинцами и молдованами, а также отношение к советской власти. Используя архивные данные, автор раскрывает новые аспекты развития болгарской диаспоры в послевоенный период (вторая половина 40-х — 50-е гг. XX в.).

Ключевые слова: болгарское население, Молдавия, Украина, советизация, Советский союз, коммунисты, комсомольские организации, КП(б)У.

Tatarko I.I. Participation of Bulgarians of Izmail region of USSR and South of MSSR in public life during World War II (the second half of the 40 — 50s XX century)

Summary. The report analyzes the features of social changes among Bulgarians of Izmail region of USSR and the southern part of MSSR during World War II. Their participation in public life, in political campaigns in the reconstruction of the national economy, their relations with the Ukrainian, Moldovan and their attitude to Soviet power are studied. Based on data archives, the author reveals new aspects of the Bulgarian diaspora during World War II (the second half of the 40 — 50-s. XX century).

Keywords: Bulgarian population, Moldova, Ukraine, sovietization, the Soviet Union, communists, Komsomol organizations, the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine (CP(b)U).

Шевчук-Бела Я. В.,

к.ю.н., доцент кафедри історії держави і права НУ «ОЮА»

Угненко Т. В.,

К.ю.н., асистент кафедри історії держави і права НУ «ОЮА»

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРИЧИНИ ПАСИВНОСТІ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ ТА СПРОБИ АКТИВІЗАЦІЇ УЧАСТІ НАСЕЛЕННЯ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ У 60-х – 90-Х РР. ХХ ст. В УРСР.

Анотація. В статті охарактеризовано функціонування інституту народних засідателів у 60-х – 90-х рр. ХХ ст. в УРСР. Виявлено причини пасивності народних засідателів при відправленні ними правосуддя в радянських судах.

Ключові слова: народні засідателі, правосуддя, гарантії, судочинство.

Норми радянського законодавства забезпечували засідателям можливість відігравати активну роль на всіх етапах розгляду справи та містили гарантії прийняття самостійного рішення, незалежного від рішення судді. Початки обговорення проблеми пасивності народних засідателів розпочалися ще в 60-х рр. ХХ ст., коли радянські автори обережно визнавали, що засідателі не схильні до самостійної реалізації своїх прав, водночас підкреслюючи незначний характер поширення цього явища [1, с. 12].

Спогади засідателів 70-х – 80-х рр. ХХ ст., а також матеріали радянської преси присвячені судовим процесам, дійсно демонструють чимало випадків коли засідателі активно втручалися в розгляд справи, відстоювали свою точку зору інколи всупереч суддівському рішенню. Радянська преса всіляко намагалася привернути увагу до цього факту, пропагуючи таким чином подібну поведінку і серед інших учасників судового процесу, пропонуючи брати з них приклад, переймати досвід. Однак, на наш погляд, не дивлячись на пропаганду і зусилля авторів матеріалів показати «активного» народного засідателя, як типовий образ тогочасної системи судочинства, подібна поведінка продовжувала носити поодинокий характер, і реальна ситуація на місцях була далекою від тієї, що зображувала офіційна ідеологія. Перш за все, про це свідчить статистика, а саме результати анкетувань та суддів, які періодично проводилися в рамках досліджень інституту народних засідателів. Так, близько 75% опитаних народних суддів визнали, що, під час їх головування у судових засіданнях народні засідателі безініціативно відносилися до виконання своїх обов'язків. Аналогічний погляд

висловило і близько 62 % опитаних народних засідателів [2, с. 7].

Свідченням збереження низької активності народних засідателів, була постійна увага до цієї проблеми з боку керівництва держави, насамперед очільників судової системи. В період 60-х – 80-х рр. ХХ ст. приймається серія указів, інструкцій, розпоряджень в яких червоною ниткою проводиться вимога підвищувати рівень активності народних засідателів, боротися з пасивною поведінкою під час розгляду справи. Так, наказ міністерства юстиції СРСР виданий у 1975 р. вимагав від судів всіх інстанцій проведення «конкретних заходів щодо поліпшення організації роботи з народними засідателями», підкреслюючи при цьому, що «забезпечення активної участі народних засідателів у відправленні правосуддя – важливе державне завдання, яке вимагає повсякденної уваги з боку судів й органів юстиції». Проте, реалізація даного наказу вочевидь не дала потрібних результатів, позаяк в 1987 р. Пленум Верховного Суду СРСР вже в черговий раз констатував, що: «як показало вивчення судової практики, деякі народні засідателі неповністю використовують свої права й недостатньо беруть активну участь у дослідженні доказів. Судді не завжди забезпечують народним засідателям належну допомогу в підготовці до розгляду цивільних і кримінальних справ, не приймають мір до підвищення їхньої активності, іноді самі допускають порушення законодавства, що регламентує участь народних засідателів у здійсненні правосуддя» [3].

Таким чином, вищезазначене дозволяє констатувати, що проблема пасивної поведінки народних засідателів не була надуманою чи надмірно роздутою, як це стверджували окремі автори, а носила цілком реальний характер. У зв'язку з цим необхідним видається окреслити основні причини подібної поведінки народних представників, оскільки в науковій літературі з цього приводу також існує тривала дискусія щодо того які ж самі фактори – об'єктивні (політична система, тоталітарна держава, недосконале законодавство) чи суб'єктивні (особистість народних засідателів) носили визначальне значення.

Серед основних пояснень причин пасивності народних засідателів, які наводяться в літературі радянського та пострадянського періоду, як правило домінуюче місце обіймає звинувачення суддів у прагненні підпорядкувати собі засідателів, зробити їх слухняними учасниками судового процесу [4, с. 14]. Ще більше було ситуацій, коли судді ухилялися від роз'яснень засідателям їхніх прав та обов'язків, першими вносили пропозиції щодо призначення покарання та першими голосували за їх прийняття, грубо порушуючи законодавство, і тим самим створювали вигляд вирішеності справи, що спонукало засідателів до приєднання до їх рішення. «Досить часто головуючий старався сам з'ясувати всі питання по справі, не залишаючи засідателям можливості особисто перевірити якінебудь обставини» [5, с. 32]. Подібні випадки, загалом, були поширеними в усіх республіках СРСР, і з кожним роком проблема обмеження суддями прав народних засідателів набула дедалі більшого розмаху. Спроби центральної влади вплинути на цей процес не дали значних результатів. Так, незадовго до розпаду СРСР, Верховний Суд СРСР в черговий раз змушений був «нагадувати» суддям, що «під час обговорення виникаючих у справі питань і постанови судових рішень» вони зобов'язані «забезпечувати засідателям повну волю суджень і вираження своєї думки в справі», і зокрема: «строго дотримуватися вимоги закону про те, що головуючий подає свій голос при голосуванні за вирок останнім» [3].

Таким чином, вищезазначені факти переконливо доводять, що в 60-ті — 80-ті рр. ХХ ст. дійсно проглядається тенденція фактичного «підпорядкування» народних засідателів професійним суддям, і набуття останніми визначальної ролі як в управлінні судовим процесом, так і у остаточному вирішенні справи. Водночас, на наш погляд, не можна повністю перекладати вину за це лише на професійний суддівський корпус, чи створювати видимість обмеження народного контролю за судовою системою зі сторони правлячої партії.

За таких умов, постало питання про нові форми роботи з засідателями, нові способи підвищення їх рівня освіти. Починають організовуватися народні університети правових знань — загальнодоступні просвітительські установи, що сприяють підвищенню правової культури та правової освіти незалежно від освітнього рівня й віку. Держава приділяла багато уваги створенню подібних освітніх установ у всіх регіонах СРСР. На кінець 1987 р. в країні діяло 2,5 тисячі народних університетів правових знань, а кількість слухачів у них перевищувало 600 тис. осіб. При народних університетах створювалися спеціальні факультети народних засідателів. Як правило, засідання цих

факультетів проводилися раз або два у місяць за наперед складеним розкладом. Для читання лекцій та проведення практичних занять запрошувалися викладачі юридичних факультетів місцевих вузів, працівники суду, прокуратури, адвокатури та нотаріальних контор міста. Так, прикладом подібного навчального закладу може бути народний університет правових знань при Київському міськвиконкомі, який тривалий час очолював відомий український вчений П.Недбайло [6, с. 4]. Головна увага зверталася на вивчення базових питань з провідних галузей права з якими доводилося стикатися народним засідателям: сімейного, трудового, кримінального, цивільного, спадкового. При викладанні, працівники університету, як зазначають радянські дослідники, намагалися органічно поєднувати теоретичні та практичні знання і навички, тож широко використовували у своїх виступах та лекціях приклади з практики судів та нотаріальних контор. Строк навчання на факультеті народних засідателів становив приблизно рік та вісім місяців. Після закінчення навчальної програми видавалося відповідне свідоцтво.

Разом з тим, відзначаючи значні успіхи у роботі народних університетів правових знань, слід декілька слів сказати і про основні недоліки, які виявилися в ході їх роботи. По-перше, слід знову ж таки відзначити низьку активність самих засідателів, які часто пропускали заняття — «кількість присутніх незначна, — згадував з приводу відвідання цих занять Р.Сабалієв, — як правило не більше 30-40 % від загальної кількості» [7, с. 43].

Основною причиною неявки на заняття, на наш погляд було, добровільність відвідування, неналежна організація контролю за відвідуванням та залучення засідателів до навчання у неробочий час. Намагаючись боротися з «прогулами» Міністерство юстиції в 1975 році вимагало налагодити «облік відвідування народними засідателями занять та семінарів» [3]. Проте, оскільки жодних санкцій за пропуск занять тогочасне законодавство не передбачало, то пропонувані облік носив суто формальний характер. По-друге, при складанні навчальної програми факультетів народних засідателів за основу брали навчальні програми для підготовки юристів, внаслідок чого програма виявлялася перенасиченою теоретичними знаннями та положеннями, які складно сприймалися засідателями, оскільки останні не відчували їх практичного застосування. У зв'язку з цим Міністерство юстиції змушено було вказати керівництву університетів, щоб при розробці навчальних програм вони «більше приділяли увагу роз'ясненню актуальних питань судової практики, вивченню тих галузей права, знання яких насамперед необхідно народним засідателям

для здійснення судових функцій» [3]. По-третє, народні університети не змогли охопити усіх засідателів, що потребували підвищення свого рівня знань. Обмеженість матеріальних та людських ресурсів не дозволяла створити подібні заклади по всій території країни, тож вони переважно організовувалися і функціонували у межах великих міст та районів. Натомість, у віддалених, насамперед сільських, регіонах народних університетів не існувало, тож рівень залучення народних засідателів до навчання у подібних закладах залишався традиційно низьким до самого розпаду СРСР. Загалом, за оцінками сучасників, у народних університетах змогли пройти підготовку близько 50% – 60% від загального числа засідателів [8, с. 3].

Все вищезазначене дає змогу усвідомити причину того факту, що створюючи народні університети держава не тільки не відмовлялася від старих, апробованих форм початкової роботи з народними засідателями, а, навпаки, прагнула їх розвинути та модернізувати. У 70-х – 80-х рр. ХХ ст. продовжували проводитися навчальні заняття у самих судах, де народні судді, на прикладах конкретних судових справ, ознайомлювали народних засідателів з основами радянської правової системи, демонстрували основні етапи судового процесу, попутно роз'яснюючи присутнім їх права та обов'язки під час кожного з етапів. Крім того, в ряді народних судів почали залучати народних засідателів до участі у нескладних, одноденних, судових процесах в якості звичайних спостерігачів, для того щоб вони могли вживу побачити як відбувається розгляд справи. По закінченню засідання проводилося спільне обговорення, на якому суддя пояснював побачене засідателями у залі суду, та відповідав на їхні питання. Одночасно, до роботи над підвищенням правової освіти народних засідателів були підключені і новостворені інституції – ради народних засідателів. Це були добровільні об'єднання народних засідателів сформовані на основі виборів з їх складу.

Популяризація посади народних засідателів. Намагаючись привертати до роботи у народних судах найбільш кращих представників радянського суспільства, влада приділяла багато уваги створенню у ЗМІ позитивного іміджу народних засідателів, підкреслюючи при цьому високу соціальну значимість їхньої роботи. Відповідно, в зазначений період, на сторінках газет та журналів постійно з'являються інтерв'ю з народними обранцями у судах, зміст яких, загалом носить однотипний характер – через систему наперед сформованих питань інтерв'юер прагне створити образ чесного, принципового, активного народного обранця, який відіграє важливу роль у здійсненні процесу судочинства і забезпечує захист прав радянських

громадян. Одночасно, демонструються позитивні якості засідателя не лише під час роботи у суді, а й в інших сферах: за основним місцем роботи – як правило, більшість опитаних є передовиками, раціоналізаторами, керівниками; у громадському житті – беруть участь у роботі з молоддю, є членами культурно-просвітніх чи спортивних організацій тощо; у сімейному побуті тощо. Таким чином, середньостатистичний засідатель у подібних публікаціях виступав, переважним чином, бездоганним членом радянського суспільства, якому повинні наслідувати його колеги.

До процесу популяризації інституту народних засідателів у середовищі радянських громадян, активно включалися і самі народні обранці. Радянське законодавство одним з обов'язків народного засідателя визначало проведення звітів про результати своєї роботи перед колективами, що висунули та обрали їх на цю посаду. Міністерство юстиції вимагаючи від уповноважених органів неухильно контролю за виконанням цього обов'язку підкреслювало, що: «Своєчасне інформування населення про діяльність суду, а також суддів і народних засідателів – важливе організаційно-політичне завдання ... Звітні виступи покликані виховувати в присутніх повага до закону й правил соціалістичного гуртожитку, сприяти зміцненню трудової дисципліни на виробництві, активізації громадян у боротьбі із правопорушеннями.». З метою забезпечення належної організації виступів народних засідателів в громадських організаціях колективу, де він був обраний, до їх підготовки та проведення підключалися як народні судді, так і місцеві органи влади. Вони надавали організаційну та інформаційну підготовку народним засідателям, скореговували текст їхніх промов, проводили зустрічі з виборцями спільно з народними засідателями [9, с.15].

Закріплення гарантій та пільг для народних засідателів. Зрозуміло, що одні лише моральні заохочення не могли належним чином компенсувати витрат часу пов'язаних з виконанням функцій засідателя, тож держава вимушена була паралельно розробити систему соціально-економічних гарантій та пільг, які б підвищили зацікавленість людей до виконання обов'язків засідателя та створили комфортні умови при роботі у суді.

Перш за все було звернено увагу на встановлення обмеження строку, протягом якого народні засідателі могли залучатися до відправлення судочинства. Розуміючи, що тривала участь у судових засіданнях негативно позначається, як на робочих відносинах, так і на особистому житті засідателя, зважаючи на значне психологічне навантаження у суді, радянський законодавець з самого початку обмежував тривалість роботи засідателів у

судовому процесі двома тижнями. У зв'язку з цим, в радянській літературі неодноразово висловлювались пропозиції щодо встановлення більш жорсткого контролю за дотриманням максимальних строків залучення засідателів, та складанням календарних планів роботи народних обранців, які б дозволили наперед розраховувати можливість їх участі у судових засіданнях. Жорстка позиція міністерства у питанні дотримання строків була обумовлена не лише прагненням захистити права працівників. Не менш значимою, з нашого погляду, було і прагнення зменшити спротив адміністрації підприємств, які постійно висловлювали незадоволення з приводу відриву від виробництва робочої сили. Прагнучі залишити необхідні їм для виконання поставлених виробничих планів трудові кадри, керівники підприємств часто вимушені були йти на порушення радянського законодавства, створюючи перепоми на шляху участі засідателів у судових процесах. Тривалий час поширенню подібного явища сприяла відсутність норми про відповідальність посадових осіб за подібні дії, тож скарги суддів на свавілля адміністрації, переважним чином, не мали належного ефекту. Як правило, намагаючись вливати на адміністрацію, судді зверталися за допомогою у партійні організації, проте їхні можливості впливу також були обмежені. Ситуація змінилася, коли при розробці у радянських республіках нових кодексів про адміністративні правопорушення туди були включені статті, що передбачали безпосередню відповідальність за перешкоджання діяльності народних засідателів, зокрема щодо позбавлення їх можливості бути присутнім на судовому засіданні. На широкому застосуванні норми щодо відповідальності винних осіб, наполягав у своїй постанові і Пленум Верховного Суду СРСР, вказуючи суддям, що: «перешкоджання явці народних засідателів у суд для здійснення правосуддя є грубим порушенням законодавства. У разі виявлення подібних випадків судам необхідно ставити питання про відповідальність посадових осіб, що перешкоджають народним засідателям виконувати свої обов'язки» [3]. Водночас, слід зазначити, що хоча впровадження цих статей і сприяло більш виваженій поведінці адміністрації підприємств, повністю зняту з порядку денного конфлікт між засідателем та керівництвом воно не змогло. Користуючись наданими йому адміністративними важелями, підпорядкованістю народних засідателів, керівництво підприємств нерідко намагалося створити несприятливі умови для роботи працівників-засідателів, розраховуючи на їх звільнення, а то й само звільняючи їх. В ЗМІ неодноразово наводилася інформація, що керівництво заводу під приводом

«скорочення штатів» звільняло народних засідателів, які в цей час брали участь у судових засіданнях, тож суддям та радам народних засідателів доводилося вживати різноманітних засобів для відновлення звільнених засідателів на робочих місцях. Були також відзначені факти переведення засідателів на гіршу, менш оплачувану, роботу під приводом неможливості виконання трудових обов'язків у зв'язку з задіяністю у судовому процесі. Теоретики радянської юридичної науки в 60-ті — 70-ті рр. ХХ ст. наводячи подібні приклади, постійно рекомендували державі вжити додаткових заходів з метою підвищення правової захищеності працівників на час виконання ними функцій народного засідателя [1, с. 11-13]. Аналіз законодавчих актів, прийнятих у наступні десятиліття, дозволяє зробити висновок, що ці рекомендації були враховані і в законодавстві з'явилася низка статей, які захищали засідателів від свавілля роботодавців. Таким чином, відсутність працівника на робочому місці на період виконання ним обов'язків народного засідателя визнавалася поважною, за ним зберігалось робоче місце і не допускалось звільнення з ініціативи роботодавця. Однак, протягом тривалого періоду інші гарантії для працівників не мали закріплення на загальнодержавному рівні, і лише з прийняттям Закону СРСР «Про статус суддів в СРСР» від 1989 р., було більш предметно і розгорнуто викладено основні гарантії трудових прав народних засідателів, які повинні були забезпечуватися у кожній з радянських республік. Зокрема, зазначалося про заборону звільнення народних засідателів у період їхніх повноважень із ініціативи адміністрації без згоди трудового колективу, що обрав народного засідателя, а також про заборону переведення у порядку дисциплінарного стягнення на менш оплачувану роботу без згоди трудового колективу, що обрав народного засідателя.

Загалом, оцінюючи роботу радянської держави у сфері створення соціально-економічних пільг для народних засідателів, на наш погляд, не можна вдаватися до виключно позитивної оцінки, як це намагаються зробити окремі автори. Досягнення радянської влади у сфері забезпечення захисту соціально-економічних інтересів народних обранців були безперечними, однак, зважаючи на прагнення сформувати контингент народних засідателів з еліти радянського суспільства, підняти престиж цього інституту, слід визнати, що держава не використала всіх засобів які знаходилися у її розпорядженні. Багато радянських дослідників визнавали взаємопов'язаність матеріальних стимулів з підвищенням ролі та відповідальності народних засідателів, що врешті-решт повинно було забезпечити обрання найбільш гідних громадян.

За таких умов, проста компенсація заробітної плати не видається дослідникам, і з цим ми також схильні погодитися, достатньою для підвищення зацікавленості населення у роботі на посаді народних засідателів. Цілком слушно було б запропонувати і інші, не вельми обтяжливі для державного бюджету пільги особам, які забезпечували здійснення правосуддя в країні. Зокрема, в 80-ті рр. ХХ ст. висувалися ідеї щодо надання засідателям право на першочергове отримання житла, а також різноманітних дефіцитних товарів; право на додаткову відпустку; право на надання вихідних днів для навчальної діяльності, пов'язаної з опануванням правового матеріалу; передбаченні додаткових надбавок за виконання функцій засідателів тощо. На нашу думку, закріплення подібних положень сприяло б підвищенню статусу посади народних засідателів, і викликало б значно менший опір у представників населення при їх обранні засідателями.

Література:

1. Похмелкин В. О путях повышения активности народных заседателей / В. Похмелкин // Советская юстиция. — 1969. — №14. — С. 11-13
2. Михайлов Н. Судьи и народные заседатели о себе / Н.Михайлов // Советская юстиция. — 1989. — №6. — С. 6-8.
3. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 03.04.1987 № 1 «О соблюдении законодательства, регламентирующего участие народных заседателей в осуществлении правосудия» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_13890.htm
4. Радутная Н. Как повысить роль народных заседателей в осуществлении правосудия / Н. Радутная // Советская юстиция . — 1989. — №1. — С. 13-14
5. Голубева Л.М. Участие общественности в осуществлении правосудия / Л.М.Голубева. — Фрунзе: Илим, 1968. — 130 с
6. Рабінович П. Пам'яті вчителя (До 100 річчя від дня народження О.П. Недбайла)/ П.Рабінович // Вісник Львівського університету . Серія юридична . — 2007. — №44. — С.3-10.
7. Сабалиев Б. Народные заседатели в советском суде / Б.Сабалиев. — Алма-Ата.: Казахстан, 1970. — 80 с.
8. Суховий Ю. Народный заседатель — равноправный судья / Ю.Суховий // Советская юстиция. — 1978 . — № 6. — С. 1-2.
9. Осипова М. Организация учебы народных заседателей / М.Осипова // Советская юстиция.-1975. — № 8. — С. 24-25.

Шевчук-Бела Я.В., Угненко Т.В. Исторические и социальные причины пассивности народных заседателей и попытки активизации участия населения в отправлении правосудия в 60-х — 90-х гг. ХХ в. в УССР. — Статья.

Аннотация. В статье охарактеризованы функционирования института народных заседателей в 60-х — 90-х гг . ХХ в. в РСФСР. Выявлены причины пассивности народных заседателей при отправлении ими правосудия в советских судах.

Ключевые слова: народные заседатели, правосудие, гарантии, судопроизводство.

Shevchuk-Bela Y.V., Ugnenko T.V. Historical and social reasons of passivity people's assessors and attempt to increase the participation of the population in the administration of justice in the 60-90s of twentieth century in the Ukrainian SSR. — Article.

Summary. The article is devoted the analysis of problem questions of functioning of institute of folk assessors in USSR on an extent 60—80th years of XX century. Found out factors, that activations of participation of population promoted in realization of justice in a noted period.

Key words: lay judges, justice, guarantees, litigation.

*Харитонов Є. О.,
доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідуючий кафедрою цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Харитонova О. І.
доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідуюча кафедрою права інтелектуальної
власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УНІЇ ТА УКРАЇНА: НЕЗАСВОЄНІ УРОКИ

Анотація. У статті розглядається історія становлення та розвитку державницьких та релігійних уній, з позиції сьгоднішніх євроінтеграційних прагнень і зусиль нашої держави бути включеною до Європейського цивілізаційного простору. Так було розглянуто основні передумови, чинники та результати виникнення на прикладі Кревської, Городельської, Краківсько-Віленської, Любленської, Берестейської, Гадяцької уній, яку роль відігравала релігія і церква в них, а також проблема поділу українців на конфесії.

Ключові слова: унії, Україна, Велике Князівство Литовське, Королівство Польське, Московське князівство, українські землі, релігія.

Розглядаючи сьгоднішні інтеграційні процеси у Центрально-Східній Європі, корисно звернутися до історії державницьких та релігійних уній за участю України. Як зауважував І. Лисяк-Рудницький, хоча етос і естетичне чуття українського народу закорінені в духовній традиції східного християнства, але, оскільки країна рівночасно була у своїй соціальній і політичній структурі частиною європейського світу, то українці прагнули до синтезу між Сходом і Заходом. У релігійній сфері це зробило Україну класичною країною унійної традиції. Причому ця тенденція була притаманна всім українцям, а не тільки католикам східного обряду. Вона сильно позначилася серед більшості українського народу, що дотримувалась православ'я, а також серед українців-протестантів [1, с. 9].

У вітчизняній літературі історія уній традиційно подавалася під критичним кутом зору [2, с. 8-10; 3; 4, с. 15, 5, с. 122, 399, 402-403]. Такий підхід пояснюється тим, що з останньої третини XVI ст. основною формою ідеологічної боротьби в Україні стала боротьба між католицизмом та уніатами, з одного боку, і православ'ям — з іншого. Хоча за цими віросповідальними боріннями стояли соціально-політичні суперечності й конфлікти [6, с. 209], спрощене розуміння

протистояння було підхоплене тими, хто вбачали у цьому можливість швидкого і легкого залучення у табір «опозиціонерів» широких верств населення за допомогою очевидних критеріїв: як лях — то католик, як українець — то православний (і навпаки). Особливо припало до смаку таке бачення московським ідеологам, оскільки воно автоматично висувало Москву на роль єдиного надійного союзника: однієї віри — значить на одному боці. Це був улюблений аргумент і радянських ідеологів, хоча вони не були ні православними, ні взагалі, християнами. Вершиною такої оцінки став Львівський «собор» 1946 р., який відповідно до побажань радянської влади прийняв рішення про ліквідацію греко-католицької церкви, аби знищити залишки унії в Україні.

Разом із тим, на тлі негативної оцінки уній вимальовується й розуміння того, що розділення Церкви є кричущим гріхом християнського світу, спротив волі Христа. Натомість, реальний шанс збереження єдності суспільства — це унія і примирення [7, с. 191]. Фактично, унії були спробами інтеграції у Європейський цивілізаційний простір. У зв'язку з цим варто згадати оцінку, наприклад, Берестейської унії як одного із засобів інтеграції східнослов'янської духовної культури в культуру європейську, що протягом XVII-XX ст. відіграло позитивну роль у розвитку української і білоруської духовної культур, сприяло збереженню національної самобутності цих народів [8, с. 57].

Під таким кутом зору унії на українських землях досліджені, як здається, недостатньо, що зумовлює доцільність вивчення їхнього значення з позицій сьгоднішніх євроінтеграційних прагнень і зусиль нашої держави.

Отже, аби з'ясувати уроки уній для України, коротко розглянемо їхні передумови, чинники та результати, маючи при цьому на увазі, що про «унії» може йтися як про державницькі, так і про релігійні об'єднання, хоча, зазвичай, цей феномен містить ознаки як першого, так і другого.

При цьому візьмемо до уваги ту важливу, на наш погляд, обставину, що у більшості уній українські землі виступали об'єктом угод. І лише з часом почала вимальовуватися постать України, як повноправного учасника домовленостей.

Так, польсько-литовський союз Королівства Польського і Великого Князівства Литовського почався з Кревської унії 14 серпня 1385 р. і до 1569 року мав персональний характер [9, s. 123-126]. Укладення такої унії було зумовлене дією низки чинників політичного характеру, зокрема, територіальною експансією Тевтонського ордену та Московського князівства, небезпекою нападів татар тощо [10]. Крім того, що ця унія мала «державницький» характер, великі надії на неї поклала римська курія і вище польське католицьке духовництво, які прагнули поширити католицтво у Великому князівстві Литовському і тим посилити свій вплив на сході Європи.

Як суб'єкт цієї угоди або її частини Україна не фігурувала і не могла фігурувати. Натомість, українські землі були частиною об'єкту (предмету) договору. Зокрема, литовський князь Ягайло зобов'язувався сприяти поверненню відторгнутих від Польщі земель (зокрема, Галичини, відібраної Угорщиною) і приєднати до Польського королівства підвладні йому українські, білоруські, руські та власне литовські землі.

Очевидно, не можна вважати проявом правосуб'єктності України участь феодалів російських, українських і білоруських земель, залежних від удільних князів, у протидії унії, яка завершилась компромісом, закріпленням угодою, укладеною 4 (5) серпня 1392 р. у маєтку Острів поблизу м. Ліди (Білорусь) [10]. Хоча на з'їзді 1398 р. українські князі були серед тих, хто проголосив Вітовта самостійним правителем держави, яка стала називатися Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське, але це не спростовує твердження, що й у цьому випадку українські землі були об'єктом, а не суб'єктом Острівської та наступної за нею Віленсько-Радомської унії 1401 р., котра закріпила новий розклад політичних сил [9, s. 125].

Так само про вирішення «персональних» проблем шляхти, а не державницьких проблем українських земель йшлося у Городельській унії, укладеній 2 жовтня 1413 р. у місті Городло між Польським королем Владиславом II та Великим князем Литовським, Руським та Жемантійським Вітовтом [11, с. 119]. Унія підтверджувала існування Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, як держави, вирішувала низку питань державного управління обох країн, а також унормування Привілеїв шляхетських та зрівняння прав шляхти католицького віросповідання

Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Для української шляхти мало значення те, що литовсько-білорусько-українське боярство зрівнювалося у станово-правовому сенсі з польськими магнатами та шляхтою, підтвердженням чого стало передання впливовим литовсько-українським родам польських шляхетських гербів.

Оскільки займати вищі урядові посади та бути допущеним до великокнязівської ради й користуватися усіма наданими правами і привілеями могли лише католики за віросповіданням і ті, хто отримав герби польської шляхти, у цьому середовищі виникла напруженість. Тому, коли Великим князем Литовським у 1440 р. було обрано сина Ягайла — Казимира, він відразу видав «Віленський привілей», який урівнював православну і католицьку шляхту, аби зняти напруження у відносинах між ними [10].

Мало що змінили у цьому сенсі Краківсько-Віленська (Віленська) унія, акт якої 6 травня 1499 р. в Кракові був підписаний польською шляхтою, а 24 липня того ж року литовською знаттю у Вільно, та укладена у 1501 р. між Польським королівством і Великим князівством Литовським-Мельницька унія (м. Мельник — Підляшшя), зумовлена прагненням польської та литовської шляхти об'єднати сили для боротьби проти Великого князівства Московського та інших ворогів [12]. (Втім, оскільки, Мельницький привілей, який встановлював владу «магнатської» олігархії, викликав опір шляхти. Литовський сейм не ратифікував унію, через що вона не набрала чинності [13].)

Що стосується українських земель, то вони фактично продовжували залишатися об'єктом уній, при тому, що активну роль в їх укладенні (а частіше — протистоянні) відігравали українські магнати. У 1505 р. Москва, у ході війни, початої під приводом захисту прав православних від утисків, відібрала у Великого князівства Литовського Чернігів і Стародуб на північному сході України. Криза сягнула критичної межі у 1562-1570 рр., коли Литва втягнулася у нову війну з Московським царством. Перед загрозою московського вторгнення, виснажені величезними воєнними витратами литовці, звернулися до Польщі по допомогу. Головною умовою допомоги поляки поставили об'єднання в одне політичне ціле Польщі з Литвою, яких до цих пір пов'язував, головним чином, спільний монарх. Не бажаючи поступатися своїм панівним становищем перед польськими конкурентами, до того ж занепокоєні небезпекою зростання католицьких впливів, литовські та українські магнати опиралися злиттю з Польщею. Але невдоволена пануванням магнатів середня та дрібна шляхта підтримала поляків, сподіваючись здобути собі привілеї, що їх мали

польські феодалі. Скликаний у 1569 р. в Любліні королем Сигізмундом Августом сейм проходив у гострій боротьбі. Незадоволені перебігом переговорів, магнати Великого князівства на чолі з протестантом Литовським князем Кшиштофом Радзівілом та православним українським князем Костянтином Острозьким залишили їх. У відповідь поляки за підтримки дрібної шляхти на Волині, у Підляшші та Києві оголосили про приєднання цих земель до Польщі. Це змусило магнатів повернутися за стіл переговорів. 1 липня 1569 р. була укладена Люблінська унія, а відтак утворилася Річ Посполита. Велике князівство певною мірою зберігало автономію, зокрема, місцеве врядування, військо, скарбницю та систему судочинства. Однак тепер до Польської корони відходили всі українські землі, що раніше належали литовцям.

Надалі вектор уній більш змістився у релігійну площину. У 1577 р. з'явився гарно аргументований трактат Пйотра Скарги «Про єдність Церкви Божої». Сигізмунд III, ревний католик, використав увесь свій авторитет для сприяння цій справі. Результатом цих зусиль можна вважати зрушення у бік компромісу. Навіть князь Острозький оголосив, що згоден на унію.

На цей раз ініціатива укладення унії надходила від православної сторони, а українські ієрархи відігравали активну роль. У 1590 р. православний єпископ Львова Гедеон Балабан, розлючений безкінечними суперечками з братством, а ще більше — нетактовним втручанням константинопольського патріарха, порушив питання про унію з Римом на таємній зустрічі православних єпископів у Белзі. Крім Балабана, докладніше вивчити це питання погодилися ще три єпископи: Кирило Терлецький із Луцька, Діонісій Збируйський з Хелма та Леонтій Пелчицький із Турова [14, с. 464]. Згодом до них пристав Іпатій Потій з Володимира.

Логічно припустити, що ними керували не тільки їхні власні інтереси (як це подається недоброзичливцями — противниками унії), але й щира занепокоєність долею спільноти та церкви. Адже до унії спонукала низка об'єктивних та суб'єктивних (але зумовлених об'єктивно) чинників, поміж яких найбільш вагомими були: ідея об'єднання християн, після розколу в 1054 р. на православну та католицьку, у єдину церкву; необхідність вирішення проблеми забезпечення рівноправності у Речі Посполитій католиків та православних; потреба врівноважити вплив на Україну Польщі, Білорусі та Москви; невдоволення руських православних єпископів тим, що у церковні справи дедалі більше втручалось міщанство, організоване у братства; прагнення єпископів звільнитися від підлеглості східним патріархам, які підтримували братства; намагання верхівки руського православного

духовенства добитися рівності з католицькими єпископами, які засідали у сенаті та титулювались «князі церкви» — і залежали тільки від Папи та почасти від короля. Схоже, православні архієпископи вірили, що високоавторитетна і добре організована католицька церква зуміє встановити серед православних жаданий порядок та дисципліну. Сподівалися вони й на те, що внаслідок цього зросте престиж єпископів серед духовенства та мирян. Ставши частиною католицької церкви, православні, на думку цих єпископів, дістануть повну рівноправність у Речі Посполитій, українські міщани не будуть більше зазнавати дискримінації в містах, а православну знать перестануть ігнорувати при розподілі службових посад. Звісно, й єпископи мали б вигоду від унії, бо, отримавши рівний з католицькими ієрархами статус, вони стали б членами впливового Сенату.

Мотивовані такими обставинами та міркуваннями, згадані православні єпископи провели кілька таємних зустрічей з королівськими урядовцями, католицькими єпископами та папським нунцієм, на яких домовилися у червні 1595 р. укласти унію між православною церквою та Римом. За умов гарантії збереження традиційної православної літургії та обрядів, а також таких звичаїв, як право священників брати шлюб, вони приймали верховний авторитет Риму в усіх справах віри та догми. Наприкінці 1595 р. єпископи Луцький Кирило Терлецький і Володимирський Іпатій Потій після видання королем універсалу, в якому він сповіщав про перехід православних єпископів до унії, вирушили до Риму, де представили 33 статті Унії, скомпонованих на підставі умов Флорентійської Унії. 23 грудня 1595 р. в Римі Папа Климентій VIII проголосив офіційне визнання унії, формально прийнявши українську православну церкву під свою зверхність.

В літературі згадується, що звістка про унію обурила православну громаду, бо для широких мас ідея об'єднання всього християнства відступала перед загрозою латинізації і полонізації України [14, с. 465].

Однак є підстави припустити, що обурила ця звістка не так «всю громаду», як знов-таки магнатів, без яких було вирішено справу. Так, князь Острозький був розлючений не самою унією, а тим, в який спосіб її укладено. У відкритому листі він оголосив чотирьох єпископів «вовками в овечій шкурі», які зрадили свою паству, й закликав віруючих до протесту. Надіславши офіційну скаргу королю, Острозький вступив у антикатолицьку спілку з протестантами, погрожуючи підняти збройне повстання. Проти унії виступила й частина православної шляхти і духовенства. Водночас в українських та білоруських

землях православна знать збирала свої місцеві ради (сеймики), на яких гнівно засуджувала унію. Налякані такими подіями, єпископи Балабан і Копистенський зреклися своїх колег та оголосили про свою формальну опозицію унії. (Не дуже приємно припускати, що все могло б скластися зовсім інакше, якби магнатів та велику шляхту залучили вчасно до перерозподілу компетенції, привілеїв та прав. Але дуже схоже на те, що було саме так, бо про заангажованість учасників свідчать наступні події).

Попри зазначені труднощі, 9 жовтня 1596 р. король Сигізмунд III Ваза і київський митрополит Михайло Рогоза за дорученням Папи Климента VIII скликали в Бересті (Бресті) в церкві святого Миколая церковний собор, котрий, втім, одразу розколовся на два окремі собори — православний і уніатський. Противників унії представляли єпископи Балабан і Копистенський, православні ієрархи з-за кордону, виборні представники нобілітету, понад 200 священників та численні миряни. Табір прихильників унії виглядав не настільки презентабельно: кілька католицьких сановників, королівські урядовці та четверо православних єпископів. Від самого початку перемови зайшли у глухий кут через жорстку позицію православної сторони. Але, попри протести та погрози з цього боку, прихильники унії публічно підтвердили свої наміри укласти її. 15 грудня 1596 р. була укладена Берестейська унія [15, 236]. Проголосивши унію, уніати визнали владу Папи Римського, прийняли основні догмати католицької церкви, зберігши православні обряди та відправу церковнослов'янською мовою. Уніатським єпископам обіцяли сенаторські звання (обіцянка залишилася невиконаною, що певною мірою ставить під сумнів звинувачення їх у корисливості), уніатське духовенство, як і католицьке, звільнялося від податків, уніатська шляхта одержала право обіймати державні посади нарівні з католицькою шляхтою, а уніати-містяни зрівнялися у правах з католицьким міщанством.

Суперечки навколо Берестейської унії породили активну полеміку. Першим був твір єзуїта Скарги «На захист Брестської унії» (1597 р.). Того ж року опубліковано польською (а потім й українською) мовою «Апокрисис» острозького шляхтича Марціна Броневського (псевдонім «Христофор Філалет»), у якому містилася критика відступництва греко-католицьких єпископів, а також доводилася законність Берестейського собору православної церкви. Від греко-католиків йому заперечив Іпатій Потій, котрий у 1599 р. опублікував українською мовою «Антиапокрисис», з низкою контраргументів [16, 181].

Загалом православні полемісти були більш активними. Так, критикував греко-католиків пред-

ставник острозького угруповання — Клірик Острозький. Крім того, у 1605 р. у Львові виходить анонімний трактат під назвою «Пересторога», присвячений викриттю «егоїстичних» мотивів, якими керувалися греко-католицькі єпископи. Таврував греко-католиків у творах «Послання єпископам — відступникам від православ'я» та «Коротко на відповідь Пйотру Скарзі» також Іван Вишенський — фанатичний оборонець православних традицій [17, с. 262-263]. Втім, він також критикував і православних, підкреслюючи егоїзм, любов до розкошів та розтлінність їхньої знаті, заможних міщан та духовенство, відповідальних за прикре становище церкви. Щиро переживаючи за народ, за покріпачених селян, проти всіх вад українського суспільства він бачив лише один засіб: цілком відкинути усі нові віяння, включаючи такі «язичницькі хитрощі, як граматики, риторика, діалектика та інші ганебні спокуси», і повернутися до давньої православної віри. Загалом, твори І. Вишенського, попри його моральні чесноти, можна оцінити як досить яскраве відображення поглядів представників суто ортодоксальної течії у православної церкви (котру й без того називають «ортодоксальною»). Варто додати, що згадане було написане під час перебування Вишенського на значній відстані від України, що надає його виступу характеру дещо схоластичного. Можливо, аби він безпосередньо стикався з реаліями повсякденного життя в Україні (у тому числі, релігійного), його висновки і рекомендації були б іншими, а вплив на подальші події — більш позитивним. А так вони досить сильно підживили релігійне протистояння в Україні, будучи помітним явищем на тлі не надто значного доробку учасників дискусії (з обох боків усього 20-30 творів). Втім, попри незначну кількість публікацій, твори палко обговорювалися при дворах тих магнатів, які трималися православ'я, та у братствах. Утягнувши суспільство в цю першу для нього справжню ідеологічну полеміку, вони сприяли піднесенню рівня його усвідомлення самого себе і свого місця в навколишньому світі. (Шкода лише, що плата виявилася надто високою, бо результатом цього усвідомлення виявилася поневолення України «православними одновірцями» на довгі століття).

Для нейтралізації протидії ортодоксальної православної спільноти уряд Речі Посполитої на початку 1630-х рр. видав «Статті для заспокоєння руського народу», які узаконювали легальне існування православної церкви. Проте ці «Статті» не змогли припинити конфлікт. Поширення католицизму та унії тривало, аж поки Українська революція 1648-1676 рр. не призвела до цілковитої ліквідації унії на Лівобережжі,

приєднання України до Московського царства, а з часом — до поступового перетворення України на Малоросію, змушену до прийняття правил гри імперії, в яку потрапила [16, с. 238-255, 264-276.].

Втім, Україна мала ще один шанс використати потенціал унії, до того ж, виступаючи повноправним суб'єктом угоди.

Протистояння з Московським Царством почалося у 1656 р., коли воно згорнуло військові дії проти Польщі і підписало з нею перемир'я. Ці дії Богдан Хмельницький розцінив як зраду інтересів України і в грудні приєднався до ліги протестантських держав. Але улітку ліга, зазнавши відчутних поразок від поляків і татар, фактично розпалася. Після смерті Богдана Хмельницького у 1657 р. Московське царство переглядає Переяславські домовленості, прагнучи обмеження прав української сторони і врешті перетворення українських земель на частину Московської держави. У серпні 1657 р. московський цар повідомляє Україну про організацію виборів нового гетьмана і про те, що царські воеводи візьмуть на себе адміністративні, арбітражні та судові функції і розпочнуть підготовчу роботу щодо введення московського врядування в Україні. Одночасно йде наступ на незалежність Української православної церкви: серед українського духовенства ведеться агітація за підпорядкування Київської митрополії московському патріарху та недопущення виборів Київського митрополита без участі Москви. Це прямо суперечить договору 1654 р., де не згадувалося про підпорядкування УПЦ Москві. Тим більше, що Київський митрополит Сильвестр Косів та більшість православного духовенства відмовилися присягати на вірність московському царю. Проте козаки провели вибори гетьмана на Раді, за козацькими звичаями і без участі в ній царського посланця. 26 серпня гетьманом Війська Запорозького було обрано Івана Виговського. Усі претензії царського уряду на перегляд відносин були відкинуті на загальновійськовій козацькій раді у Корсуні.

24 жовтня 1656 р. московський цар уклав у Вільно перемир'я з Польщею, за яким Україна переходила у протекторат Польщі. Одночасно проводиться «намовляння» козацької старшини проти гетьмана Виговського, засилаються московські послани з дарами і обіцянками до Запорозької Січі та полковників. У грудні 1657 р. полтавський полковник Пушкар зі своїм полком, за підтримки Москви, виступає проти гетьмана. 6 квітня цар призначає боярина Шереметьєва головою московської адміністрації в Україні й дає завдання забезпечити передачу адміністративного апарату в містах від козацької адміністрації міщанству, що прихильно ставилося до царської влади, з метою розхитати основи влади козацької держави.

Гетьман Іван Виговський відкинув незаконні московські вимоги і у жовтні 1657 р. підписує договір зі Швецією, яка у той час воювала як із Польщею, так і з Росією. Невдоволена частина козаків наприкінці року підіймає повстання на Запоріжжі та у південних полках Лівобережжя. Після того як цар відмовив Виговському у допомозі проти повсталых, гетьман повернувся до перемовин з Польщею.

16 вересня 1658 р під містом Гадяч між Річчю Посполитою і Гетьманщиною була укладена угода (унія). В основу примирення України та Польщі було покладено принцип федеративного устрою Речі Посполитої. За умовами унії Україна, як незалежна держава під назвою Велике Князівство Руське, входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу федерації. Територію Великого Князівства Руського склали київське, брацлавське і чернігівське воеводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів, які обиралися від усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Обрання кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства — козацтво, шляхта і духовенство. Гетьман очолював збройні сили України. У Великому Князівстві Руському встановлювалися державні посади канцлера, маршалка, підскарбія і вищий судовий трибунал. Діловодство мало вестися українською мовою. У Києві або в іншому місті передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети. Українська армія мала складатися з 30 тис. козаків і 10 тис. найманого гетьманом війська. Польським військам заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні польські війська, які знаходилися на її території, переходили під командування гетьмана. Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану. Православні віруючі зрівнювались у правах з католиками. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширювати свій вплив на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої надавалося право засідати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам. Угода передбачала закріплення за Києво-Могилянським колегіумом академічного статусу і зрівняння його у правах з Краківським університетом. На території князівства передбачалося заснування ще однієї православної академії та середніх навчальних закладів — колегіумів, а також початкових шкіл та друкарень [18, с. 82-90]. Це був гарний шанс.

Але угода не була прийнята православною спільнотою. Поміж причин називалися: залишення

у складі Польщі Руського, Волинського, Белзького і Подільського воеводств, повернення шляхти прав на маєтності, відібрані у попередні роки, висока вірогідність війни з православним Московським Царством [19, с. 104]. Останній чинник виявився найважливішим практично. Росія не визнала цю угоду і почала війну з Україною. Московський цар 21 вересня 1658 р. видав грамоту із закликом усунути главу української держави й оголошенням про початок воєнних дій проти гетьманських військ. В Україну вступило царське військо — за різними джерелами, від 70 до 200 тисяч [19, с. 96-97]. Після низки битв, поміж яких особливо болючою для росіян була Конотопська битва, російські війська були відкинуті з української території. Гетьманський уряд запропонував царю «замирення» та обмін полоненими. Поразка змусила Москву на час відкласти питання встановлення безпосереднього контролю над територією України. Москва під тиском воєнних поразок була готова до переговорів і визнання факту існування козацької держави. Проте українці не зуміли скористатися перемогою. Політична переорієнтація частини старшини на Москву перекреслила військові здобутки українського війська. У вересні 1659 р. проти Виговського виступили полковники Золотаренко, Сомко та Цицюра. Це змусило Івана Виговського зректися гетьманської булави на користь Юрія Хмельницького. Розпочалась українська Руїна. А створення Великого князівства Руського залишилось на папері.

Таким чином, збройна перемога у війні закінчилась політичною капітуляцією після неї. Остаточні політичні підсумки, які суперечили воєнним результатам, були закріплені у нових «Переяславських статтях» 17 жовтня 1659 р. Росія досягла більшості з поставлених нею цілей: увівши війська в головні міста України, вона встановила реальний військово-політичний контроль над Лівобережжям, отримавши прямий доступ до його матеріальних, фінансових та людських ресурсів; дістала можливість безпосередньо впливати на призначення гетьмана та старшини, суттєво урізавши владні повноваження гетьмана і козацької ради у кадрових та інших питаннях; домоглась згоди козацької старшини не проводити самостійної, відмінної від московської, зовнішньої та внутрішньої політики; витіснила козацьку адміністрацію з Білорусі. Після Андрусівського перемир'я 1667 р. між Польщею і Московією та Угоди про Вічний мир 1686 р. [20, с. 11] Лівобережна Україна перейшла під контроль Москви. Козацтво отримало менше привілеїв, ніж передбачав Гадяцький договір, і втратило політичний вплив. Відбувся поділ українських земель між двома державами (зате польський уряд надавав православним

свободу віросповідання, а російський уряд обіцяв їх захищати).

Отже, задекларовані православними добрі наміри привели українське суспільство туди, куди очікувано мали привести. Замість об'єднання відбувся розкол за конфесійною ознакою: з одного боку — православні магнати, більшість духовенства та народні маси (вражаюча єдність народних мас і олігархів), з іншого — колишні ієрархи, які розуміли необхідність унії, підтримувані королем та їхні прихильники. Відбулося подальше роздрібнення християнської церкви — замість двох виникло три церкви: католицька, православна та уніатська (греко-католицька).

Хибне розуміння наболілих проблем українського суспільства та шляхів їхнього вирішення, зокрема, виставлення католицької Польщі як протилежності українському суспільству, призвело до штучної культурної конфронтації з поляками, котра, як на нашу думку, завершилася повною поразкою ортодоксальної сторони. Українська інтелектуальна еліта мусила вибирати між власною застиглою та зубожілою культурною спадщиною й привабливою польсько-католицькою культурою. Не дивно, що значна більшість приймала католицтво й згодом полонізувалася. Наслідком цього стало те, що українці втратили свою політичну еліту — шляхту. Таким чином, опираючись унії із Заходом, Україна мусила надалі, щоб реалізувати природне ментальне тяжіння до Заходу, опиратися «унії» зі Сходом, тиск з боку якого був набагато дужчим, ніж колись від Польщі.

І надалі поділ українців на дві конфесії, який став початком формування відмінностей між західними та східними українцями, не раз ставив державу на межу існування [15, с. 248-251]. Найкраще, що залишалось вбачати в тій релігійній полеміці, це те, що вона спричинила культурне піднесення, а ворожнеча з поляками сприяла чіткішому усвідомленню українцями своєї самотності. Тоді як найгіршим стало те, що згадане піднесення і усвідомлення самотності абсолютно ігнорувалося Росією, у лабеті якої поступово попала не лише Східна, але й Західна Україна.

Розгляд значення (уроків) уній для України хочемо завершити актуальними словами І. Лисяка-Рудницького: «Україна — розташована між світами грецько-візантійської й західної культур і законний лен їх обох, — намагалася на протязі своєї історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу. Це було велике завдання і ... Україна не зуміла його повністю виконати. Україна наближалася до цієї синтези в великі епохи своєї історії, за Київської Русі й за козащини XVII ст. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенціальні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточна

синтеза зазнала невдач, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від нерозривних внутрішніх сил. У цьому сенсі можна сказати, що велике завдання, яке творить історичне покликання українського народу, залишається досі не виконаним і ще належить до майбутнього» [1, с. 9].

Література:

1. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом. Історичні есе: В 2 т. Том I. : [пер.з англ.] / І. Лисяк-Рудницький. — К. : Основи, 1994. — 573 с.
2. Окснюк І.Ф. Унія: Исторический очерк / І.Ф. Окснюк. — К.: Издательский центр УПЦ, 1990. — 38 с.
3. Шевченко В. Православно-католицька полеміка та її вияви на теренах Руси-України/ В. Шевченко // Розбудова держави. — 1996. — № 9, С. 19-22; № 10, С. 48-50; № 12, С. 19-22.
4. Зубенко Б. Польща і Україна. Польсько-українські відносини в минулому і сьогодні / Б. Зубенко. — Львів, 1998. — 334 с.
5. Павлов С.В. Географія релігій: навч. посібн. / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева. — К.: «АртЕк», 1999. — 503 с.
6. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Д. Наливайко. — К. : Основи, 1998. — 578 с.
7. Гудзик К. «Гріх християнського світу»: розколу християнства — 950 років // Апокрифи Клари Гудзик / за заг. ред. Л.Івшиної. — Видання перше. — К.: ЗАТ «Українська прес-група», 2005. — 280 с.
8. Матеріали Краківської міжнародної наукової конференції «Унія і уніати в польській і слов'янській культурах» 17—19 грудня 1992 р. // Слово і час. — 1993. — № 3. — С.57.
9. Juliusz Bardach, Boguslaw Lesnodorski, Michal Pietrzak. Historia ustroju I prawopolskiego. — Wydanie piate. — Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 2001. — s. 123-126.
10. [Електроний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
11. Історія релігії в Україні : навч. посібн. / А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін.; За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. — 735 с.
12. Велика історія України : у 2-х т. Том I. / Передмова д-ра І.П. Крип'якевича : Зладив М. Голубець. — К. : Глобус, 1993. — 400 с.
13. [Електроний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Мельницька_унія
14. Лубський В.І. Історія релігій : підручник : [2-ге вид.] / В.І. Лубський, М.В. Лубська. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 776 с.
15. Головащенко С.І. Історія християнства : Курс лекцій : навч. посібн. / С.І. Головащенко. — К. : Либідь, 1999. — 352 с.
16. Дорошенко П.І. Нарис історії України / П.І. Дорошенко. — Львів : «Світ», 1991. — 328 с.
17. Глобенко М. Вишенський Іван. Енциклопедія українознавства : Т.І [Перевидання в Україні. Репринтне видання]. / М. Глобенко. — Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1993. — 398 с.
18. Гадацький трактат : [пер. з польськ.] / В.Шевчук. — Львів : Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка., 1909. — Т. 89. [Електроний ресурс]. — Режим доступу: <http://movahistory.org.ua/wiki/>
19. Горобець В. Мрія, утоплена в підозрілості й образах, або Чому таким коротким було життя

українсько-польської унії 1659 року ? // Війни і мир / За заг. ред. Л.Івшиної. — Вид. перше. — К. : Українська прес-група, 2004. — 105 с.

20. Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII-XX вв.) / А.Е. Тарас. — Минск : Харвест, 2008. — 832 с.

Харитонов Е.О., Харитонova О. И. Унии и Украина: неусвоенные уроки. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается история становления и развития государственных и религиозных уний с позиции сегодняшних евроинтеграционных стремлений и усилий нашего государства относительно в Европейское включение цивилизационное пространство. Так, были рассмотрены основные предпосылки, факторы и результаты возникновения на примере Кревской, Городельской, Краковско-Виленской, Люблинской, Брестской, Гадячской уний, та, какую роль играла религия и церковь в них, а также проблема разделения украинцев на конфессии.

Ключевые слова: унии, Украина, Великое Княжество Литовское, Королевство Польское, Московское княжество, украинские земли, религия.

Kharitonov E.O. Kharitonova O.I. Unions and Ukraine: lessons unlearned. — The Article.

Summary. The history of establishment and development of state and religious unions from the perspective of current European integrational aspirations and efforts of our country to the European civilizational space were researched in the article. Thus, basic preconditions, factors and results of emergence were considered on the example of Krevsk, Horodelsk, Cracow-Vilensk, Lyublensk, Brest, Hadiach Unions, the role, played by religion and the church in them, and the problem of division of Ukrainians into confessions.

Key words: unions, Ukraine, Great Duchy of Lithuania, Kingdom of Poland, Muscovy, Ukrainian lands, religion.

ФІЛОСОФІЯ

*Богатая Л.Н.,
д.филос.н., профессор кафедры культурологии
Одесского национального университета имени И.И.Мечникова*

ГУМАНИТАРНАЯ СЛОЖНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ БЛИЖАЙШИХ КАТЕГОРИАЛЬНЫХ ПОНЯТИЙ

Аннотация. В статье отмечается, что сложность является одним из ключевых представлений современной картины мира. В последнее время сложность стала обнаруживаться в гуманитаристике, в которой пока отсутствует отрефлексированный методологический аппарат для ее исследований. Автором вводятся представления о стилевых проявлениях гуманитарной сложности. В развиваемом подходе предлагается рассматривать *дискурс* и *гуманитарную сложность* как первоочередные элементы нового терминологического инструментария. К ряду ближайших категориальных понятий отнесены: культура как производство, социокультурное проектирование, коммуникативность, символизация, картографирование, «движение по ту сторону слов».

Ключевые слова: гуманитарная сложность, гуманитаристика, дискурс, категориальное понятие, культура как производство, социокультурное проектирование.

В современном языке существуют слова, которые обладают магией притягивать к себе внимание. Эти слова активно употребляются, многие стремятся обогатить ими свой лексикон, однако очень часто глубинное значение этих своеобразных *слов – игрушек* едва лишь улавливается. Кто только сегодня не говорит о *концептах, парадигмах, дискурсах, инновациях, перформативах, ...* Отмеченные термины кочуют из языка в язык, из текста в текст, историки понятий отслеживают нюансы случайных значений, обнаруживаемых в результате их функционирования в новых дисциплинарных, культурных лакунах. А вот неискушенному пользователю остается только полагаться на собственное языковое чутье и надеяться на то, что очередное «дикийное» словоупотребление окажется удачным. Проблему никак не разрешают многочисленные словари, в которых представленные слова толкуются с весьма различных позиций.

На первый взгляд, отмеченное вовсе не ново для процессов словоупотребления. Однако в современной ситуации появляется возможность посмотреть на подобные явления с точки зрения представлений о *гуманитарной сложности*.

Последняя четверть XX века в естественных науках была тесно связана с исследованиями *сложности (complexity)*. Философы, в первую очередь, в рамках философии науки, тщательно отслеживали и осмысливали складывающийся понятийный инструментарий, который разрабатывали ученые. В результате в широкий культурный оборот попали такие термины, как *нелинейность, открытость, флуктуация, случайность, бифуркация, параметр порядка, ...* и, конечно же, — *сложность*. Социологи заговорили о *социальной сложности*, экономисты стали рассматривать *экономику в контексте представлений о сложном*, лингвисты занимаются исследованием *лингвистической сложности*. Сложность обрела широкое междисциплинарное звучание. Однако проблема заключается в том, что ключевые концепты, используемые для понимания сложного, возникли все же в естественных науках и их использование в гуманитаристике имеет оттенок вторичности.

В развиваемом подходе под *гуманитарной сложностью* предлагается понимать особый тип сложности, порождаемой человеком и обнаруживаемой в продуктах его *полиязыковой деятельности*. В первую очередь эта сложность проявляет себя в *дискурсах* — специфических результатах разнообразных коммуникативных практик (о различении значений омонимов *дискурс* и *дискурс* см., к примеру, статью [5]). Дискурсы оказываются подобны открытым нелинейным средам, порождаемым *коллективным* непрерывно коммуницирующим субъектом (далее по тексту слово дискурс будет употребляться именно в таком смысле).

Изначально следует подчеркнуть, что *гуманитарная сложность* не может быть редуцирована к *сложности лингвистической*, являющейся отражением процессов, происходящих в тех или иных языках (в качестве примера можно привести интересный обзор существующих исследований *лингвистической сложности* [3]). Главное отличие гуманитарной сложности заключается в том, что она принципиально *полилингвальна*. Эта сложность порождается в ходе непрерывных перекодировок, связанных с переходами из одной языковой или смысловой среды — в другую.

В дискурсах подобные переключения — очевидны. Это могут быть, к примеру, переходы от использования языка науки на литературный язык, переключение языковых традиций различных исследовательских школ, ... Языковая «лоскутность» дискурса оказывается его непременным признаком. Более того, именно зоны состыковок, в первую очередь приковывают особое внимание исследователей.

Понятно, что *гуманитарная сложность* для своего изучения требует *специального методологического аппарата*. При этом ключевые концепты, которые развивались в результате рассмотрения сложности *не-человекомерной*, естественно использовать в качестве элементарного «модельного ряда». Представления о *нелинейности, диссипативности, открытости, фрактальности, случайности, бифуркациях, флуктуациях* могут обрести существенные дополнения в результате их переосмысления в условиях *гуманитарной сложности*. Началом подобных переосмыслений видится выявление специфической, «дополнительной» категориальной сетки, позволяющей размышлять о сложности в гуманитаристике. И именно *дискурс* представляется одной из ключевых категорий этого вновь обнаруживаемого категориального ряда.

В современной гуманитаристике дискурс играет такую же важную роль, какую в предыдущие десятилетия отводилась тексту. И именно поэтому особого внимания заслуживает вопрос о том, какие глобальные подвижки в гуманитарных исследованиях связаны со смещением этого фокуса исследовательского внимания.

Главная цель данной работы — рассмотрение одного примера практического освоения *гуманитарной сложности*. Этим примером является статья немецкой исследовательницы Д.Бахманн-Медик, изучавшей причины изменений отношения к категории *текста*, обнаруживающиеся в современном литературоведении и культурологии.

От текста к дискурсу: развертывание гуманитарной сложности

Имя Дорис Бахманн-Медик в последнее время упоминают в связи с ее достаточно активной включенностью в обсуждения идеи «культурологического поворота» [2]. Статью «Режимы текстuality в литературоведении и культурологии» [1], можно рассматривать как весьма знаковое интеллектуальное событие в современной гуманитаристике.

Для данного исследования важно то, что сам текст Бахманн-Медик написан в *стиле гуманитарной сложности*. Подобный стиль получил в последнее время широкое распространение. Его характерными признаками является большое

количество цитируемых источников¹, разнообразие рассматриваемых дисциплинарных областей (литературоведение, лингвистика, этнология, социальная культурология,...), своеобразная манера цитирования, которая стала популярной в современных гуманитарных исследованиях. Особенность этого способа цитирования состоит в том, что вместо исследования цитат, содержащих сложную мысль, требующую последовательных экспликаций, осуществляется «выуживание» в анализируемых текстах удачных *метафор*, отдельных точно подмеченных *терминов*. Подобное «точечное цитирование» направлено не на анализ сложных ментальных конструкций, а, скорее, на поверхностное терминологическое «схватывание», позволяющее зафиксировать даже самые незначительные тенденции, изменяющие традиционные кодировки. Фактически уже не отдельные тексты становятся предметом анализа, а их «терминологические шлейфы», терминологические поля, пронизывающие сложные дискурсы.

Среди многих причин переживаемого культурного поворота Бахманн-Медик предлагает обратить внимание на факт своеобразного «охлаждения» к *ключевой метафоре*, определяющей *культуру как текст*.

Эта метафора занимала доминирующие позиции в последние десятилетия. Выражение «культура как текст», по очень меткому замечанию обсуждаемого автора, стало буквально «*плавающей формулой культурологического анализа*», имеющей высокую историческую устойчивость и ставшей неким «*программным лозунгом наук о культуре*». Долгое время любое культурное явление рассматривали как текст: от произведения искусства до, к примеру, политических выступлений студентов или нового архитектурного комплекса. С точки зрения Клиффорда Гирца (еще одного весьма авторитетного современного аналитика культуры), благодаря этой формуле осуществлялась своеобразная «рефигурация социального мышления»².

Как известно, концепция «культуры как текста» базируется на понимании культуры как мира значений, в котором любые действия постоянно переводятся в знаки. Понимать культуру как текст — значит, по Гирцу, «найти способ прочтения того, что произошло».

¹ Пространные списки цитируемой литературы стали характерной чертой современных европейских гуманитарных исследований. Количество страниц, на которых представляется обзор цитируемых работ, иногда приближаться к размерам самого текста.

² Цитировано по [1]: Geertz C. *Blurred Genres. The Refiguration of Social Thought* // Geertz C. *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York, 1983. P. 19—35.

Метафора «культура как текст», по мнению Бахманн-Медик, сыграла свою историческую роль и теперь оказалась своеобразным интеллектуальным препятствием, застрявшим и неэффективным стереотипом, который необходимо преодолеть (вот здесь понятными становятся известные слова Р.Рорти о необходимости «разметывания метафор», ибо на определенном этапе своего существования некоторые метафоры превращаются в агрессивные элементы интеллектуальной среды, от которых необходимо избавляться). Культурный поворот и связан, в определенной мере, с фундаментальным очищением от устаревших концептуальных установок, выцветших метафорических ориентиров. Культурные повороты — это своеобразные этапы «исследовательских перефокусировок». Именно так можно рассматривать, к примеру, *лингвистический, постколониальный, иконический, визуальный, нарратологический* и прочие повороты [1].

Большая часть статьи Бахманн-Медик направлена на поиск новых исследовательских ракурсов, которые приходят на смену уже устаревающему пониманию *культуры как текста*. Автор анализирует значительный корпус современных гуманитарных текстов, подготовленных в рамках этнологии, этнокультурологии, литературоведения, социальной культурологии... Фактически все эти тексты в своей совокупности и представляют сложный дискурс, который и пытается изучать немецкая исследовательница.

В самых общих чертах в обсуждаемой работе фиксируются следующие наиболее важные тенденции.

Первая тенденция может быть обозначена как «переход от ментализма к социальному действию». Эта тенденция связана с тем, что значимым становится не обнаружение и прояснение значений, которые могут скрываться за теми или иными приемами организации текста, включенными в него символами, а — *деятельное конституирование, социальное проектирование*, направленное на всевозможные изменения. В этой связи Бахманн-Медик подчеркивает актуальность дискуссий по поводу перехода от взглядов на «культуру как продукт» к рассмотрению «культуры как производства». Весьма актуальной в этой связи видится проект социологии культуры, развиваемый Андреасом Реквицем. В рамках этого проекта понимание текстов осуществляется через *теорию практик*, сами тексты трактуются как вместилища смысловых образцов «моделей, руководящих действиями». Соответствующая точка зрения укладывается в рамки *прагматического поворота*,

с его усиленным вниманием ко всевозможным практикам¹.

Старая формула «культура как текст» с ее текстоцентричностью в складывающейся ситуации оказывается излишне *ментальной*.

Переключение внимания на *деятельность* можно понимать и как деятельность, направленную на выход из *гомогенных смысловых систем* (при этом текст естественно рассматривать как систему гомогенную, тогда как дискурс — принципиально гетерогенен). Деятельностный поворот оказывается связанным с переходом от традиционных смыслов к обнаружению новых смысловых проявлений.

Смещение от *ментальности к действию, социальному действию* своеобразным образом обнаруживается и в «перформативном повороте», начало которого заложил Дж. Остин, введя термин *перформатив* в широкое культурное употребление². В рамках перформативных новаций предлагается специфический вариант прочтения текста, связанный с фокусировкой внимания на *действии, конституировании действительности*. В этой связи, опять же, весьма характерными видятся понимания культуры К.Гирцем «как воплощенных выражений».

Вторая тенденция, характеризующая преобразование действия установки на толкование «культуры как текста», связана с перемещением внимания, в первую очередь, на *процессы культурной динамики*. Вместо *текста* актуальными становятся размышления о *чтении и письме*, которые принципиально *процессуальны*. Бесценный вклад в развитие этих тем был внесен французскими постструктуралистами, которые, фактически, первыми заявили о правомерности не только весьма своеобразных вариантов прочтения текстов, но и сами создавали тексты, значительно отличающиеся от традиционно принятых (Ж.Лакан, Ж.Деррида, Ж.Делез, Ф.Гваттари...). Вместо аналитических категорий, привычно связываемых с исследованием текстов, стали развиваться представления о «*ситуативных обстоятельствах*», «*намерениях*», «*диалоговых процессах обмена*», «*коммуникативных ситуациях*» и многие другие.

Третья тенденция, способствующая ослаблению внимания к представлениям о *текстуальности культуры*, вызвана усилением *интернационализации гуманитарных исследований*.

¹ Среди целого ряда современных исследований, посвященных изучению практик, можно обратить внимание на достаточно интересный обзор наработок по отмеченной теме, подготовленный российскими авторами [4].

² *Перформативы* — речевые акты, равноценные поступку. Термин произошёл от латинского глагола *perficio* — совершать, заканчивать.

Культурная глобализация размывает не только национальные границы, но и границы текста. Всевозможные варианты *гибридизации* стали всепроникающим явлением, разрушающим текстовую однородность, смешивающим культурные коды. Авторство текста стало обнаруживаться все с большим трудом. И сам текст становится похожим на своеобразное текстовое смешение, формирующееся в результате совмещения и наложения текстовых фрагментов в сознании некоего глобального, непрерывно коммуницирующего субъекта.

Связанное с глобализацией расширение исследовательского горизонта обернулось чем-то большим, чем только перенос акцента в понимании культуры и текста на концепты *телесности, театральности, ритуала, представления или действия*. И это расширение потребовало привлечения все новых и новых концептов: *медиа, сферы воображаемого, пространства, картографирования...*

Четвертая тенденция, обнаруживаемая Бахманн-Медик в современной культуре, характеризует определенное изменение интересов при исследовании *символов*. Символы интересуют уже не как коллективные вместилища смыслов, не как резервуары значений или «империи символического». Объектами внимания теперь предстают *процессы символизации*. Символы рассматриваются как «модели, руководствующие к действиям», *образцы действий*.

И, наконец, **тенденция пятая**, проявляющаяся в современной гуманитаристике, направлена на своеобразное «*движение по ту сторону слов*»¹. Традиция, схваченная этой метафорой, закладывалась, к примеру, в эпистемологических размышлениях М.Фуко, психоаналитических практиках Ж.Лакана. Слова, сочетания слов начали толковаться как *то*, что не проясняет, а *сокрывает*. Тексты виделись своеобразными покровами, которые нужно специальным образом растворять, преобразовывать для того, чтобы постигать сокрываемое.

Однако выражение «по ту сторону слова» допустимо рассматривать и иначе: по ту сторону от *традиционного* понимания слова.

Исследования Бахманн-Медик приводят к мысли о том, что в нынешних условиях — условиях активного разрастания сложного, концентрация внимания на *тексте* как важнейшем способе организации и толковании культуры оказывается сдерживающей, репрессивной установкой. Структурная «жесткость» текста, привязка к одному

автору, не позволяют «схватывать» *непрерывно изменяющееся, процессуальное*. Текст оказывается репрессивен по отношению к спонтанным сложным трансформациям и именно поэтому он становится все менее привлекателен для исследователей. От *текста* внимание смещается в сторону *дискурса*, однако отмеченное, конечно же, не позволяет по аналогии манифестировать новую формулу, предлагающую понимать *культуру как дискурс*.

Усилия Бахманн-Медик, направленные на поиск новой активной метафоры, привели к фиксации своеобразного *терминологического гнезда*, вблизи которого, возможно, и формируется новая исследовательская гуманитарная установка, направленная на освоение гуманитарной сложности. К этому *терминологическому гнезду*, после всего отмеченного, следует отнести термины, которые, для удобства, можно рассмотреть в виде набора *понятийных ветвей*, это гнездо формирующих:

— *сложность, открытость, гуманитарная сложность;*

— *культура как производство, культурная динамика, процессуальность, гуманитарные практики;*

— *действие, социальное действие, социальное проектирование, конституирование, модели действия, образцы действия, ситуативные обстоятельства;*

— *коммуникативность, коммуникативные ситуации, намерения, перформативность, диалоговые процессы обмена, контекстуальность, гибридизация, креолизация;*

— *ритуал, театральность, символизация, картографирование; смысловые опции;*

— *медиа, сферы воображаемого, пространственность, «движение по ту сторону слов».*

Конечно же, зафиксированные понятийные ветви могут быть переорганизованы и совершенно иначе, и само терминологическое гнездо является образованием принципиально открытым, непрерывно изменяющимся (более подробно представления о терминологических гнездах развиваются в моей статье: Богатая Л.Н. Выявление *терминологических гнезд* как один из методов современной гуманитаристики).²

Метафорически можно выразиться так: терминологическое гнездо — это своеобразная *мгновенная вспышка*, позволяющая осуществить «терминологическое схватывание» того или иного проявления сложности. Главное же назначение подобных гнезд в их способности «настраивать

¹ Wikan U. Beyond the Words: the Power of Resonance // Beyond Boundaries. Understanding, Translation and Anthropological Discourse / Ed. by Gisli Pálsson. Oxford; Providence, 1993. P. 186. (цит. по [1]).

² Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. Випуск 754-755. Філософія. — Чернівці : Чернівецький національний ун-т, 2015. — С. 59-66.

внимание» исследователей, задавать многомерный вектор, формирующий интенциональную направленность.

Подводя итог всему отмеченному выше, можно сформулировать следующие **выводы**.

1. *Гуманитарная сложность* является принципиально новым конструктом, который может быть эффективен при исследовании процессов, происходящих в современной гуманитаристике. Одним из проявлений гуманитарной сложности является сдвиг исследовательского внимания от текста к *дискурсу*, понимаемому как сложное открытое политекстовое образование, непрерывно изменяющееся под воздействием множества коммуницирующих между собой субъектов, этот дискурс формирующих.

2. К ряду гуманитарных категориальных понятий, конструктов, с помощью которых представления о *гуманитарной сложности* могут получить дальнейшее развитие, следует отнести:

– *культуру как производство* (культурную динамика, культурную процессуальность, стимулируемые многочисленными гуманитарными практиками);

– *социокультурное проектирование, конституирование*, происходящие под воздействием всевозможных моделей, образцов действия;

– *коммуникативность*, понимаемую в самом широком смысле, в контексте *перформативности, контекстуальности, множественных гибридизаций, креолизаций*;

– *символизацию- картографирование*, предопределяющих и закрепляющих процессы формирования *смысловых опций* развертывающейся гуманитарной сложности;

– *«движение по ту сторону слов»*, связываемое с развитием представлений об *эпистеме* (в смысле, вкладываемом в этот термин М.Фуко).

3. Новый понятийно-категориальный ряд, развивающий представления о гуманитарной сложности, целесообразно рассматривать как дополнительный по отношению к уже традиционным терминам, растолковывающим *сложность (complexity): открытость, нелинейность, эмерджентность, инновативность, фрактальность, спонтанность ...*

Литература

1. Бахманн-Медик Д. Режимы текстуальности в литературоведении и культурологии: вызовы, границы, перспективы/ Д. Бахманн-Медик // Новое литературное обозрение. — 2011. — № 1. — С.32-48.
2. Безуглова Н.П. «Культурный поворот» в экономических учениях//Полигнозис, 1(40), 2011. — С.72-82.
3. Бердичевский А. Языковая сложность //Вопросы языкознания. — №5. — 2012. — С. 101-124.
4. Волков В. В, Хархордин О.В. Теория практик / Вадим Волков, Олег Хархордин. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. — 298 с. — (Серия «Прагматический поворот»; Вып. 2).

5. Маркович А.А. Дискурс: определения, история возникновения, типология, подходы к изучению дискурса / А.А. Маркович // Методология исследований политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Сборник научных трудов. Выпуск 5. Дискурс в современном знании. — Мн.: Издательский центр БГУ, 2008. — С. 5-17.

Богата Л.М. Гуманітарна складність в контексті найближчих категоріальних понять. — Стаття.

Анотація. У статті відзначається, що складність (complexity) є одним з ключових уявлень сучасної картини світу. Останнім часом складність стала з'являтися в гуманітаристиці, в якій доки відсутній відрефлексований методологічний апарат для її досліджень. Автором вводяться уявлення про стильові прояви гуманітарної складності. У підході, що розвивається, пропонується розглядати дискурс і гуманітарну складність як першочергові елементи нового термінологічного інструментарію. До ряду найближчих категоріальних понять віднесені: культура як виробництво, соціокультурне проектування, комунікативність, символізування, картографування, «рух по той бік слів».

Ключові слова: гуманітарна складність, гуманітаристика, дискурс, категоріальне поняття, культура як виробництво, соціокультурне проектування.

Bogataya L. Humanitarian complexity is in the context of the nearest categoryal concepts. — Article.

Summary. In article it is marked, that complexity is one of key concepts of a modern picture of the world. Complexity began to detect in humanitarian researches recently, but the methodological device for its researches is absent. The author enters ideas about styleish manifestations of humanitarian complexity. In the developed approach it is offered to consider a discourse and humanitarian complexity as prime elements of some new terminological tools. To a number of the nearest *categoryal* concepts are carried: culture as the production, socio-culture projection, communication, symbolization, mapping, «movement on that side of words».

Keywords: complexity of the humanitarian, humanities, discourse, categoryal notion, culture as a production, socio-cultural projection.

Ершова-Бабенко И. В.,
доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры искусствоведения и общегуманитарных дисциплин,
Международный гуманитарный университет

Гончарова О.Е.,
кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры автомобильного транспорта,
Одесский национальный политехнический университет

МАКРОМОДЕЛЬ «ВОДИТЕЛЬ-АВТОМОБИЛЬ-СРЕДА» И ПРОБЛЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СИСТЕМ РАЗНОГО КЛАССА В АСПЕКТЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ «ЦЕЛОЕ В ЦЕЛОМ»

Аннотация. В статье приводится обоснование применения методологии постнеклассики при конструировании автомобиля для увеличения безопасности, а также снижения травматичности и ресурсозатрат в системе «водитель—автомобиль—среда» [В—А—С]. Выдвигается гипотеза о необходимости при конструировании безопасного автомобиля учитывать степень различия подкласса систем автомобиля и человека, их моделей и принципов поведения. Показана необходимость совмещения пространственно-временного осевого центрирования конструкции автомобиля и пространственно-временного осевого центрирования человека (его психики, личности, тела, мозга) на стадии проектирования и производства автомобиля для создания абсолютно безопасного автомобиля как для человека, так и для окружающей среды.

Ключевые слова: безопасность, система «водитель—автомобиль—среда» [В—А—С], постнеклассические методологии, человеко- и психомерность, критическая разность/критический порог, пространственно-временное осевое центрирование

Постановка проблемы. Несмотря на различный уровень автомобилизации и разные условия эксплуатации, количество ДТП, отнесенное к количеству автомобилей (на 100 автомобилей), в разных странах отличается не намного (рис. 1).

Возникает вопрос: что же действительно влияет на безопасность? Ответ большинства специалистов неожиданный: человеческий фактор.

Наш ответ расширяет ответ специалистов и акцентирует внимание на методологическом аспекте вопроса: влияет *критическая разность, критический порог*, возникающий при соединении систем разного подкласса: системы автомобиля и систем человека, окружающей среды. Так, водитель (В) как человеко-, психомерная

среда/система [2;14;16] и окружающая среда (С) по определению принадлежат к открытым нелинейным самоорганизующимся (ОНС), для которых в постнеклассике показаны принципиально иные принципы и особенности поведения по сравнению с линейными, закрытыми, замкнутыми [1;4-6;8 и др.]. В тоже время автомобиль (А) как автоматизированная система по определению принадлежит к закрытым, линейным, замкнутым системам (ЗЛС).

В итоге получаем макромодель (ОНС — ЗНС—ОНС) или [В—А—С] [14;16]. Степень различия систем определяет возникновение критического порога, что демонстрируется сопоставлением их моделей и принципов поведения. Концептуально макромодель [В—А—С] выражается концептуальной моделью (философской категорией) «целое в целом» и ее разновидностями, разработанными в психосинергетике [2;3]. В данном случае это модель [(«нелинейное целое» — человек в «линейном целом» — автомобиле) в «нелинейном целом» — среде].

Актуальность исследования. Известно, что массовая автомобилизация сопряжена со значительными издержками. За год (2014), по оценке Всемирной организации охраны здоровья, в мире погибает более 1,3 миллиона человек, и каждый пятый из них — ребенок, от 20 до 50 миллионов человек получают серьезные травмы. Более 3,7 тысяч человек ежедневно погибает в дорожных авариях. На украинских дорогах погибает 8 человек в сутки.

Провозглашение Генеральной Ассамблеей ООН десятилетия с 2011 по 2020 годы десятилетием действий по обеспечению безопасности дорожного движения свидетельствует о том, что это серьезная проблема международного развития, требующая **безотлагательного** решения. Проблема обеспечения безопасности дорожного движения остается актуальной для всех стран.

	Уровень автомобилизации: относительное число АТС на 1000 человек	Количество ДТП на 100 АТС	Относительное количество пострадавших на 100 ДТП	Относительное количество погибших в ДТП на 10 000 АТС	
США (1)	765	1,34	153,0	2,6	
Западная Европа	Франция(7)	565	0,90	132,2	2,5
	Германия (14)	519			
Россия (53)	156	1,11	128,9	22,5	
Украина (65)	98	0,8	124	21,8	
Япония (11)	543	0,7	100	1,9	

Рис. 1. Статистические показатели (2014 год) Европейской экономической комиссии ООН, характеризующие безопасность дорожного движения стран с разным уровнем автомобилизации

Связь исследования с важными научными и практическими задачами. Проблема обеспечения безопасности макросистемы «водитель—автомобиль—среда» вошла в круг теоретико-методологических и практических задач научно-исследовательских тем «Методологические проблемы разработки новой теории психики» и «Управління технологічними процесами на підприємствах автомобільного транспорту»[12;9].

Анализ последних исследований и публикаций. К настоящему времени решение вопроса безопасности дорожного движения осуществляется в аспекте, что приоритетную роль в ее обеспечении безопасности дорожного движения играет не просто, как принято считать, конструкция автомобиля, а степень её согласования (по типу систем) с человеческим фактором. Предлагаем рассмотреть данную проблему с методологических позиций постнеклассического этапа развития науки. Одним из методологических направлений этого этапа стала методология психосинергетики и разработанная в ее рамках концептуальная модель (философская категория) «целое в целом» [2]. Эта модель на наш взгляд позволяет рассмотреть человекомерность как фактор, влияющий на безопасность, но не через автоматизацию, т. к. она ведёт к росту степени агрессивности среды обитания человека, а через методологическое соответствие параметров открытость/закрытость, нелинейность/линейность систем, образующих макросистему. Этот шаг позволяет нам осуществить переход от дихотомии «часть — целое» (холистика, новая холистика) [6] к концептуальной модели «целое в целом», включая «нелинейное целое», (альфахолистика — новейшая холистика) при проектировании макросистемы нового типа,

в том числе автомобиля типа «дружественный интерфейс»: целое — человек, целое — автомобиль, целое — среда.

Выделение нерешенных ранее аспектов общей проблемы безопасности макросистемы «водитель—автомобиль—среда»

В настоящее время совершенствование конструкции автомобиля при проектировании происходит по схеме: от макросистемы [B—A—C] к макросистеме [A—C] и выражается в уменьшении доли присутствия человека в макросистеме. Возникают полностью автоматизированные системы, исключающие присутствие в них человека. Однако, как свидетельствует статистика, степень автоматизации по-прежнему не влияет на безопасность дорожного движения. Хотя применение мехатронных систем существенно уменьшает тяжесть последствий, благодаря предотвращению ошибок управления (активная безопасность конструкции) и способствует снижению тяжести последствий ДТП (пассивная безопасность конструкции), но не влияет на их количество. Это подтверждается тем, что, несмотря на различный уровень автомобилизации и разные условия эксплуатации, количество ДТП, отнесенное к количеству автомобилей (на 100 автомобилей), в разных странах отличается не намного (см. рис. 1).

Новизна. Новизна постановки проблемы, таким образом, выражается в том, что акцентируется и методологически раскрывается: определенная несовместимость в рамках макросистемы (ОНС/водитель—ЗНС/автомобиль — ОНС/среда) входящих в нее макросистем по показателям принадлежности к разным подклассам (1) и возникновение критической разности при взаимодействии таких сложных систем разного подкласса (2).

Это рассматривается как определяющий источник снижения безопасности (увеличение смертности водителей, независимо от уровня экономического развития страны) и источник углубления экологической проблемы (разрушение автомобилей, свалки — загрязнение окружающей среды). Принципиальные различия открытых и закрытых систем приведены на рис. 2 [4].

Относительно поведения ОНС С. П. Курдюмов [6] отмечает такие *особенности*. 1) При **разных начальных воздействиях процессы в ОНС идут к разным типам структур**. Из-за большого количества типов структур возникает очень сложное поведение. Однако это сложное поведение описывается относительно простыми модельными нелинейными уравнениями с нелинейными источниками и стоками, которые отражают особенности ОНС. 2) **Источники и стоки в ОНС сами являются нелинейными**.

Общенаучное значение методологии постнеклассики, необходимость ее применения для увеличения безопасности и снижения травматичности/ресурсозатрат в системе «водитель—автомобиль—среда» [B—A—C]

Таким образом, позитивное исследование названных вопросов осуществлялось в контексте постнеклассических научных позиций как блока естественных, так и блока гуманитарных наук. Это позволило обнаружить ограниченность традиционной модели и показать актуальность формирования реализации в рамках философии и методологии науки, а также решения практических задач нового научного направления исследования системы «водитель-автомобиль-среда» с позиций концептуальной модели «целое в целом», включая нелинейное целое [2;14;16].

Основная идея данной работы состоит в том, чтобы при моделировании макросистемы [B—A—C] акцентировать внимание на макроуровневости этой системы и учете методологически разного класса систем, входящих в нее, на ее человеко- и психомерности и возникновении показателя критической разности в их взаимодействии. Другими словами, предлагается привычную модель системы [B—A—C] (1) трансформировать в модель макросистемы [A^{IB}—C] (2), где подразумевается такое изменение качества автомобиля и отношений в макросистеме [A^{IB}—C] (2), чтобы он превратился в «дружественный интерфейс» (принятые обозначения: B — водитель, A — конструкция автомобиля, C — среда, A^{IB} — автомобиль, конструкция которого учитывает человеко- и психомерность функции водителя, ее преимущества и слабости). Традиционно проектирование направлено на создание автоматизированной системы [A—C] (3), которая исключает внимание к человеку, но сохраняет, а порой и обостряет, проблему безопасности. Однако теперь это осуществляется на уровне другой макросистемы [D — человек, не водитель] [A — C] (4).

Рассмотрим сказанное более подробно. Макросистема типа [B—A—C] является по определению эргатической, т. е. системой, содержащей в качестве элемента человека. При переходе на концептуальную модель «целое в целом» мы оказываемся в методологическом поле «неэлементарная среда» [2]. Традиционно же считается, что оставаясь эргатической, макросистема типа [B—A—C] должна приближаться к автоматической, от макросистемы [B—A—C] к макросистеме [A—C], и именно это позволит предельно интенсифицировать транспортные процессы, обеспечивая одновременно

Открытые линейные системы (ОЛС)	Открытые нелинейные системы (среды) (ОНС)
не ведут к образованию диссипативных структур	ведут к образованию диссипативных структур*
плавный рост	существенно неравномерный рост
один путь развития или однозначность пути эволюции системы	несколько качественно различных путей развития (эволюции), т. е. множественность путей эволюции среды (потенциально)
предсказуемость пути эволюции	эволюция происходит скачкообразно в особых точках — точках бифуркации
пропорциональность входных и выходных сигналов	малый сигнал на входе может вызывать сколь угодно сильный отклик на выходе при определенных состояниях (при определенной стадии/фазе, при определенных граничных условиях)

Рис. 2. Сравнительная характеристика открытых линейных и нелинейных систем

* По мнению авторов идеи X-науки [5] специальное понятие «диссипативная структура», введенное И. Пригожиным [1], заменило в Бельгийской школе другое понятие — основное понятие синергетики, применяемое Г. Хакеном (1981) [4] — «понятие *структуры как состояния*, возникающего в результате когерентного (согласованного) поведения большого числа частиц» [2].

приемлемые уровни безопасности, энергетической эффективности, комфортабельности и т. д. [7].

В основу настоящего исследования макросистемы типа [B–A–C] как эргатической положена идея, изложенная в [2], о необходимости при конструировании подобных макросистем учитывать степень соответствия/несоответствия друг другу входящих в неё систем [B], [A] и [C], поскольку система [B] — это человеко-/психомерная система, которая является по определению открытой, нелинейной, самоорганизующейся (ОНС), система [A] — это механомерная, линейная, а система [C] — это природомерная, открытая, нелинейная, самоорганизующаяся система. (Мерность является основанием постнеклассической классификации наук, 2005) [2]. Тогда, регулируя степень соответствия (критическую разность) можно влиять на безопасность принципиально новым путем — путем приближения к согласованности поведения систем по показателю открытость/закрытость, линейность/нелинейность и их синтез/синергиз.

В соответствии с этой идеей предлагается новая постнеклассическая трактовка эргатической системы, которая приобретает следующий вид: $[A^{iB} - C]$. В основе данной трактовки лежит утверждение, что макросистема этого типа должна обеспечивать и повышать уровень безопасности для человека за счет: 1) уменьшение показателя критической разности за счет степени соответствия/согласованности систем/сред по характеру подкласса систем/сред, объединяемых в макросистему; 2) приближения макросистемы по уровню организации в первую очередь к характеристикам психомерности человека, т. к. именно это обеспечит его безопасность, позволит предельно интенсифицировать человекомерные процессы путем задействования его естественных возможностей, а в данном случае — транспортные процессы в соответствии с методологией психосинергетики, постнеклассики; 3) внедрения ресурсосберегающих технологий, например, типа SkyWay (уровни энергии, экологии, информации, комфортности и проч.); 4) учета не только преимуществ, но и «слабости» этой мерности, что также вводится в показатель «степень соответствия друг другу систем, соединяемых в макросистему типа $[A^{iB} - C]$ » [14;16].

Применение психосинергетической концептуальной модели «целое в целом», включая «нелинейное целое в нелинейном целом» (варианты: «среда в среде») на примере к анализу и кон-

струированию макросистемы типа [B–A–C] основано на том, что концептуальная модель «целое в целом» допускает возможность существования одного целого в составе другого целого в *разных режимах*, в т. ч. нелинейного макроцелого. Отличие данной постановки вопроса новейшей холистики (альфахолистики) (2005) от «новой холистики» С. П. Курдюмова с соавторами (1994) в том, что модель С. П. Курдюмова сохраняет отношения «часть — целое», вводя новое понимание в том, что «целое не больше и не меньше суммы частей, оно качественно иное» [6]. Концептуальная модель «целое в целом» позволит включить отношения в режиме «нелинейное целое в нелинейном целом» как без влияния и взаимодействия, так и с разной их степенью. Такая модель позволяет выйти за пределы дихотомии «часть-целое» или сведения к элементам (редукционизм), а также частично за границы новой холистики [6], сохраняющей мировоззренческую позицию «часть — целое», т. к. в ней рассматривается «зависимость способов топологически правильно объединенных структур и ускорения темпа развития целого и его частей» [6].

Рассмотрение системы [B–A–C], исходя из концептуальной модели «целое в целом» или «среда в среде», кроме того, позволит учитывать человеко- и психомерность макросистемы $[A^{iB} - C]$ и рассматривать эту мерность в определенных условиях как управляющий параметр, а также применять психосинергетические технологии. По утверждению специалистов [8], плавно меняя управляющие параметры, можно менять системы нижележащих уровней. Иногда эти изменения выглядят весьма бурно, кризисно, и тогда говорят о критических (бифуркационных) значениях управляющих параметров. Эти параметры входят в триаду уровней — макро-, теоретический и практический.

Мерность является основанием концептуальной модели и постдисциплинарной классификации наук (2005, 2008). В таком понимании мерность выступает как единое осевое понятие (рис. 3), позволяющее применять одновременно разновременное и разное по основаниям научное знание, примирять авторов, по-разному трактующих классику, неклассику, постнеклассику, научное знание, различающиеся в т. ч. и степенью разработанности научного аппарата [2].

Мерность как основание новой постдисциплинарной классификации наук позволяет избежать

Психомерные	Человеко-/социомерные	Природо-/геомерные	Космомерные
НАУКИ			

Рис. 3. Постдисциплинарная (постнеклассическая) классификация наук

неудобств при меж-, транс- и полидисциплинарных исследованиях, ставших особенно характерными для современного этапа развития науки. Неудобства возникают, как известно, из-за противоречий, несовместимостей.

Один из путей, позволяющих избежать подобные противоречия — переход на определенную мерность (макромерность) исследования, под «крышей» которой «мирно» могут сосуществовать как линейность, так и нелинейность, как фундаментализм, так и представители критического отношения к нему — антифундаменталистской парадигмы, в зависимости от того, какую именно мерность стремится рассмотреть исследовательская группа. Это не аналог «всеядности», но инструмент временных, на период исследования, методологических инструментальных договоренностей, которые становятся, наконец, возможными в условиях разной степени разработанности научного аппарата разных наук и направлений. Кроме того, макромерность как основание новой классификации наук позволяет освободиться от невообразимой громоздкости дисциплинарно организованного «древа» наук и их изолированности по типу «отсеков» вместо необходимого при междисциплинарном исследовании лояльного соединения.

Этому способствует определение места психосинергетики в постнеклассике [3] и ее следствий, обозначившихся в последние десятилетия.

Именно в основу методологии психосинергетики положено явление психомерности и человекомерности сложных систем разного происхождения, введено понятие «психомерная среда» как производное от системо-, переходоформирующей функции психики человека — гиперсистемы синергетического порядка, и шестнадцать принципов ее поведения [2;3]. Это позволяет применить данную позицию к разработке новой трактовки системы «водитель» и макросистемы [B—A—C] и предельно интенсифицировать транспортные процессы, обеспечивая одновременно приемлемые уровни безопасности, энергетической эффективности, комфортабельности, экологичности для человека.

Также это позволит определять и учитывать методологический аспект, то, что включаемые в макросистему [B—A—C] системы принадлежат к разным подклассам по определению: человек, его психика и среда — экологическая, социальная, информационная, культурологическая, ..., принадлежат к ОНС средам, а автомобиль — к линейным (открытым, закрытым, замкнутым, изолированным). При традиционных подходах к соединению этих, принципиально противоречащих друг другу, сред в общую макросистему [B—A—C] проявляется и постоянно растет травматичность на всех трех

уровнях, включаемых в макросистему [B—A—C] — водитель/человеко-, психо-мерная среда, — автомобиль, — эксплуатация, — окружающая среда.

Методологические установки классической, неклассической и постнеклассической науки напрямую связаны с исследованием систем разного класса/подкласса — открытых линейных, открытых нелинейных, саморегулирующихся, саморазвивающихся, самоорганизующихся.

В то же время, в формировании теоретико-методологического основания данной установки должна быть учтена четкость осмысления «связей между синергетической парадигмой и системным подходом», возникающая «при интерпретации синергетики как теоретического описания самоорганизующихся систем», т. к. именно «в этих связях синергетические представления могут быть включены в современную картину мира» [10]. Подобная позиция представлена и в [11], где подчеркивается, что «истинно современным является и строго системное мышление, и синергетическое осмысление процессов развития в природе, обществе, культуре, человеческой жизни, и междисциплинарные связи разных областей знания, включающие философскую рефлексию как способ осознания методологических принципов такой самоорганизации познавательной деятельности».

Это позволяет привлечь следующие разработки:

1) трехуровневая модель — макротеоретический, теоретический и практический уровни вместо двухуровневой — теория и практика;

2) методология психосинергетики [3] в исследовании психомерных сред (ПС) как открытых нелинейных самоорганизующихся (ОНС), рассматриваемых с позиции концептуальной модели «целое в целом» и

3) возможности ее практического применения, показавшие продуктивность новой концепции для исследования и моделирования сложных систем, в функционировании которых присутствует (участвует) человек, с одной стороны, и автоматизированная система, например, автомобиль, с другой, и окружающая среда, с третьей.

— это концепция «целое в целом» (или «среда в среде»), каждая из которых или одна являются нелинейной; тогда в первом случае мы получаем «уникальное явление» — синтез нелинейных сред, который можно рассматривать и как нелинейный синтез [3].

Способом осуществления данной концептуальной постановки вопроса является трансформация существующей цепочки 1: [«моделирование макросистемы» — «изготовление изделия»] в цепочку нового типа путем введения дополнительного звена «моделирование виртуальной макросистемы

нового типа $[B-A-C]^{New}$, основанной на концептуальной модели «целое в целом» и выражающей не просто психомерные показатели целого-человека/водителя и автоматические показатели целого-автомобиля/изделия, а имеющуюся степень их неадекватности, рассогласованности и возможную степень согласованности. В результате получим цепочку 2: [«моделирование макросистемы» — «моделирование виртуальной макросистемы нового типа $[B-A-C]^{New}$ » — «изготовление изделия»].

В рамках психосинергетической методологии степень адекватности/неадекватности или согласованности/рассогласованности становится критерием оценки критической разности/критического порога при взаимодействии неадекватных систем, а следовательно, критерием оценки безопасности/травматичности и ресурсосбережения.

Критическая разность на разных уровнях и/или в целом является маркером сформированности точки/процесса перехода, выражающей факт возникновения травмы разного генеза. Само понятие критическая разность появилось в контексте междисциплинарного направления — синергетики, поскольку ею изучаются сложные самоорганизующиеся процессы различной природы в целях создания некоторой общей концепции на основе аналогий в этих процессах, «новой концепции, прокладывающей путь к построению единой теории самоорганизации в сложных системах» [6].

При переходе к методологии психосинергетики, концептуальной модели «среда в среде» и разработке на их основе технологии, в постнеклассическом исследовании эргатических систем мы предполагаем получить снижение травматичности и ресурсозатрат в макросистемах $[A^{iB} - C]$ и увеличение безопасности, что эффективно повлияет и на ситуацию в автомобильной промышленности.

Еще одним концептуальным решением рассматриваемой проблемы взаимодействия систем разного класса в рамках одной макромоделли становится концепция психосинергетики ОПВЦ (осевого пространственно-временного центрирования ОНС), основанная на фрактальности механизма осевого пространственно-временного центрирования психики человека, его личности и тела (мозг) с одной стороны, [13] и автомобиля, с другой. Эта теоретическая концепция получила практическую реализацию при реабилитации посттравматических состояний, после черепно-мозговых травм при политравме в условиях диффузно-аксонального повреждения головного мозга [13], психоэмоциональной травмы [13] и ценностно-личностной [13]. Психосинергетическая концепция ОПВЦ ОНС, размерного и разномасштабного целого (2008; 2009; 2011) получила развитие в отношении высокоскоростных политравм разного генеза с

диффузным характером повреждения связей (психология, социология, политология, информтехнологии, реабилитация — нейромышечная, речевая и др.). это должна быть отдельная статья

Идея данной работы состоит в том, что если мы хотим при решении задач конструирования автомобиля повысить безопасность, то сделать это можно путем моделирования макросистемы типа $[A^{iB} - C]$ [14]. Ее отличие состоит в усилении человеческого в конструкции автомобиля по сравнению с принятыми на сегодняшний день разработками $[B-A-C]$ или $[A-C]$. В этом случае необходимо ответить на вопрос: в чем это будет выражаться. Ответом может стать постановка вопроса об ОПВЦ конструкции автомобиля. При этом, чтобы оно было как можно ближе к выше-названному пространственно-временному центрированию человека — его психики, личности, тела (мозга). Основанием для подобной постановки вопроса явились результаты, полученные при реабилитации людей, получивших черепно-мозговую, психоэмоциональную или ценностно-личностную травмы при высокоскоростных дорожно-транспортных происшествиях с диффузно-аксональным повреждением головного мозга (ДАПГМ), а также выделение обобщенной модели высокоскоростных травм разного генеза с диффузным характером повреждения [15].

Выводы. Для обеспечения безопасности системы $[B-A-C]$ «водитель— автомобиль— среда» необходимо учитывать роль постнеклассического макро- и мегамоделирования в представлении привычной системы $[B-A-C]$ «водитель— автомобиль— среда» с современных научных позиций, необходимость ее исследования как макросистемы в русле синергетики и психосинергетики, человеко- и психомерности, раскрытия специфичности ее целостности через разномерность входящих в макросистему других систем, принципиально противоречащих друг другу, через концептуальную модель «целое в целом».

При совмещении осевого пространственно-временного центрирования конструкции автомобиля и осевого пространственно-временного центрирования человека (его психики, личности, тела, мозга) на стадии проектирования и производства автомобиля возможно создание абсолютно безопасного автомобиля как для человека, так и для окружающей среды. Совпадение «геометрий» конструкции автомобиля и человека позволит предельно интенсифицировать транспортные процессы, обеспечивая одновременно приемлемые уровни безопасности, энергетической эффективности, комфортабельности, экологичности и т. д. [16]. Но это вопрос следующей статьи.

Перспективы использования результатов исследования

При переходе к методологии психосинергетики, концептуальной модели «среда в среде»/«целое в целом» и разработанной на их основе технологии, в постнеклассическом исследовании эргатических систем мы предполагаем получить снижение травматичности и ресурсозатрат в макросистемах [A^B —С] и увеличение безопасности, что эффективно повлияет и на ситуацию в автомобильной промышленности.

Литература

1. Prigogine I., Stengers I. ORDER OUT OF CHAOS. Man's new dialogue with nature. — Heinemann. — London. — 1984. — 430p.
2. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель). Монография / Ирина Викторовна Ершова-Бабенко. — В.: NOVA КНУНА, 2005. — 360с.
3. Ершова-Бабенко И.В. Место психосинергетики в постнеклассике / И. В. Ершова-Бабенко // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография. / Отв. ред. Л.П. Киященко, В.С. Степин. — С-Пб.: Издательский дом «Миръ», 2009. — С. 460 — 488.
4. Haken H. Synergetics. An Introduction. Nonequilibrium Phase Transitions in Physics, Chemistry and Biology, 3.,erw. Aufl., Springer, Berlin, 1983.
5. Данилов Ю. А., Кадомцев Б. Б. Что такое синергетика? // В сб. «Нелинейные волны. Самоорганизация». М.: Наука, 1983. С. 30-43.
6. Князева Е. Н. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — М.: Наука, 1994. — 236 с. — (Серия «Кибернетика — неограниченные возможности и возможные ограничения»).
7. Гащук П.Н. Энергопреобразующие системы автомобиля. Идентификация и анализ. Монография / Петр Николаевич Гащук. — Харьков, 1998. — 270 с.
8. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / Владимир Григорьевич Буданов. — М.: Издательство ЛКИ, 2008. — 232 с.
9. Заключительный отчет о научно-исследовательской работе № 26-19 «Управління технологічними процесами на підприємствах автомобільного транспорту» кафедры автомобильного транспорта Одесского национального политехнического университета, № госрегистрации 0110U000371, раздел 3 «Методологія дослідження взаємодії людини та мехатронних транспортних систем». — ОНПУ, 2012. — С. 90 — 115.
10. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Юдин Э.Г. — М.: «Наука», 1978. — 321 с.
11. Каган М. С. Философская теория ценности / Моисей Самойлович Каган. — СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. — 205 с.
12. Заключительный отчет о научно-исследовательской работе «Методологические проблемы разработки новой теории психики и ноэтики в контексте постнеклассики» кафедры философии Одесского медицинского национального университета № госрегистрации 0108U011002. — Одесса: ОНМедУ, 2013.
13. Ершова-Бабенко И. В. Концепция пространственно-временного осевого центрирования психики и личности в условиях высокоскоростной психоэмоциональной травмы. Макромоделирование стратегии психомерных сред в русле психосинергетики. — ВСб.: Акту-

альные проблемы психологии // Под ред. С.Д. Максименко, М.-Л.А. Чепы. — Том IX, часть 3. — К.: 2008.

14. Ершова-Бабенко И. В., Гончарова О.Е. Методология психосинергетики в постнеклассическом исследовании эргатических транспортных систем // Материалы третьей Всероссийской научной конференции «Системы и модели: границы интерпретаций». — Томск, ТГПУ, 14 -16 февраля 2010. — С. 9—12.

15. Ершова-Бабенко И.В. Концептуальные модели психосинергетики / И.В. Ершова-Бабенко // Научный вiсник Мiжнародного гуманiтарного унiверситету. Серiя: Iсторiя. Фiлософiя. Полiтологiя. — 2014. — Вип. 7. — С. 50 — 59.

16. Yershova-Babenco I., Goncharova O. SPACE-TEMPORAL AXIAL CENTERING CONCEPTION in the «GEOMETRIES» of CAR and DRIVER /PERSON / Yershova-Babenco I., Goncharova O. // 14th International Conference on Geometry and Graphics (ICGG) «Applied Geometry and Graphics». — Kyoto, Japan, august, 5-9, 2010. — 370 — 371.

Єршова-Бабенко І.В., Гончарова О.Є. Макро-модель «водій—автомобіль—середовище» та проблема взаємодії систем різного класу в аспекті концептуальної моделі психосинергетики «ціле в цілому». — Стаття

Анотація. У статті наводиться обґрунтування застосування методології постнекласики при конструюванні автомобіля для збільшення безпеки, а також зниження травматичності і ресурсозатрат в системі «водій—автомобіль—середовище» [В—А—С]. Висувається гіпотеза про необхідність при конструюванні безпечного автомобіля враховувати міру відмінності підкласу систем автомобіля і людини, їх моделей і принципів поведінки. Показана необхідність поєднання просторово-часового осьового центрування конструкції автомобіля і просторово-часового осьового центрування людини (його психіки, особистості, тіла, мозку) на стадії проектування і виробництва автомобіля для створення абсолютно безпечного автомобіля як для людини, так і для навколишнього середовища.

Ключові слова: безпека, система «водій—автомобіль—середовище» [В—А—С], постнекласична методологія, людино- і психомірність, критична різниця/ критичний поріг, просторово-часове осьове центрування

Yershova-Babenko I., Goncharova O. A macromodel «driver/person-vehicle-environment» and the problem of interaction of systems of different classes in the aspect of the conceptual model of psychosynergetic «whole in a whole». — Article

Summary. In article the substantiation of the application of the post-non-classical methodology in the construction of the car to increase the safety and reduce the trauma and costs in the system «driver/person—vehicle—environment» [D—V—E]. The hypothesis on the need when construction a safe car to take into account the degree of difference of subclass of vehicle systems and humans, their models and principles of behavior patterns. The necessity of combining the spatial-temporal axial centering of the construction car and the spatial-temporal axial centering of person (his mind, personality, body, brain) at the design stage and manufacturing of the car to create a car completely safe for humans and for the environment.

Keywords: safety, system «driver/person—vehicle—environment» [D—V—E], postnonclassical methodology, human- and psychomeasurement, the critical difference/critical threshold, spatial-temporal axial centering.

Поливарова З.В.,

д.филол.н.,

профессор Тюменского государственного университета,

Мамедова К.Б.,

аспирант Тюменского государственного университета,

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОСОЗНАНИЯ КАК ВАЖНОГО ФАКТОРА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье представлены трактования философского концепта «экологическое сознание» как совокупности взаимосвязей человека и природы, отражающие картину восприятия мира. Авторы акцентируют внимание на значимости этих знаний для человека как важного условия сохранения устойчивого баланса между человеком и природой, понимания и оценки человеком своих возможностей по использованию этих связей для удовлетворения потребностей и определения границ допустимого антропогенного воздействия. Предлагается авторская модель экологического воспитания младших школьников, которая может быть реализована в процессе обучения в начальной школе.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая культура, экология человека, природная среда обитания человека, педагогическая модель формирования экологического сознания, биоэкология человека, социальная экология, медицинская экология, экология духа.

Актуальность проблемы и темы исследования. Для современной цивилизации характерно антропоцентрическое экологическое сознание. Оно характеризуется: 1) противопоставленностью человека природе, которая в свою очередь считается его собственностью; 2) восприятие природы как объекта, на который человек может воздействовать в одностороннем порядке; 3) прагматическим характером взаимодействия с ней в большинстве аспектах проблемы. Сознание, как наивысшая форма психического отражения, по К. К. Платонову, объединяет все формы отражения, которые существовали до него, с учетом самоанализа, организующего поведение. Экологическое сознание начинает проявлять себя в структуре возникающих отношений человека с окружающей средой, объясняя поведение и деятельность при условии саморефлексии, управления и коррекции [9].

В. А. Скребец, характеризуя экологическое сознание, говорит, что это самый высокий уровень психического отражения природной, а также

искусственной среды, своего психологического состояния, саморегуляция этого отражения. Автор считает, что экологическое сознание — интеграция чувств и мыслей, которые постоянно меняются и отражают явления характерные для личного психологического анализа [12].

В. А. Скребец утверждает, что сознание фокусируется на объектах природы и существующей картине мира; используются все те же укоренившиеся реальной картине взаимодействия общества и окружающей среды [12].

В результате автор выделяет несколько признаков экологического сознания. В первую очередь его социальный характер, вызванный выше обозначенной опосредованностью восприятия индивидом окружающей природы; анализ и диалог с самим собой.

В своем труде «Экологическое сознание» В. И. Медведев и А. А. Алдашева определяют экологическое сознание следующим образом: «Экологическое сознание — это как знание о взаимных связях человека и среды, их значимости для человека и для сохранения устойчивого баланса между ними; понимание и оценку человеком своих возможностей по использованию этих связей для удовлетворения потребностей и определения границ допустимого антропогенного воздействия» [6].

Дерябо С. Д. отмечает, что вследствие длительного взаимодействия с окружающим миром в сознании людей укоренилась так называемая «парадигма человеческой исключительности», которая определяет самые различные аспекты мировоззрения. Ей свойственны антропоцентризм, антиэкологизм и социальный оптимизм. С. Д. Дерябо заключает, что чем больше человек ощущает свое субъектное качество, самодостаточность, тем больше воспринимает природу как объект, противопоставляя человечество ей [1].

По мнению Э. П. Гирусова: «экологическое сознание — это комплекс мнений, настроений, идей, отражающих отношение социального субъекта (общество, группа, личность) к среде обитания». Оно формируется только в процессе выработки и

усвоения человеком необходимых норм поведения по отношению к природе. Термином «экологическое сознание» можно считать совокупность взаимосвязей человека и природы, отношение к природе и планировании взаимодействия с нею [2].

Реймерс Н. Ф. определяет данное понятие так: «Сознание экологическое — глубокое, доведенное до автоматизма понимание неразрывной связи человека и человечества с природой, зависимости благополучия людей от ценности и сравнительной неизменности природной среды обитания человека» [10].

Розенталь М. М. стоит на позиции того, что «экологическое сознание — совокупность психологических процессов, активно участвующих в осмыслении человеком объективных закономерностей существования живого покрова земли и своего собственного» [11].

Шагун Г. И. определяет экологическое сознание как аспекты психики, связанные со знаниями и представлениями об окружающих ценностях, соответствующими поведенческими и эмоциональными установками по отношению к сохранению окружающей среды.

Несомненным является тот факт, что азы экологической культуры должны закладываться в дошкольном и раннем школьном детстве. В этом возрасте закладываются основы будущей личности: формируется устойчивая структура мотивов; зарождаются новые социальные потребности. Ребенок перестает быть наивным и непосредственным, как раньше, становится менее понятным для окружающих. Причиной таких изменений является дифференциация (разделение) в сознании ребенка его внутренней и внешней жизни.

Материалы собственных исследований. С целью изучения *уровня сформированности экологического сознания у младших школьников нами был выполнен ряд диагностических экспериментов. В эксперименте участвовали школьники г. Тюмени 7-8 лет (75 чел.), и 9-10 лет (всего 75 чел.), обучающиеся по программе «2100». На таблице 1 представлены результаты диагностики по методике «Большая пятерка».*

По результатам констатирующего эксперимента видно, что все испытуемые (100%), независимо от возраста, имеют недостаточный

уровень экологического сознания. Подобранные методики для диагностики позволили выявить уровень экологического сознания младших школьников. Результаты, показали, что на экспериментальном этапе в обеих группах детей уровень экологического сознания находится на недостаточном уровне развития. Показатели варьируют в различных диапазонах, но разнятся не более, чем на 10%.

В рамках обучения в начальной школе, дисциплина «окружающий мир» по своему содержанию наиболее близка к вопросам, касающимся экологического аспекта. Но большим минусом является тот факт, что круг изучаемых тем такой обширный и разносторонний, что выделить именно экологию из всего предлагаемого учебного материала очень сложно, особенно детям младшего школьного возраста. Необходимо обозначить экологические темы более ярко, обособленно от других тем дисциплины, чтобы дети могли проследить эту линию, понять и осознать значимость данных воззрений для природы и общества, для человека. ФГОС предлагает разработку программ любого направления в рамках внеклассных/внеурочных занятий образовательным учреждением самостоятельно, что позволит построить изучение интересующих вопросов удобным для педагогов и учеников способом.

Программа формирования экологического сознания обязательно должна включать в себя четыре раздела: биоэкологию (аутэкологию, синэкологию, экологию биоценозов, эволюционную экологию), геоэкологию (экологию географических и геологических сред), экологию человека (биоэкологию человека, социальную экологию, медицинскую экологию, экологию духа), экологию производства (инженерную экологию, сельскохозяйственную экологию, экологию ПТГС, экоманеджмент и экологическое образование) (рис. 1). Такая содержательная линия позволит значительно расширить экологический кругозор детей младшего школьного возраста, а также расширить возможности познавательной, эмоционально-волевой и деятельностной сфер растущего человека, при условии адаптированности учебного материала возрасту и особенности детей данного контингента, а также используемых средств и приемов.

Таблица 1.

Результаты диагностики по методике «Большая пятерка»

Тип мотивации Группа	Экстраверсия	Привязанность	Самоконтроль	Эмоциональна неустойчивость	Экспрессивность
Группа детей 9-10лет	43%	25%	18%	39%	40%
Группа детей 7-8лет	30%	10%	39%	31%	16

В контексте определенной экологической программы ребенок сможет развивать свой кругозор, знакомиться с окружающими объектами и явлениями, изучать их взаимосвязи, возможные последствия неправильных действий, что поможет за счет специально подобранных методов, средств и приемов развивать его память, внимание, пространственный гнозис и другие корковые функции, а также темп, переключаемость психических процессов, а благодаря деятельности на занятиях экологии возможно развитие мелкой и крупной моторики, а также познавательных возможностей в целом.

Общий механизм изучения данных аспектов выглядит в соответствии с рис. 2.

Существуют три канала формирования субъективного отношения: перцептивный — в процессе построения перцептивного образа, когнитивный — на основе переработки получаемой информации, практический — в процессе непосредственного практического взаимодействия. Важнейшую роль в формировании субъективного отношения к природе играют психологические релизеры. Психологический релизер — это специфический стимул, связанный с природным объектом, определяющий направление и характер формирования субъективного отношения к нему

В рамках перцептивного канала действуют естественные психологические релизеры: визуальные, аудиальные, тактильные, обонятельно-вкусовые и поведенческие (витальные).

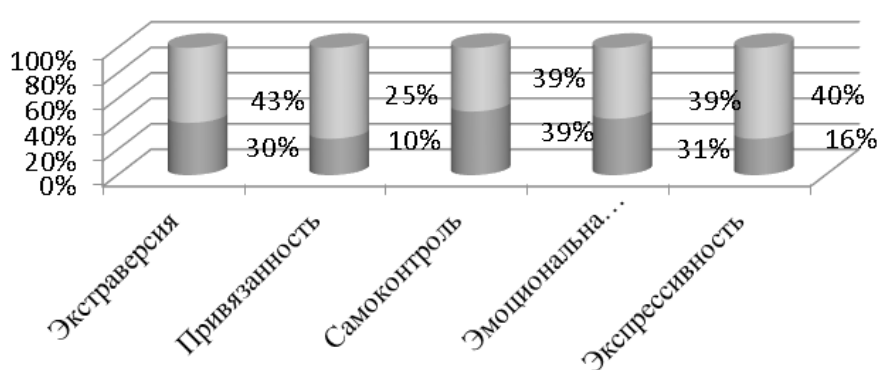

Диаграмма 1. Преобладающие черты личности

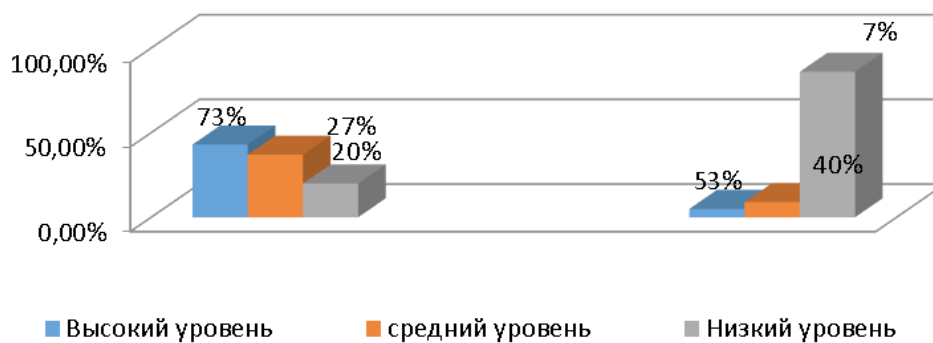

Диаграмма 2. Уровень экологического сознания младших школьников

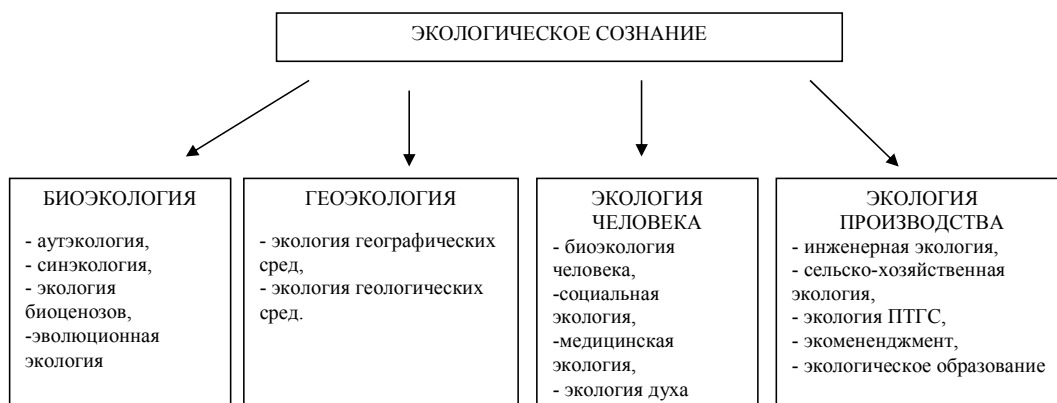

Рис.1. Разделы программы «В мире экологии»

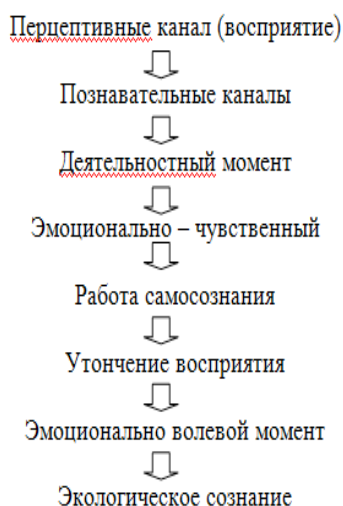

Рис. 3. Механізм розвитку ціннісного відношення до природи та навколишнього середовища

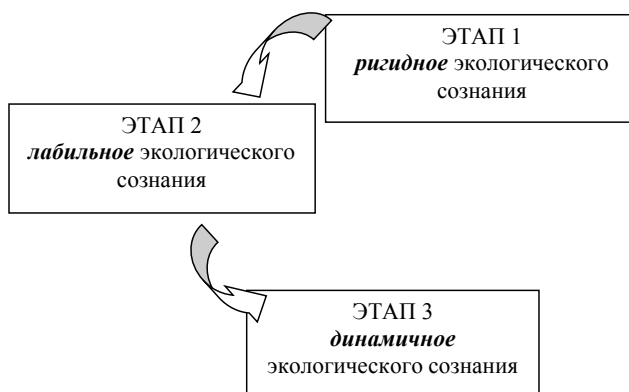

Рис. 4. Етапи розвитку екологічного свідомості

Механізмом обробки візуальних, аудіальних, тактильних, обонятельно-вкусових психологічних релізерів являється емоційний тон сприйняття.

Механізмами обробки поведінкових (вітальних) психологічних релізерів являються порівняння з людиною та виникаюча на цій основі емоційна оцінка.

Результатом дії механізмів перцептивного каналу являється привабливість особистості до природних об'єктів.

За думкою психологів основою самосвідомості дитини дошкільного віку є поєднання чотирьох Я: фізичного, соціального, реального та ідеального. При нав'язуванні дорослими дітям надмірно високих очікувань у них виникають внутрішні конфлікти між соціальним та реальним Я.

Самоповага дитини (переживання власної цінності) впливає на його поведінку. І якщо існує значительний розрив між реальним та ідеальним Я, то це призводить до руйнівного впливу на самоповагу.

Інтерес до формування образу «Я» викликаний необхідністю підходу до особистості як до цілості. Даний образ є образом самої дитини, власної майбутності, який з'являється та розвивається як результат розв'язання протиріччя між образами «Я — реальне» та «Я — ідеальне» (еталоном). В результаті нами визначені етапи формування екологічного свідомості.

Нами [7] була запропонована педагогічна модель формування екологічного свідомості молодших школярів в умовах початкової

школьного навчання (рис.2). З рисунка видно, що модель складається з чотирьох компонентів: цільового, змістового, процесуального та оціночно-результативного.

Таким чином, визначені цілі розвитку екологічного свідомості, змістова лінія, про яку ми говорили раніше, процесуальний компонент, а саме форми організації, засоби та прийоми, використовуємо при формуванні екологічного свідомості. Останнім компонентом є оціночно-результативний, який включає в себе набір діагностичних засобів та методик, крім того виділені нами критерії та вимоги до очікуваного результату. Даний компонент складається з трьох груп критеріїв: когнітивного, діяльнісного та ціннісно-смыслового (емоційно-вольового), кожна з яких складається з підгруп критеріїв. Підгрупи критеріїв виділені відповідно до класифікації педагогічних цілей Б. Блума та структурою емоційного інтелекту за Д. Гоулманом, в зв'язі з чим, група когнітивних критеріїв включає визначення рівня знань, розуміння, діяльність (в даному контексті розглядається як цільоворієнтована активність, реалізується на зовнішньому та внутрішньому рівнях та розуміється як якість одиниці аналізу та предмету дослідження, використовується при вивченні перцептивних, виконавчих, мнестических, умовних, творчих та інших дій), аналіз, синтез та оцінку. Група діяльнісних критеріїв включає в себе визначення рівня виконуваних операцій, дій та, як наслідок, діяльності. Група емоційно-смыслових критеріїв складається з визначення рівня самосвідомості, саморегуляції та мотивації.

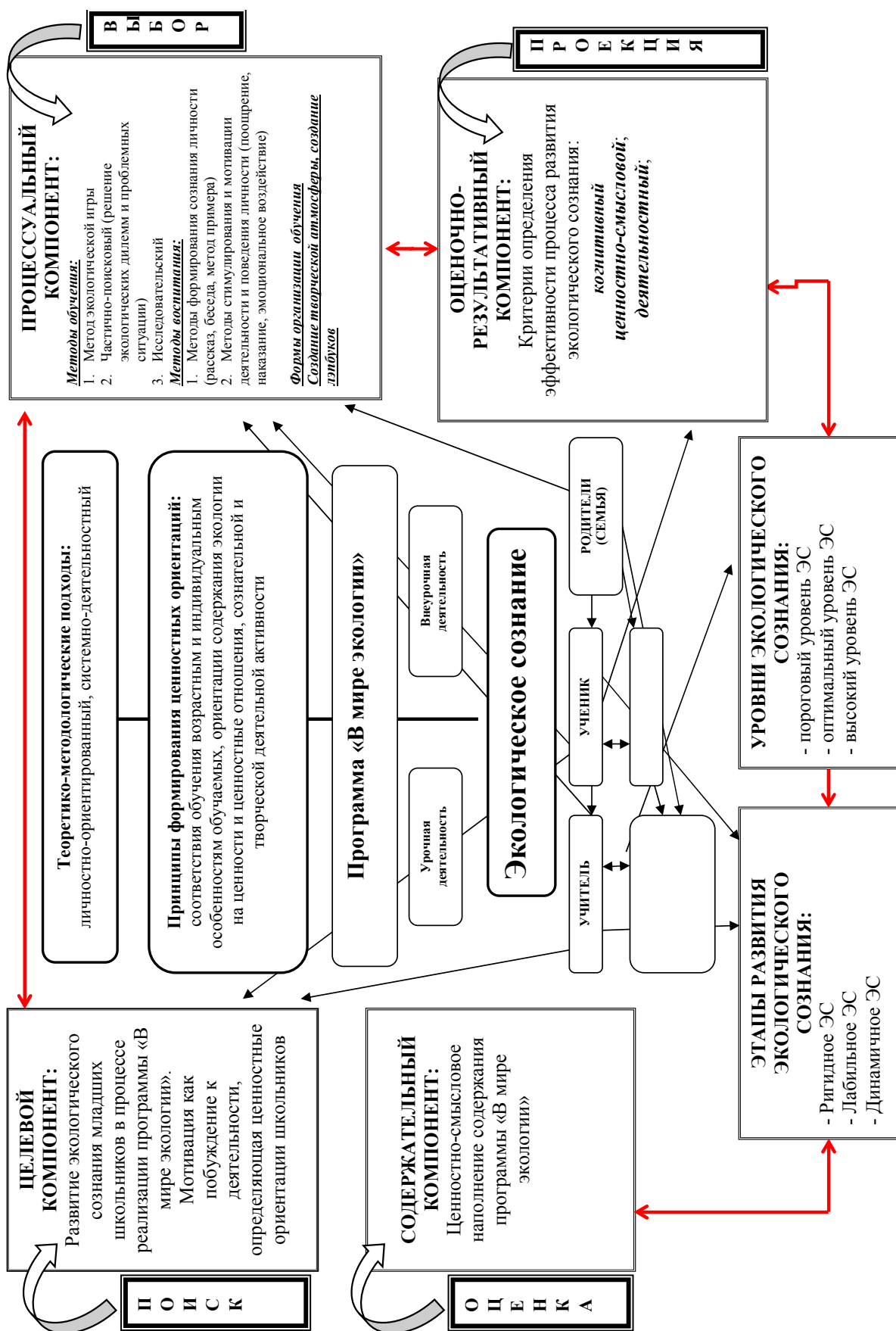

Рис. 2. Педагогическая модель формирования экологического сознания младших школьников в условиях начального образования

Проведенный нами анализ основных научно-методических подходов к развитию экологического сознания, показал что, несмотря на приоритетные направления, принятые в образовании научно-методические подходы разработаны в недостаточной степени, что говорит о необходимости дальнейших разработок в данном направлении.

Разработанная программа построена на принципе, при котором одна и та же тема изучается в течение нескольких лет с последующим усложнением содержания. В течение трех лет изучается биоэкология, геоэкология и экология человека, а последний раздел — экология производства изучается только в четвертом классе и не концентрическому типу, а по спиралевидному, где круг знаний по исходной проблеме постоянно расширяется и углубляется.

Результаты формирующего эксперимента будут опубликованы в наших дальнейших работах, будет проверена эффективность предложенной нами педагогической модели формирования экологического сознания детей младшего школьного возраста.

Литература

1. Дерябо С.Д. Феномен субъективизации природных объектов. Дисс... докт. псих. наук. — М., 2002.
2. Гирусов Э. П. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы / Э.П. Гирусов // Философские проблемы глобальной экологии. Э.П. Гирусов — М.: 1983. — 321 с.
3. Евтеев И. А. Экологическое сознание как элемент экологической культуры: Дис. ... канд. Культурологических наук: 24.00.01: Челябинск, — 2004. — 149 с.
4. Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе / А.Н. Захлебный, И.Т. Суравегина. — М.: Просвещение, 1984. — 25 с.
5. Кравченко А. И. Введение в социологию: Учебное пособие / А.И. Кравченко — М.: Новая школа, 1995. — 144 с.
6. Медведев В.И., Алдашева А.А. М42 Экологическое сознание: Учебное пособие. Изд. второе, доп. — М.: Логос, 2001. — 384 с.
7. Мамедова К.Б. Модель формирования экологического сознания в условиях начального школьного образования / К.Б. Мамедова // Материалы сборника «Психолого-педагогическое сопровождение семьи в условиях инклюзивного образования». — Тюмень, 2014. — С.15-21.
8. Панов В.И. Введение в экологическую психологию: учебное пособие / В.И.Панов. Часть 1. — М.: Изд-во МНЭПУ, 2001. — 144 с.
9. Платонов Г. В. Оптимизация отношения общества к природе и некоторые вопросы формирования экологического сознания / Г.В. Платонов // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 7 «Философия», 1986. — №1.
10. Реймерс Н. Ф. Экологизация. Введение в экологическую проблематику: Учебное пособие / Н.Ф.Реймерс. — М., 1994.
11. Розенталь М.М. Экологическое сознание. М.М.Розенталь— М., 2001. — 348 с.
12. Скребец В. А. Психологическая диагностика: Учеб. Пособие / В.А. Скребец. — К.: МАУП, 1999. — 114 с.

Полівара З.В., Мамедова К.Б. Філософські проблеми екосвідомості як чинника формування екологічної культури. — Стаття.

Анотація. У статті представлено трактування філософського концепту «екологічна свідомість» як сукупність взаємозв'язків людини і природи, що відображають картину сприйняття світу. Автори акцентують увагу на необхідності цих знань для людини, як важливої умови збереження стійкого балансу між людиною і природою, розуміння та оцінювання людиною своїх можливостей по використанню цих зв'язків для задоволення потреб і визначення меж допустимого антропогенного впливу. Пропонується авторська модель екологічного виховання молодших школярів, яка може бути реалізована в процесі навчання в початковій школі.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна культура, екологія людини, природне середовище життя людини, педагогічна модель формування екологічного свідомості, біоекологія людини, соціальна екологія, медична екологія, екологія духу.

Polivara Z. V., Mamedova K.B. Philosophical problems of environmental consciousness as an important factor of formation of ecological culture. — Article.

Summary. The article presents the philosophical interpretation of the concept «environmental consciousness» as a set of relationships of man and nature, reflecting the picture of the world perception. The authors emphasize the importance of this knowledge for man as an essential condition to maintaining a sustainable balance between man and nature, understanding and assessing the man in their ability to use these relationships to meet the needs and define the boundaries of acceptable human impact. The author proposes the model of environmental education of younger students, which can be implemented in the learning process in primary school.

Key words: ecological consciousness, ecological culture, human ecology, a natural living environment, the pedagogical model of formation of ecological consciousness, the Bioecology of human rights, social ecology, medical ecology, ecology of the spirit.

Крижановська Т.О.,

канд. філос. наук,

*доцент кафедри мистецтвознавства і загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

СВОБОДА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗА РОБОТАМИ І. КАНТА)

Анотація. В статті досліджується громадянське суспільство у вигляді інтерсуб'єктивного простору, що ґрунтується моральними якостями його учасників. Наголошується на нагальності переосмислення поняття «свобода» та тісний взаємозв'язок свободи особистісної та свободи соціальної.

Ключові слова: свобода, особистість, громадянське суспільство, соціальний простір, інтерсуб'єктивність.

Актуальність дослідження впливає із сучасного стану української суспільної практики. Останні події в Україні свідчать про наявність бажання у значної частини населення активно впливати на державні рішення і мати, відповідно, дієві інструменти для цього. Як свідчить світова практика такі інструменти надає розвинуте громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Проблема формування та розвитку громадянського суспільства як основи функціонування демократичної розвиненої держави не може розглядатися у відриві від феномену свободи, причому свободи як особистісної, внутрішньої, так і свободи соціальної, практично здійснюваної в суспільному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософській думці України означена проблематика, тим чи іншим чином, осмислюється у працях В.Андрущенка, Є.Бистрицького, А.Єрмоленка, А.Карася, Д.Кірюхіна, М.Култаєвої, В.Лисого, А.Лоя, В.Малахова, М.Михальченка, Я.Паська, М.Поповича, С.Пролеева, М.Тура, Р.Якуца та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема свободи, як умови формування громадянського суспільства у її практичному значенні, на наш погляд, потрібно розглядати не розмежовуючи широкою прірвою свободу особистісну і свободу соціальну, тобто свободу думки та свободу дії.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Треба відзначити надзвичайну нагальність розробки означеної проблематики як для теорії, так і

для практичного суспільного розвитку України у зв'язку із сучасною потребою переосмислення понять «особистість», «свобода», «громадянин», «громадянське суспільство» не тільки в українській, але і в світовій соціально-філософській думці.

Метою статті є дослідження свободи як умови формування громадянського суспільства.

Наукова та методологічне значення роботи обумовлене авторським баченням громадянської сфери у вигляді інтерсуб'єктивного простору, що ґрунтується моральними якостями його учасників.

Наукова новизна полягає у зверненні до інтерсуб'єктивної парадигми мислення при дослідженні свободи як умови існування громадянського суспільства.

Викладення основного матеріалу. Головне в позиції І.Канта як дослідника свободи — автономія особистості. Гранична обґрунтованість морального закону досягається лише тоді, коли джерело цього закону людина знаходить у самій собі.

Кантівський погляд підносить уявлення про граничну автономію розумних діячів. Цілковиту значущість має тільки таке життя, яке людина обирає собі сама. Ця думка стала могутньою силою в модерній цивілізації. Вона пропонує перспективу чистої діяльності «я», за якої моя дія визначається не просто даністю чи обставинами природи (включно з внутрішньою природою), а власною діяльністю особи, що формулює розумний закон.

Категоричний імператив І.Канта є тим загальним моральним законом, що дає змогу людині розв'язувати суперечності свободи й необхідності. Цей закон стосується не змісту вчинку і не того, що з нього витікає. Цей закон не вказує людині ні на які конкретні обов'язки і нічого не забороняє. Він вимагає одного: в усіх своїх вчинках людина повинна приймати рішення самостійно. Те, що підносить людину над самою собою як частиною чуттєвого світу є не що інше як «особистість, себто свобода й незалежність від механізму всієї природи, що розглядається водночас як спроможність істоти, яка підлегла власному розумові, чистим практичним законам» [1, с. 98]. Для І.Канта критерієм обґрунтування моралі є можливість

універсалізації максими суб'єктом: чи може вона стати всезагальним законом? Умова можливості такої універсалізації — трансцендентальний вимір суб'єкта, його причетність (як розумної істоти) до чистої форми всезагального.

Ця причетність завжди накладається на емпіричну природу людини, на її партикулярні бажання, які породжуються афектацією з боку зовнішнього світу. Суб'єкт не може позбутися своєї емпіричної природи, проте остання може й повинна бути підпорядкована природі трансцендентальній. Адже формальна універсальність повинна мати пріоритет щодо будь-якої змістовної партикулярності, і засвідчує цей пріоритет почуття «поваги» перед всезагальністю закону. Це, за Кантом, єдине «чисте» почуття, тобто почуття, яке є афектацією не з боку речей зовнішнього світу, а з боку самого розуму. І.Кант віддає перевагу розуму, який править єдину засаду значущості норм. Тільки інтелектуалістська етика, на думку І. Канта, може бути універсалістською, бо почуття зазвичай обмежені чимось особливим.

Оскільки основна проблема моралі — вирішення питання, що є добро, а що — зло, то кантівський принцип автономії волі означає, що немає і не може бути ніяких остаточних і готових відповідей на це питання. У кожному конкретному випадку вони — продукт творчого рішення особистості. З кантового субстанційного поняття свободи випливає, що зла людина не вільна. Моральна людина може бути залучена в таку ж діяльність, що й неморальна. Моральна особа може провадити таке саме зовнішнє життя, що й неморальна, але вона внутрішньо перетворена іншим духом.

Кантове поняття свободи пов'язано із людською гідністю. Істота, яка прагне тільки задовольняти свої бажання, є тільки розумною твариною, а не людиною, а в суспільстві, в якому задовольнятимуться всі, зокрема, й аморальні потреби, навряд чи знайдеться місце для реалізації людської гідності та духовності. Оскільки людина має вищий за все інше в природі статус, вона має й обов'язок бути гідною нього. «Тільки повага до закону складає мотив, який може надати вчинку моральну цінність» [2, с. 283]. Ми відчуваємо накази моралі як щось вище, ніж вимоги природи. Моральний закон вимагає нашої поваги; це єдине, що має таку властивість. До всього іншого в природі можна ставитися просто як до засобів для досягнення наших цілей, оскільки інші речі не мають безумовної цінності, їхня цінність — тільки інструментальна. А от розумна істота існує як мета в собі, а не як засіб, який може застосовувати будь-яка інша воля.

Свобода, як відомо, має декілька вимірів здійснення: внутрішня свобода в межах моралі,

зовнішні владно-інституалізовані норми та публічна свобода, в якій суб'єкт права фактично є «громадянином світу». В кантівській філософії свобода завжди залишається в царині ноуменального світу, є приналежністю інтелігібельного морального начала.

Громадянський стан має на увазі те, що всі, хто вважається громадянами повинні вступити у відносини субординації [3, с. 115]. Як вважає І. Кант, громадянський союз створює суспільство, бо саме в громадянському стані люди вступають в моральні і в правові відношення на противагу природному насильству. Причому громадянський устрій має під собою ніяк не історичний ґрунт, а ідею як принцип практичного розуму, тому що правовий стан можливий тільки через підкорення його волі, що запроваджує всезагальний закон.

Ґрунт громадянського союзу становить дух первісної угоди, і якщо й існують емпіричні форми влади, які слугують тому, щоб сприяти покорі народу, то апіорна форма громадянства має в своїй основі принцип свободи, на якому тільки й може будуватись правовий устрій, держава, дух якої власне тільки й може відповідати букві первісної угоди.

Досягнення стану громадянського суспільства визначається І.Кантом як «щонайбільша проблема для людського роду, розв'язати яку його примушує природа» [4, с. 12]. Мета природи — розвиток усіх задатків, що закладені в людстві. Це може відбитися в суспільстві, в якому всім його членам надається щонайбільша свобода, а отже й існує антагонізм, який врешті-решт стає причиною порядку, що відповідає законіві. У природі людини закладено спротив щодо оточуючого світу та інших людей, що пробуджує всі сили людини та примушує її долати притаманну їй від природи інертність. В умовах повної єдності, помірності та взаємної любові, усі людські таланти залишилися б прихованими, і в світі не було б заповнено ту порожнечу творення, яка відповідає меті здійснення розумної природи. Ось чому таке суспільство, в якому максимальна свобода поєднується з обов'язковістю права, є виконанням завдання природи для людського роду. В отакому суспільному устрої тільки й може розвиватись культура, яка певною мірою є результатом індивідуальної самодисципліни, мистецтва виробляти найпрекрасніше в просторі громадянського союзу.

І.Кант відмежовується від перспективи розчинення права у моралі або у моральності, або індивіда у спільноті. Право і моральність, індивід і суспільство залишатимуться різними феноменами. Суспільство ніколи не постане як цілісний індивід (такий погляд відбиває тоталітарне мислення), а отже, й право ніколи не перетвориться на

внутрішній моральний закон. Метою є не злиття права та моральності, суспільства та індивіда, а відтворення єдиного простору свободи через побудовання громадянського правового суспільства, в якому індивідуальна практична дія, ґрунтуючись моральними максимами, наближується до універсальної ноуменальної свободи.

Висновки. В роботах І. Канта поняття громадянського суспільства відбиває найбільш високий рівень людського зв'язку, що відповідає цивілізованому буттю вільних особистостей. Мета цивілізованого суспільства — свобода особистостей тією мірою, в якій вона дозволяє поєднати їх разом, і вже на цій основі будується добробут громадян. Громадянське суспільство є умовою виконання суспільної угоди між суб'єктами моралі і права, причому поняття договору виводиться не з умов калькуляції власного інтересу, а з моральних вимог практичного розуму, який править за регулятивний принцип особистісного існування.

Література

1. Кант І. Критика практичного розуму / Імануїл Кант; [пер. з нім., прим. та післямова І.Бурковського; наук. ред. А.Єрмоленко]. — К.: Юніверс, 2004. — 240 с.
2. Кант И. Основы метафизики нравственности / Иммануил Кант. Сочинения в шести томах; [пер. с нем. Б.А. Фохта]. — М.: Мысль. — (Серия «Философское наследие»). Т.4. Ч.1. [ред. 4-го т. В.Ф. Асмус]. — 1965. — С. 219–325.
3. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И.Кант, Г.В.Ф.Гегель, Ф.В.И.Шеллинг. Немецкая классическая философия: [в 2-х т.] / [пер. с нем.; ред. В.Галий]. — Харьков: Фолио. — 2000. — (Серия «Антология мысли»). Том 1: Право и свобода. — 2000. — С. 12–300.
4. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / Иммануил Кант. Сочинения в шести томах; [пер. с нем. Б.А. Фохта]. — М.: Мысль. — (Серия «Философское наследие»). Т.6. [ред. 6-го т. Т.И.Ойзерман]. — 1966. — С. 5–23.

Крыжановская Т. А. Свобода как условие формирования и развития гражданского общества (по работам И. Канта). — Статья.

Аннотация. В статье исследуется гражданское общество в виде интерсубъективного пространства, которое основывается моральными качествами его участников. Акцентируется внимание на необходимости переосмысления понятия «свобода», а также на тесную взаимосвязь свободы личностной и свободы социальной.

Ключевые слова: свобода, личность, гражданское общество, социальное пространство, интерсубъективность.

Kryzhanovska T. A. Liberty as a Condition of the Formation and Development of Civil Society (on the Works of I. Kant). — Article.

Summary. The article investigates the civil society as intersubjective space. The moral qualities of free individuals are at the heart of the civil society. The author focuses on the need to rethink the concept of «freedom» and on the relationship of personal freedom and social freedom.

Key words: Liberty, personality, civil society, social space, intersubjectivity.

*Тихомірова Ф.А.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри природничих факультетів
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ НА КОНСТРУЮВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. У представленій статті робиться спроба осмислення соціальної реклами як способу конструювання соціальної реальності. Стан сучасної рекламної галузі в Україні оцінюється фахівцями як кризовий. Це нерозривно пов'язано із станом розвитку громадянського суспільства в країні. Соціальна реклама в Україні має стати ефективним засобом інформаційного впливу на суспільство з метою трансляції системи європейських цінностей, а саме життя, миру і свободи для себе та інших, демократії і верховенства закону, негативного ставлення до будь-яких проявів агресії, щирого бажання уникнути конфліктів через мовні, культурні, етнічні, конфесійні особливості.

Ключові слова: медіафілософія, соціальна реклама, система цінностей, комунікативна практика, відповідальність.

Більшість людських спільнот прагнуть до суспільної модернізації, планомірного руху до сучасних цивілізованих структур і станів, підвищення рівню суспільного розвитку. Під час соціальних потрясінь у суспільстві відбувається загострення конфлікту між ціннісними орієнтаціями. В Україні спостерігається певний ціннісний розкол не щодо загальнолюдських цінностей, а головним чином, державницьких і світоглядних. Змістовний бік нової ціннісної орієнтації у таких випадках часто ігнорує пріоритет загальноновизнаних цінностей у реальній індивідуальній та соціальній практиці [12].

Засади такої модернізації нерозривно пов'язані із ціннісними орієнтаціями суспільства. Дослідження відображення суспільних цінностей може здійснюватися із психологічних, політологічних, філософських і соціологічних позицій.

Світ ціннісних переживань перебував у центрі філософських досліджень, головним чином у його етичних, естетичних та аксіологічних вимірах. В травні 2011 року Центром соціальних досліджень «Софія» було проведено соціологічне опитування населення України «Європейське соціальне дослідження». За результатами опитування, громадянам України більшою мірою ніж громадянам інших європейських країн виявилась притаманною прихильність до «безпеки», «комфортності», «збагачення», «влади», «традицій».

На першому плані у ціннісній системі населення України — турбота про безпеку сім'ї, здоров'я, дітей і добробут. Відомий український психолог, соціолог та громадський діяч Е. Головаха дійшов висновку, що людям з такою системою цінностей притаманні консерватизм і безініціативність в поєднанні із жагою до влади і збагачення, а також потреба в державному захисті. Він слушно зауважив, що в українських реаліях відбувається підміна понять: замість рівності перед законом — рівність у споживанні та рівність матеріальних можливостей, замість взаємопідтримки — дії лише в інтересах власних і свого найближчого оточення. Такі цінності, як «схильність для змін», «самостійність», «доброзичливість», на жаль, не виявилися для більшості наших співвітчизників пріоритетними [6]. Таким чином, показники визначають переважно традиціоналістську свідомість, яка не характерна для сучасної цивілізованої європейської людини. Для усунення порушення гармонії соціальних відносин і ціннісних пріоритетів треба знайти ефективні шляхи для трансляції в суспільство оновленої системи цінностей [14].

Ефективним та складним засобом інформаційного впливу на суспільство у сучасному світі стає реклама, зокрема соціальна. Проблеми соціальної реклами привертають увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників, переважно журналістів та фахівців з медіакомунікацій. Реклама як комунікація досліджувалася в самих різних аспектах. Комунікація стає базовим соціальним процесом, формує соціальний час і простір, визначає мету й аксіологічні орієнтири для культури повсякденності. До розуміння реклами як міфологізованої комунікації, можна віднести праці, написані зарубіжними та вітчизняними дослідниками Р. Бартом, М. Маклюеном, Ф. Ніцше, З. Фрейдом, Й. Хейзіngoю, П. Бергером, Т. Лукманом, Ю. Хабермасом, Л. Хавкіною та ін.

Феномену реклами приділяли увагу С. Жижек та Е. Фромм. Аналіз впливу реклами на соціум значною мірою пов'язаний з іменами відомих представників постмодернізму Ж. Бодрийяра, Гі Дебора, Ж. Ліповецкі, У. Еко.

Для сучасної європейської філософської і культурологічної традиції постструктуралістського та

постмодерністського напрямів є актуальним підхід, згідно до якого масові комунікації не віддзеркалюють реальність, а створюють її.

Кінець ХХ — початок ХХІ століття ознаменовані активним обговоренням філософською спільнотою проблематики медіафілософії. У 2005 році в Німеччині у рамках інтердисциплінарного семінару було презентовано 6 відповідей на запитання: «Що таке медіафілософія?» [5]. Формується новий інтегративний напрямок досліджень — візуальна екологія. Створюється новий міждисциплінарний напрямок, база теорія вітчизняної соціальної реклами [3], [4].

Закон України «Про рекламу» визначає соціальну рекламу як інформацію будь-якого виду, розповсюджену у будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку [9].

Стан сучасної рекламної галузі в Україні оцінюється фахівцями як кризовий. Це нерозривно пов'язано зі станом розвитку громадянського суспільства в країні. Як слушно зауважував А.Біденко, важливість соціальної реклами поки що не зовсім розуміють ані українські бізнесмени, ані українські чиновники [2].

Але при наявному розмаїтті публіцистичних та дослідницьких матеріалів про соціальну рекламу сам феномен цієї комунікативної практики потребує соціально-філософського дослідження та осмислення у зв'язку з реаліями сучасного українського соціуму [4]. Сучасна реклама — феномен інтегративний та внутрішньо суперечливий. Своїми сугестивними методами реклама маніпулює не тільки поведінкою людини, але і його життєвими цінностями та інтересами, коригує його світогляд, або створює непотрібні ілюзії, іноді лукавить й просто засмічує інформаційний і життєвий простір, особливо в містах.

Соціальна реклама може викликати позитивний резонанс у суспільстві, сприяти гармонізації відносин, посилити соціальну активність населення, з іншого боку, створена з позиції суб'єктивізму, без оцінки реальних соціальних потреб своєї аудиторії, може сприяти виникненню соціальної агресії. При певних соціальних обставинах наслідком рекламного впливу можуть стати негативні думки і настрої значної частини соціуму, що, у свою чергу, може призвести до формування потенціалу соціального конфлікту. Системні підстави для діагностики таких ситуацій може дати соціально-філософське дослідження феномену реклами в цілому. Актуальності набувають соціально-філософські дослідження репрезентації існуючих суспільних цінностей у соціальній

рекламі та її вплив на формування нових ціннісних орієнтирів, європейських цінностей.

Мета статті полягає у соціально-філософському осмисленні феномену соціальної реклами з точки зору потенційного і реального впливу на конструювання соціальної реальності сучасного українського суспільства. Для досягнення поставленої мети розглянемо репрезентацію певних суспільних цінностей у вітчизняній соціальній рекламі.

Методологічну основу дослідження становлять: герменевтичний (реклама розглядається як текст) та ситуаційний метод.

Сучасна соціальна реклама з огляду на свої потенційні та реалізовані функції все активніше створює ціннісні орієнтири та уявлення членів соціуму. Мета соціальної реклами — «змінити ставлення публіки до якої-небудь проблеми, а в довгостроковій перспективі — створити нові соціальні цінності» [1], [11].

Найбільш значущими чинниками, концептуальними для специфіки сучасного рекламного простору України, є державність, законодавство, релігія і цінності, життєві стереотипи, мовні особливості. Вони визначені національно-культурними і правовими реаліями. Державницькі цінності, декларування та відстоювання їх добре ілюструє «Декларація цінностей державницьких сил України». Ключовими положеннями заявленої Декларації стали: «Державність, Місія України, Україноцентризм, Європейськість, Соборність, Духовність, Солідарність, Соборноправність, Справедливість, Розвиток» [Цит за: 12, с.128]. В усталених демократичних суспільствах цілком можливі випадки, коли «організація обирає цінність». Відкриті, громадянське суспільство поєднує плюралізм цінностей із плюралізмом організаційних форм. Європейські цінності — насамперед це життя, мир і свобода для себе та інших, демократія і верховенство закону, негативне ставлення до будь-яких проявів агресії, щире бажання уникнути конфліктів через мовні, культурні, етнічні, конфесійні особливості націй [14].

Соціальна реклама стає важливою частиною роботи державної служби, громадських організацій, які ініціюють широкомасштабні рекламні кампанії; сприяє руйнуванню негативних міфів, а натомість створює позитивний образ певних суспільних інституцій (наприклад, Збройних сил, поліції, пожежної охорони, податкової служби, Державної служби зайнятості). Соціальна реклама, що закликає громадян свідомо і чесно сплачувати податки, у такому сенсі постає як піклування про добробут знедолених: «Дітям-сиротам як нікому потрібна ваша допомога. Сплатіть податки».

Сучасна комерційна реклама шукає нові, цікаві форми свого втілення, наприклад, в так званих «партизанських» і «вірусних» методах, заснованих на навмисному уникненні звичайних способів реклами. Соціальна реклама йде тим же шляхом, використовуючи інноваційні, провокативні способи презентації соціальних проблем. Але, в силу значеної специфіки, використовує набагато більш епатажні, неординарні, шоківі прийоми, стаючи тим самим ще більш помітним феноменом. Наприклад, запорізькі активісти громадського руху «Мое місто» влаштували флешмоб «Зустрічайте Смерть на вулицях міста — нехай вона змусить усіх задуматися про правила безпеки на дорогах!». Акція зовсім не була черговою соціальною рекламою від ДПС. Вдень на одному з найшвидших проспектів міста, де водії часто «забувають» пригальмувати, щоб пропустити пішохода, автомобілі зустрічала «кістлява» з косою — Смерть.

Останнім часом спостерігається тривожна тенденція — рекламні агенції зосереджуються переважно на шоківій та провокативній рекламі, в якій задіяний чинник негативу. Особливо актуальними у зв'язку з цим постають питання етики і відповідальності її замовників та виконавців. Фахівці висловлюють занепокоєність тим, що в «Україні існує доволі сильний контроль за «моральністю» продукції, що випускається, тому навіть незалежні телеканали не завжди можуть дозволити собі провокативну, жорстку соціальну рекламу» [2]. Прості емоції і раціональні мотиви, прийоми, про які йдеться у підручниках з реклами — пряма заборона, непряма заборона, зміна сумнівного задоволення на альтернативне — вже не сприймаються ними як джерела креативу соціальної реклами.

У соціальній рекламі, в більшості випадків, сила впливу будується на сильних негативних емоціях, оскільки мова йде про важливі і не завжди приємні проблеми. Завдання такої реклами — не створити слушний образ продукту, а навпаки — порушити рефлексію одержувача, змусити перейнятися співчуттям, викликати тривогу і страх. Така реклама не повинна подобатися — вона зупиняє, приголомшує, привертає увагу, викликає суперечливі думки, спонукає замислитися, проковує до обговорення, запам'ятовується.

Соціальна проблема і реалізація задуму у рекламі повинні бути взаємоузгодженим цілим. Тут грають свою роль кілька факторів, пов'язані вони з невід'ємною присутністю соціальних проблем та загальнолюдських екзистенційних цінностей у соціальній рекламі. По-перше, задля наближення сучасного комунікативного явища до реалізації суспільних функцій, воно має використовувати зрозумілу для людської спільноти мову, що апелює до закладених у колективній свідомості

уявлень про світ [11]. Прикладів вдалого втілення цього принципу багато у світовій практиці соціальної реклами, поява їх далеко не випадкова, творчий пошук весь час триває, і необхідно його ретельно досліджувати.

По-друге, природна особливість нормальної людини до співчуття, співпереживання чужих проблем, особливий резонанс з проблемами, що стосуються всіх, актуальні для споживача, або страх перед загрозою проникнення цих проблем у благополучне життя людини. Враховуючи ці твердження, відзначимо цілковиту закономірність повсюдного домінування у рекламі знакового рівня, який забезпечує контакт рекламного продукту з підсвідомістю людини.

Дизайнери, створюючи інноваційні проекти в галузі соціальної реклами, успішно експлуатують потужний емоційний стимул [3]. В Швейцарії у транспорті розміщували рекламу від агенції Advico Y & R «Жертви тортур — такі ж люди, як ви і я». Відомим є європейський проект «Діти на війні: це відбувається не тут, але це відбувається зараз».

Соціальна реклама — вид комунікації, орієнтований на залучення уваги до моральних цінностей, спрямований на актуалізацію проблем суспільства, традиційно вона покликана змінювати ставлення населення до певних соціальних проблем, а в перспективі — сприяти формуванню нових соціальних цінностей. У такий важкий період для держави соціальна реклама стає невід'ємною частиною пропаганди. Вона необхідна, цей метод використовували в усі часи, в усіх країнах. Військова реклама створюється для всіх. Її можна назвати просто некомерційною рекламою, громадською рекламою, іміджевим проектом, PR-активністю, але не «соціальною рекламою».

Війни посідають особливе місце у людській пам'яті. Творці національних та ідеологічних міфів завжди користуються як поразками, так і перемогами, і навіть травматичними та геноцидними подіями. **Відлуння неоголошеної, але не менш кровопролитної війни на Сході нашої держави, заповнює боєм і тривогою душі людей.** В Україні зараз спостерігається справжній бум реклами на військову тематику, присвячену захисту держави.

В ефірах вітчизняних телеканалів у 2014-2015 році з'явилося кілька відеороликів: «Адвокати Небесної Сотні» (відеоролик), «Аеропорт. Повертайтесь живими» (відеоролик), «Батальйон Київ-1» (відеоролик), «Українська армія — наша гордість» (відеоролик), «Громадська ініціатива Армія SOS» (аудіоролик), «Будьмо сильними! Захистимо Україну!» (відеоролик), які закликають пишатися українськими військовими — захисниками держави.

Канал СТБ створив і запустив в ефір ролик «Українська армія — це наша гордість». Іраклій

Махатадзе, директор департаменту промоушен прокоментував його: «головне посилення такої реклами розраховане на потенційних призовників, які повинні піти в армію, а не спробувати ухилитися від призову, що було в порядку речей довгі роки в нашій країні. Жахливо, що мотивом підняття патріотичного духу, відродження армії є військові дії. Все, як у класичній драматургічній конструкції: має статися подія, щоб змінити ставлення людей до існуючого порядку речей, а в нашому випадку — антипорядку» [13].

Сергій Моргунов, продюсер (продакшн 23/32 films): «вся соціальна реклама на тему війни, що з'явилася недавно — для простих людей, які живуть своїм життям. Сидять в офісах, приходять увечері додому і вмикають телевізор. У першу чергу це соціальна реклама, і не важливо — вона про війну чи екологічної катастрофи. Її завдання — привернути увагу пересічної людини і показати їй, що це є частиною його життя» [13].

Соціальна реклама — ефективний інструмент формування світогляду людей. У всьому світі соціальна реклама є важливою складовою морального здоров'я індивідів. Вона є зверненням до кращих людських якостей з метою спонукання до певних моральних дій та здатна формувати гуманістичні установки масової свідомості, необхідні демократичному суспільству. На наш погляд, соціальна реклама в класичному розумінні, якщо вона пов'язана з війною може і повинна подаватися в іншій інтерпретації, а саме — як заклик до припинення руйнувань та страждань людей, захисту життя, здоров'я та гідності людини. У цивілізованому суспільстві війна не може стати частиною життя людини. На наш погляд, провідною ідеєю саме соціальної реклами може бути усвідомлення того, що життя і гідність людини є найвищою цінністю, заклик до пошуків шляхів мирного врегулювання конфлікту, допомоги постраждалим.

Створюється також соціальна реклама, спрямована проти війни, та пов'язана з проблемами захисту дитинства. На українському телебаченні з червня 2015 року був представлений зворушливий соціальний медіапроект «Діти війни». Така соціальна реклама спрямовує зусилля тих, хто прагне допомогти постраждалим від стихійних лих, безпритульним дітям, самотнім старим людям, лікуванню важких хворих.

Відносно новим для України явищем є підняття у соціальній рекламі проблем освіти, культури, навчання, ставлення до книги. Вітчизняна соціальна реклама за стратегічним напрямом «Соціальна підтримка сім'ї і дітей» останнім часом динамічно зростає, розширюється її видовий асортимент, збагачується тематика і творче вираження

домінуючої гуманістичної ідеї. Вона залучає увагу суспільства до соціальних проблем і тим самим сприяє їхній позитивній корекції, як цього і вимагають головні принципи державної політики забезпечення захисту прав дитини в Україні.

Відеоролик під назвою «Ти поруч. Віримо. Живемо...» було створено на замовлення Фонду оборони України з метою залучення благодійних коштів для сімей українських військових загиблих в зоні АТО. У 2015 році ролик отримав престижну американську премію *Omni Awards*, що вручається за досягнення в кіно, відео, інтернеті та мобільних медіа. Вперше в історії існування премії *Omni Awards* її отримав ролик, вироблений в Україні. Але відео викликало суперечливі оцінки фахівців та глядачів, у тому числі і такі: «Ролик «Ти поруч. Віримо. Живемо ...» про вдову я вважаю великою помилкою. Не можна будувати подібну рекламу на смерті і жалобі, на горі родини» [13].

Кирило Тимошенко, продюсер компанії *GoodMediaProduction* пояснив: «хтось каже, що наші ролики — це «реклама війни». Ми ж намагалися донести ідею, що війна, насправді, близько і може увірватись в життя кожного. Наш ролик «Аеропорт» був зроблений для того, щоб українці пишалися своїми військовими, були їм вдячні і не забули про них тоді, коли настане мир і всіх поглинуть інші турботи. І для військових — щоб вони бачили, як їх цінує той народ, заради якого вони жертвують собою» [13].

Ця реклама також викликала неоднозначні оцінки у ЗМІ. **Євген Строкань, боєць добровольчого батальйону «Айдар», (позивний Хірург) висловився в інтерв'ю про те, що насправді хочуть чути бійці АТО:** «Що думають більшість людей, коли кажуть фразу «Повертайся живим»? Мені здається, вони відчувають гордість за те, що побажали солдату АТО саме того, що він хоче. Люди вважають, що ці слова викличуть теплі почуття у солдата, ніби його чекають, за ним сумують і дуже хочуть, щоб він вижив. Не буду зараз говорити за всіх, але особисто у мене, та і ще у багатьох бійців, ця фраза викликає протилежні емоції. Слова «Повертайся живим» по безглуздості відстає тільки від «Наша зброя — ліхтарики» [10].

Мирослав Гай, учасник АТО, фундатор благодійного фонду з організації допомоги військовим і біженцям «Світ і Ко» теж висловив схожі думки: «військова соціальна реклама повинна викликати у людини довіру і бажання допомогти. Наприклад, в ролик «Аеропорт» ми бачимо солдата у відмінній формі, якої немає в реальному житті. Герой летить на літаку, хоча наші солдати добираються в зону АТО поїздом або машиною. Це брехня, яка викликає недовіру до цілей і намірів тих,

хто створює таку рекламу. Не хочеться аплодувати цьому молодому, красивому, солдату в новенькій формі, який добре виспався, та летить на війну літаком»[13].

Благородні наміри були зіпсовані також тим, що авторів реклами української армії «Аеропорт. Повертайся живими» після виходу звинуватили в плагиаті. Глядачі впізнали відеоряд псевдосоціальної реклами «Bud Commercial: Airport Patrons Applaud Returning Troops», знятий шість років тому у США. В оригіналі йдеться про американських військових, які не відлітають, а повертаються з війни. В іншому ролик практично ідентичні. Тому питання про ступінь прийнятності західних теоретичних та практичних рекламних напрацювань залишається відкритим.

Не викликає сумніву, що активність може виникнути тільки тоді, коли образ повідомлення сформований на основі емоційного «струсу» та повноцінної змістовної інформації. [8]. Однак окремі зразки рекламної продукції не завжди зрозумілі для широкої аудиторії, їх якість не дозволяє досягти очікуваного соціального ефекту.

У мережі Інтернет 5 каналом розміщене відео, яке супроводжується попередженням: «УВАГА! Відео містить шокуючі кадри. Не рекомендується до перегляду особам, які не досягли 18 років, вагітним жінкам і людям зі слабкою психікою». Креативна агенція Adventa LOWE, Група АДВ Україна і продакшн-студія LimeLite виступили із соціальною ініціативою до Дня Незалежності України — найдраматичнішої річниці за 23 роки. Буковинський козак Михайло Гаврилюк, відомий активіст Майдану, знявся у соціальній рекламі «Україна. Загартована болем». На оприлюдненому відео Гаврилюк «вишиває» українські візерунки прямо по тілу, проколюючи шкіру голками.

Важко не погодитись із зауваженням німецького філософа, представника постструктуралізму Дітмара Кампера: «тема «насильства» стала кон'юнктурною. Говорять про brutальне, реальне насильство, про уявне насильство, про символічне, структурне насильство. І говорять про його зростання в усьому світі і все частіше проводяться заходи, присвячені цій темі, які, однак, не ведуть далі окреслених меж. Як і раніше залишається загадкою, чому після тисячоліть пацифікації людства все більш настійно доводиться констатувати несподівано сильний сплеск насильства по всій земній кулі» [7, с. 58].

Дійсно, позитивні щасливі фінали у комерційній рекламі сприймаються як маніпулятивність. Те, що соціальна реклама нерідко викликає шок, сприймається позитивно, як момент катарсису у мистецтві. Але виникає закономірне питання: «Чи все дозволено мистецтву?» стосовно соціаль-

ної реклами. Як визначити межі креативності та необхідність шокуючої реклами?

Реклама являє собою певну соціальну технологію по наданню «м'якого» управлінського впливу на цільові рекламні аудиторії. В основі механізму такого впливу лежить презентація аудиторії соціального дискурсу, що міститься у рекламному повідомленні. Некоректна презентація цього дискурсу аудиторіям, які не є прямою метою рекламного впливу, може спровокувати формування бази соціального конфлікту.

Будь-яку інформацію, потрібно тричі просіяти: через сито правди, сито доброти та сито користі, — це правило давньогрецького філософа Сократа буде корисним для тих, хто сьогодні створює соціальну рекламу. Саме такий етичний раціоналізм становить сутність вчення Сократа. Основний зміст знання становить абсолютна цінність морального наміру і достовірність, яку забезпечує вибір цієї цінності.

Попри недосконалість і дефіцит, соціальна реклама має свій позитивний вплив та є необхідною для розвитку соціуму як такого. За умови її удосконалення, визначення чіткого кола виробників, видавців та залучення до її створення не тільки фахівців з соціально-психологічних проблем, соціальних комунікацій, журналістів, але й представників філософської спільноти, вона сприятиме оздоровленню українського соціуму.

При цьому соціальна реклама з огляду на свої потенційні та реалізовані функції все активніше долучається до формування світогляду членів соціуму, пропонуючи і стверджуючи ціннісні орієнтири та уявлення. В сучасних умовах розвитку українського суспільства набуває особливого значення систематична діяльність із пропагування загальнолюдських цінностей, досягнення суспільно корисних цілей, привернення уваги до проблем у суспільстві та шляхів їх розв'язання.

Література

1. Андрусенко А. Соціальна реклама в Україні: здобутки та перспективи / А.Андрусенко // Маркетинг в Україні. — 2006. — №1. — С.4-5.
2. Біденко А. Обережно — в місті соціальна реклама! Прохання уникати прямого контакту! / А. Біденко // Українська правда. — 2005. — 18 липня. <http://www.pravda.com.ua/articles/2005/07/18/3011724/> (станом на 15.10.2015 р.)
3. Бугайова О. І. Соціальна реклама як особливий жанр / О. І. Бугайова // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. — 2013. — Вип. 1(1).- С. 123-128.
4. Васильєва Л. А. Соціально-філософська концептуалізація реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. А. Васильєва. — Х., 2005. — 18 с.
5. Визинг Л. Шесть ответов на вопрос «Что такое медиафилософия?» / Л. Визинг // Вестн. Ленингр.

гос. ун-та им. А. С. Пушкина. Сер. : Философия. — 2010. — № 3, т. 2. — С. 189—193

6. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005—2009. / Є. Головаха, А.Горбачик. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010. — С. 114—115.

7. Кампер Д. Тело. Насилие. Боль: Сборник статей / Пер. с нем. Составление, общая редакция и вступительная статья В. Савчука. — СПб: Изд-во Русской христианской гуманитарной академии, 2010. — 174 с.

8. Пирогова Ю. К. Рекламный текст : семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, А. Н. Баранов, П. Б. Паршин. — М. : Издат. дом Гребенникова, 2000. — 270 с.

9. Про рекламу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 39. — С. 18 — 21

10. Строкань Є. Ми не хочемо чути «Повертайся живим» — боець «Айдару»/ Є.Строкань// ІНФОРМАТОР.su. (станом на 11.11.2015)

11. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф : монографія / Л. Хавкіна. —Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. —352 с.

12. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. — 336 с.

13. Чернічко А. Реклама войны: зачем нужны ролики в поддержку армии?/ А. Черничко.- <http://www.theinsider.ua/lifestyle/reklama-voiny-zachem-nuzhny-roliki-v-podderzhku-armii/>(станом на 16.09.2014)

14. Щербакова Ю.Е. Цінності об'єднаної Європи : монографія / Ю.Е. Щербакова. — К. : ВЦ «Академія», 2014. — 208 с.

Тихомирова Ф.А. Влияние рекламы на конструирование общественной реальности. — Статья.

Аннотация. В представленной статье предпринимается попытка осмысления социальной рекламы как способа конструирования социальной реальности. Состояние современной рекламной отрасли в Украине оценивается специалистами как кризисное. Это неразрывно связано с состоянием развития гражданского общества в стране. Социальная реклама в Украине должна стать эффективным средством информационного воздействия на общество с целью трансляции системы европейских ценностей, а именно ценности жизни, мира и свободы для себя и других, демократии и верховенства закона, негативного отношения к любым проявлениям агрессии, искреннего желания избежать конфликтов из-за языковых, культурных, этнических, конфессиональных особенностей.

Ключевые слова: медиафилософия, социальная реклама, система ценностей, коммуникативная практика, ответственность.

Tykhomirova F. Impact of public advertising on the construction of social reality. — Article.

Summary. The article discusses the domestic social advertising in the context of the emergence and development of the global non-commercial information. As a socio-cultural phenomenon of modern Ukrainian reality social advertising has a specific theme and the problems associated with the needs of society at a given stage of development of the independent state. Therefore, the development and implementation of projects of social advertising requires a complex interdisciplinary research aimed at identifying factors contributing to the realization of its potential. Social advertising has its positive impact and is essential for the development of society itself. Social advertising on the one hand can cause a positive response in the community, contribute to the harmonization of relations, enhance social activity of the population, on the other hand created on position of subjectivity, without assessing the real social needs of its audience, may contribute to social aggression. With its improvements, determining the precise range of manufacturers, publishers, and bringing to its creation specialists in the social and psychological problems, it will help improve the Ukrainian society.

Key words: Social advertising, mediaphilosophy, social values, communicative practice, responsibility.

*Мартинюк Е. І.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВОЮ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. В статті охарактеризовано деякі зміни у державно-конфесійних відносинах в Україні, відбулися після Революції гідності. Розглядається проблема появи нових загроз у здійсненні свободи совісті.

Ключові слова: суспільство, релігія, державно-конфесійних відносини, свобода совісті.

За два роки, що минули вже після Революції гідності, склалася майже бібліотека аналітичних та публіцистичних матеріалів (іноді ці жанри настільки перетинаються, що і різниці не розгледіти), в яких висвітлюються вірогідно усі аспекти взаємовідносин між релігійними об'єднаннями України та державою. З багатьох науковців, чия думка з приводу релігійного фактору в діяльності другого Майдану мала неабиякий вплив на розуміння цього явища, вкажемо на публікації А. Колодного, Л. Филипович, Ю. Черноморця, В. Еленського, О. Сагана, М. Васіна, О. Зайця, А. Юраша, М. Черенкова, М. Мариновича. Зрозуміла річ, що цей список є далеко не вичерпаним.

На релігійне життя в сучасній Україні мають вплив усі конвергентні та дивергентні процеси, що характерні для відтворення релігійного світу в цілому, звісно набуваючи особливостей в умовах українського соціуму. По-друге, продовжують впливати вже сталі тенденції розвитку притаманні нашому суспільству, що набули своєї чинності після розпаду СРСР, в умовах становлення незалежної української держави: стрімке зростання кількості віруючих, релігійних об'єднань, усіх аспектів релігійного відтворення. Однак, вже не один рік фіксується гальмування і темпів цього зростання і якості, мабуть і тому, що немає вже куди, бо й так вже Україна увійшла до купи найбільш релігійних країн світу.

Можна виокремити відносну релігійну свободу, що буває супроводжується правопорушеннями у регіональних та інших локаціях; високий рівень довіри до церкви у самому широкому сенсі (за межами конфесіонального значення цього терміну, як загальнохристиянського).

А, по-третє, це ті риси релігійного життя країни, які набувають чинності саме в останні роки, що мають таку соціальну значущу відзнаку,

як Революція гідності. Соціальні процеси, які викликала ця подія, ще далеко не завершенні. Тому краще казати про особливості сучасного розвитку державно-конфесійних відносин в Україні, а чи наберуть вони сталості, то вже час звітує.

Більшість населення нашої країни ототожнює себе зі однією з багатьох релігійних організацій, що зараз нараховує українська держава. Їх права у царині свободи совісті гарантовані Конституцією України (перш за все ст. 34, ст. 35) та іншими законами, та підзаконними нормами. Немає жодної політичної сили, за винятком на територіях, що окуповані, яка б у своїх програмах виступала проти релігійної свободи.

Якщо в одержанні незалежності релігійні організації не відіграли будь якої значущої ролі, то в протидії режиму влади, яку було подолано минулого року, абсолютна більшість з них виступала на боці народу. Безумовно, що однією з мотивацій участі лідерів різних релігійних напрямків та рядових віруючих була й подальша демократизація державно-конфесійних відносин. Усім, кому небайдужа ця тема, ми рекомендуємо книгу «Майдан та церква. Хроніка подій та експертна оцінка», видану Українською асоціацією релігієзнавців, в якій віддзеркаленні наслідки моніторингу подій зими 2013-2014 рр., що відбулися в Україні, після не підписання Україною угоди про асоціацію з Євросоюзом, коли українці вишли з мирним протестом проти політики влади [1].

Зараз ми вже маємо можливість проаналізувати як відреагував український парламент на сподівання віруючих у цій царині правових відносин.

Наведемо основні правові акти, що утверджені парламентом, після Революції гідності, у сфері державно-конфесійних відносин.

1 липня 2014 року у парламенті було схвалена нова редакція Закону України «Про вищу освіту». За думкою релігієзнавців Т. Котлярової і В. Хромця, цей закон починає новий етап розвитку богословської освіти в Україні, вони характеризують його таким, що враховує побажання церков і релігійних організацій, а саме:

«1. Законом зберігається повна незалежність від державних органів у сфері освіти і науки.

2. Закон надає право, а не зобов'язує проходити процедуру ліцензування та акредитації. Але після проходження акредитації ВДНЗ може видавати диплом державного зразка;

3. Закон дозволяє Церкві прямо впливати на процеси визначення освітньої політики, принципів та діяльності студентського самоврядування;

4. Держава не визначає процедуру обрання і не впливає на призначення керівника ВДНЗ;

5. При проходженні ліцензування та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, спеціалізованої вченої ради з спеціальності «Богослов'я» законом передбачені суттєві поступки і визнаються усі документи викладачів ВДНЗ як еквівалентні державним документам. Це суттєво полегшує у процедурі державної легалізації освітніх та наукових програм ВДНЗ;

6. Закон виправляє історичну несправедливість у порушенні прав осіб, які отримали документи про освіту, наукові ступені та вчені звання в ВДНЗ, і їх документи, якщо вони видані до 6 вересня 2014 року, можуть бути визнані за відповідною процедурою еквівалентними державним документам. Це дозволить цим особам працювати в державних установах: чиновникам, викладачам, учителям, вступати до магістратури, аспірантури, докторантури державних і закордонних ВДНЗ» [2].

3 жовтня 2014 прем'єр міністр А. Яценюк повідомив, що «з цього року в загальноосвітніх школах України для учнів 5-6 класів запровадили курс духовного виховання: «Ми ввели в середніх школах, для 5-6 класів, окремий курс по навчанню дітей тому, щоб вони були ближчі до Бога. Важливо, щоб такий курс проповідував Боже слово і вчив, що таке Бог, як треба себе поводити, як спільно молитися, як треба думати про свою країну і виконувати боже слово», — сказав А. Яценюк [3].

Він також нагадав представникам релігійних організацій про те, що вже ухвалено закон про освіту, який передбачає, що духовні початкові заклади можуть ліцензуватися Міносвіти, і їх дипломи визнаватимуться нарівні з іншими навчальними закладами країни [Там само].

7 квітня 2015 року Верховна Рада прийняла у першому читанні за основу законопроект № 1447, що надає релігійними організаціями право засновувати навчальні заклади державного стандарту освіти.

Авторами законопроекту виступили народні депутати Павло Унгурян, Лілія Гриневич та Віктор Єленський. «Ми фактично легалізуємо те, що сьогодні роблять церкви і релігійні організації, засновуючи дитячі садки, школи», — наголосив Павло Унгурян, представляючи проект у парламенті.

А голова Комітету з питань науки і духовності Лілія Гриневич зауважила: «Сьогодні будь-яка людина, будь-який громадянин може самостійно засновувати приватний навчальний заклад, а релігійні організації не можуть! І це є наслідок нашого пострадянського трактування принципу відокремлення держави від церкви».

«Так, держава не має права втручатися у справи церкви, а церква не повинна втручатися у справи держави, але вони можуть взаємодіяти. І найбільш успішно ця взаємодія в усьому світі є саме у сфері освіти», — підкреслила депутат.

Верховна Рада не стала приймати законопроект одразу в цілому, але вирішила за скороченою процедурою доопрацювати його до другого читання» [4].

Того ж самого дня: «Верховна Рада підтримала у першому читанні за основу законопроект № 2226, спрямований на звільнення релігійних організацій від нового податку на нерухомість».

Усі парламентські фракції підтримали цю ініціативу, автором якої виступили депутати Павло Унгурян, Ніна Южаніна та Андрій Шипко з міжфракційного депутатського об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України».

Законопроект № 2226 спрямований на те, щоб на законодавчому рівні звільнити релігійні організації від нещодавно запроваджених податків на нежитлову та житлову нерухомість. Передумовою для цього стали суперечливі рішення місцевих органів влади, які часто або відмовлялися надавати податкові пільги релігійним організаціям, або вибірково та у дискримінаційний спосіб звільняли від оподаткування лише окремі релігійні громади чи конфесії.

Водночас, під час розгляду законопроекту відбулася дискусія стосовно того, які саме об'єкти нерухомості релігійного призначення слід звільнити від оподаткування.

Зокрема, депутати фракцій «Народний фронт» та «Самопоміч» виступили за надання пільги всім релігійним об'єктам окрім тих, що використовуються для провадження виробничо-комерційної діяльності. Однак деякі парламентарі заявили про готовність підтримати звільнити від оподаткування лише ті культові споруди, в яких відбуваються богослужіння» [Там само].

5 лютого 2015 року міністерство оборони підтвердило право віруючих щодо альтернативної служби [5].

За дорученням Міноборони військове командування роз'яснило шляхи реалізації прав віруючих громадян щодо виконання свого обов'язку перед державою під час мобілізації.

Питання альтернативної (невійськової служби) пояснив Командувач Сухопутних військ Збройних

Сил України генерал-лейтенант Анатолій Пушняков у листі № 116/2/2/10056 від 15.09.2014 року у відповідь на звернення ІРС до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

«Питання звільнення віруючих громадян від навчальних зборів та призову на військову службу в особливий період під час мобілізації вирішується відповідно до вимог розділу II Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», — йдеться у листі-роз'ясненні.

При цьому генерал-лейтенант Пушняков пояснив, що «окремі випадки призову до Збройних Сил України військовозобов'язаних під час мобілізації були пов'язані з тим, що призов здійснювався у сталі терміни, які не дозволяли віруючим військовозобов'язаним своєчасно надати документи, що підтверджують їх належність до релігійних громад, та відповідною інертністю роботи комісій районних державних адміністрацій».

Таким чином, вперше представник Міністерства оборони України підтвердив необхідність застосування положень Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» під час мобілізації, на чому наголошував Інститут релігійної свободи (ІРС) в своєму Роз'ясненні ще в березні 2014 року.

Водночас, Командувач Сухопутних військ Збройних Сил України нагадав раніше висловлену позицію про те, що чинне законодавство України містить суттєві недоліки в сфері реалізації гарантованого Конституцією України права віруючих на заміну військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою.

За словами генерал-лейтенанта Пушнякова, у законодавстві відсутній механізм переведення на альтернативну службу тих мобілізованих військовозобов'язаних віруючих, які не встигли у 7-денний термін подати мотивовану письмову заяву до районної держадміністрації та отримати рішення комісії з питань альтернативної служби до моменту призову.

«Такі військовозобов'язані, згідно чинного законодавства України, практично позбавляються права на проходження альтернативної (невійськової) служби», — додав Командувач.

Він додав, що на цей час ведеться робота щодо створення інженерно-будівельних підрозділів із числа військовослужбовців, які за релігійними та іншими причинами не можуть виконувати завдання зі зброєю.

«Беручи до уваги те, що призов віруючих громадян на військову службу під час мобілізації може призвести до правових наслідків, таких як відмова від виконання наказів командирів через релігійні переконання, Командування Сухопутних військ Збройних Сил України підтримує позицію

стосовно звільнення віруючих громадян від навчальних зборів та призову на військову службу під час мобілізації», — підсумував генерал-лейтенант Пушняков.

Як наголошують в ІРСі, у частині 4 статті 35 Конституції України зазначено, що «військовий обов'язок має бути замінений альтернативною (невійськовою) службою у разі, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина» [5].

Також, наказом міністерства оборони затверджені «Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України пройшло міжвідомчі погодження та набуло чинності. Наказ Міністерства оборони України № 40 від 27.01.2015 року пройшов реєстрацію в Міністерстві юстиції України 14 лютого 2015 року за № 161/26606.

Положення визначає порядок призначення, головні завдання, порядок діяльності, взаємодію, права і обов'язки підрозділів і посадових осіб з питань служби військового духовенства (капеланства), органів військового управління, військових священників (капеланів), консультативно-дорадчого органу при Міністерстві оборони України.

Військовим священниками (капеланами) можуть бути особи, запропоновані релігійними організаціями, що входять до складу Ради у справах душпастирської опіки при Міноборони. Вони мають відповідати критеріям, встановлених у Положенні, та після відбору призначаються на посади працівників Збройних Сил України для задоволення релігійних потреб особового складу.

Згідно Положення, військові священники (капелани) будуть належати до духовного персоналу Збройних Сил і користуватимуться всіма правами, що випливають з їхнього статусу. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права вони не можуть застосовувати зброю.

Додатком до Положення є Кодекс військового священника, який передбачає низку обов'язків для капеланів. Зокрема, вони зобов'язані поважати релігійні переконання та традиції віруючих військовослужбовців, як і право на свободу світогляду невіруючих. Також військові священники повинні не допускати міжконфесійних поділів та суперечок.

З метою вирішення спірних питань міжконфесійних відносин та реагування на випадки порушення Кодексу військового священника у фінальній редакції Положення з'явився окремий розділ щодо цих питань.

Створення капеланської служби передбачається не тільки у війську, але також у Національній гвардії та Державній прикордонній службі. Про це йдеться в Розпорядженні Кабміну України від 02.07.2014 року № 677-р [6].

У аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році», вказується на те, що: **«У контексті попередження загроз національній безпеці України, інспірованих релігійними чинниками, необхідно вжити таких заходів:**

- Розробити та прийняти Концепцію державно-конфесійних відносин, у якій окреслити основні механізми правової взаємодії держави і церкви в різних сферах суспільного життя.

- Ухвалити законопроект про внесення змін до чинного законодавства України про свободу совісті та віросповідання, яким передбачити чіткі механізми запобігання діям релігійних організацій і священнослужителів, спрямованих на підрив національної безпеки України.

- Профільним відомствам та органам, відповідальним за правопорядок і безпеку, здійснювати регулярний моніторинг ситуації у конфесійному середовищі країни з метою своєчасного виявлення дестабілізуючих чинників і вжиття належних заходів щодо їх нейтралізації.

- Органам центральної та місцевої влади інтенсифікувати діалог із суб'єктами конфесійного простору, спрямований на розвиток партнерської співпраці, залучення до реалізації соціально значущих проектів і програм тільки тих церков та деномінацій, що здатні до суспільно-патріотичного виховання своїх вірян.

- Заборонити в'їзд на територію України представникам іноземних релігійних організацій, якщо їх діяльність орієнтована на підрив територіальної цілісності країни, поглиблення міжцерковних і міжконфесійних непорозумінь, культивування на рівні масової свідомості імперсько-шовіністичних ідеологем» [7].

Українська Гельсінська спілка з прав людини підготувала огляд прав людини за перше півріччя 2015 року. У розділі «Свобода думки, совісті та релігії», що підготував М. Васін, виконавчий директор Інституту Релігійної свободи (Київ) також містяться рекомендації для подальшого розвитку державно-конфесійних відносин в Україні:

1. Кабінету Міністрів України доручити Міністерству закордонних справ України разом з Міністерством юстиції України, а також релігійним об'єднанням і правозахисним організаціям забезпечити своєчасне інформування міжнародних інституцій (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейська Комісія та інших) щодо фактів переслідувань, дискримінації та інших злочинів на релігійному ґрунті проти цивільного населення на окупованих проросійськими сепаратистами територіях Донецької та Луганської областей, а також в незаконно анексованому Криму.

2. Кабінету Міністрів України доручити Міністерству культури України разом із Міністерством оборони України та Міністерством соціальної політики України із залученням Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій розробити подати до Парламенту проект закону про забезпечення конституційного права громадян на заміну військового обов'язку під час мобілізації альтернативною (невійськовою) службою поза межами будь-яких військових формувань та без будь-якої дискримінації, в тому числі на підставі належності до зареєстрованих чи незареєстрованих релігійних громад, наявності чи відсутності у визначеному Урядом переліку відповідних віровчень.

3. Кабінету Міністрів України доручити Міністерству культури України із залученням Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій розробити та подати до Парламенту проект закону про внесення змін до ч. 5 статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» з метою приведення її у відповідність до статті 39 Конституції України, міжнародних стандартів і загальної практики проведення мирних зібрань іншими інститутами громадянського суспільства.

28 жовтня 2015 року Комітет Верховної Ради України з питань культури і духовності провів Круглий стіл на тему: «Стан свободи совісті та державно-церковних відносин в Україні» за участю представників Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Міністерства культури України, Генеральної прокуратури України, експертів у сфері релігійної свободи, правозахисників і громадських діячів та народних депутатів України.

Голова Комітету Микола Княжицький наголосив на важливості збереження принципу партнерства як основи розвитку державно-конфесійних відносин та гарантії стабільності держави.

Голова підкомітету з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій Віктор Єленський визначив пріоритетні напрямки удосконалення правового поля у релігійній сфері. Голова правління Інституту релігійної свободи Олександр Заєць поінформував присутніх про випадки безпрецедентних порушень релігійної свободи та фундаментальних прав віруючих на окупованих російськими військами територіях Донецької і Луганської областей.

Присутні обговорили питання доцільності прийняття у якості закону проекту Концепції державно-конфесійних відносин, узгодження процедур реєстрації релігійних організацій як юридичної особи, необхідності внесення доповнень до Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» задля звільнення священнослужителів від мобілізації, визначення на законодавчому рівні процедури

направлення віруючих громадян на альтернативну (невійськову) службу під час мобілізації, законодавчої регламентації військового капеланства. Дискусії виникли під час обговорення конфліктних ситуацій, які виникають під час змін канонічної юрисдикції православними громадами. Народні депутати підтримали ініціативу учасників Круглого столу щодо створення при Комітеті з питань культури і духовності робочої групи у складі народних депутатів, членів ВРЦіРО та експертів, метою якої буде усунення законодавчих прогалин у сфері свободи віросповідання та опрацювання концептуальних рішень [8].

Виокремимо, ще найбільш болючі проблеми сучасного стану державно-конфесійних відносин у нашій країні:

- Держава змінює законодавство на користь релігійних організацій у сфері освіти, капеланства, благодійності, економіки — майже в усіх аспектах соціальної діяльності релігійних громад, що протирічить Конституції України;

- У Криму діє законодавство про свободу совісті та релігійні організації Російської Федерації. Можна констатувати і деякий спротив цієї юрисдикції на терені півострову, а також і добровільний перехід деяких громад підпорядкуванню централізованим у Росії;

- Засудження ВРЦіРО прийняття антидискримінаційного закону, в тій частині, де згадуються права людей нетрадиційної сексуальної орієнтації. Нагадаємо, що схвалення цієї правової норми йде на користь в змаганнях держави щодо досягнення мети увійти до європейського Союзу;

- На теренах, де діють так звані ЛНР і ДНР, українське законодавство зневажене встановленням пануючої церкви. Права віруючих інших деномінацій скасовані, їх діяльність якщо і відновлюється має нелегітимний характер. Виникла проблема функціонування релігійних центрів в цих самоназваних республіках. Відомо, що Українська православна церква, що знаходиться в канонічному спілкуванні з Московським Патріархатом свої центри за межі цих псевдодержавних утворень поки що не виводить.

Мабуть найбільш суттєва загроза, з якою зіткнулася Україна в період, що розглядається, яка вже підриває усі сторони буття нашої країни, знайшла своє відображення у філософській ліриці Б. Херсонського. Через те, що вірш має безпосереднє відношення до проблеми, якій присвячена наша стаття наводимо його без купюр: Б. Херсонський... «С огнём в глазах и ноздрях» :

— Те, кто думают, что Христос крестился в Москве-реке,

— в крестообразной проруби, с трехцветным флагом в руке,

— кто верит в то, что народ обрел благодать,

когда на него с небес спустился двуглавый орел,

— те могут строить Империю на болтах и железных штырях,

— скакать по степи на конях с огнем в глазах и ноздрях,

— летать по небу на легких истребителях типа МИГ,

— носить почетные звания вместо железных вериг.

— И Империя будет стоять, как мы устоять не могли,

— как штык торчащий из мерзлой послевоенной земли,

— как ржавый ненужный трактор на колхозном поле зимой,

— как впавший в детство Улисс, не нашедший дорогу домой.

Процес нормалізації, демократизації державно-конфесійних відносин лише починається, частина документів прийнята Верховною Радою в першому читанні, так що можливі й зміни, може і змістовні.

Дуже багато проблем у сучасній Україні. Зрозуміло, що успіх в одній царині суспільних відносин тісно пов'язаний з вирішенням гострих завдань в інших.

Література:

1. Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка/Українська асоціація релігієзнавців/ За загальною редакцією д.філос.н. Филипович Л.О. і канд.філос.н. Горкуши О.В — К.: Самміт-книга, 2014.- 656с.: іл..

2. Котлярова Т., Хромец В. Новий етап розвитку богословської освіти в Україні. Коментар до Закону України «Про вищу освіту»// Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/28301-novij-etap-rozvitku-bogoslovskoyi-osviti-v-ukrayini-komentar-do-zakonu-ukrayini-pro-vishhu-osvitu.html>

3. В українських школах ввели курс духовного виховання// Режим доступу/ http://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayinskih-shkolah-vveli-kurs-duhovnogo-vihovannya-152816_.html

4. ВР вирішила звільнити церкви від податку на нерухомість// Режим доступу/ http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/59483/

5. Міноборони підтвердило право віруючих на альтернативну службу /Режим доступу/http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/59023

6. У Збройних Силах України офіційно введена Служба військового духовенства/Режимдоступу/http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/59269/

7. Загрози і виклики національним інтересам у релігійному середовищі України/Режим доступу/http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1568%3A1&catid=37%3AArt&Itemid=64&lang=uk

8. Парламентарі, релігійні діячі та експерти проаналізували релігійну ситуацію/Режим доступу/<http://kyrios.org.ua/news/world/18776-religijnu-situatsiju-v-ukrayini-proanalizuvali-religijni-dijachi-eksperti-ta-parlamentari.html>

Мартынюк Э.И. Особенности развития государственно-конфессиональных отношений в современной Украине. – Статья.

Аннотация. После Революции достоинства произошли некоторые изменения в государственно-конфессиональных отношениях в Украине. Сложилась и новая угроза в осуществлении свободы совести.

Ключевые слова: общество, религия, государственно-конфессиональные отношения, свобода совести.

Martyniuk E.I. Peculiarities of development of the state and confessional relations in modern Ukraine. – Article.

Summary. After Revolution of Dignity the changes took place in the field of state-confessional relations with the appearance of the new threats in implementation for the Freedom of Conscience in Ukraine.

Keywords: society, religion, state-confessional relations, Freedom of Conscience.

*Никитченко О. Е.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет «Одеська юридична академія»*

РЕЛІГІЙНИЙ КОНСЮМЕРИЗМ ТА КОНСЮМЕРНА ЛЮДИНА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. В статті розглянуто феномен консюмеризму в релігійній сфері, обґрунтовано релевантність розуміння релігії як товару, який має специфічні характеристики. Проаналізовано ідею про те, що перебування індивіда у релігійному просторі, де відбувається споживання релігійної продукції, призводить до втрати сутності релігії.

Ключові слова: суспільство, релігія, конвергентний процес, консюмеризм.

Узагальнюючи мабуть усі відповіді на питання якою є природа людини, їх можна звести до того, що і сучасні мислителі, як і їх попередники, відштовхуються від загальної тези, що буття людини не є справжнім, воно спотворено злом, будь-яким, чи дияволом, що спокусив людину у раю, чи то суспільством, що у кожен добу викривлює якісь природні задатки, здібності особистостей («відчуження» за К. Марксом, наприклад).

Не заперечуючи евристичної значущості суджень даного стибу, зауважимо і на притаманну їм редуційність, бо все розмаїття рис людської особистості не можна звизити навіть до гамлетівського запитання «бути чи не бути», хоча на злам людської свідомості, з шекспірівських часів ця рефлексія вказує дуже влучно. Але ж справа в тому, що і тоді і зараз кожна окрема людина, та об'єднання від первісного суспільства до сучасності мають свої екзистенційні питання та відповіді на них. І тут треба взяти до уваги, що сьогодні, як і раніше на нашій планеті (у сучасному світі) відтворюються усі типи суспільств, та їх відповіді на основні питання свого буття, які були у минулому (за будь якою градацією, формаційною, доіндустріально-постіндустріальною, чи «віссю» (за К. Ясперсом) та іншою). Більш того, зараз можна констатувати в багатьох випадках їх суміш як у поодинокій, так і у сучасній загальній свідомості, більш — менш впорядкований (у так званих «нових» релігійних напрямках), чи бриколаж у постмодерні, «конструкт» у постсекуляризмі.

Все це релігійне і філософське розмаїття питань та відповідей на них не лише притаманне сучасній теологічній чи філософській думці, а й активно використовується у сучасному консюмерному суспільстві, набуває економічного, рин-

кового сенсу, надає напрямки його відтворення. Що дає нам можливості констатувати, що буття людини не змінилося, принаймні з початку появи рефлексії, чи саморефлексії, а продовжує відтворюватись, набуваючи нових форм, що змінюються, але також прислужують головній екзистенційній потребі людства у споживацтві: «людина є, що вона їсть» (Л. Фейєрбах). Імо ми (споживаємо) те, що зібрали, виробили, чи обміняли. І такий шлях людського відтворення ніхто не в змозі скасувати, либонь, що шляхом самогубства, але це вже вихід за межі філософського дискурсу.

Отже маємо на увазі, що й усі подальші максимуми, які наводяться у цих тезах треба розуміти й в їх історико-соціальної обмеженості, їх «хронотопі» (за М. Бахтіним).

Наведені риси, що одвіку притаманні людині (виробництво, обмін, споживання) насамперед потребують звертання до економічної характеристики суспільства, та в межах проблеми, що досліджується, навести, принаймні, ознаки впливу релігії на цю сферу людської діяльності. Тут треба також відзначити, що за усю історію людства було десь біля 100 тисяч релігій, й мабуть стільки суспільств, на які вони мали той, чи інший вплив. При тому що питання про те, що первинне — релігія (за А. Тойнбі релігія те, що відрізняє одну цивілізацію від іншої), чи економічні відносини (за К. Марксом саме вони визначають «як базис надбудову», всі інші стосунки між людьми) залишаються дискусійними, а в філософії постмодерну самі ці екзистенційні питання та відповіді на них набувають рис «великих нарацій», що зараз потерпають занепад (Ж.Ф. Ліотар).

Докладно питання про економічно-релігійні стосунки у сучасному українському суспільствознавстві розглядаються у статті доктора економічних наук Уляни Садової «Методологія та практика економічних досліджень релігії: формування та розвиток» [1].

Дослідниця констатує, що в історії розвитку цих відносин були періоди жорсткого протистояння і заперечення спільності інтересів, а з другого боку, релігійне середовище накопичувало значний пласт соціально-значимої інформації. Ця інформація є актуальною для вибудови сучасної

економічної теорії в українському суспільстві. Наукове осмислення цього зв'язку, доводить авторка, проходить в різних площинах: культурологічній, історичній, економічній, теологічній, географічній, соціологічній тощо [1, с.154-155].

За матеріалами «Економічної енциклопедії» [2] вона побудувала таблицю, в якій відобразила принципи християнської економіки як вони відтворюються у різних християнських деномінаціях: необхідність праці всіх членів родини, суспільства, любов до праці, необхідність рівності (не зрівнялівки) справедливості, співпраці, співробітництва, суспільної кооперації, колективних дій, дотриманням загальнолюдських норм моралі [1, с.158].

Як відомо, М. Вебер розпочав докладно розглядати особливості релігійного впливу на економіку, та визначати його особливості у вигляді господарської етики (Див. наприклад М.Вебер [3]).

З цієї дуже вагомій для нашої доповіді праці, наведемо лише декілька думок, що на наш погляд, роблять більш чіткими особливості сучасного стану відносин між релігією та економікою.

Сам М. Вебер наголошує на тому, що «ніколи не існувало господарської етики, яка була б детермінована лише релігійно. Про те безсумнівно, що одним із детермінантів релігійної етики — саме тільки одним — є релігійна зумовленість життєвої поведінки» [3, с.398].

Зауважує він і на те, що часто-густо у нього йдеться про ті мотиви, які визначають різні типи етичної «раціоналізації» життєвої поведінки, які здебільшого не мають ніякого стосунку до почуття образи чи заздрощів [Там само, с. 401], М. Вебер доводить: «що ті різноманітні святі блага, які обіцяє і дарує кожна релігія, далеко не завжди будуть «потойбічного походження». За деякими винятками: «блага мають насамперед цілком життєвий характер, їхній зміст зводиться до таких цінностей, як здоров'я, довголіття, багатство, у китайській, ведичній релігіях, зороастризмі, ранньому юдаїзмі, ісламі...в індуїзмі та буддизмі» [Там само, с.409].

На сам кінець потрібного нам цитування, окреслимо ще одну думку славетного соціолога: «Сучасний розвиток теоретичної і практичної, інтелектуальної та прагматичної раціоналізації картини світу і життєвої поведінки має один загальний наслідок: що більше прогресує цей специфічний різновид раціоналізації, то дужче релігія витискається — з погляду інтелектуального формування картини світу — у сферу ірраціонального. Причин для цього є декілька. З одного боку, спроби послідовного втілення раціоналізму наштовхувалися на низку труднощів... основні типи раціонально-методичного способу життя визначаються перш за все тими ірраціональними, прийнятими без жодних

доведень засновками, які вони містили в собі. У свою чергу, зміст цих засновків значною мірою історично й соціально визначався своєрідністю зовнішніх, власне соціальних, та внутрішніх, суто психологічно зумовлених інтересів тих верств, які були носіями відповідної життєвої методики у вирішальний період її становлення» [Там само, с.413-414].

Вперше ми звернули увагу на «раціоналізацію культурної поведінки» як на конвергентний процес сучасного релігійного світу, його подальшого «розколдовування», та засвоєння віруючими багато суто наукових, економічних, взагалі світських цінностей у своєї культурної практиці (Див., наприклад: [4]).

Зрозуміло, що споживання як процес задоволення потреб у суспільстві споживачів, потребує багатоаспектного аналізу, з точки зору усіх дисциплін гуманітарного знання. Філософське (релігієзнавче) бачення цього явища не є лише єдино можливим, але можна розглядати його як редуційну конструкцію. Так само не можна у цьому сенсі наполягати лише на економічному аналізі консюмеризму у консюмерному суспільстві. Це зауваження потрібне тому, що у засобах масової інформації панує часто-густо спроба піддати усе сучасне розмаїття релігійного життя як бажання суто комерційне, спроби заробити на почуттях віруючої людини, що низводить розуміння реальної проблеми доби консюмеризма на рівень середньовічних уявлень про засновників релігій як «трьох обманщиків».

Отже, якщо сучасне суспільство консюмеризується, то який вплив це має на релігійне життя й навпаки. Понятійний аналіз мережі свідчить, що ці стосунки можуть бути сформульовані як питання, чи твердження: чи є консюмеризм найбільшою релігією на Землі, чи є він модерною релігією, чи гіпер-реальною релігією, чи антирелігією, чи він є міфом. Є багато прихильників у кожного з цих запитань та відповідей на них. В англійській Вікіпедії міститься стаття «Релігійний маркетинг» [5] яка надає характеристику цього феномену як інтеграції релігійної віри в маркетинг і бізнес, наводяться приклади агентств, які спеціалізуються на конфесійних продуктах, що націлені на конкретні групи, та сегменти ринку, та зростання витрат на ці товари, та проблеми, що виникають у цій царині релігійно-економічних відносин.

У книзі Марі Ейнштейн «Бренди віри: маркетинг релігії у комерційну епоху» [6] аргументовано доводиться, що у сучасному суспільстві релігія перетворюється в ще один продукт, який продають на ринку, що вірування мають стати торгівельними марками, бо не будуть конкурентно спроможними. У боротьбі за споживачку нішу

залучені різноманітні релігійні течії, напрямки, деномінації. Вона каже про можливі наслідки цього брендуння (позитивний та негативний) що з, нашої точки зору, не є свідомством про авторську незаангажованість. Але питання про те, що у процесі, в якому сакральне перетворюється в мирське, а мирське в сакральне, релігія може втратити свою «унікальну комерційну пропозицію» заслуговує на подальші розвідки.

Ще у 2008 році вже покойний митрополит Володимир вказував, що: «секуляризоване суспільство пропагує ідеологію споживання. Полишивши сакральний простір Церкви, людина намагається за допомогою речі, товару вибудувати свої відносини з іншими індивідами. Товар стає фетишем, від нього чекають дива — залучення до нового способу життя. Так церковний світогляд підмінюється язичницьким: товар наділяється сакральними властивостями, річ обожнюється, а людина, від початку покликана панувати над світом речей, перетворюється на їх раба. Як пише один із дослідників феномену консюмеризму професор Стернс, це явище «тріумфує абсолютно у всіх державах, незалежно від їх історичних, культурних і релігійних традицій, а також соціально-політичного устрою». У нашій країні консюмеризм — це нове явище, але показовим є те, що за останні кілька років ця ідеологія все більше впливає на суспільство, насамперед — на молодь» [7].

Та ставив питання: «яким чином Церква може допомогти суспільству у процесі протистояння новим спокусам? Залучаючи людину до благодаті спасіння, Церква вказує їй тринітарний спосіб буття, для якого егоїзм чужий. Завдяки цьому спокуси втрачають силу впливу на людину, викривають примарність та ілюзорність тієї мети, до якої людину штовхає гріх. Церква не може і не повинна обмежувати свободу особи, нав'язуючи їй ті або інші рішення. Але ми можемо і повинні повернути людині гостроту зору, вказавши їй на ті небезпеки, які притаманні руйнівній ідеології споживання» [Там само].

Як повідомляє компетентне джерело (Джерело: Washington ProFile): «чим багатіше країна, тим менше її споживачі охоплені споживацтвом. Навпроти, консюмеризм зараз поширюється в бідних країнах». «В індустріально розвинутих країнах споживачі більш зацікавлені в якісному відпочинку, а не в новітньому одязі, чи в автомобілях останньої моделі...в бідних країнах зростання доходів у жителів зрощує і рівень щастя», оскільки дозволяє отримати предмети та послуги, що необхідні для більш — менш гідного існування [8]. Зрозуміло, що щастя «у більшості споживачів «бідних» країн повинно бути пов'язано з їх релігійними уявленнями про саме суттєве в їх житті

(в таких країнах як, наприклад, Індія, Південна Корея, Китай, Нігерія, Бразилія, Росія та інші — де здійснювалось дане дослідження). Різні релігії домінують в цих країнах, але ставлення до споживацтва їх об'єднує, що наводить на роздуми, що для більшості населення Землі навіть очікування «щастя» може укорінюватися незалежно від конкретної релігії, чи навіть без релігії як такої, чи релігія послуговує споживацькому настрою у суспільстві навіть якщо і заперечує матеріальні змагання сучасної людини. Бо у консюмерному суспільстві «чорний піар» є також піар» [Там само].

Гадаємо, що всі наведені судження, мають своє відношення і до нашої країни, де зараз можна споглядати кризу в багатьох сферах суспільного виробництва, у тому загалі й споживанні. І хоча є деякі ознаки сучасного релігійного консюмеризма і в Україні (перш за все, внаслідок глобалізації, американізації, віртуалізації і таке інше), релігія в нашому суспільстві все ще відроджується, шукає своє місце, та в умовах сталої деривації виконує головним чином компенсаторну функцію.

А на закінчення додамо, що релігійні бренди мають нести й всю відповідальність за комерційне використання, у тому загалі, й у цій сфері споживач мусить мати гарантії щодо дотримання усіх його прав.

Література

1. Садова У. Методологія і практика економічних досліджень релігії: формування і розвиток / У. Садова // Історія релігій в Україні. — 2004. — Кн. 2. — С.154-163.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 952 с.
3. Господарська етика світових релігій. Вступ. [Макс Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. — К., 1998. — С. 397-436]//Режим доступу: <http://litopys.org.ua/weber/wbs15.htm>
4. Nykytchenko O.E. Rationalization of worship acts as a convergent process in modern religious life// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — (Серія «Історія. Філософія. Політологія»). — Одеса. — вип. 5. — 2013. — С. 64-69.
5. Faith-based marketing// Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Faith-based_marketing
6. Einstein M. Brands of Faith: Marketing Religion in a Commercial Age, London and New York: Routledge., 2008.
7. Українське Православ'я на рубежі епох. Викилики сучасності, тенденції розвитку // Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/> <http%3A/%252Forthodox.org.ua/uk/node/3165>
8. Епидемія консюмеризма косит жителів «бідних» стран // Режим доступу: <http://btl.su/info/articles/163>

Никитченко Е.Э. Религиозный консьюмеризм и консьюмерный человек в современном мире. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается феномен консьюмеризма в религиозной сфере, обосновывается релевантность трактовки религии как товара, обладающего специфическими характеристиками. Проводится идея о том, что пребывание индивида в религиозном пространстве, где происходит потребление религиозной продукции, приводит к размыванию и последующей утрате сущности религии.

Ключевые слова: общество, религия, конвергентный процесс, консьюмеризм.

Nykytchenko O.E. Religious consumerism and the consumer person in the modern world. – Article.

Summary. The article views the phenomena of consumerism in religious sphere. Relevance of interpreting is grounded. The main message is that presence of individual in the religious field. Where consumption of religious products take to loss of religious essence.

Key words: society, religion, convergent processes, consumerism.

*Шевель А.О.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Сумського національного аграрного університету*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА Г. ГЕГЕЛЯ В АСПЕКТІ СЬОГОДЕННЯ

*«Відповідь на запитання,
які залишає без відповіді філософія,
полягає в тому, що їх має бути інакше поставлено».
Г. Гегель*

Анотація. В статті розкривається філософсько—правова система великого німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля. Автор розглядає проблеми держави, свободи і права індивіда, які піднімав філософ. Аналізується гегелівська філософсько-правова концепцію в сфері міждержавних відносин, що виступає сферою прояву ідеї зовнішнього державного права. Наголошується на актуальності ідей мислителя в наш час.

Ключові слова: власність, влада, громадянське суспільство, держава, міжнародне право, нерівність, свобода, третейський суд, форми власності, філософія права.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що трансформація українського суспільства в напрямку цивілізованих форм організації неможлива без ствердження його на засадах права. Тому сьогодні право постає як одна з найважливіших з поміж інших соціально-значимих проблем, перебуває в центрі обговорення громадськості і наукової спільноти. Ця обставина обумовлює потребу в глибокому проникненні в сутність такого складного феномена як право на основі його філософського осмислення. Останнє припускає погляд на право не просто як на соціальний інститут і засіб здійснення політичних цілей, а як на складний світ, багатогранну реальність зі своїми закономірностями, своїм улаштуванням і логікою розвитку. Це відрізняє його від інших сфер людського буття. Цю його специфіку і покликана визначити філософія права, яка починається з виникнення ідей про об'єктивні, незалежні від офіційно-владного розсуду природу і смисл права.

Дослідження в галузі філософії права мають давні і багаті традиції. Нашим науковим пошуком буде філософія права Г. Гегеля.

Філософсько-правова система великого німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля продовжує справляти сьогодні великий вплив на розвиток правових, історичних, політичних та соціальних наук. Фундаментальні праці Гегеля («Філософія права»,

«Філософія історії», «Феноменологія духу», «Наука логіки») не втратили своєї актуальності, підтверджують непересічне значення застосування нового діалектичного методу для аналізу соціальних процесів, геніальні висновки щодо вузлових проблем суспільного розвитку.

Мета й завдання дослідження.

Метою роботи є теоретичний аналіз філософії права Г. Гегеля.

У відповідності до поставленої мети дослідження вважалось необхідним вирішити такі **основні завдання:**

- визначити теоретико-методологічні засади філософії права;
- здійснити рефлексію філософії права Г. Гегеля.

Об'єктом дослідження є філософсько-правове вчення Гегеля.

Предмет дослідження становить вчення про право у філософії Гегеля.

Наукова розробка проблеми розкривається в класичних та новітніх розробках теоретичних і методологічних основ історико-філософської науки (Ц. Арзаканяна, Ю. Бородая, І. Бичка, Б. Богданова, О. Богомолова, Б. Биховського, В. Горського, З. Каменського, П. Копніна, С. Кримського, Ю. Кушакова, О. Лосева, К. Любутина, М. Мамардашвілі, Т. Ойзермана, В. Ярошовця та ін.). Дослідження, які присвячені філософії Гегеля та його філософії права, зокрема: В. Асмуса, К. Бакрадзе, М. Булатова, В. Віндельбанда, П. Гайденко, С. Гогоцького, А. Гулиги, І. Ільїна, М. Киссея, Д. Керімова, В. Кузнецова, Д. Лукача, В. Малініна, Б. Маньковського, К. Маркса, Н. Мотрошилової, І. Нарського, Н. Нерсисянца, П. Новгородцева, А. Піонтківського, В. Пушкіна, Л. Хейде, Б. Чичеріна, В. Шинкарука та ін. Праці з історії та теорії філософії права: С. Алексеева, О. Бандури, В. Бабкіна, С. Бершадського, Є. Владімірова, К. Жоля, А. Каримського, Л. Кравченка, Б. Кістяківського, М. Костицького, М. Коркунова, М. Піляшкевича, П. Редкіна, Е. Соловйова,

Є. Трубецького, Б. Чічерина, Г. Щершеневича, Н. Яворського та ін.

Спираючись на твори класиків світової та вітчизняної філософської, філософсько-правової та політико-правової думки, широке коло гегелівської літератури, найзначніших праць із філософсько-правової проблематики, постала можливість цілісного аналізу філософії права Г. Гегеля.

У центрі уваги «Філософії права» закономірно перебуває ідея держави як вищої стадії розвитку людини і суспільства, за якої досягається тотожність розумного і дійсного, оцінка якої сфокусована у відомій сентенції Гегеля: «Що розумне, те дійсне, і що дійсне, те розумне» [1, с.15].

На думку видатного українського вченого — гегельянця В. Шинкарука «Філософія права» — це державно—правова ідеологія буржуазного, тобто нового світу.

Гегель довів, що проблема свободи і права індивіда набула значущості проблеми свободи і права всього суспільства, що вони вузлові і взаємопов'язані, де свобода є похідною правовідносин. В основу законодавства покладені загальні й окремі елементи, які відповідають національному характеру і стадії історичного розвитку народу.

Обґрунтованим є положення Гегеля щодо «розумності та необхідності буржуазної системи і приватної власності».

Свобода індивіда виявляється передусім у праві на приватну власність, позбавлення якої рівноцінне відлученню особистості від природи, від індивідуального «Я».

Гегель обґрунтував причини існування правової рівності та майнової нерівності особи. Люди рівні у правовому відношенні, рівні у праві на приватну власність, але не рівні в обсягах володіння нею.

На думку філософа, помилковим є твердження, «начебто справедливість вимагає, щоб частка власності одного була рівна частці власності другого». Швидше навпаки «рівність була б тут несправедливою» [1, с.72].

Розуміючи подвійну природу власності (поєднання добра і зла), Гегель у цьому протистоянні віддавав перевагу добру і наголошував, що без власності людина буде більш неповноцінною, ніж з власністю. Розумність і доцільність власності він визнавав за умови, коли вона захищена Законом.

Право будується на принципі примусу, покарання, справедливості. Особливо цінним є твердження Гегеля, що лише у власності індивід стає розумним.

За Гегелем, роль права у суспільстві вирішальна: праведні закони спричиняють розквіт держави, а вільна власність є головною умовою його блиску.

Поєднання інтересів верхів і низів є запорукою розвитку держави. Лише правова держава спроможна забезпечити гармонійний розвиток верхньої й нижньої частин єдиного суспільства. Якщо рівень життя має опускається нижче необхідного рівня, то це свідчить про втрату в такій державі ролі права, честі й гідності.

Аналізуючи причини появи нерівності у суспільстві, владної та майнової нерівності між керівною верхівкою та підлеглими масами, Гегель дійшов висновку, що ці явища — постійні атрибути з часу виникнення держави.

Проблема полягає не стільки у майновій нерівності, скільки у різьчому майновому розшаруванні суспільства, зростанні бідних, концентрації надзвичайних багатств у руках вузької верхівки, що є свідченням безправ'я і беззаконня у державі. Така держава рішуче заперечувалася Гегелем.

Він вважав, що навіть за надмірного багатства суспільство не спроможне подолати бідність, що породжує зло, яке чинить один клас іншому. Гегель пропонував усунути цю суперечність через поєднання індивідуальних та державних інтересів, примирити суперечності та антагонізми шляхом формування справедливого і рівного для всіх закону.

Право розглядалося ним як найважливіший інструмент регулювання подібних протиріч. Значної уваги заслуговує теорія правової держави, в основу якої Гегель поклав принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Гегель виділив три складові реальної влади: законодавчу, виконавчу, конституційного монарха. Судова влада не виокремлюється, бо вона, за Гегелем, присутня в усіх зазначених гілках влади. Враховуючи те, що це були перші кроки філософів на шляху пошуку оптимальної форми державного устрою та засад громадянського суспільства, ідею конституційного монарха можна розуміти як прообраз президентської форми правління.

Зауважимо, що Гегель віддавав перевагу саме цій формі правління. На думку філософа, переростання держави у конституційну монархію «є справою нового світу», коли головна ідея держави наближалася до ідеалу.

Положення про конституювання конституційної монархії означало про повний відхід Гегеля від абсолютизму.

Ця проблема була ним добре поставлена, проте недостатньо обґрунтована. Під час вивчення громадянського суспільства, його соціальної структури, Гегель відзначав прогресивну роль середнього класу як головної опори державності, законності та інтелекту.

Гегель зазначав, що «держава, в якій немає середньої верстви, ще не перебуває на високій

стадії розвитку», і навіть приклад Росії, де були аристократія, кріпаки і надзвичайно маленька частка суспільства належала до середнього класу. Формування середньої верстви — одне з найважливіших завдань держави, підкреслював філософ. Формування середньої верстви потребує дуже тривалого часу, а вагома роль цього про шарку досягається у суспільстві лише на правовій основі [1, с.89].

Георг Гегель вважав філософію права філософською наукою про право, що має своїм предметом ідею права.

Російський філософ Семен Франк розумів філософію права як вчення про суспільний ідеал. «Філософія права, — писав він, — по основному традиційно типовому її змісту є пізнання суспільного ідеалу, з'ясування того, яким повинний бути благий, розумний, справедливий, «нормальний» лад суспільства».

Проаналізуємо гегелівську філософсько-правову концепцію в сфері міждержавних відносин, що виступає сферою прояву ідеї зовнішнього державного права.

По-перше, первинний матеріал для побудови гегелівського філософсько-правового вчення відноситься до певного ступеня розвитку духу, і є його об'єктивізацією, зовнішній прояв абсолютної ідеї виступає у праві як «прояв суб'єктивної волі». По-друге, «наука про право є частина філософії. Вона тому повинна розвинути ідею, яка представляє собою розум предмета, а не вказувати, якою має бути правова система всередині та зовні держав. По-третє, розрізняючи право та законодавство, Гегель проти їх різкого протиставлення, хоча й визнає, що зміст права може бути викривленим у законодавчому процесі.

Зовнішнє державне право за Гегелем впливає із взаємного визнання держав одна одної як «вільних народних індивідуумів», які стримують дії одних народів по відношенню до інших, оскільки до цього вони нічим не стримувались.

Держави, за гегелівською думкою у «Філософії права» та «Енциклопедії філософських наук», ставляться одна до одної як самостійні, незалежні індивідуальності, і тільки станом війни самостійність держав ставиться «на карту», тобто під сумнів.

У цьому випадку міжнародне право регулює їх конфронтаційність. Держави як такі — незалежні одна від одної, тому відносини між ними можуть бути тільки зовнішніми.

При цьому зовнішні відносини не змінюють їх незалежний статус, а лише свідчать про взаємне визнання «так званім міжнародним правом».

Правда, декілька держав можуть утворити міждержавні об'єднання, як наприклад, союзи та коаліції, але вони, на думку Гегеля,

відносні й обмежені в історичному часі. Критику Б. Рассела позиції Гегеля про негативне ставлення до утворення об'єднань держав «на кшталт Ліги Націй» український вчений Цюрупа М.В. вважає несправедливою, адже німецький мислитель лише вказує на нестабільність таких союзів, бо згідно з невблаганним законом діалектичного розвитку подібне об'єднання переходить до своєї протилежності — розрізненості самостійних держав.

Внутрішні державні владні елементи, у тому числі армія та органи воєнно-політичного керівництва, — несамотійні, бо вони виступають органічними моментами державного цілого (суверенітету держави).

Держави — не приватні особи, їх відносини складаються інакше, ніж «чисто приватно власницькі відносини». Регуляція останніх полегшена тим, що над ними стоїть суд і влада, котрі реалізують право.

Безумовно, і відносини між державами повинні бути правовими, та оскільки не існує влади, яка б здійснювала виконання міжнародного права і правову регуляцію, то міждержавні відносини залишаються відносинами «зобов'язання».

Цю думку німецького філософа права Цюрупа М.В. розуміє як принципово важливу для встановлення природи міжнародного права — взаємного зобов'язання, договірної ставлення до суверенних суб'єктів, а також необхідною для розуміння обмеженої ролі третейського суду при вирішенні міждержавних суперечок.

Останнє важливе у зв'язку з давньою мрією народів щодо утворення міжнародного органу, який регулює міждержавні відносини і запобігає міждержавним війнам.

З позицій сьогодення характеристика третейського суду як обмеженого у правосильності виглядає актуальною з огляду на неефективність суду в Гаазі при регуляції африканського, сербсько-боснійського конфліктів, регулювання складних міжнародних відносин.

Крім того, сама ідея особливого міжнародного суду приймається далеко не всіма членами спільноти.

Міжнародне право, за Гегелем, — це не дійсне право, а лише зобов'язання, тому що дійсним виступає внутрішньодержавне право — позитивне право і законодавство, разом з тим, він не відкидає сам принцип міжнародного права як правових, договірних відносин. «Принцип міжнародного права як всезагального, яке в собі і для себе повинно бути значущим у відносинах між державами, є, на відміну від особливого змісту позитивних договорів, той, що договори, на котрих засновані зобов'язання держав по відношенню одне до одного, повинні виконуватись».

Важливим видається той момент, що німецький мислитель підтверджує міжнародно-правовий суспільний, а не індивідуально-приватний характер війни, який до нього влучно визначив Ж.-Ж. Руссо.

Але і Г. Гегель вказував: «...Війна взагалі не ведеться проти внутрішніх інститутів і мирного сімейного та приватного життя, не проти приватних осіб». Високо оцінити сьогодні можна гегелівські основи філософської концепції міжнародного права війни. По-перше, була визнана історична роль війни у міждержавних стосунках: війна не є випадковим чи стихійним явищем, а виступає моментом взаємин між державами, коли їх суверенні волі не доходять до згоди і тому стає необхідним рухом у розвитку цих відносин.

Виходить, з огляду на теорію Гегеля, що гуманітарне втручання у будь-яких формах у справи інших держав: від спостереження до інтервенції не має класичної правової підстави.

Норови націй же засновані на морально-філософському і правовому розумінні справедливості. Справедливість, як одна з основ побудови норм міжнародного права, ґрунтується не на воєнній силі і могутності країн, а на загальнолюдських уявленнях справедливості.

Справедливе застосування норм права вимагає від тих, хто їх застосовує, — поліції, посадових осіб, — щоб вони були безсторонніми, вислуховували обидві або всі сторони справи, залишаючи осторонь свої особисті інтереси.

Перефразовуючи Гегеля, можна стверджувати: «вся справа в справедливості», а вона відсутня, якщо розглядати її суб'єктивно. Врешті-решт, важливою є ідея німецького філософа про високий статус права — «в світі не має нічого вищого за нього», хоча в ньому є різні можливості для суспільства й особи: право на життя священне, однак від нього доводиться відмовлятися у зв'язку з війною. Відзначаючи такий статус права, він реалістично вказував, що хоча право на землі і на небесах святе, але на землі право може бути порушене, тому завданням науки постає аналіз того, чим є насправді міжнародне право. Продовжуючи логіку міркувань мислителя, можна стверджувати, що завданням міжнародного права є збереження міжнародної етики й універсального права, які склалися упродовж тисячоліть та подальший розвиток їх гуманістичних основ. Отже, «у вченні Гегеля закладався фундамент розуміння міжнародного права як особливої галузі права, що має витоки у гуманних відносинах між народами, кожен з яких є носієм колективної волі і суверенних прав. А останні можуть лише узгоджуватись з рівними за значенням волею та правами інших народів» [6, с.103].

Епоха Гегеля не передрікала можливість розвитку суспільства за інших форм власності — державній чи колективній, існування комуністичного устрою. У тому й полягає універсальність законів і політико-правових принципів цього видатного філософа, що вони екстраполюють як до минулого, так і до майбутнього.

Прагнення і властивість особи — суспільства — держави до розвитку, розширення впливу, розквіту і занепаду, до власності й збагачення є визначальними категоріями природи людини і держави.

Як свідчить історичний досвід, залежно від форм власності (приватної чи державної), на які опиралися суспільні устрої, укріплювалися протилежні за інтересами соціальні піраміди, укорінювалися різні традиції, принципи права і звичаєвого права, національна культура, духовність серед усіх категорій громадян: як у верхах, так і у низах.

За умов соціалізму, коли панувало соціалістичне право і колективна форма власності, носіями права, влади була партійно—державна номенклатура Гегель, завжди актуальний, його філософська система ґрунтується на об'єктивних закономірностях, підтверджена всесвітнім розвитком, презентує інтереси індивіда, колективу, народу, суспільства, держави з точки зору права, доводить, що питання власності, закону, правової держави, моралі є вузловими, і вирішуються у нерозривному поєднанні інтересів громадянина — суспільства — держави.

Принципи Гегеля про те, що панування права в усіх сферах суспільного життя, забезпечення рівності всіх перед законом, недопущення прірви між соціальним і матеріальним становищем верхів і низів — запорука процвітання держави, благополуччя її громадян — є повчальними для правлячої еліти.

Головною передумовою успішного здійснення докорінних реформ, зміни майнових відносин є надійність правової бази та органів, які забезпечують її дотримання, особливо під час переходного періоду.

Заслуги Гегеля в галузі філософсько-правових досліджень значні й безперечні. Він — не тільки теоретик ідеї громадянського суспільства, але і його критик. Вагомий внесок Гегеля у розробку філософії права полягає, насамперед, у тому, що він був зосереджений на дослідженні реальних процесів та тенденцій у суспільстві. Йому вдалося розробити універсальну методологію, застосування якої до правової «матерії» дозволило створити досить плідну теорію держави і громадянського суспільства та їх взаємодії.

У працях Гегеля знайшли своє обґрунтування принципи правової держави, реалізація яких

створює сприятливі умови для функціонування громадянського суспільства. Підносячи значення держави, на що зазвичай лише й звертають увагу, як утілення всезагальності, як «дійсність Розуму» та «ходу Бога у світі», Гегель усе ж таки вважав ідеалом не будь-яку державу, а лише конституційну монархію. Він виступав за кодифікацію законів, публічність судочинства, створення суду присяжних, формулюючи тим самим найважливіші принципи правової держави, реалізація яких робить можливим функціонування громадянського суспільства.

Ці та інші, критичні та теоретичні ідеї Гегеля щодо громадянського суспільства є актуальними для становлення та подальшого розвитку сучасного українського суспільства.

Актуальність політико-правових принципів Гегеля для України є очевидною. Його ідеї мають активно впроваджуватися в український духовний простір. Гегель писав: «Філософічна наука про право має своїм предметом ідею права — поняття права та його втілення... Ідея права є свободою... Право є наявним буттям свободної волі... Система права є царством реалізованої свободи».

Література:

1. Гегель Г.Ф.В. Философия права. / Г.Ф.В. Гегель. — Москва: Мысль, 1990. — 524 с.
2. Гогоцкий С.С. Обзор системы философии Гегеля / С.С. Гогоцкий. — К., 1860. — 340 с.
3. Держалюк М.С. Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України / М.С. Держалюк // Стратегічні пріоритети № 3(8), 2008. — С. 22
4. Эфиоров С.А. Итальянская буржуазная философия XIX века / С.А. Эфиоров. — М., 1968. — 350 с.
5. Павлова Т.С. Історико-філософський аналіз права у філософії Гегеля / Т.С. Павлова // Вісник СевНТУ. Вип. 103: Філософія: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. — С.50
6. Цюрупа М.В. Філософсько-правові основи міжнародного права у творах Ш. Монтеск'є та Г. Гегеля / М.В. Цюрупа // Проблеми філософії права. — 2003. — Том 1. — С.103

Шевель А.А. Философия права Гегеля в аспекте настоящего. — Статья.

Аннотация. В статье раскрывается философско-правовая система великого немецкого мыслителя В. Ф. Гегеля. Автор рассматривает проблемы государства, свободы и права индивида, которые поднимал философ. Анализируется гегелевская философско-правовая концепция в сфере межгосударственных отношений, которая выступает сферой проявления идеи внешнего государственного права. Отмечается актуальность идей мыслителя в наше время.

Ключевые слова: собственность, власть, гражданское общество, государство, международное право, неравенство, свобода, третейский суд, формы собственности, философия права.

Shevel A.A. Hegel's Philosophy of Law in the aspect of the present. — Article.

Summary. The article discovers the philosophical and legal system of the great German thinker G. Hegel. The author examines the problems of the state, freedom and individual rights, which raised the philosopher. The article analyzes Hegelian philosophical and legal concept in the field of international relations, which serves as the sphere of manifestation of idea of external state law. It is concentrated on the urgency of ideas of thinker in our time.

Key words: property, government, civil society, state, international law, inequality, freedom, the arbitral tribunal, ownership, philosophy of law.

Кравчик М.А.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры искусствovedения и общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета

ИСТОРИЯ И ПАМЯТЬ КАК СПОСОБЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ПРОШЛОГО

Аннотация. В статье рассматривается проблема исторической реальности с точки зрения существования двух основных подходов. Первый, ориентированный на теоретическое осмысление прошлого, решает эпистемологические проблемы исторической науки. Второй, в котором, память представлена как особый способ сохранения опыта прошлого, актуализируется проблемами настоящего.

Ключевые слова: историческая реальность, история, исследования памяти, теория

Постановка проблемы. История как специализированная научная дисциплина начинает формироваться в европейской гуманитарной мысли только в XIX веке, что выглядит довольно необычно, учитывая тот факт, что впервые прозаические произведения, в названии которых появился термин «ἱστορίη» («история») появились ещё VI-V веках до нашей эры в Древней Греции (Иония). А сходное с ним понятие «ἱστορ» («истор») часто встречалось у Гомера в «Илиаде» и «Одиссее» [2, с.278-279].

Более того, на всем протяжении развития античной и европейской культуры существует огромное (практически необозримое) количество таких произведений, которые относят к рубрике «исторические произведения». Однако, несмотря на это, история становится наукой достаточно поздно. И практически с момента её возникновения не утихают оживленные и продолжительные дискуссии о предмете этой науки, её методологии и месте в системе других гуманитарных дисциплин. В этих дискуссиях принимают участие, как философы, так и историки, выдвигая различные интерпретации понятий «исторического», «истории», «исторической реальности».

В данной статье основное внимание уделено анализу понятия «историческая реальность», которое находится в центре современных теоретических и методологических дискуссий. Что такое историческая реальность? Каким образом эта реальность репрезентирует прошлое? Возможно ли знание прошлого и каким образом? Когда и почему мы обращаемся к исследованию прошлого? и т.д.

Анализ актуальных исследований. В современной философской и исторической литературе

проблема исторической реальности рассматривалась в многочисленных исследованиях как западных философов (Ф.Ницше, М.Хайдеггер, М.Фуко, Ж.Деррида), так и историков (Р.Дж. Коллингвуд, М. Блок, Л. Февр, Р. Козеллек, Ф. Анкерсмит, П. Рикер, Й. Рюзен, А. Мегилл и др.). В отечественной исторической литературе можно выделить имена Я. Грицака, Н. Яковенко, Л. Зашкильняк, В. Смолия, И. Колесник, Г. Касьянова и т.д., в работах которых разрабатывались проблемы современной украинской историографии. В советской и российской историографии наиболее значительными работами в области исторической эпистемологии являются работы А.Гуревича, Л.Баткина, Л.Репиной, И. Савельевой, А.Полетаева, М. Кукарцевой и многих других.

Целью статьи является анализ понятия «историческая реальность», в котором репрезентация прошлого представлена двумя различными подходами — теоретическим в рамках исторической науки и исследованиями памяти в новой культурной истории.

Изложение основного материала. Уже в античной исторической мысли можно выделить имена двух древнегреческих авторов — Геродота (485 — 425 до н.э.) и Фукидида (ок. 460 — 399-396 до н.э.), традиционно считающихся отцами-основателями истории как особого знания о событиях прошлого. Собственно, первоначально только Геродоту в античности был присвоен этот титул. Так назвал его Цицерон, рассуждая об особенностях исторического повествования в своем диалоге «О законах», и благодаря авторитету Цицерона, этот титул закрепился за Геродотом на все последующие столетия [16, I.1.5].

Но, ни Геродот, ни Фукидид не использовали для названий своих сочинений понятие «история». На основании преданий известно, что Геродот назвал своё сочинение «Музы», вследствие этого позднее «александрийские публикаторы разделили работу Геродота на девять глав, приписав каждой главе имя одной из муз, а всю работу озаглавили «Ἱστορίων...» (родительный падеж множественного числа), т. е. на русский язык это название (Ἱστορίων βιβλία εννέα) можно перевести как «Девять книг историй» [13, с. 19]. Однако в тексте

Геродота можно встретить слова, производные от слова «история» («ἱστορίας ἀπόδεξις», «ἱστορίαι» и др.). Фукидид же в своём сочинении «использовал термин «ζυνέγραψε, «записал» (в других вариантах написания — ζυγγραφή, συγγραφή), который и переводится обычно как «написал историю...» [Там же].

Только у Аристотеля появляется сам термин «история» [1]. И затем в эпоху эллинизма III-I вв. до н.э. история становится широко распространённым литературным жанром, и появляются труды, использующие слово «история» в названии: «именно тогда оно приписывается к сочинениям более ранних авторов — Гекатея, Геродота и Фукидида, — и их устойчиво начинают называть «историками» [13, с.20].

Однако, несмотря на столь позднее наименование, труд Геродота был новаторским во многих отношениях. Важной характеристикой этого труда было то, что Геродот составил его в соответствии с определенными намерениями и по продуманному плану. Так свою цель он проясняет уже в самом начале сочинения: «Геродот из Галикарнасса собрал и записал эти сведения, чтобы прошедшие события с течением времени не пришли в забвение, и великие и удивления достойные деяния как эллинов, так и варваров не остались в неизвестности, в особенности же то, почему они вели войны друг с другом» [5, кн.1.1].

У Геродота присутствует ясное понимание цели своего повествования — сохранить от забвения события и деяния (ἔργα) людей, а также выявить причины войны персов и греков. Как справедливо отмечает А. Мегилл, использованная Геродотом апелляция к памяти, подразумевает нечто иное, чем это принято в современных исторических исследованиях: «память в трактовке Геродота — не тоже самое, что память в современном понимании» [7, с.94]. В рассказах своих современников, которые он тщательно собирал, его интересовали сами события прошлого как таковые, а не способ их запоминания, т.е. он стремился к постижению исторической реальности, к воссозданию свершившихся событий и установлению их причин.

Причем заслугой Геродота можно считать то, что он стремится сохранить некоторую объективность и описывать «как эллинов, так и варваров». То, что Геродот, будучи знакомым с Периклом, Софоклом, Фидием, являясь по некоторым источникам учеником Анаксагора, восхищаясь афинскими законами и порядками (демократией), не испытывал вражды и ненависти к персам было достаточно необычным. Об этом свидетельствуют обвинения в ненависти к грекам и в «любви к варварам» (φιλοβάρβαρος), выдвинутые Плутархом относительно Геродота [11, I].

Галикарнаский историк исходил из позиции исследователя, который стремится не вносить собственных оценок и мнений по поводу изображаемых им событий, предоставляя их разные интерпретации и версии. Геродот предусмотрительно напоминает в разных местах своего произведения: «мой долг передавать всё, что рассказывают, но верить всему я не обязан. И этому правилу я буду следовать в своём историческом труде» [5, кн. 7, 132]. Таким образом, согласно Геродоту, история — это некоторый вид знания, полученный из самых разных источников с помощью расспросов или благодаря личному свидетельству.

Такое понимание истории не являлось его личной заслугой, но было в тот период широко распространённым. Действительно, самым древним из известных значений термина «история» «является «познавательный акт», или «процесс познания». Это значение возникает ещё в ионической Греции и сохраняется вплоть до первых веков н.э. как в греческом, так и в латинском языке» [13, с. 27]. В значении «исследование» оно употребляется у Фалеса Милетского [14, с. 118]. В значении «знание» его употребляет Гераклит, когда указывает, что «много знатоками (πολλῶν ἱστορας) должны быть любознательные мужи» [6, с. 191]. Также Гераклит употребляет этот термин в значении «собираение сведений» по поводу Пифагора: «Пифагор, Мнесархов сын, занимался собиранием сведений (Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην) больше всех людей на свете и, понадегав себе эти сочинения, выдал за свою собственную мудрость, многознание и мошенничество» [6, с.197].

Значение истории как «процесса познания» обосновывал А. И. Немировский. Он отмечал, что «у философов-ионийцев термин *historiē* (ἱστορίη — М.К.) употреблялся для обозначения исследования природы, т. е. обнимал биологию, космологию, всю философию. Те ионийские авторы, которых впоследствии стали называть историками, т. е. Гекатей, Гелланик, Геродот и другие, распространили исследование — «историю» — и на область человеческого бытия в самом широком смысле этого слова, описывая расселения народов, их обычаи, удивительные сооружения» [8, с.21].

Это утверждение А. И. Немировского о том, что первые ионийские мыслители (Фалес Милетский, Анаксимандр, Анаксимен) называли свои исследования «историей» согласуется с мнением Дж. Барнета. В своей работе «Ранняя греческая философия» английский исследователь отмечал, что «ионийская наука была представлена в Афинах Анаксагором во времена Еврипида и оказала на последнего значительное влияние. И знаменательно, что во фрагменте Еврипида изображается

блаженство жизни, посвященной научным занятиям (історія) (В данном случае історія – это аттическое написание понятия «история» – М.К.)» [19, р. 7].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что первоначально термин «история» использовался для обозначения исследования с целью получения некоторого знания. В этом значении более убедительным выглядит подход к историческому сочинению Фукидида, которого вполне справедливо называют создателем метода научной историографии.

Своё описание исторической реальности Фукидид основывает на двух основных способах: первый – «изображать те события, при которых самому довелось присутствовать», второй – «разбирать сообщения других со всей возможной точностью». Для этого Фукидиду необходима определённая историческая теория, с помощью которой он сможет объяснить и интерпретировать те или иные события. Иными словами, репрезентация событий прошлого осуществляется им на основании определённой теории. И в рамках этой теории события приобретают либо существенное значение и тогда они получают объяснение, либо они оказываются незначительными и в этом случае о них историк умалчивает, т.е. не считает необходимым упоминать.

Сущность такой исторической теории Фукидид видит, прежде всего, в обращении к изучению общественной и политической деятельности. Таким образом, «Фукидид окончательно придает историописанию сугубый политический характер» [15, с. 122]. В этом смысле его можно считать «отцом политической истории», и в определённой мере, даже политической философии.

Именно с Фукидида начинается парадигма исторического повествования как описания политических событий прошлого (*res gestae*). Фукидид также был первым, кто использовал рационалистический подход к анализу событий и явлений действительности. Эту роль Фукидида настойчиво подчеркивает немецкая традиция XVIII в., представленная оценкой И. Канта, утверждавшего, что «Фукидид – основатель истинной истории» [Цит. по 4, с. 153]. Затем она была продолжена Б.Г. Нибуrom, Эд. Мейером, Л. фон Ранке, К. Мюллером, которые, выдвигая Фукидида на первое место по сравнению с Геродотом, считали его по-настоящему объективным, строгим и достоверным историком. В дальнейшем эту же точку зрения с некоторыми оговорками разделяли советские историки В.П. Бузескул, С.Я. Лурье, А.И. Немировский, Э. Д. Фролов и др. и она в той или иной степени сохраняется до сих пор.

Однако специфика исторического познания, обращенного к изучению прошлого, продолжала оставаться предметом философских дискуссий в начале XIX в., что привело к появлению историзма (В.Дильтей, Г.Риккерт, В.Виндельбанд), а затем и к поиску новых онтологических оснований истории (М. Хайдеггер, Г.-Г.Гадамер). В середине XX в. значительно расширилось проблемное поле исторического исследования, которое стало охватывать всю совокупность культурно-социальных отношений прошлого, включая ментальность, социальные отношения, культурные традиции, формирование национальной идентичности и т.д. В русле этого процесса появление и бурное развитие целого направления – *memory studies* – открыло новые проблемные области исторического познания. Создание этого направления в 1980-90-х годах ознаменовалось значительным потоком работ западно-европейских историков (П. Нора [10], Я.Ассман [3], О.Г. Эксле [17] и др.). В настоящее время количество работ настолько возросло, что делается вывод о развитии «парадигмы памяти» в социально-гуманитарном познании [12].

Причинами, обусловившими этот возросший исследовательский интерес к «мемориальной истории» разные авторы определяют по-разному. Так, в исследованиях «памяти» появилось «новое отношение к документам, в том смысле, что последние не отражают, а интерпретируют прошлую реальность, и поскольку реконструкция прошлого в таких условиях – цель недостижимая, задача историографии – конструируя искомое прошлое, помочь индивидам и социальным группам (особенно маргинальным) обрести собственную идентичность. Именно это время характеризуется активным обращением историков к проблеме памяти» [12, с.6].

С этим мнением можно вполне согласиться, поскольку историческое познание, занимаясь изучением прошлого, всегда оказывало влияние на формирование коллективной идентичности на самых разных уровнях, начиная с уровня цивилизационного и возвращаясь к идентичности локальной культуры или группы. Действительно, историческое сознание и историческая память народа имеют функции производства, сохранения и передачи исторической и иной информации, формирования личной и групповой идентичности.

В *memory studies* «главным предметом истории становится не событие прошлого, а *память* о нем, тот образ, который запечатлелся у переживших его участников и современников, транслировался непосредственным потомкам» [12, с.9]. Исходя из этого, определённая часть историков стала рассматривать историописание как форму культурной (социальной) памяти. Так, П. Бёрк отмечает,

что историки разных мест и времён сохраняют в качестве достойных памяти разные аспекты прошлых событий и изображают их очень по-разному, в соответствии с господствующей в их группе оптикой [18]. Очевидно, что «история памяти» отходит от задачи создания объективного образа прошлого, она не задаётся вопросом об истинности или ложности тех или иных воспоминаний. Её интересуют причины создания, поддержания или изменения определённого образа прошлого. Именно к такой цели стремился П.Нора в своей работе «Места памяти» (1984 — 1992).

Обосновывая новый вектор развития исследований прошлого, французский историк отмечает, что «у нас нет больше общей почвы с прошлым. Мы можем обрести его лишь через реконструкцию — с помощью документов, архивов, памятников. Эта операция превращает «память» — тоже конструируемую — в модное имя для того, что прежде называли просто «историей». В этой глубокой и опасной инверсии смысла тоже проявляется дух времени. Слово «память» получило такой общий и экстенсивный смысл, что имеет тенденцию вообще попросту вытеснить слово «история» и поставить занятия историей на службу памяти» [9].

Таким образом, можно сделать некоторые **выводы**: 1) обращение к истокам возникновения исторического познания показывает, что история рассматривалась как такая область исследования явлений и событий, в которой решаются эпистемологические проблемы, т.е. истинность, достоверность, объективность репрезентации прошлого. Впоследствии история стала развиваться как особая гуманитарная наука, предметом изучения которой являются события прошлого; 2) в современных исследованиях актуализируются исследования, в которых репрезентация прошлого имеет своей целью не познавательные, но социально-культурные задачи — воссоздание национальной, этнической, культурной идентичности, влияющей на развитие и существование определенных этносов, культур, субкультур и социальных групп.

В данной статье предпринята попытка обратить внимание на различие целей и задач методологических инструментов этих двух основных подходов. Но предметом дальнейшей дискуссии остаются вопросы взаимовлияния и взаимодействия этих подходов в процессе конструирования исторической реальности.

Литература:

1. Аристотель. Поэтика / Пер. М. Л. Гаспарова. — Аристотель. Сочинения: В 4-х т. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — 830с.
2. Артог Ф., Вернер М. Історія /Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Т. 2. — К.: Дух і літера, 2011. — С. 278-292.
3. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности/ Ян Ассман / Пер. с нем. М. М. Сокольской. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 368с.
4. Безускул В.П. Введение в историю Греции. Лекции по истории Греции / В.П. Безускул. — СПб.: Коло, 2005. — 670с.
5. Геродот. История/ Пер. Г. А. Стратановского. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/index.shtml>
6. Лебедев А.Н. Фрагменты ранних философов / А.В.Лебедев. — М.: Наука, 1989. — 535с.
7. Мегилл, А. Историческая эпистемология / А. Мегилл. — М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. — 480 с.
8. Немировский А.И. Рождение Клио: у истоков исторической мысли / А.И. Немировский. — Воронеж, 1986. — 349с.
9. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. — С. 17-50.
10. Нора П. Всемирное торжество памяти / Пьер Нора // Неприкосновенный запас. — 2005. — № 2-3 (40-41). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/>
11. Плутарх. О злокозненности Геродота // Лурье С.Я. Геродот. — М.-Л.: изд-во Академии наук СССР, 1947. — С. 161-202. — 210с.
12. Репина Л.П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки) / Л.П.Репина. — Препринт WP6/2003/07 — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 44с.
13. Савельева И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом. Теория и история. В 2-х т. Т.1. Конструирование прошлого / И.М.Савельева, А.В.Полетаев. — СПб.: Наука, 2003. — 632с.
14. Тахо-Годи А.А. Ионийское и аттическое понимание термина «история» / А.А. Тахо-Годи // Вопросы классической филологии. Вып.2 — М.,1969. — С. 115-127.
15. Фролов Э.Д. Факел Прометея. Очерки античной общественной мысли / Э.Д.Фролов. — Л.: изд-во ЛГУ, 1991. — 440с.
16. Цицерон М.Т. О законах //Марк Туллий Цицерон. Диалоги: О государстве. О законах. / Пер. В. О. Горенштейна. Отв. ред. С. Л. Утченко. — М.: Наука, 1966. — 224 с.
17. Эксле О. Г. «История памяти» — новая парадигма исторической науки // Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы / Под ред. Л. П. Репиной / Отто Г. Эксле. — М.: ЛКИ, 2012. — 603 с.
18. Burke P. History as social memory // Memory, History and the Mind / Butler T. (ed.). Oxford, 1989. — 450 p.
19. Burnet J. Early Greek philosophy. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: archive.org/details/burnetgreek00burnrich

Кравчик М.О. Історія та пам'ять як засоби репрезентації минулого. — Стаття.

Анотація. В статті розглядається проблема історичної дійсності з точки зору існування двох основних підходів. Перший, що орієнтується на теоретичне осмислення минулого, вирішує епістемологічні проблеми історичної науки. Другий, в якому пам'ять є особливим засобом зберігання досвіду минулого, що пов'язаний з вирішення актуальних проблем сучасності.

Ключові слова: історична дійсність, історія, дослідження пам'яті, теорія

Kravchik M.A. History and Memory as a Ways of Representation of the Past. —Article.

Summary. The problem of historical reality as a representation of the past, in which there are two main approaches. The first, focused on the theoretical understanding of the past, decides to epistemological problems of historical science. The second, in which the memory as a special way to preserve the experience of the past, present challenges is updated.

Key words: history reality, history, memory studies, theory.

*Пурцхванидзе О.В.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры социологии, философии и права
Одесской национальной академии пищевых технологий*

ЧЕЛОВЕК В РЕАЛЬНОСТИ МЕДИА

Аннотация. В статье проанализированы основные тенденции трансформаций человека в условиях формирования и становления медиареальности, как закономерного процесса и следствия информационно-телекоммуникационной революции.

Ключевые слова: человек, медиа, медиареальность, информационная реальность, постмодерн.

Вступление человечества в эпоху информационных технологий стало причиной возникновения качественно новых стратегий осмысления сознания, его сущности и представленности в бытии, в конечном итоге, сущности самого человека.

Человек, его сознание всегда были предметом пристального внимания философов как классического, неклассического, так и постнеклассического типов философствования. О чем собственно и говорит обилие философского, культурологического, а также научно-экспериментального материала, накопленного в данной области исследования. Причиной этому есть, во-первых, сложность феномена сознания и, во-вторых, его неустрашимость в самопознании и определении своего места человеком в мире, выявлении той роли, которую он призван сыграть во Вселенной. И несмотря на то, что в картине исследований посвященных человеку, его сознанию преобладают процессы дифференциации, что ведет к абсолютизации того или иного аспекта подхода в изучении этого сложного феномена, постижение его тайн всегда волновало и будет волновать ученых и философов.

В рамках западноевропейской философии XX века весомый вклад в понимание означенных проблем внесли Э. Гуссерль, Э. Кассирер, М. Шелер, М. Хайдеггер, П. Тейяр де Шарден, К. Леви-Строс и многие другие. Экзистенциальная диалектика человеческого самосознания, его отношений с другим сознанием и с возможной трансцендентной реальностью анализировалась Ж.-П. Сартром, М. Бубером, Г. Марселем, К. Ясперсом, П. Тиллихом. Огромное значение также имеют поиски, осуществлявшиеся представителями русской религиозной философии: В.И. Несмелов, С.Л. Франк, Н.О. Лосский, Н.А. Бердяев, А.Ф. Лосев, Г.Г. Шпет, С.А. Аскольдов. В советской философии, развивавшейся в основном в русле диалектического материализма,

особого внимания заслуживают работы Д.И. Дубровского, Э.В. Ильенкова, М.К. Мамардашвили, В.И. Молчанова, В.В. Налимова и др.

Но уже во второй половине XX — начале XXI в.в. в условиях становления и развития информационного общества и развития коммуникационных технологий данная проблема вовлекается в круг постмодернистского дискурса (Ж. Бодрийяр, Н. Луман, М. Маклюэн, Р. Барт и др.). В Санкт-Петербурге возникает Центр медиафилософии, где активно трудятся В.В. Савчук, А. Штайн, Л.В. Нургалева, Г.Р. Хайдарова и др.

Целью данной статьи является рассмотрение проблемы бытия человека и его сознания в условиях произошедшего медиального поворота, и формирования новой дисциплины медиафилософии, что стало возможным в результате утверждения информационной эпохи.

Медиафилософия относительно новый термин. Однако следует отметить, что исследования, которые ведутся в этом направлении, представляют собой определенный интерес и не лишены содержательного смысла. Тем более, что все они коренятся в постмодернистском дискурсе, восходящем ко второй половине XX века. Один из медиафилософов В.В. Савчук в своих исследованиях подчеркивает, что медиафилософия дисциплина спекулятивная. Ее появление связано с революцией в области медиа, которая стала основанием превращения традиционных медиа в новые, такие, которые превратили пространство бытия человека, и, что самое важное, его самого в медиареальность. А потому В.В. Савчук и настаивает на том, что после череды поворотов в философии, как то антропологический, лингвистический, иконический и др., следует зафиксировать медиальный поворот. Причем, необходимо признать за ним статус суммирующего фундаментального поворота.

Так, в своей работе «Медиафилософия: формирование дисциплины» В.В. Савчук пишет, что «...мировой порядок и сопутствующие ему формы коммуникации демонстрируют, что действительность в основе своей — в бытии сущего — становится потоком информации, главными носителями которой являются электронные и цифровые медиа» [1, с.8]. И именно благодаря электронным медиа все ранее существовавшие

способы передачи информации поглощаются цифровыми носителями. Мы вступили в эру дигитальных образов, вобравших в себя и слово, и текст, и картинку. Ведь не секрет, что медиа существуют столько, сколько существует человек. Медиа (от латинского *medium*) — среднее, находящееся посередине, занимающее промежуточное положение, выполняло роль посредника. Это могли быть и текст, и письмо, и телефон, и компьютер, танец, даже наскальный рисунок, т.е. то, через что мы получали некое сообщение. При этом до информационно-телекоммуникационной революции медиа никоим образом не приносили в сообщение ничего от себя самих, ибо, по сути своей, они всегда оставались незаинтересованными и несамостоятельными. Они выступали техническими средствами и транслировали нечто, что в них самих отсутствовало. Однако как полагают медиафилософы, сегодня медиа трактуется иначе, ибо из посредника, т.е. того, что посередине, они превращаются во всеохватывающую среду, реальность, как пишет В.Савчук, «становятся реальностью опыта и сознания». [1, с.11]. Т.е. дигитальные образы заполняют собой пространство бытия сущего. Медиа, сообщения и реальность — суть одно и то же. Кроме них ничего нет. И здесь с необходимостью встают вопросы, касающиеся природы человека, его сознания, пребывающего в этой новой реальности. Сохраняет он свою природу или утрачивает самое себя, превращаясь в момент потока информации, которая только и существует. Как представлено его сознание в медиареальности, каков его онтологический статус?

Человека, вслед за С. Хоружим можно представить в трех его ипостасях: как существо телесное, как существо познающее, как существо метафизическое. Более того, его гносеологическая и метафизическая ипостась возможны постольку, поскольку только обладая сознанием человек может постигать тайны бытия и устремлять свой взор в иное и на иное — метафизическое. Поэтому резонным будет вопрос о том, что происходит с ним самим, когда «действительность в основе своей — в «бытии сущего» становится потоком информации. Как трансформируется его телесная, и что самое важное в контексте данной работы, гносеологическая и метафизическая природа? Что происходит с сознанием человека?

Сегодня «... формирование киберкультуры вследствие развития компьютерных технологий, — пишет А. Штайн, — позволяет вывести понятие «тело» из рамок картезианской оппозиции тело/разум, естественное/искусственное и создать новую бинарность физическое тело/информационное тело» [2, с.99]. Вполне можно согласиться

с мыслью медиафилософа, что информационная реальность оперирует знаками, которые требуют наполнения, чем и являются тела. Что до человеческого тела, то оно превращается в сому, материал для функционирования других систем. А для того чтобы это стало возможным, современная наука в своем арсенале имеет все необходимые средства и прежде всего цифровые технологии. Тело трансформируется благодаря возможности вживления чипов, усиливающих его возможности, благодаря протезированию, пластическим операциям.

Еще Э. Тоффлер писал, что в будущем в тело человека будут имплантироваться миниатюрные компьютеры, которые не только смогут устранять недостатки, но и усиливать возможности человека, т.е. произойдет постепенное стирание грани между человеком и компьютером [3, с.112]. И действительно сегодня мы наблюдаем возникновение нового тела — кибертела. Мы подошли к такому рубежу, когда человек не просто превращается в гибрид человека и машины — киборга, «постчеловека», но и сам становится информацией, средством ее бытия, «нулевое тело», «детерриториализованная» телесность, тело без пространства. Это тела, которыми говорят, смотрят, слышат, более того, думают медиа.

Известно, что в эпоху постмодернизма тело становится центром внимания, но не как в эпоху Ренессанса (культивирование тела), а как его деконструкция. Тело превращается в «пастеризованную плоть» [4]. Оттого представить современный мир без индустрии перекраивания тела (пластическая хирургия, тренажерные залы и т. п.) невозможно. Мы стали свидетелями того, что с одной стороны тело различными способами культивируют, «улучшают», но с другой, его расчлняют. Примером чему могут служить последствия пластических операций. «Искаленные тела с экранов массовой культуры предстают единым потоком крови, плазмы, роговицы, кишок и рвоты» [2, с.100].

Еще в середине XX века М. Маклюэн в своей книге «Понимание Медиа: Внешние расширения человека» писал, «что расширение человека вовне благодаря техническим средствам завершается, ибо западный мир взрывается вовнутрь» [5, с.5]. А одной из характерных черт информационной эры он назвал культурную травму вызванную «самоампутацией» человеческих функций. Т.е. сегодня «... существо «Человек» испытывает сильные изменения, которые затрагивают самую его природу — и затрагивают так глубоко, что появляется необходимость в пересмотре и переосмыслении самого понятия «человеческой природы» [6, с.11].

Таким образом, информационная эпоха, обусловившая превращение реальности в медиареальность, которая поглощает собой действительность, становится тотальной, приводит к трансформациям телесной природы человека. Растворение тела в медиа, прежде всего, в Сети интернет, смыкается с перекраиванием и кардинальными изменениями собственно тела в его специфической конкретике.

Трансформация человеческого тела в информационную эпоху тесно связана с трансформациями, которые происходят и с самой познавательной природой человека. Переход к постиндустриальному информационному обществу знаменовал собою отказ от ценностей Нового времени. И прежде всего, отказ от понимания субъекта познания, который не дистанцирован от мира, а находится внутри него. Однако если согласиться с логикой медиафилософии, что мир в своей основе — поток информации, то познающий субъект растворен в информационной реальности, а медиа познают им самим. Более того, как и сама медиареальность, субъект текуч и фрагментарен.

Сегодня мы не можем представить человека не «вооруженного» каким-либо гаджетом, мобильным телефоном, компьютером. Все эти технические «средства» стали неотъемлемой составляющей его жизни. Однако, как отмечалось выше, именно они создают новую реальность, реальность медиа, которая в условиях информационной революции становится всеохватывающей. В такой ситуации познающий субъект новоевропейской философии с его чувственностью и способностью рационально постигать мир исчезает не только из философских исследований, но и самой действительности. В реальности господства медиа отыскать субъекта познания противостоящего внешнему миру не представляется возможным. Поскольку как пишет В.В. Савчук «...конфигурация медиареальности раскрывается максимумом — все есть медиа, или иначе, *media ergo sum*» [7]. При таких условиях сам процесс познания не представляет собой поступательные шаги на уровне чувственного, рационального познания, где различаются субъект и объект познания, даже если участь современное видение взаимосвязи субъекта и объекта познания, когда в самом объекте представлен субъект, когда познаваемый объект зависит от целей, задач и средств познания. Процесс познания «не атомарные фиксированные шаги производителя мысли..., а пребывание в континууме медиареальности, медиакультуры, медиатела» [7]. Субъект отсутствует, а появляется и существует медиасубъект. Налицо трансформация субъекта познания в медиасубъекта. Тут возникает необходимость постановки вопроса о том, как тогда изменяется гносеологическая природа человека, что происходит с его познавательными

способностями? Как могут звучать сегодня знаменитые вопросы И. Канта?

В.В. Савчук трактуя медиареальность, использует понятие «коммуникант». Поскольку следствием формирования медиареальности становится появление новой фигуры — коммуниканта. Коммуниканты — субъекты, которые вступают в коммуникацию. Он считает, что массмедиальное тело состоит из коммуникантов — но, что ближе к истине, — оно использует коммуникантов в тот же самый момент, когда последний думает, что использует средства коммуникации [7]. Тогда, что и как познается коммуникантом? Как человек, его сознание может противостоять информации, как правило, усредненной, получаемой вследствие коммуникации. Ведь не секрет, что «... для массы людей фундаментальные, «вечные» вопросы человеческого бытия ... стали осмысливаться ... в образах создаваемых не искусством, не наукой и даже не религией, но в образах создаваемых системой современных массовых информационных систем...» [8, с. 99]. А, как известно, что то, что поступает в информационные сети рассчитано на самые широкие слои населения, аудиторию с различным уровнем образования и знаний. Поэтому вся поступающая информация носит усредненный характер, рассчитанная, в конечном итоге, на коммуникантов. «Средства массовой информации, выступая в роли проводника в информационном обществе, отражают картину мира, которую могут осмыслить и понять сами и соответственно воспроизвести ее. В конечном итоге они являются средствами создания общедоступной и образно-смысловой среды существования огромных масс людей» [8, с.100]. На наш взгляд, это абсолютно верное замечание о том, что сегодня происходит с реальностью и в итоге с самим субъектом познания, который утрачивает познавательную активность, стремление самостоятельного поиска истины, проникновения в сущность вещей и процессов реальности, который в итоге превращается в коммуниканта.

Относительно метафизической сущности человека, т.е. его способности к трансцендированию в условиях тотальности медиа говорить достаточно сложно. Поскольку не представляется, как возможен человек (коммуникант) «обращающий свой взор в небо». Ведь «небо» поглощено экранами телевизоров, мониторами компьютеров, которые и дают нам ту самую картинку неба. При таких условиях у человека просто не возникает потребности в вопросах, вырывающих его из повседневности бытия.

Способность к постановке вопросов выходящих за рамки повседневного бытия, на наш взгляд, является наиболее важным признаком человека. Она заложена в природе его сознания. Само сознание, что достаточно осмыслено, проанализировано

и исследуется в философии и науке, несет в себе не только эмпирическую, но и метафизическую составляющую. Несмотря на скептицизм, постмодернистского дискурса, относительно самого бытия сознания, его единства и целостности, на наш взгляд, есть насущная необходимость еще раз отметить его метафизическую сущность — способность к трансцендированию, по словам К. Юнга к «расширению сознания и духовного преображения» [9].

Очевидно, что коммуникант информационной эпохи должен приложить немало усилий, дабы обнаружить в себе эту способность. Ведь как полагает В.В. Савчук, медиареальность «структурируется двумя полюсами: производство и потребление, потребление зрелищ, визуальной продукции. И как отмечалось выше, «...в отличие от тирании субъект-объектных отношений, медиареальность игнорирует оппозиции классической рациональности, и в первую очередь деления на субъективную и объективную реальность, на материальное и идеальное, на реальное и вымысел. Новые средства коммуникации порождают новую конфигурацию субъекта, отличительной чертой которого является децентрация, а в пределе всеприсутствие» [1, с.26]. Но именно благодаря способности человека к постановке предельных вопросов, что определяется наличием в его сознании метафизической составляющей, он способен к всеприсутствию. Как ни парадоксально, но логика постмодернистского дискурса приводит нас к началу, к тому, что так неистово в этом дискурсе критиковалось, высмеивалось и отрицалось.

Поскольку всеприсутствие и даже децентрация обусловлены, на наш взгляд, наличием в человеческом сознании сверхчувственной метафизической составляющей, которую можно представить как бесконечное множество свернутых смыслов, при условии необходимости разворачиваемых в самом сознании [10]. Т.е. опираясь на классическую философию усмотреть в сознании человека его актуальное и потенциальное бытие. Необходимость развертывания потенциальных смыслов в актуальном бытии диктуется самой реальностью, пусть даже медиареальностью. Что же касается сверхчувственной составляющей сознания человека, то она обеспечивает ему всеприсутствие и децентрацию в силу свернутости, «упакованности» всевозможных потенциальных смыслов.

Таким образом, анализ процессов происходящих в эпоху господства медиа, приводит нас к выводу о том, что данные изменения приводят к серьезным культурным трансформациям. Прежде всего, это превращение реальности в медиареальность, которая представляет собой способ объединения медиа, сообщения и реальности, что в сегодняшнем мире — суть одно и то же. Человек в такой реальности подвергается кардинальным изменениям,

трансформациям. Изменяется его тело, познавательные и метафизические способности. Оценить сложившуюся ситуацию как позитивную либо негативную не представляется возможным, поскольку реальность такова, каковой она есть.

Литература

1. Савчук В.В. Медиафилософия: формирование дисциплины / В.Савчук / Медиафилософия. Основные проблемы и понятия / Под редакцией В. В. Савчука. — СПб.: Санкт-Петербургское Философское общество, 2008. — с.8-39.
2. Штайн О.А. Трансформация телесности в современном мире. / Оксана Штайн // Вестник Удмурдского университета. Философия Психология. Педагогика. — 2010. — Вып. 1. — С. 99 -102.
3. Тоффлер Э. Шок будущего / Элфин Тоффлер; [пер. с англ. Е. Руднева]. — М.: Республика, 2004. — 486 с.
4. Кутырев В.А. Философия постмодернизма / Владимир Кутырев. — Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2006. — 92 с.
5. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека/ Герберт Маршалл Маклюэн [пер. с англ. В.Николаева]. — М: Жуковский: КАНОН-пресс-С, 2003. — 464 с.
6. Хоружий С.С. Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергической антропологии /Сергей Хоружий// Философские науки. — 2008. — №2, — С.10-31.
7. В.В. Савчук. Коммуникант — эпифеномен коммуникации. — [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/savchuk_communicant/
8. Е.Г. Варичева. Роль медиа в формировании актуальной картины мира//Медиафилософия. Основные проблемы и понятия /Материалы международной научной конференции «Медиа как предмет философии», 16-17 ноября 2007 года. — СПб: СПб филос. общество, 2008. — С.99-105.
9. Моаканин Р. Психология Юнга и буддизм / Радмила Моаканин. [пер. с англ. В.А.Воробьева]. — М.: Панглосс, 2004.—160 с.
10. Пурцхванидзе О.В. Онтологічний статус свідомості: філософсько-методологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філос. наук: спец.09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання»/ О.В. Пурцхванідзе. — Одесса, 2013. — 185 с.

Пурцхванідзе О.В. Людина в реальності медіа. — Стаття.

Анотація. В статті проаналізовано основні тенденції трансформацій, що відбуваються з людиною в умовах формування та становлення медіареальності, як закономірного процесу і наслідку інформаційно-телекомунікаційної революції.

Ключові слова: людина, медіа, медиареальність, інформаційна реальність, постмодерн.

Purtshvanidze O.V. Human Beings in Media Reality. — Article.

Summary. The author analyses main trends of human transformations under the conditions of formation and rising the media reality as a natural process and result of information and communications revolution.

Key words: human being, media reality, media, information reality, postmodern.

*Райхерт К. В.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии естественных факультетов
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова*

О КОММУНИКАТИВИСТИКЕ ЛОГИКИ

Аннотация. Логические языки выступают в роли медиа, средств коммуникации. Для построения коммуникативистики логики можно использовать любую существующую модель коммуникации, например, модели Г. Д. Лассуэлла и Дж. Тьюроу. Модель Г. Д. Лассуэлла представляется простой в использовании, так как для установления факта состоявшейся коммуникации необходимо ответить на пять вопросов: «Кто говорит?», «Что говорит?», «По какому каналу говорит?», «Кому говорит?» и «С каким эффектом говорит?». Получение ответов на эти вопросы позволяет установить коммуникатора, сообщение, средство, получателя и эффекты в ситуации использования логики (логического языка). В случае использования модели коммуникации Дж. Тьюроу в качестве основы для построения коммуникативистики логики следует рассматривать логику как средство, посредника между участниками коммуникации, который встроено в техническую систему, обеспечивающую передачу, распространение и приём сообщений, закодированных в символах, то есть как медиум, то есть всего лишь как один из элементов коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативистика, коммуникация, логика, медиум, формализованный язык.

У нидерландского логика Йохана ван Бенгема есть интересное замечание по поводу логики: «Логика — это не только о моно-активных понятиях типа “рассуждения” или о ноль-активных понятиях типа “истина”, но также и о коммуникации между двумя и более людьми» [1, с. 96]. Это замечание о связи логики с коммуникацией представляется значимым в силу того момента, что обычно эта связь упускается. Так согласно российскому философу и экономисту Владимиру Николаевичу Костюку «функционирование естественного языка (письменного или в виде речи) может быть понято как выполнение им четырёх первичных функций: 1) знаковой; 2) дескриптивной; 3) интенциональной; 4) диалогической. Каждая последующая функция в этом перечислении включает в себя предыдущие, но не сводится к ним. Благодаря сочетаниям этих функций язык выполняет свои основные роли — от средства общения до способа выражения знания и путей

его получения» [2, с. 128]. Логическим языкам обычно отказывают в интенциональной и диалогической (можно сказать: коммуникативной) функциях, потому что интенциональность и диалогичность предполагают субъективность того, кто пользуется этими языками, а логика должна быть объективным инструментом познания. Между тем логические языки призваны точно и достоверно передавать мысли, что предполагает адресата, даже если тот не определён [3, с. 52], то есть логические языки выступают в роли медиа, средств коммуникации. Таким образом, о логике, как формализованном языке, допустимо говорить как о медиуме, средстве коммуникации. Отсюда допустимо говорить о возможности существования так называемой «коммуникативистики логики».

В предлагаемом исследовании речь пойдёт о коммуникативистике логики как возможной научно-исследовательской практике, нацеленной на изучение коммуникативного аспекта логических языков. Итак, *цель* исследования — построение коммуникативистики логики.

Предварительно необходимо отметить, что на сегодняшний день существует великое множество моделей коммуникации [4; 5; 6]. Обычно их различают по виду коммуникации (персональная, групповая или массовая; личная или компьютерно-опосредованная; политическая, организационная и так далее и тому подобное) и по авторам моделей (Аристотель, К. Шеннон и У. Уивер, Р. Якобсон и другие). Поэтому существует широкий выбор моделей коммуникации, которые можно было бы использовать для построения коммуникативистики логики. Например, за основу построения коммуникативистики логики можно взять модель S-M-C-R-E, предложенную американским политологом и психологом Гарольдом Д. Лассуэллом. В своей статье 1948 года «Структура и функции коммуникации в обществе» [7] Г. Д. Лассуэлл описал, что нужно для того чтобы определить коммуникацию, а именно нужно ответить на пять вопросов:

КТО
Говорит ЧТО
По какому КАНАЛУ
КОМУ
С каким ЭФФЕКТОМ?

Данные пять вопросов были преобразованы в простую графическую модель, в сокращённом виде известную как S-M-C-R-E:

Таблица 1.

Графическая модель коммуникации S-M-C-R-E (по Г. Д. Лассуэллу) [8, 125]

Кто?	Что говорит?	По какому каналу?	Кому?	С каким эффектом?
Source	Message	Channel	Receiver / Recipient	Effect
Коммуникатор	Сообщение	Средство	Получатель	Эффекты

Вот пояснение к приведённой модели, предложенное белорусским философом Надеждой Викторовной Ефимовой: «данная модель (в сокращённом виде S-M-C-R-E) получила название формулы Лассуэлла. По словам её автора, такая модель была необходима, чтобы, с одной стороны, придать структурную организованность дискуссиям о коммуникации, а с другой — обозначить все значимые направления в её исследованиях. Каждый элемент формулы обозначает самостоятельную область анализа коммуникации. Поиск ответа на вопрос «Кто сообщает?» — предполагает изучение источников коммуникации; «Что сообщается?» — анализ сообщений; «По какому каналу?» — изучение средств и каналов коммуникации; «Кому?» — исследование получателей информации и аудиторий; «С каким эффектом?» — измерение воздействия и эффективности коммуникации» [8, с.125].

Такова модель Г. Д. Лассуэлла в общих чертах. Теперь я хочу попытаться применить её к логике. Лучше всего это попробовать сделать на конкретном примере. Для этого я собираюсь обратить внимание на пример, который был взят из учебника по метафизике украинского философа Авенира Ивановича Уёмова и связан с критикой логики предикатов: «рассмотрим различие между свойствами» и «отношениями». В современной литературе это различие определяется через понятие логической функции или предиката. Логическая функция — это такая функция, когда некоторой вещи сопоставляется одно из двух значений: 1) истина; 2) ложность. Например, «Одесса — большой город», здесь свойство быть большим городом приписывается Одессе. Этому соответствует значение логической функции «истина». Соответственно, можно рассмотреть и ложные значения функции: «Одесса — находится на Волге» так далее. Логическая функция может приписываться одной вещи, то есть быть одноместной, например, Одессе приписывается свойство быть большим городом. Различие между «свойствами»

и «отношениями» сводится к различию мест предиката. Если предикат одноместный, то это будет свойство. Если число мест более одного, то это будет отношение. Это неудовлетворительно с философской точки зрения, поскольку вводятся количественные отношения, определяющие различие между фундаментальными категориями. Такое положение в логике может рассматриваться как отголосок пифагореизма, и логика здесь занимает место прикладной математики. Можно привести много примеров, где это различие не работает. Возьмём отношение «любит». Сколько здесь мест? Сколько нужно объектов, чтобы реализовалось это отношение? «Нарцисс любит самого себя». Здесь — один объект. Нельзя сказать, что какая-то часть любит другую часть Нарцисса. Эгоисты ещё не перевелись, однако, любя себя, они могут полюбить и других. Пример с Нарциссом — это пример одноместного отношения. Двухместное отношение — это любовь Ромео и Джульетты. Многоместное отношение — любовь членов семьи друг к другу» [9, с.100–101].

В приведённом пассаже для А. И. Уёмова ключевым является пример одноместного отношения «Нарцисс любит самого себя». На языке логики предикатов первого порядка этот пример (в интерпретации А. И. Уёмова) можно записать так:

$$\exists xR(x, x) \quad (1)$$

где \exists — это квантор существования, x — «Нарцисс» как предметная переменная, а R — отношение «любить».

Здесь очевидно, что коммуникатором является А. И. Уёмов, средством — язык логики предикатов, сообщением — формула (1), а получателем — тот, кто читает учебник по метафизике. Единственную трудность здесь представляет определение эффекта, оказанного на получателя сообщения. Скорее всего эффект в данном случае определяется на занятиях, на которых пользуются этим учебником, и выражается он в оценке усвоенного учащимся.

В этом месте я бы хотел сделать предостережение: несмотря на то, что было выделено пять основных компонентов модели коммуникации в логике, то есть, по сути, пять основных (исходных) понятий коммуникативистики логики («коммуникатор», «средство», «сообщение», «получатель», «эффекты»), возможны такие случаи, когда все эти пять компонентов невозможно использовать как средства анализа коммуникативного аспекта логического языка, хотя бы, по причине недостатка информации. Правда, можно с уверенностью утверждать, что всегда коммуникативный аспект логического языка можно рассмотреть через призму понятий «средство» и «сообщение», так как эти вещи всегда находятся на первом плане.

Возможен и другой вариант построения коммуникативистики, более сосредоточенный на медийном аспекте логики, а именно: на концептуализации «логики» через «медиум». Для того чтобы обосновать правомерность концептуализации понятия «логика» с помощью понятия «медиум» я воспользуюсь концепцией коммуникации, предложенной американским исследователем цифровых культурных индустрий Джозефом Тьюроуем (*Joseph Turow*) в его монографии «Медиа сегодня. Введение в массовые коммуникации».

Дж. Тьюроу начинает с определения понятия «коммуникация»: «в целом слово «коммуникация» отсылает к людям, которые взаимодействуют с помощью таких средств, которые, по крайней мере, одна из вовлечённых сторон воспринимает как сообщения» [10, с.7]. Далее под «сообщениями» Дж. Тьюроу понимает следующее: «сообщения — это сочетания символов, которые, по всей видимости, имеют целенаправленную организацию (имеют смысл) для тех, кто их отправляет или получает» [10, с.7]. Дж. Тьюроу выделяет ряд типов коммуникации (опосредованная межличностная коммуникация, коммуникация малых групп, организационная коммуникация, публичная коммуникация), но при этом подчёркивает, что все эти типы объединяет одно: «они задействуют сообщения» [10, с.9]. Более того, «семь основных элементов задействуются в любом взаимодействии, которое задействует сообщения. Этими элементами являются источник (*source*), кодировщик (*encoder*), передатчик (*transmitter*), канал (*channel*), дешифратор (= декодировщик, *decoder*), получатель (*receiver*) и обратная связь (*feedback*)» [10, с.9]. Источник — это автор послания, в качестве которого может выступать как отдельный человек, так и группа людей, в том числе какая-то организация [10, с.9]. Кодировщик — это тот, кто занимается кодированием, или то, что осуществляет кодирование. Кодирование — это «процесс, с помощью которого источник транслирует мысли и идеи так, что они могут быть восприняты с помощью человеческих органов чувств — в основном зрения и слуха, но также и нюха, вкуса и осязания» [10, с.9]. Передатчик — это то, что (или тот, кто) «совершает физическую активность, фактически отправляя сообщение» [10, с.9]. Каналы — это «пути, по которым передатчик пересылает все детали сообщения, независимо от того, задействуются ли зрение, слух, нюх, вкус или осязание» [10, с.10]. Получатель — это человек или организация, которая получает сообщение [10, с.11]. Дешифратор — это тот, кто занимается дешифровкой, или то, что осуществляет дешифровку. Дешифровка — это «процесс, с помощью которого получатель

переводит мысли и идеи источника так, чтобы они имели смысл» [10, с. 10]. Наконец, обратная связь — это когда получатель отвечает на сообщение тем, что источник (отправитель) воспринимает как сообщение [10, с. 11]. При чём же здесь медиа? Для Дж. Тьюроу медиум (множественное число — медиа) — это «часть технической системы, которая помогает в передаче, распространении или приёме сообщений» [10, с. 9].

Теперь, когда охарактеризованы основные понятия концепции Дж. Тьюроу, можно концептуализировать понятие «логика» с помощью понятия «медиум». Прежде всего, следует обратить внимание, что сообщение — в концепции Дж. Тьюроу — предстаёт как сочетание символов. Если это так, то должна существовать определённая система символов — или шире: знаков, которая используется для составления сочетаний символов. Более того, такая система знаков выступает в виде кода. Не случайно Дж. Тьюроу среди основных элементов коммуникации называет кодировщика и декодировщика (дешифратора), — тем самым подчёркивается, что сообщение кодируется кем-то, передаётся кем-то через что-то и заново декодируется (декодируется) ещё кем-то.

Так как Дж. Тьюроу не даёт определения понятия «код» (или вообще не считает нужным использовать его), то я воспользуюсь определением понятия «код», которое предложил итальянский философ и семиотик Умберто Эко: код — это система, устанавливающая «1) репертуар противопоставляемых друг другу символов; 2) правила их сочетания; 3) окказионально взаимно-однозначное соответствие каждого символа какому-то одному означаемому» [11, с. 57].

Что же может выступать в качестве кода сообщения? Здесь возможны варианты. Самый обычный и распространённый вариант — это естественный язык. Между тем в качестве кода могут выступать различного рода изобразительные средства: письменность, таблицы, иллюстрации, формулы и так далее. Кодом может быть и формализованный язык.

Формализованный язык — это язык формализации. Формализация — это метод теоретического исследования, суть которого заключается в переводе «суждений об объекте с естественного языка на какой-либо более строгий и однозначный язык науки. Целью такого перевода является достижение взаимопонимания и практического результата в определённом применении знания» [12, с. 211]. Не менее значимым здесь является и тот момент, что формализация обеспечивает «отвлечение от значения понятий и смысла выражений научной теории с целью исследования её логических особенностей, дедуктивных и выразительных

возможностей» [13, с.1093]. Формализованный язык (часто используются как синонимичное словосочетание «формальный язык»), собственно, и есть тот однозначный язык, на который осуществляется перевод с естественного языка.

Обычно выделяют два типа формализованных языков — математические и логические. Самыми известными логическими языками являются алгебра логики Джорджа Буля, логика высказываний и логика предикатов. Зачастую эти три логических языка используются как основа для построения других логических языков. Каждый логический язык обладает своей системой, так называемой «логической системой». Логическая система — это система знаков и правил использования этих знаков. По сути, логическая система — это код, логический код. Помимо этого, логический язык — это особая, сходная с алгеброй, техника, оперирующая знаками как переменными. Таким образом, логический язык — это логическая система, логический код и логическая техника.

Необходимо также отметить, что в связи с тем, что в современной логике делается акцент на инструментальном характере логики и осуществляется концептуальная метонимизация понятия «логика» посредством понятий «логический язык», «логическая система», «логическая техника» и «логический код», которые, в сущности, являются лишь частями логики, сама логика предстаёт, прежде всего, не как философия или наука о правильном мышлении или рассуждении, а как совокупность различных логических языков, логических систем, логических техник. Это позволяет рассматривать логику как средство, посредника между участниками коммуникации, который встроен в техническую систему, обеспечивающую передачу, распространение и приём сообщений, закодированных в символах, то есть как медиум.

В качестве **вывода** необходимо отметить следующее. Для построения коммуникативистики логики можно использовать любую существующую модель коммуникации. В предложенном исследовании были использованы две такие модели — Г. Д. Лассуэлла и Дж. Тьюроу. Модель Г. Д. Лассуэлла представляется простой в использовании, так как для установления факта состоявшейся коммуникации необходимо всего-то ответить на пять вопросов: «Кто говорит?», «Что говорит?», «По какому каналу говорит?», «Кому говорит?» и «С каким эффектом говорит?» Получение ответов на эти вопросы позволяет установить коммуникатора, сообщение, средство, получателя и эффекты — в моём случае — в ситуации использования логики (логического языка).

В случае использования модели коммуникации Дж. Тьюроу в качестве основы для построения

коммуникативистики логики следует рассматривать логику как средство, посредника между участниками коммуникации, который встроен в техническую систему, обеспечивающую передачу, распространение и приём сообщений, закодированных в символах, то есть как медиум, то есть всего лишь как один из элементов коммуникации.

Литература

1. Benthem J., van. One is a Lonely Number: On the Logic of Communication / Johan van Benthem // *Logic Colloquium 02* / ed. Z. Chatzidakis, P. Koepke, W. Pohlers. — Wellesley: ASL and A.K., 2006. — P. 96–129.
2. Костюк В. Н. Интенциональность и диалог как функции естественного языка / Владимир Николаевич Костюк // *Философские основания научной теории* / отв. ред. В. В. Целищев, В. Н. Карпович. — Новосибирск: Наука, 1985. — С. 128–153.
3. Райхерт К. В. Исходные понятия анализа прагматики логики / Константин Вильгельмович Райхерт // *Сборник научных трудов SWORLD*. — Т. 21. — № 3(36). — Иваново: Маркова АД, 2014. — С. 52–59.
4. Fiske J. Introduction to Communication Studies / John Fiske. — London; New York: Routledge, 2002. — 204 p.
5. Key Concepts in Communication and Cultural Studies / Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske. — London; New York: Routledge, 2006. — 368 p.
6. Новые медиа: социальная теория и методология исследований: словарь-справочник / отв. ред. О. В. Сергеева, О. В. Терещенко. — СПб.: Алетейя, 2015. — 264 с.
7. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society / Harold D. Lasswell // *The Communication of Ideas* / ed. L. Bryson. — New York: Harper, 1948. — P. 32–51.
8. Ефимова Н. Лассуэлл Гарольд Дуайт / Надежда Ефимова // *Новые медиа: социальная теория и методология исследований: словарь-справочник* / отв. ред. О. В. Сергеева, О. В. Терещенко. — СПб.: Алетейя, 2015. — С. 124–127.
9. Уёмов А. И. Метафизика: учебное пособие / Аvenir Иванович Уёмов. — Одесса: Астропринт, 2010. — 260 с.
10. Turow J. Media Today: An Introduction to Mass Communication / Joseph Turow. — London; New York: Routledge, 2009. — 680 p.
11. Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию / Умберто Эко; пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. — СПб.: Симпозиум, 2006. — 544 с.
12. Цофнас А. Ю. Гносеология: учебное пособие / Арнольд Юрьевич Цофнас. — Киев: Алерта, 2005. — 232 с.
13. Кураев В. И. Формализация / Вячеслав Иванович Кураев // *Энциклопедия эпистемологии и философии науки* / общ. ред. И. Т. Касавин. — М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2009. — С. 1093–1094.

Райхерт К. В. Про комунікативістику логіки. — Стаття.

Анотація. Логічні мови є медіа, засоби комунікації. Для побудови комунікативістики логіки можна використати будь-яку існуючу модель комунікації, наприклад, моделі Г. Д. Лассуелла та Дж. Т'юроу. Модель Г. Д. Лассуелла видається простою у використанні, бо для встановлення факту, що комунікація мала місце, необхідно відповісти на п'ять питань: «Хто говорить?», «Що говорить?», «По якому каналу говорить?», «Кому говорить?» та «З яким ефектом говорить?» Отримані відповіді на ці питання дозволяють встановити комунікатора, повідомлення, засіб, одержувача й ефекти у ситуації використання логіки (логічної мови). У випадку використання моделі комунікації Дж. Т'юроу в якості основи для побудови комунікативістики логіки слід розглядати логіку як засіб, посередника між учасниками комунікації, який вбудований в технічну систему, яка забезпечує передачу, розповсюдження та приймання повідомлень, які закодовані в символах, тобто як медіум, тобто лише як один з елементів комунікації.

Ключові слова: комунікативістика, комунікація, логіка, медіум, формалізована мова.

Rayhert K. W. Towards Communication Studies of Logic. — Article.

Summary. Logical languages are communication media. For making communication studies of logic researcher can use models of communication already in existence, for example, the Lasswell's model of communication and the Turow's model of communication. The Lasswell's model seems easy to use because researcher has to answer to five questions; "Who says?", "Says what?", "Says on what channel?", "Says to whom?" and "Says with what effect?" for establishing fact of communication that took place. The answers let establish source, message, channel, receiver and effect in the case of usage of logic or logical language. The Turow's model allows considering logic as medium, mediator between participators of communication that built-in technical system, which supports transmission, distribution and receiving of messages coded in symbols, i. e. merely as one of the parts of communication.

Key words: communication studies, communication, logic, medium, formal language.

*Трофименко Т.Г.,
доцент кафедри енергоменеджмента
Одесского национального политехнического университета*

ИНФОРМАЦИЯ: СМЕНА МЕТОДОЛОГИИ

Аннотация. В статье проанализированы причины и возможности изменения методологии исследования информации. Показана целесообразность и возможность применения макроскопического подхода к исследованию информации в русле синергетики.

Ключевые слова: макроскопический подход, информация, семантический, прагматический, синергетика, качественные аспекты информации, методология, система, сложная система

В настоящее время существует множество научных дисциплин, интересы которых так или иначе связаны с информацией. При этом различные аспекты информации рассматриваются часто с научных позиций. Наибольшую трудность представляют определение и количественная оценка качественных аспектов информации (прагматического, семантического, психического и т.д.). Такие задачи возникают при оценке эффективности различных методов и систем обработки информации как в технических системах, так и при исследовании психики человека.

В качестве яркого примера целесообразности количественной оценки качественных аспектов информации, можно привести необходимость количественной интерпретации эффективности учебного процесса для методик преподавания, рассчитанных на использование механизмов саморазвития личности [1]. В тезаурус учащегося вводится лишь необходимая опорная информация, по которой он в дальнейшем сам синтезирует новое знание. При этом на различных стадиях — передачи, восприятия и воспроизведения — информации, прагматическая и семантическая информативность тех или иных данных изменяются.

В технических системах, применяемых, в частности, в различных учебных ситуациях, особенно много примеров необходимости учета качественных аспектов информации [2]. В ряде вычислительных, измерительных, управляющих, контрольно-диагностических автоматических системах, обеспечивающих обработку измерительных сигналов и изображений, распространены такие задачи обработки цифровой информации, как масштабирование (изменение пропорций, проекций и подробности отображения двумерного информационного поля), выделение отдельных

составляющих сигналов, сглаживанию грубых ошибок, выделение характерных областей сигнала типа контура, восстановление пропусков данных, компактирование данных для хранения и их последующего воспроизведения, а также аналитическое описание сигналов и их моделирование.

При решении таких задач, связанных с обработкой изображений, очень важно учитывать удобство восприятия изображения пользователем. Поэтому наибольшую прагматическую информативность приобретают те данные, которые в настоящий момент нужны потребителю, вне зависимости от того, какова их традиционная шенноновская [3] информативность. По Шеннону, чем менее событие вероятно, тем более оно информативно. Но ведь зачастую для потребителя важны именно качественные аспекты информации (как именно она представлена ему, приятна ли, полезна ли, удобна ли в восприятии), а не то, насколько вероятно характеризуемое этими данными событие. Так в задаче повышения подробности изображения (или его отдельного участка) возникает необходимость для улучшения восприятия информации пользователем построения отсутствующих в исходном изображении промежуточных отсчетов сигнала, чтобы на экране не было пробелов или резких перепадов яркости. При этом воспроизведенные промежуточные отсчеты будут информационно избыточными в традиционном шенноновском [3] понимании, но будут обладать прагматической информативностью (аналогично новому знанию, воспроизведенному учащимся по опорной информации при самообучении в предыдущем примере). Кроме того, в зависимости от целей пользователя и других особенностей его тезауруса, возможна различная семантическая интерпретация одних и тех же данных, что также не поддается количественной оценке традиционными методами и исследуется различными часто научными и часто проблемными подходами.

В современных системах цифровой обработки информации постоянно решаются задачи сжатия сигналов и воспроизведения их по дискретным отсчетам с целью удобного представления информации пользователю. Такие же процессы воспроизведения информации по опорным данным осуществляются и в ходе учебного процесса, когда учащимся предоставляется опорная информация,

а они уже на ее основе синтезируют даже не только все, что излагал преподаватель, но и новое знание [4]. И оно обладает ценностью — прагматической информативностью.

В то же время, шенноновская теория [3] игнорирует прагматическую информативность воспроизведенной по опорным данным информации и считает вновь воспроизведенные единицы информационно избыточными. На самом деле, при сжатии и расширении сигнала информация лишь перекачивается из промежуточных отсчетов в опорные, и наоборот. И никакой избыточности нет, потому что вновь построенные отсчеты нужны пользователю. Кроме того, вероятностный подход не может предварительно дать описание всех возможных вариантов текста, которые можно получит в результате развития научного знания. Математический же аппарат современной качественной теории информации также не позволяет пока с позиций единого метода описать и объяснить указанное изменение информативности текстовых единиц.

Таким образом, в рассматриваемом классе задач вследствие обработки информации изменяется прагматическая (и вместе с ней семантическая) информативность тех или иных составляющих исходного и синтезированного в результате преобразований массива данных. При этом в зависимости от целей пользователя, информация различно интерпретируется. Результатом каждой такой интерпретации является представление пользователю (или получение самим же пользователем) необходимой ему информации, свободной от ненужных (прагматически избыточных) составляющих в виде соответствующего информационного портрета. При этом происходит смысловая фильтрация информации — игнорирование не интересующих потребителя смысловых интерпретаций данных. В результате образуется семантически сжатая информация (в виде опорных объектов, называемых для удобства отсчетами), удовлетворяющих целям пользователя. По ней можно (если сжатие обратимое), или нельзя (необратимое сжатие) восстановить с требуемой точностью исходное информационное поле или синтезировать отсутствовавшую ранее информацию. При этом возникает задача количественной оценки качества (эффективности) смысловой фильтрации и воспроизведения информации.

Отсутствует единый подход к определению информации в задачах данного класса, который позволил бы с единых позиций давать оценку информативности тех элементов массива данных, которые не информативны, по Шеннону, но на самом деле явно информативны для реципиента (потребителя). **Цель данной работы** — предложить

такой подход — на более высоком уровне, на макро-уровне. Это позволит перейти от рассмотрения информативности отдельных информационных единиц, обладающих теми или иными вероятностными свойствами, к рассмотрению информативности системы передатчик-приемник в целом, с учетом не только количественных, но и качественных характеристик. Необходимо выявить общие свойства самых разных информационных систем, использующихся в разных областях знаний, и на этой основе синтезировать подход к определению и оценке информации.

Существующие методы работают каждый для своего класса задач потому, что рассматривают информацию только на уровне информационных единиц. Это не позволяет ни увидеть, ни, тем более, описать множество информационных явлений, связанных с изменением качественных аспектов информации в ходе ее передачи, обработке и восприятию. Некоторые такие практические случаи упомянуты выше. Новый подход должен как бы вобрать в себя уже существующие, как его частные случаи.

История исследования информации показывает, что формирование представлений о ней идет по чисто научному пути, т.е. по пути рассмотрения её отдельных аспектов различными науками в отрыве друг от друга и от рассмотрения информации как целого с единых научных позиций. Существует множество различных, не всегда сводимых друг с другом методик анализа различных аспектов информации. При этом рассматриваются только прикладные аспекты различных характеристик информации, базирующиеся на специфике конкретной прикладной задачи. В условиях активизации интеграционных процессов это приводит к не согласующемуся взаимопроникновению результатов научных исследований, а к трудности понимания сущности информации и процессов её передачи, восприятия, обработки, хранения, не выявленности общих свойств систем-носителей информации, к отсутствию до сих пор единой модели (теории) информации и представления о ней как о системе определенного класса.

Теория информации начала развиваться в 20-м веке. На наш взгляд, можно выделить три плана её развития:

- 1) классическая шенноновская [3], основывающаяся на энтропийном подходе;
- 2) прикладная теория информации [5] на основе статистического подхода, концепции многообразия Эшби [6], и понимании психики как отражения;
- 3) качественная теория информации [7; 8; 9], рассматривающая такие аспекты информации, как семантический и прагматический.

Первые два направления имеют много общего. Они оба основываются на понятиях таких

разделов математики, как комбинаторика и теория вероятностей. В частности, понятие многообразия, использованное Эшби [6] и, вслед за ним, прикладной теорией информации [5], также связано с понятием вероятности. Полагаем, что для краткости в дальнейшем первые два из рассмотренных направлений можно называть вероятностными.

Отличие второго направления от первого состоит в более многофункциональном использовании теории вероятностей и комбинаторики и в расширении смысловой нагруженности понятия энтропии. Это позволяет расширить область применения основных идей теории информации — перейти от проблемы снижения избыточности данных при передаче их по каналу связи [3] к решению задач в самых разных областях познания — в радиолокации, биологии, физиологии, психологии, измерительной технике, телевидении, искусствоведении, планировании экспериментов, социологии, музыке, лингвистике и др. Уже в 50-е, 60-е годы теория информации начала развиваться во многих аспектах. Причем для каждой частной науки, использовавшей понятие информации, формировалось собственное о ней представление и вносились собственные «нестрогости» и «размытости» и прочий математический аппарат классической теории информации. Это было обусловлено, на наш взгляд, тем, что шенноновская теория информации не обеспечивает единый подход к определению информации. Это привело к тому, что уже к началу 80-х годов появилось множество различных определений самого понятия информации, из которых многие даже не приводятся одно к другому. Это же положение сохранилось в прикладной теории информации до сих пор.

Сложности построения единого подхода к информации в рамках классической и прикладной теорий связаны, на наш взгляд, с ограниченным их представлением об информации, сведением её к понятиям неопределенности, многообразия, а различных видов отношений в познании (обозначения, выражения, детонации, символизации, изоморфной репрезентации и т. д.) к отражению.

Вероятностные подходы далеко не всегда позволяют учесть смысловой (семантический) и ценностный (прагматический) аспекты информации. Этим занимается качественная теория информации. Можно полагать, что первыми в этой области были работы Р. Карнапа и И. Бар-Хиллела [13], посвященные семантическому аспекту информации. Их подход также использует понятие многообразия — на сей раз смыслового разнообразия. Чем больше семантических интерпретаций даётся объекту, тем более он информативен. Однако этот подход не всегда может быть применен при решении ряда практических задач.

Так, например, в вычислительных системах при изменении подробности изображений, выделении характерных областей изображений типа контуров, при выделении составляющих сложных сигналов, при исследовании когерентных явлений в сложных открытых самоорганизующихся системах [2] возникает необходимость рассмотрения семантического аспекта информации в системе с прагматическим. Это происходит в виде прагматического сжатия информации следующим образом. Из всех возможных смысловых интерпретаций данных потребителя интересует только одна. Например, данные о температуре поверхности океана могут быть проинтерпретированы самыми разными способами [2], а потребителя при решении задачи ловли рыбы интересует только одна — выделение границы (контура) между холодным и тёплым течениями. Эта единственная интерпретация является информативной для пользователя. Многообразие его не интересует. Аналогичное явление происходит при выделении составляющей сложного сигнала [2]. Всё многообразие спектра сложного сигнала не нужно потребителю. Прагматически оправданной, и потому информативной, является только одна смысловая интерпретация того сложного явления, которое описывается сложным сигналом, т.е. одна его составляющая. Аналогичное явление наблюдается при исследовании сложных открытых самоорганизующихся систем. В таких системах в результате самоорганизации могут возникать когерентные процессы, сопровождающиеся синтезом информации [10]. Однако при этом сигнал на выходе объекта становится более однообразным: он «не состоит более из отдельных некоррелированных цугов волн, а превращается в одну практически бесконечную длинную синусоиду» [10]. То есть спектр сигнала становится ограниченным. Однако именно эта замена хаоса упорядоченностью, многообразия однообразием и представляется информативной для исследователя сложных систем [10]. Именно эта единственная полученная в результате самоорганизации частота и представляет прагматически оправданную информацию для потребителя. Многообразие же здесь также неинформативно.

На наш взгляд, очень важным этапом в развитии качественной теории информации является публикация работ А.Н. Колмогорова [7] и Л.Л. Харкевича [8; 9]. Их подходы к количественной оценке семантического и прагматического аспектов информации остаются актуальными до сих пор. Однако они обладают рядом недостатков. Они связаны, по нашему мнению, с тем, что данные подходы косвенно все же опираются на трактовку информации как меры многообразия. Алгоритмическая мера информации А.Колмогорова

характеризует метод обработки массива данных и измеряется длиной программы, необходимой для получения по входным данным определенных выходных данных, то есть описания объекта по ряду его признаков. Она обладает рядом недостатков. Во-первых, она характеризует метод обработки массива данных (алгоритм) лишь его сложностью — объемом вычислений. Поэтому, чем больше вычислений (т.е. опять чем больше многообразия), тем более информативен объект. Однако это вступает в противоречие с прагматическим аспектом — заинтересованностью потребителя в снижении количества вычислений. Во-вторых, не существует алгоритма, который по любому конечному объекту определил бы его сложность по Колмогорову. Кроме того, поскольку сложность алгоритма может быть обусловлена увеличением сложности описания объекта посредством увеличения числа смысловых интерпретаций элементов исходного массива, то качество алгоритма, по Колмогорову, может быть измерено количеством (многообразием) различных смыслов, которые можно найти в исходных данных. В этом мера Колмогорова похожа на подход Карнапа-Бар-Хиллела. Однако на практике есть необходимость из всего множества выделить лишь один аспект — тот, который интересует потребителя. Остальные аспекты — избыточны. Критерий Колмогорова не учитывает, какова доля различных семантических построений действительно нужна потребителю.

Цель, с которой осуществляется обработка массива данных, учитывается мерой целесообразности А. Харкевича. Однако этот критерий не учитывает, какими затратами достигается цель. При этом заметим, что понятие вероятности, используемое А. Харкевичем, также связано с понятием многообразия через понятие неопределенности. Таким образом, качественная теория информации так же не дает, на наш взгляд, единой модели информации, как и чисто вероятностные, статистические подходы, которые с ней полемизируют [1].

Невозможность определения общего представления об информации связана, на наш взгляд, прежде всего с тем, что известными подходами информация рассматривается на микроуровне. На этом уровне действительно важной характеристикой можно считать меру хаоса или многообразия. Но если рассмотрение информации на микроуровне не дает возможности, как показано выше, получить единый подход к пониманию и количественной оценке информации, то остается заключить о целесообразности попытки макроскопического подхода к исследованию информации. Сегодня это возможно, благодаря введению в научное рассмотрение качественных аспектов информации. Реализация макроскопического

подхода как инструмента синергетики требует нахождения таких глобальных свойств, которые позволяют с единых позиций описать информацию, а также введение в рассмотрение такого компонента системы, который позволит объяснить возникновение у информации новых свойств, связанных с ее качественными изменениями. Таким компонентом мы считаем реципиента, точнее его интеллект. Для искусственных систем — это и есть то, что называется интеллектом системы (носитель алгоритма обработки информации), для живых систем — психика. Психика есть та среда, в которой развивается информация. И, в конечном итоге, поскольку вся информация в неживых системах ее обработки тоже попадает к человеку, ибо ему и предназначена, то психика человека и есть тот системообразующий компонент, обеспечивающий развитие информации и появление у нее новых свойств. При этом предлагаем рассматривать информацию именно в макросистеме с реципиентом (потребителем, приемником). В эту же макросистему надо включать и источник информации, и канал связи. На разных стадиях информационного обмена источник также можно рассматривать как приемник информации.

Таким образом, в системе есть два субъекта восприятия информации — источник и приемник. Поэтому обязательно наличие такого компонента, как алгоритм обработки информации. Поскольку система не может быть носителем информации, не восприняв ее, в ней такой компонент, как алгоритм восприятия информации, обязателен. И, разумеется, нужен материальный носитель алгоритма и восприятия и обработки информации — то, что мы предлагаем условно назвать интеллектом системы. Наличие материальных носителей этих алгоритмов является общим свойством живых и неживых информационных систем. Это позволяет сформировать единый подход к разработке критериев информативности — алгоритмический. Он основывается на свойстве такого компонента системы, как алгоритм, изменять качественные аспекты информации [2] и позволяет снять противоречия между разными подходами к количественной оценке информации, рассмотреть их с единых позиций — как отдельные случаи алгоритмического подхода. Энтропийный, семантический, прагматический и другие подходы к количественной оценке информации могут быть рассмотрены как разные алгоритмы интерпретации информационных массивов.

Дальнейшее, основанное на новой методологической базе исследование информации повышает не только собственную исследовательскую результативность теории информации и методологии, но тем самым результативность их в содействии развитию других наук.

Литература

1. Ершова-Бабенко И. В. Сборник лекций по психосинергетике / И.В.Ершова-Бабенко. — Одесса: ОНУ им. И. И. Мечникова, 2007. — 234 с.
2. Трофименко Т.Г. Методы и устройства преобразования информации о температуре поверхности океана: Дис. на соискание ученой степени канд. техн. наук. — Одесса, 1992. — 210 с. — инф. № в УкрНИИТИ ИА04000109
3. Шеннон К. Математическая теория связи / К. Шеннон // Работы по теории информации и кибернетике. — М.: Иностранная литература, 1963. — С. 243 — 332.
4. Трофименко Т.Г. Інформаційний аналіз виховного процесу у вищому навчальному закладі / Т.Г. Трофименко // Південноукраїнський правничий часопис. — Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС. — 2008. — №3. — С.277 — 279
5. Коган И.М. Прикладная теория информации / И.М.Коган. — М.: Радио и связь, 1981. — 216 с.
6. Эшби У.Р. Введение в кибернетику: Пер. с англ. / У.Р. Эшби. — М.: Иностранная литература, 1959. — 432 с.
7. Колмогоров А.Н. Три подхода к определению понятия количества Информации / А.Н. Колмогоров // Проблемы передачи информации. — М.: Наука, 1965. — т. 1. — №1. — С. 3 — 11.
8. Харкевич А.А. Борьба с помехами / А.А.Харкевич. — М.: Наука, 1965. — 276 с.
9. Харкевич А.А. О ценности информации / А.А.Харкевич // Проблемы кибернетики. — М.: Физматгиз. 1980. — Вып. 4. — С. 54.
10. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам / Г.Хакен. — М.: Мир, 1991. — 240 с.
11. Шилейко А.В., Кочнев В.Ф., Химушин Ф.Ф. Введение в информационную теорию систем / Под ред. А.В. Шилейко. — М.: Радио и связь, 1985. — 280 с.
12. Bar-Hillel I., Carnap R. Semantic Information // British Journal Philosophy Science, 1954. — V. 9. — № 89. — P. 12 — 27.

Трофименко Т.Г. Інформація: зміна методології. — Стаття.

Анотація. У статті проаналізовано причини і можливості зміни методології дослідження інформації. Показана доцільність і можливість застосування макроскопічного підходу до дослідження інформації в руслі синергетики.

Ключові слова: макроскопічний підхід, інформація, семантичний, прагматичний, синергетика, якісні аспекти інформації, методологія, система, складна система.

Trofymenko T.G. Information: Methodology change. — Article.

Summary. The article analyzes the causes and the possibility of changing methodology of research of information. The expediency and the possibility of macroscopic approach to the study of information in line with synergis shown.

Key words: macroscopic approach, information, semantic, pragmatic, synergy, qualitative aspects of the information, methodology, system, complex system.

Колесникова Е. В.,
аспирант кафедри культурології ОНУ ім. І.І. Мечникова

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ «ДИНАМІЧЕСКОГО ГЕНЕЗИСА СМЫСЛА» В ФІЛОСОФІИ Ж.ДЕЛЁЗА

Аннотация. В статье предлагается обоснование актуализации для исследовательского анализа проблемы «динамического генезиса смысла» в философии Ж. Делеза. Дается обзор тематической референции проблемы. Обозначается особая роль феноменологии Э. Гуссерля и понятия «безличное трансцендентальное поле» Ж.-П. Сартра в развитии Ж. Делезом представлений о *динамическом генезисе смысла*. Устанавливается связь между способами концептуализации субъектности и данной проблемой посредством указания действия внутри делезовского философского дискурса системообразующих повторений поле/субъект.

Ключевые слова: смысл, субъектность, трансцендентальный эмпиризм, трансцендентальное поле, план имманенции, поверхность, картография

С рецепцией философского наследия Жюль Делеза ситуация сложилась достаточно интересная. С одной стороны, трудно назвать другую авторскую традицию в современной философии последних десятилетий, привлекающую к себе большее внимание: понятия, концепты, созданные Ж. Делезом, бойко разбираются исследователями различных гуманитарных областей как рабочий, «строительный» материал. Политическая философия, литературная теория, киноведение, гендерные исследования и даже философия науки — во всех этих сферах а также во многих других все чаще встречаются работы, построенные на обращении к делезовским концептам. Иногда подобные обращения призваны «объяснять» что-то (например — процессы современной глобализации, новые формы фашизации общества и т.д.), в других случаях концепты Ж. Делеза функционируют, скорее, как «иллюстрации» собственных взглядов исследователей (к примеру, делезовский концепт *ризома* одна из наиболее частых метафор в статьях и монографиях о виртуальной реальности и World Wide Web).

Однако, с другой стороны, вопрос о том, всегда ли эти употребления корректны — остается открытым. Использование конструктов, изъятых из своей «естественной» среды, из системы их породившей всегда рискованно, и, прежде чем, пытаться придать им новое значение полезно прояснить их изначальное авторское толкование.

Философская система Ж. Делеза во всей специфичности, а часто и откровенной провокативности, все же остается *системой*, соединенной в единое целое не только единством автора, но и повторением определенных концептуальных элементов. Даже, будучи «переодетыми» и как бы спрятанными в разные неожиданные контексты, эти элементы все равно узнаются и оставляют ощущение конструктивной полноты. Но только ли на уровне простого читательского ощущения, возможно говорить об этих элементах? Актуальность методологического анализа философской системы Делеза возрастает тем больше, чем чаще соответствующие концепты врастают в философский и в общегуманитарный дискурс. **Цель данного исследования** — зафиксировать одну из возможностей обнаружения подобных общих системоформирующих элементов философского творчества Ж. Делеза, актуализировать круг повторяющихся проблемных тем и понятийных конструктов, проявляющихся во взаимодействии.

Исследования методологии делезовской философии представлены в работах А. Бадью [1], Р. Колмана, и Дж. Рингроуз [17], Дж. Маркса (20), Л. Р. Брайанта (16) и др. В пространстве русскоязычной философии следует обратить внимание на работы А. Дьякова, недавно издавшего монографию о Ж. Делезе [9], его статьи, освещающие проблемы децентрированной субъективности и бытия смысла в их корреляции [7; 8]. В Украине философское внимание к методологии Ж. Делеза представлено в текстах Е. С. Гончаренко. Исследователь, придерживаясь первоначально декларативного положения о принципиальной нерепрезентативности и «несистемности» философии Ж. Делеза, в конце не может избежать обратного, по сути, вывода о том, что «методологический проект Ж. Делеза имеет основательную методологическую базу» на основе действующих в нем «концептуальной сети» и «базовых установок» [6, с.16].

Как философия Пифагора, в известном смысле, принадлежит вниманию к звукам, а, вернее, природе гармонии этих звуков, это подобно онтологическому горизонту самого процесса философского мышления, то философия Ж. Делеза принадлежит созданию *метафизической картографии* той

реальности, которую философ называет Единая Жизнь (*Une vie*).

В мировом философском контексте Ж. Делез уже привычно маркирован как «философ множественности», именно так его определяют как отдельные исследователи (Джон Маркс, Жан Люк Нанси (См., [20], [10]) и пр.), так и практически все энциклопедии по современной философии. В «схеме» созданной Делезом философии *Единое* и *множественное* не антиподы, не полюса противопоставления, а одна и та же действительность на уровне онтологии, но совсем не одна на уровне выражения¹. Введение принципа этого нередуцируемого различия между уровнями требует признания наличия дистанции между всеми объектами мысли, диспозицию их различного существования, а лучший метод познания таким образом задаваемой реальности — следование *мысли-письма* за *рисованием карт* (вопрос о том, каким образом объясняется природа процесса приобретения знаний — «видений» этих карт, мы пока не ставим). Проект метафизической, «ментальной» картографии более всего похож на основание той внутренней силы формирования текстов, именуемой философской *методологией*.

«Основание никогда не походит на то, что оно обосновывает. Об основании недостаточно сказать, что оно из другой материи — у него также и другая география, хотя это и не другой мир. Трансцендентальное поле смысла должно исключать не только форму личного, но также формы общего и индивидуального» [3, с.139]. Предположение о том, что всякая философия явно или же имплицитно предполагает свою концепцию субъекта — не оригинально (см. [2],[8]), подобная концепция есть и у Ж. Делеза. Эта концепция связана с востребованным в последнее время в философии академической, а еще больше — «около» нее (см. [9],[12]) концептом *номадической субъективности*, «номада» (см. [7], [9], [12],[13],[15]).

Предположим гипотезу, согласно которой *картографирование метафизической реальности* является некоторым аналогом *методологии*, а *субъектность* — это и своеобразный способ ее применения, и основание для начала развертывания философии.

Обращая анализ на *субъектность* как основание, начало, оговоримся, что оно служит началом не согласно закону некоего «абсолютного начала», а, скорее, по необходимости, по закону необходимости случайности. Как рефрен повторим: «Основание никогда не походит на то, что оно обосновывает... Об основании недостаточно

сказать, что оно из другой материи — у него также и другая география, хотя это и не другой мир. Трансцендентальное поле смысла должно исключать не только форму личного, но также формы общего и индивидуального» [3, с.139].

Начало представляется несущим ощущение хаотичности, случайности и, тем не менее, факт актуализации повторяющегося мотива *поле / субъект* (трансцендентальное поле смысла и разные состояния субъектности, поля смысла (имманенции, консистенции, референции) и разные субъекты («инъект», «экзъект» и т.д.) дает возможность проанализировать *картографическое конструирование субъектности* с расширением результатов анализа и на другие соприсутствующие темы философии Делеза. Конечно, возможность осуществления заявленного дает лишь признание достаточной легитимности метафизического *картографирования* в статусе философского метода.

Что такое субъект у Делеза? Ясности формальной, фиксированного определения, проходящего через весь корпус текстов, понятно — не найти. Более того, в пределах одного текста дефиниции нестабильны. А если придерживаться суждения, подкрепленного авторитетом таких исследователей, как Ален Бадью, Жан-Люк Нанси др., что Делез последний философ-классик, в том смысле, что его философия — *система, создающая онтологию*, то ситуация определенной невнятности с субъектом становится интересной. Самое общее положение дел таково, что сказать, прежде всего, можно следующее: понятие субъект — это «*диспозиционное понятие*», т.е. созданное таким образом, чтобы выражать свойство объекта понятия отвечать определенным образом на воздействия среды.

Что за среда определяет *номадического субъекта*, какова ее природа? Ограничимся пока лишь заявлением, без необходимых комментариев, что Делез здесь (на начальном тапе развития собственной «системы») находился ближе всего к позиции раннего Сартра, именно его понимание субъективности он избирает пищей для развития собственных спекуляций на этот счет. Переделывая сформированный в рамках феноменологии концепт *трансцендентального поля без субъекта*, Делез извлекает из него лишь некоторые аспекты, своего рода действующую эмульсию смысла, сепарируя бесполезный теоретический остаток. Какая заинтересованность, какие критерии выбора сделали это процедуру эмульгации таковой — этот вопрос тоже оставим пока без комментариев.

Намереваясь исследовать траектории и способы концептуации *субъектности* Делезом, необходимо прояснить некоторые моменты их

¹ Анализ этого аспекта философии Делеза представляет собой замечательная книга Алена Бадью (см.1) с несколькими ангажированными выводами, с которыми, едва ли, можно согласиться полностью (см. 18).

«внутренней» истории. Таковых, по меньшей мере, три: во-первых, нужно разобраться с «трансцендентальным полем» именно как *полем, поверхностью*; во-вторых, выявить *силы* это поле-поверхность создающие; в-третьих, прояснить то, как субъективное становление действует, концептуализируется как процесс, длящейся во времени. То есть, проясняя таким способом делезовскую методологию, видимо, сложно обойтись без актуализации в анализе той конструкции, которая названа самим Ж. Делезом *динамический генезис смысла*, в концептуальной связке с задающими ее проблемами и их путями решений. Анализ, который необходимо провести в некотором роде — дисперсионный, ибо его цель — определить влияние различных факторов на исследуемый предмет, установить степень и образ их воздействия. Объект исследования — *концептуация субъектности*, а первый исследуемый фактор — «учение» (поскольку мы во власти метафизики) о *динамическом генезисе смысла*.

Вкратце, *смысл*, по Делезу, обладает двумя онтологическими аспектами и, соответственно, двумя модусами существования: *бесстрастность смысла* и *генезис смысла*, *нейтральность* и *продуктивность*, соответственно.

Нейтральный, поверхностный эффект, существующий только в высказанных, состоявшихся предложениях и *продуктивный* принцип производства, начинающийся из бессловесной глубины тел (отношение обоих аспектов смысла напрямую обусловлены, с одной стороны, и сами обуславливаются, с другой, концептом двойного прочтения времени Хроноса/Эона).

Линейный порядок текста диктует линейность анализа и поэтому оставим пока в стороне две важные проблемы: 1) проблему существования первого онтологического аспекта смысла, т.е. *стерильности* и особого рода *вневременности* (мгновенности/вечности) смысла, выраженного в предложении (эту тему Делез развивает, опираясь на логику А. Мейнонга, лингвистику Л. Ельмслева и семиотику Ч. Пирса, иллюстрируя свои идеи через известный текст Л. Кэрролла); 2) проблему реликации и со-возможности двух аспектов смысла вместе.

Обратим внимание на другую «системную» (в том смысле, в каком любая авторская философия имеет право называться системой) составляющую: не настолько погруженную в метафизику историко-философских изысканий и логические выкладки, а более эмпирическую, простую, которую можно обозначить как проблему *генезиса смысла*, являющуюся как более простой, так и более обширной одновременно. Видится, что из этой проблемной лакуны формируется проблема

«бытия смысла» как *инфра-смысла*, то, что дальше открывает новые сферы исследования, весьма специфические и сложные (имеются в виду программы Анти-Эдипа: шизоанализ, стратоанализ, мысль-машинерия, ризоматическое мышление, Тело-без-органов). Обобщая можно заключить: *динамический генезис смысла* — это проблема с эмпирическими коннотациями, поставленная в пределах метафизики, в пределах трансцендентального эмпиризма¹, в котором разрабатывается новая теория субъекта (номадического), конструирующего смысл. Преследуя эти цели, Ж.Делез пытается выстроить свой, третий путь [3, с.135] — между простой формальной логикой и логикой трансцендентальной (подробнее об отношениях Делеза и диалектики у Брента Адкинса (см.[14]).

Начиная создание собственной модели генезиса, Делез в качестве отправной точки избирает обращение к анализу генезиса смысла у Гуссерля. Страницы, посвященные этому разбору, похожи, одновременно, на пропедевтическое упражнение построения концептов, тренировку избегания ловушек и, одновременно, какое-то иллюстрирование, сооружение декораций для будущих актов. Рассмотрим вкратце путь *генезиса смысла* у Гуссерля, вернее то, каковы претензии Делеза к архитектуре гуссерлевых размышлений.

Смысл Гуссерля — это *ноэма акта восприятия* или то, что выражено в предложении. Метод феноменологической редукции раскрывает «бесстрастность» смысла, это похоже на стоицизм, и с этим Делез всецело согласен. Однако дальше его настораживает сама «природа» ноэмы. «Природа» — как имплицитно присутствующие в термине возможности, эксплицитное развитие которых и позволяет состояться гуссерлианскому генезису: «ноэма не только с самого начала заключает в себе нейтрализованного двойника тезиса и модальности выражающего предложения (воспринятое, вспоминаемое, воображаемое), но и обладает ядром, совершенно независимым от модальностей сознания и тетических характеристик предложения и полностью отличным от физических качеств объекта, полагаемых как реальные» [3, с.136]. Сам ввод метафоры *ядра* расценивается как симптом возвращения в новую теорию смысла старой, многоликой (Платон, Декарт, Кант т.д.) метафизической операции добавления к реальности *чего-то* еще, что вне ее: «врожденного», «уже данного». Кроме того, существование ноэматического ядра ставит под вопрос всю реальность *генезиса* как *процесса* и *производства*, а это — принципиально, ибо склоняет происходящее к

¹ Так обозначают метод Делеза такие исследователи методологии, как Леви Брайант (См.16); Ребекка Коулмэн и Джессика Рингроз (См.17) и др.

чему-то вроде процесса-нахождения. И это искажает, а точнее, вводит лишний и «искажающий фактор» в реальность, усложняя конструирование реальности вводом неправомерной, по Делезу, трансцендентности: «здесь, в этом ядре ноэматического смысла возникает нечто еще более сокровенное, некий «верховный», трансцендентальный «центр», являющийся ничем иным, как отношением между самим смыслом и объектом в его реальности. Отношение и реальность должны теперь возникать или полагаться трансцендентальным образом» [3, с.136]. Делез тут находит себе сообщника в лице П. Рикера, соглашаясь с его инвективой: «не только сознание выходит за свои пределы к усматриваемому смыслу, но и этот усматриваемый смысл выходит за свои пределы к объекту. Усматриваемый смысл является при этом только содержанием — разумеется, интенциональным, а не реальным... (Но теперь) отношение ноэмы к объекту само должно быть установлено посредством трансцендентального сознания как предельной структуры ноэмы» [3, с.135]. Можно было бы сказать, что, в каком-то смысле, проблема, транслируемая сквозь эти поиски — *проблема сознания*. Эта проблема порождает множество вопросов, которые в своей совокупности, возможно, и являют «душу» программной с методологической точки зрения работы Делеза «Логика смысла».

Для Ж. Делеза Э. Гуссерль бесспорно авторитет, а его концепция смысла образец стерильно строгой, и, одновременно, креативной философской мысли. Однако проблема в том, что, по Делезу, чистота гуссерлевой конструкции *генезиса смысла* сохраняется только до определенного места, а именно — до момента, когда отношение ноэмы к объекту восприятия уже само должно быть установлено действием некоего изначально существующего трансцендентального сознания. Сознание возникает подобно главному персонажу романа, выполняющему самое ответственное действие и возникающему «вдруг», как уже готовое непроницаемое данное («предельная структура ноэмы»), а не как что-то формирующееся, становящееся.

Итак, «углубляясь в суть логики смысла мы неизбежно возвращаемся к этой проблеме, к этому чистому понятию как переходу от стерильности к генезису» [3, с.136]. Решение Э. Гуссерля неудовлетворительно, ему (как в других местах и И. Канту) адресован упрек в том, что простой эмпирический опыт выдается за опыт трансцендентальный. А, по сути, даже не эмпирический (в смысле Юма), а «простой эмпирический опыт». Эта процедура воспринимается Делезом как не упрощающая дело, а наоборот — извращающая мистификация, приносящая в познание опасности,

к которым может привести иллюзорная ориентировка (ложная карта) «реальности».

Для Делеза метод Гуссерля не может служить проводником в *динамически* *понятом* *генезисе* *смысла*, т.к. не справляется с надлежащей аккуратностью и с более простыми формами¹ генезиса, происходящими уже в осуществленном, высказанном предложении. Вернее, если первый «статичный логический генезис смысла» [3, с.164] (как инстанции абсолютно особенной и отдельной от соотношений предложений (денотации, манифестации и сигнификации)) Гуссерль, согласно Делезу, все же производит, устанавливая «бесстрастность» ноэмы, то уже второй «статичный онтологический генезис» (генезис индивидуально) [3, с.153] оказывается фальсифицирован тем, что в становлении смысла Гуссерль не видит производящего действия *парадоксального элемента*.

Делез пишет: «Гуссерль не мыслил генезис на основе необходимо «парадоксальной» и, собственно говоря, «не-идентифицируемой» инстанции (утрачивающей свою идентичность и свое происхождение). Напротив, он мыслил его на основе прирожденной способности общезначимого смысла, ответственной за усмотрение самотождественности объекта вообще, и даже на основе здравого смысла, ответственного за бесконечный процесс идентификации любого объекта» [3, с.137]. Делез полагает, что Гуссерль, предпочитая не видеть эту проблему, склоняется к более простому решению — практикует имплицитное постулирование в самую авангардную суть своей системы, в венец кропотливейших поисков, в концепт *ноэмы* отнюдь не авангардное вложение нового инварианта «врожденных» идей, разрушая одной рукой, созданное другой. Или, как более тонко выражается сам Делез, Э. Гуссерль «трансцендентально смешивает там, где различает формально», следовательно, и весь «гуссерлианский генезис, по-видимому, — лишь ловкий обман. В самом деле, ведь ядро определяется как атрибут; но атрибут понимается как предикат, а не как глагол — то есть как понятие, а не как событие (вот почему выражение, согласно Гуссерлю, производит форму понятийного, а смысл не отделим от некоего типа общности, хотя эта общность не совпадает с общностью вида)» [3, с.135].

Таким образом, у Гуссерля выстраивается *модель узнавания* («нечто = X»), а не *познания*. Связь *смысла* и *предмета* — это результат некой предполагаемой естественной связи между ноэматическими предикатами: «нечто = X»,

¹ Ж. Делез выделяет в процессе образования смысла три этапа генезиса, обладающих различной природой, «местом» и временем своего осуществления. Два первых этапа — простые, они же «статичные»: статичный онтологический генезис и статичный логический генезис.

объединяющее начало, служащее в качестве общей схемы синтеза в единое целое *смысла* и его *предмета*. Содержание аксиомы «нечто = X» статично, предзадано, уже существует до осуществления процесса нашего познания, уже имеет свою «форму» и задача состоит лишь в том, чтобы «форму» распознать и не ошибиться. Все это «вовсе не похоже на внутренний, сопутствующий со смыслом *нонсенс* или на точку нуля, не предполагающую ничего из того, что она с необходимостью порождает. Это, скорее, кантовский объект = X — где «X» означает «вообще» — который находится со смыслом во внешнем рациональном отношении трансценденции» [3, с. 137].

Суть претензий Делеза можно распределить по двум параграфам. Первые — *онтологические*: фальсифицируется сама реальность процесса, «что должно породиться посредством понятия смысла, уже дано в понятии смысла»¹. Вторая группа претензий — *формальные*: недостаточная четкость терминов анализа (к примеру понятия *выражения*), что приводит к возникновению чего-то типа «ошибки круга» в определении. Критикуя проект генезиса смысла Э. Гуссерля, Делез отмечает: «по Гуссерлю, дар смысла предполагает адекватное появление однородных и регрессивных серий степень за степенью; затем он предполагает появление организации неоднородных серий, то есть нозисов и нозм, пробегаемых двусторонней инстанцией (Urdoxa и объект вообще). Но это только рациональная или рационализованная карикатура на подлинный генезис, на наделение смыслом, который должен вызвать этот генезис посредством самореализации внутри серии» [3, с.138]. Однако, несмотря на негативный пафос критики проекта генезиса смысла Э. Гуссерля, Ж. Делез на время перенимает себе какую-то общую феноменологическую интенцию анализа смыслообразования, феноменологическую в методологическом смысле направления самого внимания исследования на воспринимаемые *феномены*, т.е поверхности вещей.

Используя Гуссерля по необходимости, Делез оставляет его и переходит от отца феноменологии к ее «внуку» Ж.-П. Сартру. Это особенный момент теоретической гравитации, так как здесь появляется новый объект философского внимания — *трансцендентальное поле*, поле как таковое, то самое, которое, вероятно, дает (прямо или косвенно) жизнь и легитимацию в философии чередой других *полей* (*имманенции, консистенции,*

референции) а также разнообразным *планам* и *поверхностям*.

Действие по обнаружению смысла, производимое гуссерлианским трансцендентальным сознанием, остаются в пределах рассмотрения Делезом общего генезиса смыслообразования, но он переакцентирует внимание или, говоря иначе, вводит дополнение: трансцендентальное сознание действует, но действует не как предельная структура нозмы и тем самым причина смысла, его роль более скромная и в определенном смысле вторичная. Это действие — *квази-причина* в пределах трансцендентального поля: «Фактически, наделение смыслом на основе имманентной квази-причины и статичного генезиса других измерений предложения может происходить только внутри трансцендентального поля, отвечающего условиям, сформулированным уже Сартром: «безличное трансцендентальное поле, не имеющее формы синтетического сознания личности или субъективной самоидентичности. Напротив, субъект всегда конституируется» [3, с.138]. Делез продолжает развитие этой мысли следующим образом: «Эта идея «безличного и до-личного» трансцендентального поля, которое производит Я и Эго, очень важна. Сделать все возможные выводы из данного тезиса Сартру мешает то, что безличное трансцендентальное поле все еще определяется как поле сознания, и как таковое оно должно быть само унифицировано посредством игры интенциональностей или чистых ретенций» [3, с. 139].

Поправка, как бы, проста: трансцендентальное поле все еще определяется как *поле сознания*, но правильнее было бы обратиться к нему как к *полю тела*, но при условии, что понятие *тела* имеет максимально расширенную природу и, по сути, не окончено никакой системой существующих дефиниций.

Итак, проект *динамического генезиса смысла* представляет собой попытку адекватного выстраивания своего рода *виртуальной карты*, карты динамической и живой архитектуры движений-игр интенциональностей и последующей конденсации их как ретенций-замираний на поверхности, на до-личном и не имеющем формы синтетического сознания трансцендентальном поле. Подобное усматривание начала генезиса процесса образования смысла в предельно начальной точке (*бессловесности тела*) кажется понятным и естественным. Но важнее то, что это смещение позволяет Делезу, фактически, подкрепить, артикулировать и развить присутствующие у него повсеместно, но теперь уже получающие нужную «конденсацию» довольно специфические для философии странственно-графические интуиции: *разделения,*

¹ Подробнее о важности понимания «процесса» у Делеза а также о соответствующих влияниях на это А. Бергсона и А.Н. Уайтхеда можно прочесть у Ж.-М.Салански, П. Дугласа, К. Робинсона (см.[11], [19], [21]).

планирования, картографирования, географии, разметки территорий. Эти идеи пронизывают все созданные Делезом тексты: «деление на глубину-поверхность во всех отношениях первичнее, чем на природу-конвенцию, природу-обычай или природное-искусственное» [3, с.246]. Эти интуиции питают¹ и разрастающуюся *ризому*, и всегда недоступно идеальную поверхность *тела без органов*, и поздний концепт *складки*. Трансцендентальный эмпиризм предстает чем-то типа мистической геометрии, устроенной таким образом, что чем более она соматична, тем более мистична.

Резюмируя, обозначим **основные выводы**.

Ситуация последнего десятилетия показывает, что интерес к философскому наследию Ж. Делеза как в отечественной, так и в мировой философской среде не падает. Скорее наоборот: осуществлен перевод почти всех его книг, происходит расширение круга литературы комментаторского характера, а главное — возрастает количество «точечного» использования делезовских концептов исследователями, представляющими разнообразные отрасли гуманитарного знания на своей территории, относительно своих собственных тем. Концепты, терминологические конструкты, да и вообще просто темы, ставшие доступными для философствования, все это наследие Ж. Делеза обогащает общий интеллектуальный пейзаж. Конечно, для корректного использования концептов или конструктов необходимо знать их авторский смысл, т.е. осуществить, по возможности, их максимально точные авторские экспликации, которые, совершенно очевидно, не совпадают с простым бытовым или словарным значением слова, выбранного для именованного концепта. Достижение подобного понимания затруднительно да и, практически, невозможно без понимания философского контекста, в котором эти конструкты появились и вызревали.

На спорный вопрос о том, правомерно ли философию Ж. Делеза, уже традиционно именуемую *философией становления*, рассматривать как систему, на наш взгляд, имеет смысл дать положительный ответ. Делезовские философские построения обнаруживают собой совокупность повторов определенных взаимосвязанных элементов в виде специфических проблемных тем, понятийных конструктов. И тогда главная проблема исследования наследия французского мыслителя уже состоит в том, чтобы обнаружить при помощи какого «ключа» можно эксплицировать, логически обналечить эту «системность».

В статье делается предположение, согласно которому эту задачу возможно осуществить

¹ Об интуиции у Делеза в бергсоновском смысле интересно исследование Дугласа (см.19).

путем актуализации в исследовательском анализе видения Ж. Делезом проблемы «динамического генезиса смысла». Такой путь представляется плодотворным, ведь по мере разворачивания именно этой, на наш взгляд, базисной проблемы, которая, в свою очередь, существует внутри более общей *проблемы смысла* (а значение проблемы смысла для философии Делеза отмечено, пожалуй, всеми исследователями), Делезом вводятся представления о ключевых для всей его философии концептах и темах: *трансцендентальном поле смысла без я, плане имманенции, топологии и география смысла* и т.п.

На данном этапе сжато зафиксировать в стабильное определение, что же собственно такое «динамический генезис смысла» едва ли возможно, ведь подобное определение являлось бы результатом исследования, а не его началом. Однако необходимость ясности заставляет очертить предварительную минимальную схему. Ж. Делез выделяет у смысла три генезиса. Первый — *статичный онтологический генезис*, действующий в плане порождения смысла, как материи смысла индивидуально, и в итоге дающий «онтологический смысл личности». Второй генезис — *статичный логический*, его план — план предложения. Этот генезис показывает смысл, возникающий как *четвертая* дополнительная инстанция из неразрываемого логического кругооборота трех отношений предложения: *денотации, манифестации и сигнификации*. Оба статичных генезиса происходят мгновенно, вернее, минимальный отрезок времени, в котором они делятся, выделить невозможно. Третий — *генезис динамический*. План действия динамического генезиса смысла — *тело*, но тело в спинозском понимании, как то, о чем мы все еще слишком мало знаем. Тело-загадка, как неизвестная территория самого мышления. Если динамический генезис происходит нормально², то это приводит к достижению такого состояния субъекта, при котором возможно получать имеющие смысл *слова* («слово-глагол» (le verbe) — термин, используемый Делезом расширительно, как абсолютно необходимый минимальный атом конструкции смысла).

Осмысление Делезом путей, ловушек и выдающихся (знаковых, парадоксальных) объектов, выведение планов и плато, особых линий и траекторий этого странного «края» похоже на создание исследовательских карт — часто разрозненных, стилистически шокирующих (Анти-Эдип) и тематически пестрых текстов. Тем не менее,

² Принципиально важно то, что это происходит не всегда, как например, при философски осмысленных Ж. Делезом разнообразных дисфункциональных состояниях речи, попадающих под наименование психических болезней: психотический мутизм у взрослых, детская алалия и т.д.

это картографирование текстом не плод случайности интеллектуально пресыщенного досуга, некой сложной чрезмерности постмодернистской игры, как и не работа обращенного самого на себе абстрактного профессорского академизма. Такой метод создания философии, по видимому, лишь проявление необходимости становления развернутого и последовательного мышления, честно соразмерного контексту и проблемам, в которых оно призвано осуществиться.

Динамический генезис смысла — третий в исследовании смыслообразования, который осуществляет Ж. Делез, но реальная хронология происходящих генезисов — обратная. Делезианский анализ движется с конца в начало, через пестроту логических ловушек, парадоксов различной природы целенаправленно добираясь до чего-то другого, до возможной сути. Так или иначе, во-первых, можно увидеть, что именно тема «динамического генезиса» в этой схеме смыслопорождения является источником дальнейших поисков философа. Это — глубокий колодец того, что Делез называет «инфра-смысл». Во-вторых, потребность прояснения именно в этой области существует для него как определенный вызов, как внутренняя необходимость создания нового метода мышления о мышлении адекватного проблеме. По сути новой методологии именуемой как *трансцендентальный эмпиризм*.

Дальнейшее выявление и освоение проблемы *динамического генезиса смыслов*, прояснение способов ее постановки видится перспективным и для исследования двух других, связанных между собой и постоянно фиксирующихся у Делеза проблем — *проблемы выражения* «выражаемое делает возможным выражение» [3, с. 246] и *проблемы субъектности*. Вышеозначенным топикам посвящены как отдельные первые книги Ж. Делеза — «Спиноза и проблема выражения», «Эмпиризм и субъективность: опыт о человеческой природе по Юму» (см. [4], [5]), так и его другие тексты меньшего формата созданные в разное время.

Литература

1. Бадью А. Делез. Шум бытия [Текст] / А. Бадью; пер. с франц. Д. Скопина. — М.: издательство «Логос-Альтера», 2004. — 184 с.
2. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследование феномена действия от собственного лица [Текст] / В. Декомб; пер. М. Головановской. — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — 576 с.
3. Делез Ж. Логика смысла [Текст] / Ж. Делез; пер. с фр. Я. Свирского. — М.: Раритет; Екатеринбург: Деловая кн., 1998. — 472 с.
4. Делёз Ж. Спиноза и проблема выражения [Текст] / Ж. Делез; пер. с франц. Я. Свирского. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2014. — 320 с.
5. Делёз Ж. Эмпиризм и субъективность: опыт о человеческой природе по Юму. Критическая филосо-

фия Канта: учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза [Текст] / Ж. Делёз; пер. с франц. Я. Свирского. — М.: Пер Сэ, 2001. — 480 с.

6. Гончаренко К.С. Историко-философский методологичный проект Жюль Дельоза в сучасному европейскому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філософ. наук / К.С. Гончаренко. — Київ, 2014. — 20 с.

7. Дьяков А.В. Децентрация субъекта и скольжение смысла: о возможности нецентрированной модели субъективности // Социо / Логос. Альманах российско-французского центра социологии и философии Института социологии РАН. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа <http://www.sociologos.narod.ru/textes/dyakov.pdf>

8. Дьяков А. В. Постструктуралистский проект децентрированной субъективности [Текст] / А.В. Дьяков // Вестник СПбГУ. Сер. 6. Философия. — 2006. — В. 1. — С. 49-55.

9. Дьяков А.В. Проблема субъекта в постструктуралистской перспективе: онтологический аспект [Текст] / А.В. Дьяков — М.: Курский ин-т социального образования, 2005. — 600 с.

10. Нанси Ж.-Л. Бытие единичное множественное [Текст] / Ж.-Л. Нанси; пер. с франц В. В. Фуре. — Мн.: Логвинов, 2004. — 271 с.

11. Салански Ж.-М. Бергсон и пути современной французской философии [Текст] / Ж.-М. Салански // Логос, 2009. — № 3. — С. 34-40.

12. Секацкий А. Книга номада [Электронный ресурс] / А. Секацкий // Режим доступа <http://readr.ru/aleksandr-sekackiy-kniga-nomada.html>

13. Шляков А.В. Феноменологические аспекты номадизма [Электронный ресурс] / А. В. Шляков // Режим доступа <http://www.gramota.net/materials/3/2012/1-1/60.html>

14. Adkins B. Death and Desire in Hegel, Heidegger and Deleuze [Электронный ресурс] / B. Adkins. — Edinburgh, 2007. — 232 p. // Режим доступа <http://bookfi.org/book/827881>

15. Brandotti R. Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory [Электронный ресурс] / R.Brandotti. — N.Y.: Columbia University Press, 1994. — 334 p. // Режим доступа <http://en.bookfi.org/book/1366200>

16. Bryant L. R. Difference and Givenness: Deleuze s Transcendental Epiricism and the Ontology of Immanence [Электронный ресурс] / Levi R. Bryant. — Northwestern University Press, 2008. — 278 p. // Режим доступа <http://bookfi.org/book/1038044>

17. Coleman R, Ringrose J/ Deleuze and Research Methodologies [Электронный ресурс] / R. Colemam, J Ringrous. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. — 280 p. // Режим доступа <http://www.ebooks-share.net/deleuze-and-research-methodologies-deleuze-connections/>

18. Crockett C. Deleuze Beyond Badiou: Ontology, Multiplicity, and Event (Insurrections: Critical Studies in Religion, Politics, and Culture) [Электронный ресурс] / C. Crockett. — Columbia University Press, 2013. — 232 p. // Режим доступа http://pdf1022.ohtgk.org/uez1m_deleuze-beyond-badiou-ontology-multiplicity-and-event-paperback-.pdf

19. Douglass P. Deleuze s Bergson: Bergson Redux // The Crisis of Modernism: Bergson and the Vitalist Controversy [фрагмент из книги] / Ed. F. Burwick & P. Douglass. — Cambridge University Press, 1992. — P. 368-387.

20. Marks J. Gilles Deleuze: Vitalism and Multiplicity [Электронный ресурс] / J Marks — London: Pluto Press, 1998 . — P.45, 47,160 .// Режим доступа <http://bookre.org/reader?file=1126110&pg=207>

21. Robinson K. Back to Life: Deleuze, Whitehead and Process [Электронный ресурс] / K. Robinson. // Режим доступа <http://bookinist.net/books/bookid-525462.html>

Колеснікова К.В. Актуалізація проблеми «динамічного генезису сенсу» у філософії Жюльєн Дельоза. — Стаття.

Анотація. У статті пропонується обґрунтування актуалізації для дослідницького аналізу проблеми «динамічного генезису сенсу» у філософії Ж. Дельоза. Дається огляд тематичної референції проблеми. Позначається особлива роль феноменології Е. Гуссерля і поняття «безособове трансцендентальне поле» Ж.-П. Сартра у зв'язку з розвитком Ж. Дельозом уявлень про динамічний генезис сенсу. Встановлюється зв'язок між способами концептуалізації суб'єктності і даною проблемою через вказівку на дію всередині дельозовського філософського дискурсу системоутворюючих для нього повторень поле / суб'єкт.

Ключові слова: сенс, суб'єктність, трансцендентальний емпіризм, трансцендентальне поле, план імманенції, поверхня, картографія.

Kolesnikova E.V. The actualization of the problem of «dynamic genesis of sense» in the Gilles Deleuze's philosophy. — Article.

Summary. This article is actualized the problem of «dynamic genesis of sense» for research analysis of Gilles Deleuze's philosophy. The author makes a short overview of the thematic reference of this problem. Then represented the special roles of Husserl's phenomenology and Sartre's notion of «an impersonal transcendental field» in the development of ideas about dynamic genesis of sense in Deleuze's philosophy. The article points to existence the connection between the ways of conceptualization subjectivity and this problem by indicating on systemic repetitions field / subject in the discourse of Gilles Deleuze's philosophy.

Key words: sense, subjectivity, transcendental empiricism, transcendental field, plane of immanence, surface, mapping.

ПОЛИТОЛОГИЯ

*Вітман К.М.,
доктор політичних наук, професор,
декан магістратури державної служби
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА МІГРАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС

Анотація. Досліджуються сучасні виклики етнополітичній безпеці та міграційній політиці ЄС, зокрема міграційна криза, спровокована впливом біженців зі зон військових конфліктів; терористичні акти, організовані вихідцями з мігрантського середовища; етнополітична нестабільність біля кордонів ЄС. Констатується, що від того, чи зможе впоратися з цими викликами Європейський Союз, залежить майбутнє євроінтеграції. Аналізуються особливості та механізми напрацювання спільної міграційної політики ЄС. Зволікання з вирішенням мігрантської кризи, відмова держав ЄС виконувати угоди щодо демонтажу Шенгенської зони автор вважає проявами дезінтеграційних тенденцій.

Ключові слова: Європейський Союз, міграційна політика, біженці.

Європейському Союзу в 2015 році довелося мати справу з черговою кризою, яка, на відміну від попередніх, має не стільки економічне забарвлення, скільки етнополітичне. Це міграційна криза, опосередкованими наслідками якої стали терористичні атаки, що супроводжувалися загибеллю людей. Випадки етнополітичного, релігійного тероризму в ЄС перестали бути поодинокими і наразі становлять одну з головних загроз етнополітичній безпеці об'єднаної Європи. Основною метою тероризму в ЄС у 2015 році стала Франція, потужний міжнародний гравець, постійний член Ради Безпеки ООН, ядерна держава, активний учасник міжнародної архітектури безпеки та миру. Так, Президент Франції відіграв одну з ключових ролей у процесі мирного врегулювання етнополітичного конфлікту в Україні та укладенні Мінських домовленостей.

Франція впродовж останніх десятиліть проводила переважно ліберальну міграційну політику, пропонуючи високий рівень життя, соціальну захищеність та інтеграцію мігрантам. За незначними винятками, зокрема роки правління Президента Н. Саркозі (2007-2012 рр.) ознаменувалися ревізією політики мультикультуралізму та жорсткими антиміграційними заходами, які викликали критику ЄС. Серед них депортація ромів, вихідців з Болгарії та Румунії, заборона використання

елементів релігійного одягу в публічних місцях. Однак соціально-економічні стандарти, які пропонує Франція та інші країни ядра Євросоюзу, незважаючи на певні обмежувальні заходи, залишаються привабливими для мігрантів навіть з новоінтегрованих країн ЄС, не кажучи вже про країни Африки та Близького Сходу. Як слушно зауважує В. Костенко, міжнародна міграція завжди підживлюється наявністю великого контрасту між рівнями економічного розвитку і темпами природного приросту країн-донорів та країн-реципієнтів робочої сили [1].

Однак саме міграційна політика Франції стала своєрідною призмою, яка концентрувала низку проблем, характерних для міграційної політики Євросоюзу в цілому. Країна неодноразово ставала об'єктом етнополітичної дестабілізації, заворушень, терористичних атак, викликаних соціальним, економічним і навіть політичним тиском міграційного фактору. Варто погодитися з І.Сльотою, яка робить висновок, що демократичні цінності та ідеали рівності, які є символами французької державності, на практиці виявляються спалюваними через реалізацію політики «подвійних стандартів» щодо мігрантів. Дослідниця стверджує, що дедалі частіше французьке суспільство постає в образі моделі «цинічної демократії», наслідками якої є гострі соціальні катаклізми, викликані насамперед недосконалим міграційним законодавством та відсутністю рівних умов для мігрантів [2]. Соціальна нерівність породжує депривацію та етнічне невдоволення, адже у всіх своїх проблемах мігранти схильні звинувачувати несправедливу політику уряду. Не випадково організаторами та виконавцями більшості терористичних атак у Франції були громадяни цієї держави, навіть її уродженці, вихідці з мігрантського середовища. Це свідчить про те, що європейська країна так і не стала батьківщиною для цих мігрантів другого покоління, яке народилося у Франції, проваливши політику їх інтеграції в суспільство.

У 2015 році країна стала ціллю кількох безпрецедентних терористичних атак етнічного та релігійного характеру, в ході яких загинуло близько 150 осіб. Так, 7 січня терористи з криками «Аллах Акбар» увірвалися до редакції

французького сатиричного щотижневика «Charlie Hebdo», застреливши 12 осіб, серед яких найвідоміші у світі карикатуристи. Charlie Hebdo став об'єктом помсти Ісламської держави та міжнародної терористичної організації Аль-каїда, які взяли на себе відповідальність за теракт, саме за висміювання у сатиричних карикатурах ісламу та пророка Магомета. Сатиричний щотижневик на своїх шпальтах обстоює західні європейські цінності: свободу слова, самовираження, плюралізм думок та позицій, толерантність, непритаманні для мусульманського населення, навіть для того його сегменту, що є складовою французького суспільства. Адже нападниками виявилися особи алжирського походження, які мали дозвіл на проживання у Франції. С. Асланов вбачає етнополітичні витоки цього теракту в тому, що частка мусульман у демографічній структурі французького суспільства постійно зростає, їх матеріальне становище в країні проживання суттєво покращується порівняно з етнічною батьківщиною, але при цьому етнокультурні та етнополітичні позиції мігрантів суттєво погіршуються порівняно з титульним етносом [3].

Неможливість етнокультурного та релігійного домінування в державах ЄС, необхідність рахуватися з західними цінностями, бути толерантними до інших релігій є основними чинниками етнічного невдоволення мусульман-мігрантів. Тому проблема інтеграції мігрантів, вихідців з іншого етнокультурного та релігійного середовища, залишається одним з головних викликів для етнополітичної безпеки Євросоюзу. Водночас це не означає, що інтеграція мігрантів як складова міграційної політики ЄС взагалі не працює. Адже багато мусульман-мігрантів європейського простору визнають толерантність основою співжиття у поліетнічному суспільстві та відкидають злочинні методи боротьби за утвердження позицій своєї релігії. Це підтверджує соціальна кампанія Not In My Name (Не від мого імені), покликана продемонструвати європейцям, що терористи не представляють іслам. «ІДІЛ не справжні мусульмани, вони не сповідують правдиве вчення ісламу — миру, співчуття і милосердя, вони — вороги людства», — переконаний засновник соціального руху Not In My Name [4]. Однак у багатьох випадках міграційна політика держав ЄС є неефективною, інтеграційні програми не покривають усіх біженців, стимулюючи етнічну геттоїзацію в країнах ЄС. Що, в свою чергу, призводить до накопичення негативних етнічних явищ в мігрантському середовищі — етнічного невдоволення, депривації, конфліктності взаємодії, ксенофобії, расизму.

Все це негативно впливає на етнополітичну стабільність регіону та знижує рівень забезпе-

чення етнополітичної безпеки ЄС з гарантованого до критично допустимого. Зауважимо, що етнополітична безпека визначається українськими дослідниками як 1) «стан етнополітичної сфери людського буття, котрий характеризується стабільністю, здатністю знаходити оптимальні відповіді на виклики часу, адекватно реагувати на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, котрі викликають міжетнічну напруженість, загрожують національній злагоді та єдності, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічного суспільства та держави» (Ю. Косьмії) [5]; 2) «захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи незалежно від її етнічного походження і рівня розвитку суспільства і держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот» (М. Вавринчук) [6]. Дослідники сходяться на думці, що основою етнополітичної безпеки держави є забезпечення етнополітичної стабільності. М. Вавринчук розуміє під етнополітичною стабільністю регульований розвиток системи відносин між етнічними спільнотами та між цими спільнотами і державою, який сприяє задоволенню їх спільних і специфічних потреб, досягненню балансу, гармонії між індивідуальними, суспільними і загальними інтересами [7].

Наразі в переважній більшості країн ЄС такого балансу і гармонії не спостерігається, що дозволяє констатувати етнополітичну нестабільність, викликану інтенсифікацією міграційних потоків внаслідок загострення ситуації в Сирії, труднощами адаптації та інтеграції мігрантів. Останні теракти в Парижі 13 листопада прямо пов'язані з військовим конфліктом у Сирії, оскільки терористи супроводжували їх заявами про помсту за Сирію. Жертвами трьох вибухів біля стадіону «Стад де Франс», захоплення і розстрілу заручників в концертному залі Bataclan, розстрілів в ресторанах Парижа стали близько 130 осіб. Відповідальність за серію терактів взяло на себе терористичне угруповання Ісламська держава, однак їх організаторами та виконавцями були завербовані уродженці Франції мігрантського походження. Міжнародна терористична організація «Ісламська держава» наразі погрожує терактами всім державам, які беруть участь в авіабомбардуваннях її позицій в Сирії. Ймовірно, що зовнішньополітична позиція Франції щодо ІДІЛ відіграла ключову роль, однак можливою реалізація терактів в Парижі стала завдяки етнополітично нестабільному мігрантському мусульманському середовищу у Франції, яке не може бути постійним об'єктом уваги поліції з огляду на його велику чисельність. За словами

очевидців терористи говорили французькою мовою без акценту, отже вирости у Франції, і навіть були її громадянами, як пізніше підтвердила поліція [8].

Таким чином, терористичні атаки в Парижі 2015 року свідчать про крах міграційної політики мультикультурності, її невідповідність етнополітичним реаліям і вказують на необхідність переходу ЄС до м'якої асиміляції мігрантів не-європейського походження. Адже їх зростаюча кількість, небажання інтегруватися та жити з дотриманням європейських цінностей є серйозною загрозою етнополітичній безпеці об'єднаної Європи. Ціною питання є вже не тільки збереження європейського етнокультурного середовища ЄС, яке дедалі більше набуває мусульманських, східних ознак, а й безпека Євросоюзу, його збереження як успішного інтеграційного проекту.

Втім євровичовники не схильні визнавати ступінь загрози цих тенденцій. Голова Європейської Комісії Ж. Юнкер під час саміту G20 заявив, що змінювати міграційну політику Євросоюзу після терактів у Франції не потрібно, оскільки особи, які вчинили напади в Парижі, були передусім злочинцями, а не біженцями [9]. Однак беззаперечним є той факт, що у випадку зростання кількості та інтенсифікації загроз національній безпеці, які постають перед країнами-членам ЄС, у досліджуваному випадку з боку етнополітичного фактора — міграції, окремі країни починають порушувати домовленості та захищати власні кордони та інтереси всіма доступними національними засобами. Це суттєво ослаблює монолітність та міцність Європейського Союзу в цілому. Так, у владних колах Польщі й Словаччини вже заявили, що не мають наміру виконувати Європейську угоду і приймати десятки тисяч біженців з країн Африки та Близького Сходу.

Наприкінці жовтня Міжнародна організація з міграції повідомила, що з початку 2015 року на територію Євросоюзу прибуло понад 700 тис. мігрантів [10]. Сучасна ситуація з нелегальними мігрантами у країнах ЄС визнається найгострішою кризою з переміщеними особами в цьому столітті. «Нам доводиться мати справу з однією з найскладніших міграційних криз, коли тисячі людей намагаються одночасно вписатися в Європу, і це нормально, що ми стурбовані безпекою», — заявив Єврокомісар з міграційної політики [11]. Міграційна криза викликана тим, що Європа зіткнулася з небаченим досі напливом мігрантів з охоплених конфліктами країн Близького Сходу, Африки та Азії. Головним чинником зростання кількості біженців став конфлікт у Сирії, що триває з 2011 року між владою та опозицією і супроводжується військовими діями та іноземним втручанням. Мігранти залишають охоплені

війною регіони і у пошуках миру та стабільності намагаються дістатися Європи, ризикуючи життям — перетинаючи на небезпечних плавзасобах Середземне море.

Найбільшого тиску мігрантів зазнали країни Балканського півострова — Греція, Угорщина, Сербія. Саме вони першими почали критикувати ліберальну міграційну політику ЄС, закликаючи до запровадження жорстких обмежувальних заходів та вдаючись до захисту власних кордонів. Міністр закордонних справ Угорщини офіційно заявив, що головною причиною масштабної міграційної кризи є провальна політика Європейського Союзу в цій сфері [12]. Зростання потоку мігрантів супроводжується такими негативними для етнополітичної безпеки тенденціями, як поширення антимігрантських настроїв у суспільстві, прояви ксенофобії, міжетнічної ворожнечі. Наприклад, у Німеччині в м. Кельні поліції навіть довелося застосувати силу, аби зупинити сутички між симпатиками і противниками мігрантів, що відбулися в ході демонстрацій.

Питання формування міграційної політики Європейського Союзу в цілому та його окремих держав-членів, зокрема, досліджували Л. Абзалова, І. Грицьак, М. Денисенко, В. Костенко, Е. Лібанова, В. Муравйов, О. Сушко, Т. Тарасенко, О. Чалий, В. Шамраєва. Однак В.Шамраєва зауважує, що у вітчизняній науковій літературі недостатньо висвітлено процес формування спільної міграційної політики ЄС, її основних етапів запровадження. Науковець пояснює це тим, що процес гармонізації міграційного законодавства та менеджменту в межах Європейського Союзу розпочався відносно недавно [13]. Як ми бачимо, спонукають до напрацювання спільної міграційної політики етнополітичні виклики — неконтрольований потік біженців з Африки та Сходу через Середземне море до держав ЄС.

Міграційна політика Європейського Союзу, особливості її напрацювання, трансформації та імплементації під тиском сучасних викликів є надзвичайно актуальною проблематикою для України з кількох причин. По-перше, Україна є східним сусідом Євросоюзу, отже, етнополітичні процеси, які відбуваються на його теренах, безпосередньо впливають на Україну. По-друге, Україна задекларувала безальтернативний курс на євроінтеграцію — цей вибір підтвердило громадянське суспільство під час Революції гідності. По-третє, однією з головних причин європейського вибору України стало прагнення українців до Європи без візових бар'єрів. Експерти схвально оцінюють виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, оскільки останнім часом Україна майже завершила адаптацію

законодавства і реалізацію зобов'язань. Однак Україні тепер буде набагато складніше отримати безвізовий режим з ЄС, ніж Молдові минулого року, в тому числі через міграційну кризу в ЄС. «Адже низка країн перелякана мігрантами і може дослухатися до суспільних страхів, і блокувати безвізовий режим для України», — зауважує заступник директора Інституту світової політики [14].

Зовнішні причини, незалежні від України, знову стають вирішальними у відтермінуванні візової лібералізації з ЄС. Україна не отримала безвізовий режим з країнами Євросоюзу на саміті «Східного партнерства» у травні 2015 року насамперед через етнополітичний конфлікт на Сході держави, а не через невиконання плану дій з лібералізації візового режиму. Як впливає з коментаря глави МЗС України, європейські держави побоюються того, що представники квазідержавних утворень на території Донецької та Луганської областей України скористаються перевагами безвізового режиму і можуть загрожувати стабільності об'єднаної Європи. «Як можна давати Україні безвізовий режим, якщо там не контролюють кордон», — погодився з аргументами євровичовників П. Клімкін [15].

Таким чином, збройний конфлікт на Сході України, прояви сепаратизму та етнополітичної нестабільності також стали етнополітичним викликом для міграційної політики ЄС, внісши до неї корективи у вигляді відтермінування надання безвізового режиму Україні. Не випадково Л. Абзалова зауважує, що стратегічний курс міграційної політики будь-якої держави формується під впливом такої групи факторів, як міжнародна обстановка в цілому й політична, соціально-економічна та військова ситуація в прикордонних регіонах суміжних держав зокрема [16]. Оскільки Україна межує з ЄС, то етнополітична нестабільність та збройний конфлікт на її теренах викликають небезпеку побоювання щодо їх можливого поширення на країни ЄС та щодо інтенсифікації потоку біженців. Адже проблеми, які прямо пов'язані зі збереженням територіальної цілісності й забезпеченням національної безпеки держави, мають вирішальний вплив на її міграційну політику. А будь-які зміни в міграційній політиці ЄС змушують Україну коригувати свою подальшу євроінтеграційну стратегію.

З огляду на масштаб міграційної кризи роль та значення спільної міграційної політики ЄС у регіоні зростає. Х. Фогел підкреслює, що питання управління міграцією і захист внутрішніх кордонів безпосередньо стосуються інтересів усіх країн-членів ЄС, однак їм нелегко відмовитися від певних норм національного законодавства та надати компетенцію з регулювання цих питань

наднаціональним інститутам ЄС (Європейській Комісії, Європейській Раді, Раді ЄС, Європейському парламенту) [17]. Що й підтверджують спроби держав щоразу запровадити власні правові бар'єри для міграції. Головною проблемою для ЄС залишається обмеження нелегальної міграції, регулювання міграційних потоків та адаптація мігрантів. В. Костенко слушно зауважує, що оскільки Європейський Союз є потужним центром, який притягує міграційні потоки, його міграційна політика базується переважно на обмежувальних та контрольних заходах, а здійснення цих заходів є доволі серйозною політичною, економічною, а також юридичною проблемою [18].

ЄС, запроваджуючи спільну міграційну політику наприкінці 1990-х, початку 2000-х років, діяв системно, враховуючи інтереси держав-реципієнтів, рівномірно розподіляючи міграційне навантаження та обмежуючи потоки небажаних мігрантів. Об'єднана Європа вже понад 15 років напрацьовує єдину процедуру надання політичного притулку та розподілу біженців усередині ЄС. Міграційна політика Євросоюзу щодо біженців регулюється Дублінськими угодами, які напрацьовувалися в 3 етапи, трансформуючись і вдосконалюючись. Згідно з Дублін-І, рішення про надання притулку розглядає країна ЄС, до якої шукач прибув вперше. Але виконання цього Дублінського припису виявилось неможливим, адже все міграційне навантаження лягло на прикордонні держави, куди біженці прибувають вперше. Греція, Італія, Болгарія та Угорщина не змогли впоратися з величезною кількістю шукачів притулку і вирішити проблему самотужки. Тому Дублін-ІІ передбачив, що статус біженця можуть надавати держави, з якими шукач має сталі зв'язки, наприклад родинні, і може їх довести. Пізніше, згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у 2013 році (імplementованого як Дублін-ІІІ), треті країни набули права розглядати питання про надання статусу біженця, якщо у справі присутні культурні зв'язки шукача притулку з цими державами. Проте так чи інакше Дублінські угоди залишаються політичним компромісом країн-членів ЄС, а не інструментом, який дає можливість урівноважити розподіл величезної кількості мігрантів, — зауважує А. Солодько [19]. Проблема відсутності єдиної європейської міграційної політики, яка так часто постає під час міграційної кризи-2015, є цілком обґрунтованою. Дослідник зауважує, що ЄС має систему розрізнених нормативних актів, які регулюють питання міграції та надання притулку, але вони гармонізують умови в'їзду і видворення за межі ЄС, аби у таких випадках гарантувати мінімальний набір прав людини, однак не зобов'язують держави-члени ЄС поступатися

своїм суверенітетом у питаннях надання права на проживання.

Для вирішення міграційної кризи Європейський парламент схвалив план голови Європейської Комісії про введення квот на прийом біженців. Європейська Комісія вже давно наполягає на тому, щоб запровадити обов'язкові квоти з розподілу населення тієї чи іншої країни. Однак у підсумку через спротив окремих країн-членів ЄС (Великої Британії, Данії та східноєвропейських держав) обов'язкові квоти так і не були затверджені, було вирішено проводити добровільний розподіл мігрантів. Данія заявила, що не планує приєднуватися до загальноєвропейської політики квот щодо мігрантів. Навпаки, країна посилює міграційне законодавство та скорочує розмір виплат біженцям.

Велика Британія натомість запропонувала власний план щодо розселення людей безпосередньо з таборів для біженців поруч із сирійським кордоном. Прем'єр-міністр Великої Британії вважає, що ЄС має сконцентруватися на тому, щоб у першу чергу стабілізувати країни і регіони, з яких прибувають біженці, а не розселяти їх по країнах-членах ЄС [20]. Уряди Польщі, Румунії, Чехії також висловилися проти обов'язкового прийняття біженців, а Словаччина і Угорщина вже заявили, що будуть блокувати ініціативи Брюсселя. Позаяк в ЄС рішення приймаються консенсусом усіх країн Євросоюзу і потім повинні бути схвалені національними парламентами, усі можливості у них для цього є.

Оскільки найбільше міграційне навантаження припало на Німеччину — 40% усіх заяв про надання притулку, які надходять до ЄС, її керівництво закликала країни об'єднаної Європи до більшої солідарності у справедливому розподілі мігрантів та активнішого перегляду міграційної політики [21]. Канцлер Німеччини заявила: якщо країни Європи не зможуть дійти згоди з вирішення проблеми прийому біженців, це не лише змусить переглянути Дублінські угоди, а й поставить під питання існування Шенгенської зони, яка гарантує вільне пересування в межах ЄС [22]. Ситуацію суттєво ускладнює той факт, що архітектура прийняття рішень на рівні ЄС є громіздкою та повільною, як і у всіх наднаціональних організацій, та передбачає тривалу процедуру узгодження спільного рішення.

Таким чином, на даний момент Європейський Союз проходить чергове випробування на міцність як успішний інтеграційний проект. Міграційна криза, спровокована напливом біженців зі зон військових дій та збройних конфліктів (їх кількість в 2015 році за прогнозами сягне 1 млн. осіб), стала викликом етнополітичній безпеці та вказала на неефективність міграційної політики

ЄС. Терористичні акти 2015 року, організовані вихідцями з мігрантського середовища, підтверджують необхідність перегляду ліберальної міграційної політики Євросоюзу. Ситуацію загострює також етнополітична нестабільність і конфлікти безпосередньо біля кордонів ЄС.

Без перебільшення можна стверджувати, що потужний тиск мігрантів зсередини ЄС і ззовні загрожує цілісності об'єднаної Європи. Від того, чи зможе впоратися із цим викликом Євросоюз, залежить майбутнє євроінтеграції. Адже тривале зволікання з вирішенням мігрантської кризи, відмова держав ЄС виконувати угоди щодо демонтажу Шенгенської зони — це перші кроки до дезінтеграції ЄС.

Література

1. Костенко В.О. Актуальні проблеми міграційної політики та підходи до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу / В. О. Костенко // Актуальні проблеми політики. — 2015. — Вип. 54. — С. 108.
2. Сльота І. Сучасна міграційна політика Франції та Великої Британії / І. Сльота // Зовнішні справи. — 2014. — №9. — С. 36.
3. Асланов С. Роль зворотного зв'язку у забезпеченні етнополітичної стабільності (на прикладі теракту в Charlie Hebdo) / С. Асланов / Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: — Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2015. — С. 99.
4. Young British Muslims at Active Change Foundation Show Their Solidarity Against ISIS and Their Actions [Електронний ресурс] / Not In My Name. — Режим доступу: <http://www.isisnotinmyname.com/>.
5. Косьмій Ю. Безпековий аспект етнополітичних відносин: український вимір [Електронний ресурс] / Ю. Косьмій // Україна — НАТО: регіональний вимір / Ю. Косьмій. — Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=29>.
6. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: Монографія / М. П. Вавринчук. — К.: Правова єдність, 2009 — С. 8.
7. Там же.
8. Paris Terror Attack Puts World On Alert [Електронний ресурс] / Inside Edition. — Режим доступу: <http://www.insideedition.com/headlines/9512-paris-terror-attack-puts-world-on-alert>.
9. Steinhauer G. EU Leaders Say Refugee Policy Won't Change [Електронний ресурс] / G. Steinhauer // Wall Street Journal. — Nov. 15, 2015. — Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/eu-leaders-see-coordination-against-isis-after-paris-attacks-1447581670>.
10. Mediterranean Update: Shipwrecks off Libya, Greece [Електронний ресурс] / Missing Migrants Project. — Режим доступу: <http://missingmigrants.iom.int/en/mediterranean-update-shipwrecks-libya-greece>.
11. Pop V. EU Plans Special Summit on Sunday to Discuss Migration Crisis [Електронний ресурс] / V. Pop // Wall Street Journal. — Oct. 21, 2015. — Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/eu-plans-special-summit-on-sunday-to-discuss-migration-crisis-1445419506>.
12. Migration Crisis: Hungary PM Says Europe in Grip of Madness [Електронний ресурс] // The Guardian. — Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2015/sep/03/migration-crisis-hungary-pm-victor-orban-europe-response-madness>.

13. Шамраєва В.М. Спільна міграційна політика ЄС в контексті євроінтеграційних устремлень України / В.М. Шамраєва // Актуальні проблеми державного управління. — 2009. — № 2 (36). — С. 307.
14. Червоненко В. Чи отримає Україна безвізовий режим у грудні? [Електронний ресурс] / В. Червоненко // BBC Ukrainian. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/10/151009_visa_free_ukraine_vc.
15. Павел Климкин: У нас есть план, как защитить Украину [Електронний ресурс] // Фокус. — Режим доступу: <http://focus.ua/country/326441/>.
16. Абзалова Л.Ф. Правовые аспекты иммиграционной политики в странах Европейского Союза / Л. Ф. Абзалова // Четвертые Валентеевские чтения: сборник докладов. — М. : МАКС-Пресс, 2005.— С. 55.
17. Фогел Х. Сучасні проблеми міграційної політики ЄС / Х. Фогел // Гілея: науковий вісник. — 2013. — № 73. — С. 352.
18. Костенко В.О. Цит. праця.
19. Солодько А. Глухий кут європейської міграційної політики [Електронний ресурс] / А. Солодько / Ліга. — Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/asolodko/article/17964.aspx>.
20. Криза з мігрантами: ЄС зібрався на саміт [Електронний ресурс] // BBC Ukrainian. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150923_migrants_summit_rl.
21. Migrant Crisis: Three Million Expected to Reach EU by 2017 [Електронний ресурс] // BBC News. — Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-europe-34732415>.
22. Міграційна політика ЄС: основні невирішені питання [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. — Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/міграційна-політика-єс-основні-невирішені-питання/a-18677044>.

Витман К.Н. Современные вызовы этнополитической безопасности и миграционной политике ЕС. — Статья.

Аннотация. Исследуются современные вызовы этнополитической безопасности и миграционной политике ЕС, в частности миграционный кризис, спровоцированный притоком беженцев из зон военных конфликтов; террористические акты, организованные выходцами из мигрантской среды; этнополитическая нестабильность у границ ЕС. Констатируется, что от того, сможет ли справиться с этими вызовам Европейский Союз зависит будущее евроинтеграции. Анализируются особенности и механизмы формирования совместной миграционной политики ЕС. Промедление с решением мигрантского кризиса, отказ государств ЕС выполнять соглашения по демонтажу Шенгенской зоны автор считает проявлениями дезинтеграционных тенденций.

Ключевые слова: Европейский Союз, миграционная политика, беженцы.

Vitman K.N. Modern Challenges to the EU's Ethnopolitical Safety and Migration Policy. — The Article.

Summary. The article examines the modern challenges to ethnopolitical safety and migration policy of the EU, in particular migration crisis triggered by the influx of refugees from zones of military conflicts; acts of terrorism, organized by descendants of migrant background; ethnopolitical instability at the borders of the EU. It is noted that the future of European integration depends on the fact whether European Union is able to cope with these challenges. The features and mechanisms of working out a common EU migration policy are analysed. The author considers that the delay in the migrant crisis solution, the failure of EU members to carry out the agreements and the threats of dismantling Schengen are disintegration tendencies' manifestations.

Keywords: European Union, migration policy, refugees.

Гребенник Г.П.

к.и.н., профессор кафедры истории и мировой политики
Одесского национального университета им. И.И. Мечникова

СУД НАД СОКРАТОМ, ИЛИ КОЕ-ЧТО О ДЕМОКРАТИИ ПО СУЩЕСТВУ

Аннотация. В статье автор вносит свой вклад в интерпретацию коллизий самого громкого в древней истории процесса над диссидентом. По его мнению, суд над Сократом имеет архетипическое значение для современной демократии. Поэтому анализ его уроков является по-прежнему актуальной задачей.

Ключевые слова: демократия, свобода, суд, сократизм.

1. Постановка задачи.

Демократия... Это слово произносится чаще других. Утверждается: это благо, высшая ценность, политический идеал. Альтернативы нет и прочее в духе концепции «конца истории»: мол, открыли конечную форму политического общежития.

Неужели? История учит, что все имеет свой исток, расцвет, упадок и смерть. Вино неизбежно перегоняется в уксус. Тысячи лет люди не глупее нас (поставьте себя рядом с Аристотелем, Фомой Аквинским, или, например, Гоббсом) считали демократию «неправильной», второразрядной формой правления. Значит все дело в историческом содержании, формой которого является демократия. А оно, это историческое содержание, по определению преходяще. Изменится содержание, и демократия станет анахронизмом. Да и внутри самой этой формы все время осуществляется процесс направленной эволюции. Есть демократия и демократия. Например, афинскую демократию эпохи Перикла великий Аристотель назвал *политией*, суть которой он определил как смешение олигархии с демократией (*Аристотель*. Политика IV, 1293b3035). В дальнейшем афинская полития эволюционирует в то, что Аристотель классифицировал как *пятый вид демократии* (Политика IV 1292a5). Для нее характерен демократический радикализм, поскольку взаимное ограничение элиты и народных масс сломлено в пользу разгульной, безответственной толпы, черни. Сократа судила именно такая демократия.

На примере Афинской республики мы видим, как демократия, не теряя внешних признаков, может выродиться во что угодно, например, в демократический тоталитаризм или либеральный фашизм. Есть немало признаков того, что современная демократия вступила в полосу своего

упадка, аналогичный тому, какой переживала демократия Афинской республики в IV веке до н. э. Приходится констатировать, что глобализм как проект создания планетарного сверхобщества требует таких практик властвования, которые несовместимы с традиционной буржуазной демократией и доводят до максимума меру несоответствия между идеологическими брэндами демократии и политической практикой мировых центров власти.

Впрочем, если вести разговор о демократии предметно, то нужно говорить конкретно. Конкретно я хочу говорить о суде над мудрецом Сократом. Он, как утверждает К. Поппер, был истинным демократом. Демократия осудила Сократа на смерть за его убеждения и образ жизни. Не правда ли, это странно?

О суде над Сократом писано-переписано. Был даже создан особый жанр «Апология Сократа», в котором упражнялись весьма неслабые умы. Конечно, первыми в этом списке идут ученики Сократа Платон и Ксенофонт. Особенно принято считаться с платоновской версией суда над Сократом. Современный грек Костас Варналис в своей «Подлинной апологии Сократа» (1933) писал: «Те якобы подлинны «апологии», которые написали его друзья и ученики, все — плод фантазии, жалкие попытки доказать, будто Сократ был невиновен, будто Закон был прав, а судьи были добрые и честные афиняне, допустившие ошибку; и будто во всем повинны только трое подлецов, которые преследовали беднягу» [2]. Действительно, платоновская «Апология» это не стенограмма суда, а литературное, я бы сказал, художественное произведение по мотивам суда, имеющее своей целью воздействовать определенным образом на современников и, особенно, потомков. Отсюда выдержанный, политкорректный тон и образ кроткой, несчастной жертвы судебного произвола. Соглашусь с точкой зрения Варналиса, что на самом деле все было значительно brutальнее. Суд был настоящей корридой, где тореадор Сократ размахивал красной тряпкой перед бычьим правосудием. Кто-то кого-то должен был обязательно прикончить.

Не будем вдаваться в споры, кем был исторический Сократ «на самом деле». Важно

другое: современники Сократа Платон и Ксенофонт правильно сформулировали «проблему Сократа» он оказался белой вороной, которую заклевала стая. Его смерть трагически обозначила конфликт между демократией и свободой.

Ясно, что мы имеем дело с одним из тех уроков, который был преподан человечеству на века. Ясно и то, что острота конфликта между личностью и обществом была достигнута благодаря бескомпромиссности и принципиальности Сократа. Если бы он рассуждал на манер современных либералов, что жизнь человека дороже любых принципов, а своя тем паче, то суд над ним не состоялся бы. Он, подобно своим предшественникам Протагору и Анаксагору, покинул бы Афины до суда и благополучно дожил свой век на чужбине. Но тогда Сократ не был бы для нас тем *самым Сократом*. Думать иначе все равно, что полагать, будто христиане чтят бы своего Бога, несмотря на то, что в его биографии отсутствовали бы факты распятия и воскрешения.

В этой статье автор вносит свой вклад в интерпретацию коллизий этого самого громкого в древней истории процесса над диссидентом, выявляя его архетипическое значение для судеб современной демократии.

2. Вина Сократа.

Именно на суде уличный философ Сократ вырос в гигантскую фигуру, *всемирно-историческую личность* (Г. Гегель). Поняли ли афиняне, о чем Сократ говорил на суде? Чего он добивался для себя и для них?

На специфику понимания права в античном полисе указал О. Шпенглер. Он писал: «Античное право — это право тела, или эвклидова математика общественной жизни...» [12, с. 69]. На этой культурной интуиции в рамках полиса возникает как само собой разумеющееся понятие *личности (персоны)*. Персона — это тело, принадлежащее фон-ду полиса и в силу этого пользующееся его защитой. Сократ же добивался для себя права единицы, не принадлежащей фонду полиса, а единицы, принадлежащей себе самой в силу ее внутренней автономии. Он потребовал для себя невиданного в Древнем мире — прав человека! Это — явное нарушение не просто какого-то закона Афинского государства, а принципа, на котором завязано право как таковое. Факт преступления налицо.

Впрочем, сформулировать это обвинение так, как это делаем мы, афиняне не могли. Сократу предъявили стандартное обвинение в преступлении против государственной религии и развращении молодежи путем опасных, подрывающих государственную дисциплину, бесед.

Инициатор суда Мелет потребовал для него смертную казнь, то есть представил его злейшим врагом государства.

Сократ, конечно, вел «антиобщественный» образ жизни, но он был уникален. Другого такого не было. Поэтому демократия его терпела как маргинала в течение четырех десятилетий, а иногда и потешалась над ним на комедиях Аристофана. Безбожник? еретик? кошунник? Право, это пустяки. Главная вина Сократа в том, что он мыслепреступник: «О боги, да этот человек говорит то, что думает! А думает он не то, что другие». Особенно опасно то, что к нему прислушиваются дети. Они дерзят отцам. Он в их глазах выглядит авторитетнее лучших людей города. Это недопустимо. Он, конечно, знаменитый на всю Элладу чужак, но и его чудачествам есть предел. Не такие, как он, склонили голову перед правосудием афинского народа.

Сократ был народен и элитарен одновременно. Это — сложная для политических мозгов комбинация. В конце концов, он оказался врагом и либералов-софистов, и аристократов-консерваторов. Но на роль врага государства он явно не тянул. Скорее всего, здесь имела место личная месть, под которую искусственно подогнали весь спектр обвинений в неблагонадежности. Иначе нельзя было требовать смертной казни. Да и высшую меру требовали ради того, чтобы в конечном итоге суд приговорил престарелого мудреца к изгнанию из города. Был точно выбран момент — после свержения тирании Тридцати, связь с которой приписывали Сократу, и общественное настроение — пострадавшие от террора люди и родственники убитых и ограбленных искали повод разрядить свое мстительное чувство. Атака шла на человека, который нес в себе либеральное наследие «золотого века Перикла». И повели ее люди, точно знавшие, что судить Сократа будут дети, мечтающие избавиться от врача, прописывающего им горькое лекарство.

Справедливый приговор или нет — в таком ключе обсуждали сограждане вину Сократа. Между тем проблема, которая дала о себе знать на суде, лежала глубже понимания участников этой драмы. И здесь можно говорить о «вине» Сократа так, как это делал Гегель, ставя это слово в кавычки. Когда Сократ выдвинул гносеологический принцип познания истины в качестве закона существования человека и общества, в качестве единственного закона объективного мира, то он тем самым вступил в непримиримый и неустранимый конфликт с обществом и государством-полисом. Плохо это или хорошо, но человек не способен жить только одной разумной частью души. Это противно человеческой природе. Интересы, ценности и страсти

участвуют в принятии решений не в меньшей, а чаще и в большей мере, чем рациональное начало.

Чтобы интеллектом пользоваться правильно, нужно ограничить ему возможность принимать решения объективными условиями существования социума. Но дело в том, что Сократ дал интеллекту исключительное право создавать нужные для себя условия на пустом месте, из политического воображения. Яркий тому пример — конструирование платоновским «Сократом» идеального государства. Такой подход порождает утопическое мышление. Утопизм Сократа подпитывал его максимализм. В результате он уперся в границу античной демократии дальше этого предела она развиваться не могла, даже если бы хотела. Она не могла положить себе законом право свободной мысли, ибо это на практике означало отказ от всей корневой системы, от богов, обычаев, традиций, порядков, мифов, в общем, от всего того, что формирует идентичность. Это совершенно невозможно требовать от людей.

Очевидно, прогресс в истории не может осуществляться чисто логическим путем, по законам абстрактного, чистого разума. Скорее логика истории диалектическая: она развивается поэтапно фазами отрицания. При этом не всякая свобода объективируется, а лишь та, которая в данный момент не угрожает исторической форме целостности, та, которая совместима с ней, работает на ее самосохранение.

Сократ жил с *чувством миссии*, которое по своей природе было религиозным. Он верил в свое божественное предназначение быть совестью Афин. Он один проделывал ту работу критики и самокритики, которую должно было проделывать все общество, чтобы предохранить демократию от вырождения и разложения. Афинские политики потакали своим согражданам, превратили их в детей, которые хотят все время сладкое. Паразитизм массы и утрата чувства ответственности и самокритичности у политических лидеров — вот две причины, которые запустили процесс вырождения афинской демократии.

Как известно, в ответственные моменты жизни Сократ начинал слышать «внутренний голос». Это личное божество даймон давало ему четкий совет, как не надо поступать. По отношению к афинскому народу Сократ играл ту же роль «внутреннего голоса». Именно этим, на мой взгляд, во многом объясняется его дерзкое поведение на суде, как будто в него вселился дух, превративший его в оракула. Он настойчиво убеждал афинян не убивать его ради их же блага. Он почти угрожал им: «...если вы меня такого, как я есть, убьете, то вы больше повредите себе, нежели мне» (*Платон*.

Апология Сократа, 30 cd). Он не боялся смерти, но был убежден, что боги накажут неразумных афинян. Возникает вопрос: кто кого судил? Получается, в лице Сократа История вынесла свой вердикт афинской демократии, но таким образом, что приговор мудрецу стал приговором мудреца. История в античном одеянии Немезиды вступила в свои права. Ее кара превратила некогда величайший полис, «школу всей Эллады», в заурядный город, население которого погрязло в дрязгах и собственном эгоизме.

Парадоксальность ситуации заключалась в том, что Сократа судили за антигосударственную деятельность, а он всю свою жизнь работал в русле того политического идеала свободной, ответственной и патриотичной личности, который с таким блеском высказал в своей знаменитой похоронной речи Перикл. Отказ Афин от этого идеала был явным признаком упадка демократии.

Совершенно справедливо немецкий историк философии Г. Кун назвал Сократа «последним гражданином» [8, с. 149]. На деле положение было еще сложнее. Его уловил Г.Ф. Гегель. По его словам, «сам Сократ еще выполнял свои обязанности как гражданин, но для него истинным отечеством был мир мыслей, а не это существующее государство и его религия» [3, с. 293]. На мой взгляд, это не совсем так, но схвачено главное: внутри самого Сократа жило и развивалось противоречие, боролись два антагонистических стремления. Если верить платоновскому «Критону», Сократ в ожидании исполнения смертного приговора мучительно обдумывал это противоречие и в конце концов решил его в пользу Государства и его Законов. Таким образом, он признал справедливость судебного приговора, то есть свою вину. И это несмотря на то, что он одержал моральную победу на суде и продолжал настаивать на том, что невежественное большинство не может быть судьей в его деле.

В суде над Сократом была проиграна модель конфликта прогрессивного индивида и остановившегося в своем развитии, «зачарованного» общества. Общество загасило свечу Сократа, но это была пиррова победа, поскольку в отличие от человека принцип, который в своей личности воплощал Сократ, нельзя было убить. Он продолжал работать, рвать на куски, раскалывать в щепки ставшую анахронизмом историческую форму полиса.

3. Уроки Сократа.

Суд над Сократом приобрел архетипическое значение. Это поединок героического одиночки, рыцаря духа с бездуховной человеко-массой, «охлосом». У нас придумали эквивалент — «быдлос» и применяют его, конечно, не по

отношению к древним грекам. Можно ли винить большинство в том, что оно не увидело, не распознало в Сократе человека будущего? Нет, конечно. Оно потому и большинство, что лишено творческого начала. Отсюда формула «не ведают, что творят».

У нас есть святые и подвижники, но «мы», масс-человеки, предпочитаем внимать политическим демагогам, шоуменам, телезвездам и прочим нравственным уродам, а когда с «нами» случается что-то очень плохое, то виноватыми делаем не себя, а Сократа или Маркса, или еще кого-нибудь, кто пытался сделать человечество на голову выше, а «мы» упорно становимся на четвереньки, потому что так надежнее, стабильнее.

Сократ не для толпы, не для «нас», а для тех единиц, которые культивируют жизнь в отдельности. Проблема Сократа — это проблема идеалов. Если идеалы нужны людям, то нужен и Сократ, если нет, то о нем можно забыть. Но почему-то не забывают...

Урок Сократа: если в демократическом обществе проблемы морали отходят на задний план или вообще игнорируются, если ложь от правды не отличают или, более того, выдают за правду, если «ценности» prostituteуются или используются как оружие в политической борьбе, то суд Истории не замедлит ему вынести вердикт.

Сократ столкнулся с тоталитаризмом демократической толпы, а это нам очень знакомо. Один из самых глубоких мыслителей Запада Алексис де Токвиль еще в первой половине XIX века писал о податливости демократических обществ к особой форме угнетения, которой он даже слово подобрать не смог. Опасность проистекает из того, что в этих обществах преобладает личный интерес, и люди замкнуты в узком индивидуализме, «тратят свою жизнь в неустанных поисках маленьких и пошлых радостей». Власть поощряет эту тенденцию [11, с.497]. Очевидно, А. Токвиль описывает симптомы той же самой болезни, которая поразила позднеантичную демократию, убившую своего мудреца. Более того, французский мыслитель указал на психологию демократического избирателя, который успокаивает себя тем, что своего хозяина избрал сам и что цепь, который он приковал себя, находится в руках не одного человека и даже не целого класса, а всего народа. «При такой системе, меланхолично замечает А. Токвиль, граждане выходят из зависимости лишь на момент избрания своего хозяина, а затем вновь попадают в нее» [Там же]. Напрашивается вопрос: а что хозяин настолько глуп и ленив, чтобы не проконтролировать тот самый единственный момент?

Демократия как ее понимали древние греки — это коллективная машина угнетения рабов и прочих неграждан. К свободе это не имеет прямого отношения. Но чтобы создать машину самоугнетения и убедить всех, что это свобода... До такого простодушный эллинский ум дойти не мог. Вот тут мы утерли нос Аристотелю! Знаменитая сократовская ирония блекнет в сравнении с иронией автора лозунга «За свободные и честные выборы!».

Чего боится философ? На этот вопрос А.М. Пятигорский ответил так: «Он боится двух вещей — прекращения собственного мышления, или смерти. И еще он боится такого фона лжи, такой звуковой, фоновой стены лжи, через которую ему не пробиться. Иногда этот фон лжи сильнее, и она ведь проявляется иногда в самых невинных мыслях. «А мы думали...». А ты разве думал когда-нибудь, а, рыло грязное?!» [10].

У нас сегодня многие думают, что они думают. Они лгут себе. Фон лжи создает не столько государство, сколько «народ», состоящий из множества тысяч, а иногда и миллионов молекул, резонирующих как один в такт речевок своих вождей. И вот на этом фоне появляется человек, который с завидной самоуверенностью утверждает: «Я поставлен богами, чтобы напоминать вам, что есть на свете правда. Вы лжете, что большинство никогда не ошибается и виновным не бывает. Бывает. Дрезденские ковровые бомбардировки в том порука».

Когда Грэм Грин заявляет, что «подлинный долг [писателей] перед обществом — быть крупинками песка в государственной машине» [5, с. 12], это — сократизм. Когда Александр Зиновьев говорит: «Я есть суверенное государство из одного человека» [6], он обнаруживает свой сократизм. Быть государством в единственном числе — это невероятное мужество. Над тобой нависают «грязные рыла» со своими прослушками и «ценностями» и требуют, чтобы ты немедленно присоединился к их миллионным человеко-массам, к их социальным сетям, выбрал бы себе одну из партий, за которыми скрывается хитроумный хозяин, и заработал досье с номером. А ты один против всех, кто покушается на твое право вести свой собственный диалог с Богом. Потому что отказаться от самоопределения, значит умереть, не прекратив физического существования. Вот что такое сократизм.

А.И. Герцен произнес о Сократе вещие слова: «он осмелился поставить истину выше Афин» [4, с. 164]. Герцен сам был из этой когорты. И Чаадаев, и Толстой, и Солженицын... По аналогии вспоминается еще один герой — философ Мераб Мамардашвили, этот грузинский Сократ,

публично заявивший: «Я истину ставлю выше моей родины, и у меня возникает вопрос: многие ли грузины способны поставить истину выше видимого интереса своей родины? А если не могут, то они плохие христиане» [7]. Там, где личность бросает вызов эгоистическим инстинктам народа или государства, — там в той или иной форме воспроизводится модель суда над Сократом.

В начале статьи автор обратил внимание на странность ситуации с демократией и Сократом, но не пояснил, в чем она. Уж, конечно, не в том, что демократия убила демократа. Странно то, что западные идеологи чтят Сократа и в то же время превозносят демократию. Логично было бы сделать выбор между ними. К. Поппер понимал эту странность и попытался снять ее определением античного общества как закрытого. В закрытом обществе демократия ведет себя как испорченный пулемет — стреляет по своим. Ну, а чем тогда объяснить, что современная западная демократия преследует своих правдолюбцев и разоблачителей? А может ей, как и во времена Сократа, не хватает добродетелей? Поэтому она такая же лицемерная, самодовольная и нетерпимая к своим критикам. И если мы живем в таком же по качеству обществе, в котором жил Сократ, то где гарантия, что это общество не убивает тем или иным способом своих ныне живущих Сократов?

Демократия как политический механизм проблематична на той стадии эволюции, на которой она мобилизует свои институты на борьбу с «возмутителями спокойствия», с теми личностями, которые в силу их мощного самоопределения живут с задачей преобразования общества. Это еще один урок Сократа.

Есть одно слово, которое составляет конкуренцию слову «демократия» и легко в ней побеждает. Это слово — «деньги». Деньги для Запада — все. Теперь и у нас тоже. Ради денег «рыцари» западной цивилизации колонизировали целые континенты, вывозили рабов из Африки, снимали скальпы с американских индейцев и вели нескончаемые войны «за свободу и демократию». Впрочем, прошедшее время тут неуместно.

Мудрец Сократ нашел формулу счастья и процветания. Вот она: «...не от денег рождается добродетель, а от добродетели бывают у людей и деньги, и все прочие блага как в частной жизни, так и в общественной» (Платон. Апология Сократа 30b). Осталось только найти то общество, которое этой формулой сумеет воспользоваться. Только нас в расчет брать не стоит.

Литература

1. Аристотель. Соч. в 4-х томах. — Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.И. Доватура. — М.: Мысль, 1984. — 830 с.

2. Варналис К. Подлинная апология Сократа: о том, как это происходило [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ihavebook.org/books/310222/podlinnaaya-apologiya-sokrata.htm> (дата обращения: 21.06.2015).

3. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории / Пер. А. М. Водена. - СПб.: Наука, 1993, 2000. — 480 с.

4. Герцен А.И. Письма об изучении природы // Избранные философские произведения: в 2-х томах. — Т. 1. — М.: Госполитиздат, 1948. — 371 с.

5. Грин Г. Доблесть нелояльных. Речь на вручении Шекспировской премии в Гамбургском университете, 1969 г./Пер. В. Гольшева // Иностранная литература. — 2014. — № 5. — С. 12-16.

6. А.А. Зиновьев: «Я бунтую и восстаю против лжи». Интервью [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://old.svetgrad.ru/2009/02/ya-buntuyu.php> (дата обращения: 30.10.2015).

7. Мамардашвили М.К. Философия действительности. Интервью [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mamardashvili.ru/index.php?texts/interwiev/deystvitelnost.htm> (дата обращения: 05.07.2015).

8. Нерсесянц В.С. Сократ. — М.: Наука, 1977. — 153 с.

9. Платон. Соч. в 3-х томах. — Т. 1 / Пер. с древнегреч.; ред. и вступит. ст. А.Ф. Лосева. — М.: Мысль, 1968. — 623 с.

10. Пятигорский А.М. Кому нужен Сократ Интервью 11.06.2006 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.babr.ru/print.php?IDE=31339> (дата обращения: 10.09.2015).

11. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке. — М.: Прогресс, 1992. — 554 с.

12. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. — Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998. — 606 с.

Гребенник Г.П. Суд над Сократом, або дещо про демократію по суті. — Стаття.

Анотація. В статті автор вносить свій вклад в інтерпретацію колізій найгучнішого в Стародавній історії процесу над дисидентом. На його думку, суд над Сократом має архетипичне значення для сучасної демократії. Тому аналіз його уроків є і на цей час актуальною задачею.

Ключові слова: демократія, свобода, суд, сократизм.

Grebennik G.P. The trial of Socrates, or something essential about democracy. — Article.

Summary. In the article the author has made a contribution to the collisions interpretation of the loudest trial of a dissident in the Ancient History. In his opinion, the trial of Socrates has the archetypical significance for the modern democracy. Therefore the analysis of its lessons is an actual task still.

Key words: democracy, freedom, court, socratism.

*Гримська М. І.,
к. політ. н., доцент, КНУТШ.*

КРАЙНІ ПРАВІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ АВСТРІЇ: ДОЛАЮЧИ ЕФЕКТ ХАЙДЕРА

Анотація. Охарактеризовано сутність так званого «ефекту Хайдера» як одного з основних факторів зростання електоральної підтримки Партії свободи Австрії. Розкрито історію становлення партії та окреслено її ідеологічні засади. Представлено інші крайні праві політичні партії Австрії та висвітлено специфіку їх функціонування.

Ключові слова: ідеологія, політичні партії, крайні праві політичні партії, Австрія, Демократична прогресивна партія, Націонал-демократична партія, Партія свободи Австрії, Альянс за майбутнє Австрії, Команда Штронаха за Австрію.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття приніс нову хвилю радикалізації електоральних преференцій в європейських країнах. Різке збільшення рівня міграції з одночасною необхідністю скорочення соціальних витрат держави у зв'язку з економічною кризою спонукають громадськість до підтримки крайніх правих політичних партій, які позиціонують себе як спроможні вирішити ці проблеми через наголос на необхідності збереження національної ідентичності та всебічному захисті національних інтересів. Результати виборів у країнах ЄС протягом 2010-2015 рр. демонструють суттєве зростання електоральної підтримки цих політичних партій та посилення їх впливу на політичний порядок денний. Це відбувається практично в усіх державах Європи, в тому числі і в тих, де крайні праві були частиною партійно-політичної системи уже тривалий час. Серед цих держав на особливу увагу заслуговує Австрія. Найуспішніша в країні Партія свободи Австрії є, разом з тим, однією з найвідоміших крайніх правих політичних партій у світі і часто використовується за взірць розвитку політичних організацій цієї групи. Здобуття нею високого рівня підтримки пов'язують з ім'ям її колишнього лідера — Йорга Хайдера. У засобах масової інформації та наукових джерелах можна навіть зустріти такий термін як «ефект Хайдера», який показує вплив цієї особистості на еволюцію Партії свободи Австрії. Разом з тим, ця партія не єдина крайня права політична сила в країні і, якщо згадки про неї ще можна зустріти у вітчизняних політологічних публікаціях, то інші крайні праві залишаються поза увагою.

Актуальність дослідження та зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Зважаючи на євроінте-

граційні прагнення нашої держави, краще розуміння політичної ситуації в європейських країнах має стати важливим завданням української політології. Крайні праві політичні партії — це одна з найбільш динамічних у розвитку груп політичних партій в Європі. Поступова радикалізація електоральних преференцій в державах ЄС впливає не лише на внутрішню ситуацію, а й на стосунки цих країн з Україною. Це і зумовлює необхідність вивчення крайніх правих політичних партій в європейських державах і робить дане дослідження актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки крайні праві політичні партії стали невід'ємною частиною політичного життя Австрії одразу ж після II світової війни, ця держава досить часто розглядається у відомих дослідженнях крайніх правих в зарубіжній політології. Зокрема, австрійські крайні праві політичні партії проаналізовано у працях таких вчених як Д. Арт, М. Вільямс, Т. Гівенс, О. Грубер, Ф. Дункан, П. Ігнаці, Р. Ітвелл, П. Меркл, К. Мудде, П. Норріс, Д. Стокемер, та ін.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячено статтю, та новизна. Незважаючи на дедалі зростаючу увагу західних науковців до проблематики крайніх правих політичних партій, в українській політології такі дослідження лише починають з'являтися. І якщо наукове вивчення загальних проблем (історія крайніх правих, їх ідеологія і т.д.) ще здійснюється, то детальне вивчення окремих країн практично відсутнє. Дана стаття має на меті комплексний аналіз крайніх правих політичних партій в Австрії з особливою увагою до менш відомих у порівнянні з Партією свободи Австрії політичних сил. Таке дослідження дасть змогу краще зрозуміти сьогодення та майбутнє даної групи політичних партій у цій державі.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. Першою крайньою правою партією у післявоєнній історії Австрії стала Ліга (Федерація) незалежних, заснована у 1949 р. [1, с. 105]. Партія відстоювала ідеї націонал-лібералізму та об'єднувала, передусім, колишніх нацистів та прихильників об'єднання з Німеччиною у «велику» німецьку державу. Ідеологія та риторика партії ґрунтувались на відчутті ностальгії за колишньою величиною імперії та втоми від неоднозначного

трактування минулого держави. Такі погляди підтримала досить значна частина населення. У 1949 р. на парламентських виборах за партію проголосували 11,7% виборців, у 1951 р. кандидат на посаду президента одержав 15,4% голосів. Однак цю підтримку не вдалось зберегти і протягом наступних десятиліть партія залишалась на третьому місці, здобуваючи 5-7% голосів на національних виборах та по декілька мандатів на місцевому рівні [2].

У 1956 р. партія була перейменована на Партію свободи Австрії. Прагнучи покращити становище, було здійснено спробу перевизначити і ідеологічні засади. Зокрема, у певний момент своєї історії партія почала схилитись до цінностей лібералізму та навіть на короткий час була прийнята до Ліберального інтернаціоналу. Найбільшим успіхом цього періоду вважається її участь у формуванні уряду спільно з Соціал-демократичною партією Австрії у 1983 р. Лідер Партії свободи Австрії Норберт Стегер зайняв посаду віце-канцлера [3, с. 112].

Ситуація змінилась у другій половині 1980-х рр. Всередині партії росло невдоволення поміркованістю позицій партії та особливо її союзом з соціал-демократами. Збільшувався вплив радикальних молодіжних організацій та об'єднань ветеранів всередині партії, які зрештою спромоглись змінити лідера і обрати на цю посаду Йорга Хайдера. Харизма та організаційні здібності дозволили Й. Хайдеру повернути партію на позиції крайньої правої ідеології, які вона відстоює і сьогодні. Саме у той момент в суспільстві виникла потреба у сильній опозиції, яка б змогла ефективно протистояти тривалому союзу двох найбільш політичних партій і Партія свободи Австрії зуміла цю нішу зайняти. Деяка частина електорату підтримувала і особисто Й. Хайдера, який був дуже вмілим оратором і послідовно відстоював ідеали та цінності крайніх правих. Через це зростання Партії свободи Австрії часто пов'язують з так званим «ефектом Хайдера», показуючи цим вплив даного голови партії на її історію. Рівень підтримки політичної сили почав зростати уже в перші роки перебування Й. Хайдера на керівній посаді і зберігся і до сьогодні, незважаючи на зміну керівництва та низку скандалів. Зокрема, у 2013 р. на парламентських виборах за партію проголосувало 20,5% виборців, у деяких землях її підтримка уже перевищує 30%, а на виборах до Європейського парламенту у 2014 р. Партія свободи Австрії стала першою в країні, набравши майже 19% голосів виборців [4].

Вплив Партії свободи Австрії на політичний порядок денний у цій країні є беззаперечним. Разом з тим, ця партія не є єдиною австрійською

крайньою правою політичною силою. Час від часу тут з'являються інші політичні партії, які також здобувають певну підтримку, що свідчить про деяке незадоволення електорату крайніх правих діями Партії свободи Австрії і його схильність голосувати за конкурентів у разі наявності. Цікавою тенденцією є виникнення та посилення таких партій у кризові для Партії свободи Австрії періоди, що, знову ж таки, підкреслює домінуюче становлення найбільшої партії, але водночас і про те, що вона не повною мірою відповідає очікуванням крайнього правого електорату.

Як уже було зазначено вище, після значного успіху у перші роки свого існування, Партія свободи Австрії пережила декілька десятиліть відносної маргіналізації, які характеризувались падінням рівня підтримки та частковим відходом від традиційної ідеології. Саме у цей час почали виникати інші крайні праві політичні партії, серед яких варто відзначити дві — Демократична прогресивна партія та Націонал-демократична партія.

Демократична прогресивна партія була заснована у 1955 р. колишнім впливовим членом соціал-демократичної партії, колишнім міністром внутрішніх справ Францом Ола. Активну політичну діяльність партія розпочала з середини 1960-х рр., висуваючи своїх кандидатів на вибори різного рівня. Зокрема, Демократична прогресивна партія двічі взяла участь у парламентських виборах, здобувши 3,28% голосів у 1966 та 0,3% у 1970. Партія висувала своїх кандидатів і на рівні земель. Зокрема, у Бургенланді у 1968 р. за партію проголосували 0,41% виборців, у Нижній Австрії у 1969 р. — 0,6% виборців, у Верхній Австрії — 0,53% виборців. Єдиною землею, де Демократична прогресивна партія спромоглась здобути три мандати, був Форарльберг, де у 1969 р. її результат становив 5,21%, однак уже в 1973 р. вона втратила представництво і тут, одержавши лише 0,34% [5]. Одним з факторів, що вплинули на поступову втрату партією підтримки, став відхід з політики її засновника та голови, що зрештою призвело до припинення існування.

Друга партія, яка виникла приблизно у той же час, була Націонал-демократична партія. Вона була створена у 1967 р. колишнім членом Партії свободи Австрії Норбертом Бюргером, який був незадоволений її переходом на помірковані позиції. На його переконання, підтримку можна було здобути лише через використання притаманних крайнім правим організаціям насильства, вуличних акцій, навіть терористичних актів. Однак це не принесло очікуваних результатів. Партія лише один раз взяла участь у виборах до парламенту (у 1970 р.) і здобула 0,1% голосів виборців. Результати були низькими і на виборах до

земельних парламентів. У Бургенланді партія отримала 0,29% у 1977 р. та 0,23% у 1982 р., у Нижній Австрії — 0,25% у 1969 р. та 0,1% у 1979 р., Верхній Австрії — 0,38% у 1973 р., Штірії — 0,08% у 1970 р., Відні — 0,02% у 1978 р. Зрештою, за екстремізм та застосування насильства у 1988 р. діяльність партії була заборонена. Після того Н. Бюргер зробив спробу заснування ще декількох політичних організацій, але вони існували лише короткий період і не здобули підтримки [6, с. 109].

Наступний кризовий період історії Партії свободи Австрії, який сприяв виникненню та розвитку інших крайніх правих політичних організацій, розпочався у 1999 р., коли партія посіла друге місце на парламентських виборах, здобувши 26,9% голосів. Це дало їй можливість сформувати коаліційний уряд спільно з Австрійською народною партією. Хоча Партія свободи Австрії відмовилась від посади канцлера, незважаючи на те, що саме вона отримала більше голосів ніж партнер по коаліції, входження крайньої правої політичної партії до головного виконавчого органу викликало хвилю протестів всередині країни та накладення міжнародних санкцій з боку Європейського союзу. Для стабілізації ситуації Й. Хайдер подав у відставку з посади голови. Зміна керівництва, неприйняття зарубіжних партнерів Партії свободи Австрії, а також формування нею коаліції з християнськими демократами негативно позначились на рівні підтримки партії і у 2000 р. за неї проголосувало лише 10% виборців. Це спричинило внутрішньопартійні конфлікти, які призвели до виходу Й. Хайдера з партії та заснування ним у 2005 р. власної політичної сили під назвою «Альянс за майбутнє Австрії» [7, с. 114].

Виникнення двох крайніх правих політичних партій з практично однаковою ідеологією дещо дезорієнтувало електорат. З одного боку, у Партії свободи Австрії уже сформувалось ядро прихильників, які підтримували її на виборах. З іншого боку, тепер уже ця партія була змушена долати «ефект Хайдера», який приніс їй популярність. Дослідники стверджують, що частина виборців голосували особисто за нього і були схильні до зміни електоральних вподобань на користь новоствореної партії. Тим більше, що Й. Хайдер апелював до звичної для нього проблеми імміграції, що змушувало Партію свободи Австрії шукати можливостей для відмежування та створення свого унікального продукту.

Конкуренція між двома партіями найяскравіше проявилась у перші роки після розколу. На парламентських виборах за Партію свободи Австрії тоді проголосували 11% виборців, що дало їй

21 мандат. Альянс за майбутнє Австрії також зумів потрапити до парламенту з 6 депутатами (4,1% голосів). Уже через два роки популярність Альянсу зросла ще більше. Партія здобула 10,7% голосів і отримала 21 парламентський мандат, в той час як за Партію свободи Австрії проголосувало 17,5% виборців, що дозволило їй делегувати 34 представників до національного парламенту. На місцевому рівні протистояння було меншим, але все ж присутнім. Альянс за майбутнє Австрії найбільшу підтримку здобував у рідному для Й. Хайдера регіоні Каринтії, в той час як у інших його підтримка не перевищувала кількох відсотків. Наприклад, у 2005 р. у Штірії за Альянс проголосувало всього 1,72% виборців, в той час як за Партію свободи — 4,6%, у Відні того ж року — 1,15%, за Партію свободи — 14,8% [8].

Разом з тим, Альянс за майбутнє Австрії не зумів зберегти свої перші успіхи. Оскільки ідеологічно партія була практично ідентичною до Партії свободи Австрії, виборці, для яких власне цінності були головним критерієм голосування, схилились до підтримки більш відомої партії з тривалою історією та перемогами. Відтак, популярність Альянсу за майбутнє Австрії базувалась суто на харизматичності Й. Хайдера [9, с. 80-81]. Тому його загибель в автомобільній аварії у 2008 р. суттєво послабила партію і змусила її зосередити свою увагу в основному на Каринтії. У цьому регіоні підтримка партії ще деякий час зберігалась на високому рівні. Зокрема, у 2009 р. за неї проголосувало 44,9% виборців і її представник Герхард Дюрфлер був обраний губернатором регіону. В інших землях, де Альянс за майбутнє Австрії брав участь у виборах, здобути ним відсотки були значно нижчими: 0,72% у Нижній Австрії у 2008 р., 2,83% у Верхній Австрії у 2009 р., 3,7% у Зальцбурзі у 2009 р., 2,98% у Штірії у 2010 р., 1,33% у Відні у 2010 р. [10].

Зменшувалась і підтримка партії на загальнонаціональному рівні. Зокрема, у 2009 р. вона не змогла потрапити до Європейського парламенту, здобувши 4,6% голосів. У 2014 р. її результат на європейських виборах впав до 0,5%. У 2013 р. партія втратила представництво і у національному парламенті, одержавши лише 3,5% голосів, в той час як Партія свободи Австрії здобула підтримку 20,5% виборців. Ситуація погіршилась навіть у Каринтії, де у 2014 р. Альянс за майбутнє Австрії одержав лише 2 мандати (6,4% голосів). Внаслідок електоральних невдач спочатку деякі впливові члени партії вирішили повернутись до Партії свободи Австрії, а після поразок у Каринтії таке рішення було прийнято більшістю членів. Незважаючи на це, формально партія продовжує існувати. Зокрема, вона продовжує вести

комунікацію з виборцями, в тому числі через соціальні мережі та веб-сайт, які регулярно оновлюються. У 2014 р. було прийнято і оновлену програму принципів, де ще раз було підкреслено відданість ідеології крайніх правих [11].

Поява та успіхи Альянсу за майбутнє Австрії ще раз підтвердили існування у суспільстві запиту на інші крайні праві політичні сили, які б кинули виклик монополії Партії свободи Австрії на цьому ідеологічному полі. Це стало особливо актуальним у другій половині ХХ ст., коли загострилась проблема імміграції до країни у поєднанні з необхідністю оптимізації використання бюджетних коштів через економічну кризу. У 2012 р. цю нішу спробувала зайняти «Команда Штронаха за Австрію». Її засновник — канадський бізнесмен-мільярдер австрійського походження Франк Штронах. Партія також відстоює крайню праву ідеологію, але основний акцент робить не стільки на імміграції і збереженні національної ідентичності, скільки на антисистемності. У програмних документах партії стверджується, що притаманна Австрії професіоналізація політики призводить до відчуження влади від народу. Перебуваючи тривалий час на посадах, політики забувають про його інтереси, схилившись до корупції, кумівства тощо. Тому партія виступає за обмеження термінів повноважень, що, з її погляду, сприятиме залученню до управління державою талановитих людей з інших сфер, насамперед з бізнесу, і дозволить значно краще управляти державою. В інших питаннях, зокрема у ставленні до Європейського союзу, партія дотримується типових для крайніх правих політичних партій позицій, виступаючи за об'єднання суверенних народів з власними грошовими одиницями на противагу подальшій передачі влади «бюрократам з Брюсселю» [12].

Команда Штронаха за Австрію змогла здобути електоральну підтримку одразу ж у перші роки після свого заснування. Так, у 2013 р. вона взяла участь у виборах до кількох земельних парламентів і здобула представництво в деяких з них. У Нижній Австрії партію підтримали 9,8% виборців, що дозволило їй делегувати 5 своїх представників до парламенту землі, у Зальцбурзі — 8,3% (3 мандати), у Тіролі — 3,36%. Варто відзначити і успіх навіть у Каринтії, де партія конкурувала з двома іншими крайніми правими політичними силами. Тут Команду Штронаха за Австрію підтримало 11,2% виборців (4 мандати) [13].

Успішною можна вважати і передвиборчу кампанію до національного парламенту. Уже на перших своїх виборах у 2013 р. Команда Штронаха за Австрію змогла здобути представництво (11 депутатів) з результатом 5,7% голосів. Серед

факторів, які сприяли такому успіху, варто відзначити, насамперед, особистість самого Штронаха. Будучи впливовим бізнесменом, він мав особисті зв'язки з багатьма австрійськими політиками, підприємцями тощо ще до приходу у політику і зумів їх вдало використати, деякі з них навіть вступили в його партію [14]. Важливою була і відмінність у риториці — ті виборці, які підтримували ідеологію крайніх правих, але не поділяли надто радикального, з їх погляду, ставлення до імміграції, через яке ці партії часто називають расистськими, підтримали власне цю нову партію. Безперечно, сприяла успіху і наявність грошей — Ф. Штронах з готовністю витрачав на передвиборчі кампанії і особисті кошти.

Разом з тим, сам Ф. Штронах вважав такі результати незадовільними. Враховуючи величезні витрати на вибори, він ставив значно вищі цілі та очікування. Це стало причиною відходу ним з політики уже через два роки після заснування партії. У 2014 р. він склав мандат та зосередився на підприємницькій діяльності [15]. За ним пішли і деякі інші впливові політики, які повернулись до інших політичних сил. Це дещо дестабілізувало ситуацію в партії і стало причиною її відмови від участі у виборах до Європейського парламенту у 2014 р. Тим не менше, партія продовжує існувати і далі намагається потрапити у представницькі органи різного рівня, насамперед на місцевому рівні. У 2015 р. Команда Штронаха йшла у Бургенланді спільно з місцевою ініціативою «Список Бургенланда» і здобула 4,82% голосів і 2 мандати. Цього ж року у Штірії за партію віддали свої голоси 1,74% виборців [16].

Головні висновки. Підсумовуючи, варто відзначити загальну радикалізацію електоральних преференцій австрійського суспільства. Спільний результат крайніх правих політичних партій в Австрії протягом останніх десятиліть лише зростає. Найбільшу частку голосів отримує саме Партія свободи Австрії. У час загострення проблеми імміграції виборці віддають перевагу саме найстабільнішій політичній силі, яка розглядається як спроможна протистояти «засиллю чужинців» і зберегти національну ідентичність. Ця партія вважається здатною протистояти і союзу Соціал-демократичної партії Австрії та Народної партії Австрії, який знову править країною, починаючи з 2007 р. Водночас, схильність голосувати за нові крайні праві політичні партії свідчить про те, що Партія свободи Австрії не повною мірою відповідає потребам електорату і, навіть у разі зникнення тих партій, які сьогодні кидають їх виклик, можна прогнозувати виникнення нових, які впливатимуть на політичний порядок денний австрійського суспільства.

Перспективи використання результатів дослідження. Враховуючи прагнення нашої держави до європейської інтеграції, необхідно, щоб ті питання, які розглядаються у межах європейської політичної науки, належним чином вивчалися і українськими політологами. Науковий аналіз крайніх правих політичних партій, насамперед, у тих державах, де ця група політичних партій виникла та зароджувалась, сприятиме кращому розумінню партійно-політичної ситуації в країнах Європейського союзу, тому дана стаття покликана активізувати подальші наукові розвідки з даної проблематики.

Література

1. Ignazi P. *Extreme right parties in Western Europe* / Piero Ignazi. — Oxford: OUP Oxford, 2006. — 310 p.
2. Wahlen und Volksbegehren [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
3. Ignazi P. *Extreme right parties in Western Europe* / Piero Ignazi. — Oxford: OUP Oxford, 2006. — 310 p.
4. Wahlen und Volksbegehren [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
5. Там же.
6. Ignazi P. *Extreme right parties in Western Europe* / Piero Ignazi. — Oxford: OUP Oxford, 2006. — 310 p.
7. Mudde C. *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* / Cas Mudde. — Cambridge: Cambridge University Press, 2013. — 274 p.
8. Wahlen und Volksbegehren [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
9. Gruber O. *Campaigning in radical right heartland: The politicization of immigration and ethnic relations in Austrian general elections, 1971-2013* / Oliver Gruber. — Vienna: LIT Verlag, 2014. — 238 p.
10. Wahlen und Volksbegehren [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
11. Programm des Bündnis Zukunft Österreich [Elektronische Ressourcen] // Bündnis Zukunft Österreich. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bzoe.at/images/pdf/programmwurf_bzoe.pdf (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
12. Grundsatzprogramm [Elektronische Ressourcen] // Team Stronach. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: <http://www.teamstronach.at/themen/parteiprogramm-pdf> (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
13. Wahlen und Volksbegehren [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.
14. *General elections in Austria: another grand coalition?* [Electronic resource] // Robert Schuman

Foundation. — Electronic data. — Mode of access: <http://www.robert-schuman.eu/en/eem/1451-general-elections-in-austria-another-grand-coalition> (viewed on June 15, 2015). — Title from the screen.

15. *Stronach seen quitting Austrian politics next week* [Electronic resource] // Reuters. — Electronic data. — Mode of access: <http://www.reuters.com/article/2014/01/17/us-austria-politics-stronach-idUSBREA0G0R620140117> (viewed on June 20, 2015). — Title from the screen.

16. *Wahlen und Volksbegehren* [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. — Elektronischen Daten — Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). — Titel von der Bildschirm.

Грымская М. И. Крайние правые политические партии Австрии: преодолевая эффект Хайдера. — Статья.

Аннотация. Охарактеризована сущность так называемого «эффекта Хайдера» как одного из основных факторов роста электоральной поддержки Партии свободы Австрии. Раскрыта история становления партии и намечены ее идеологические основы. Представлены другие крайне правые политические партии Австрии и освещена специфика их функционирования.

Ключевые слова: идеология, политические партии, крайне правые политические партии, Австрия, Демократическая прогрессивная партия, Национал-демократическая партия, Партия свободы Австрии, Альянс за будущее Австрии, Команда Штронаха за Австрию.

Grymska Marta. Far right political parties in Austria: overcoming the Haider effect. — The Article.

Summary. So called “Haider effect” as one of the main factors for growth of Freedom Party of Austria electoral support is characterized. The history of party establishment and its ideological principles are outlined. Other far right political parties in Austria are described and the peculiarities of their operation are highlighted.

Keywords: ideology, political parties, far right political parties, Austria, the Democratic Progressive Party, the National Democratic Party, the Freedom Party of Austria, the Alliance for the Future of Austria, Team Stronach for Austria.

Майборода А.Ю.,

аспірант кафедри історії і мирової політики ІСН ОНУ ім. І.І.Мечникова

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДИСКУССИОННЫХ КЛУБОВ ПАРТИИ «ЕДИНАЯ РОССИЯ»

Аннотация. В статье анализируется идеологическая деятельность партии «Единая Россия» на площадках специально созданных для этой цели дискуссионных клубов. Дается обзор деятельности этих клубов, информация об их лидерах и составе их ядра. Выявляются стержневые проблемы, относительно которых разворачивается полемика и формируются внутривнутрипартийные течения.

Ключевые слова: идеология, партия, консерватизм, Единая Россия, политические клубы, Российская Федерация.

Примерно с нулевых годов Россия перешла в следующую стадию своего постсоветского развития. Власть и общество перестал удовлетворять радикальный либерализм гайдаровского толка. Впрочем, и тогда у него были оппоненты, как справа, так и слева [1]. Возник запрос на проработку разных идеологических моделей развития России, которые бы лучше отвечали новым реалиям и одновременно, учитывали историческую традицию России. Таким образом, обозначился поиск новой идентичности России.

Одной из интересных форм, выразивших этот поиск, стало создание и функционирование политико-идеологических клубов, в которых приняли участие немалые интеллектуальные силы современной России. Действуя под эгидой конкретных партий или же автономно, эти площадки наглядным образом демонстрируют поиск тех ключевых понятий, лозунгов, ценностей, которые позволили бы этим политическим силам играть видную роль в политическом дискурсе современной России.

Вполне естественно, в авангард нового идеологического тренда выдвинулась партия власти — «Единая Россия». В предлагаемой статье внимание сосредоточено как раз на работе политклубов, созданных на базе этой партии. Ее цель — дать обзорный анализ деятельности данных клубов. Основными задачами статьи является анализ идейного течения каждого из представленных клубов, краткая характеристика политических взглядов и программных заявлений их лидеров.

В качестве источников для написания статьи использованы официальные программы и документы партии «Единая Россия» и ее дискуссионных клубов. Ввиду отсутствия научной литературы в украинском и российском сегменте, непосредственно затрагивающей тематику развития клубного

политического движения в России, данная работа представляет собой попытку привлечь внимание к этой стороне деятельности партии власти. В этом, на наш взгляд, заключается ее актуальность и новизна.

* * *

Первым партийным клубом «Единой России» (ЕР) стал клуб под названием «Центр социально-консервативной политики». Он был основан в 2005 г. видным функционером и идеологом партии Андреем Исаевым. Работая над концепцией партийной идеологии, клуб выдвинул в качестве своего кредо «социальный консерватизм», основанный на принципах непротиворечивости социальных и экономических задач. Программным для работы клуба является тезис о необходимости выстраивания гармоничного сочетания рыночных отношений и государственного протекционизма [2].

Детальнее характеризуя социальный консерватизм, можно отметить его стремление преодолеть классовые противоречия «во имя объединения сил всей нации». «Мы должны совершить скачок, за несколько лет создать у себя то, на что в других странах ушли десятилетия, — заявил Исаев, — а значит, у нас не должно быть места ни классовому эгоизму, ни жесткой классовой борьбе» [3]. Выглядит эта декларация, по меньшей мере, утопично.

Естественно, что большое место в дискуссиях клуба занял традиционный для консерваторов исторический вопрос о месте и роли России в современном мире. По мнению Исаева, позиция социальных консерваторов в вопросе выстраивания отношений с внешним миром является наиболее выверенной, «срединной». Если «изоляционисты» (КПРФ, «Родина», правые националисты) видят в Западе онтологическую угрозу, то «западники» (СПС, «Яблоко») готовы бескомпромиссно за ним следовать. А вот «социальные консерваторы» в лице «единороссов» выбирают путь прагматизма, когда сотрудничество с западными государствами должны вестись не в ущерб собственному народу.

В ответ на создание «Центра социально-консервативной политики» представителями правого крыла Партии была учреждена своя дискуссионная площадка «Клуб «4 ноября». Созданный осенью 2005 г., он неслучайно был назван в честь «Дня народного единства». Своей главной целью клуб поставил отстаивать либерально-консервативные идеи, которые, по мнению его членов,

не достаточно «доработаны» [4]. Его основателями выступили главный антагонист Андрея Исаева внутри ЕР член Высшего совета партии «Единая Россия» Владимир Плигин, а также главный редактор журнала «Эксперт» Валерий Фадеев. Среди других членов Клуба заметными фигурами являются: депутат Андрей Макаров, президент Фонда эффективной политики Глеб Павловский, президент фонда «Политика» Вячеслав Никонов, Председатель ЦИК РФ Владимир Чуров, профессор ГУ-ВШЭ Сергей Попов.

Стоит отметить, что данный Клуб действует не автономно, а является подразделением более широкого образования «Института общественного проектирования», который занимается комплексными исследованиями в области политологии, социологии, экономики; проводит лекционные и образовательные мероприятия, а также, целиком направляет свою деятельность, как заявляют участники, на создание «идеологии либерально-консервативного политического курса» [5].

При этом было отмечено, что в своей работе Клуб намерен опираться на модели и принципы, обозначенные президентом в его Послании Федеральному собранию 2005 г. Оно выделялось особо либеральным характером. Поэтому та группа видных членов ЕР, которая придерживалась преимущественно либеральных взглядов, было важно найти самую авторитетную поддержку в лице действующего президента и неформального вождя ЕР. Тогда, десять лет назад, В. Путин утверждал, что «Россия была, есть и будет крупнейшей европейской нацией». «В течение трех столетий, — говорил он, — мы вместе с другими европейскими народами рука об руку, прошли через реформы Просвещения, <...> продвигались к признанию и расширению прав человека, к равному и всеобщему избирательному праву» [6].

Не сложно заметить, что в 2005 г. В.В. Путин был, как принято говорить, в либеральном тренде. И если бы его не разочаровали западные «партнеры», то, возможно, либерализм сегодня в России пользовался бы значительно большим спросом.

На многочисленных заседаниях, которые проводит Клуб «4 ноября», затрагивается преимущественно социально-экономическая тематика. При этом, экспертные оценки и рецепты, с помощью которых предлагается решать текущие проблемы, целиком опираются на знакомые «гайдаровские» принципы. Участники выступают против «массового огосударствления экономики» и подчеркивают безальтернативность «свободного рынка». Характерно, что в 2008 г., в разгар мирового финансового кризиса, члены Клуба выступили

однозначно против возможной отставки министра финансов Алексея Кудрина, одного из видных экономистов-либералов в российской политике. Поэтому, несмотря на заявленную приверженность членов Клуба «либерально-консервативной» идеологической модели, можно сделать вывод, что весь их «консерватизм» должен сводиться только к «консервации» заложенного в 90-е либерального экономического тренда.

Таким образом, возможность выстроить конструктивную идеологическую позицию на либеральных идеях, но при этом не идти вразрез с основными государственно-идеологическими принципами действующей власти стала приоритетной для участников Клуба 4 ноября.

В 2008 г. была сформирована еще одна дискуссионная платформа Единой России — «Государственно-патриотический клуб». Его координатором является депутат Государственной Думы небезызвестная Ирина Яровая. Идеологическая программа данного клуба опирается на патриотическую, национально — консервативную почву, что делает его наиболее правым в спектре дискуссионных клубов ЕР. Среди членов клуба можно выделить Григория Ивлиева, председателя Комитета Государственной Думы по культуре, а также представителей молодежных движений «Наши» и «Россия молодая» Роберта Шлегеля и Максима Мищенко.

В качестве приоритетных для себя Государственно-патриотический клуб выделяет следующий круг задач:

- повышение качества преподавания русского языка, отечественной истории и литературы в школах;
- формирование уважительного отношения к государственным символам Российской Федерации;
- государственное регулирование аграрной политики;
- духовно-нравственное и патриотическое воспитание молодежи и т.д.[7].

Очевидно, главный акцент в работе Клуба делается на гуманитарной сфере, где наиболее полно раскрывается консервативный характер «Единой России». Существенными темами обсуждения являются роль сильного государства, патриотизм, духовно-нравственное воспитание. Лидер «Государственно-патриотического Клуба» Ирина Яровая характеризует свое кредо следующим образом: «Русский человек всегда был государственным. Служение родине, служение отчизне всегда было возведено в рамки оценки человека, живущего на территории России»[8].

Кроме непосредственных дискуссий в рамках клубных заседаний, данная платформа смогла

замкнуть на себе проведение серии просветительских проектов. Среди них: «У Победы наши лица!», «За Родину!», «Символы России» и др.

Ряд законодательных инициатив, выдвинутых И.А. Яровой, только подтверждают ее приверженность консервативной линии. Не так давно принятый закон «об иностранных агентах», призванный усилить контроль над финансируемыми из-за рубежа организациями, был написан ею (в соавторстве). Кроме того, она инициировала законопроект об ужесточении ответственности за нарушения в ходе проведения митингов, а также предложила вернуть статью о клевете в уголовный кодекс. Яровая вместе с некоторыми консервативными депутатами выступает за снятия моратория на смертную казнь [9].

Таким образом, можно заключить, что «Государственно-патриотический клуб» занимает наиболее правый фланг Единой России и объединяет в своем составе сторонников консервативного, умеренно-националистического курса.

В 2010 г. в Единой России вновь заявили о создании очередного дискуссионного клуба. На этот раз его инициаторы решили усилить либеральный вектор партии, ранее бывший прерогативой только Клуба «4 ноября». Весомую роль в учреждении клуба сыграли действующие депутаты Госдумы Андрей Макаров и Владимир Мединский (действующий министр культуры). Как отметили его создатели, главным их отличием от Клуба «4 ноября» является то, что новая структура создается не централизованно, а по инициативе снизу» [10].

Примечательно, что такая инициатива сразу же вызвала серию комментариев в адрес единосроссов со стороны их оппонентов из КПРФ, которые заявили, что партия находится на грани раскола. Так, вице-спикер Госдумы, первый зампред ЦК КПРФ Иван Мельников заявил, что «Единая Россия» — это «еще не тонущий, но изрядно подбитый корабль. А с тонущего корабля, как известно, бегут» [11].

Любопытно, что координатор нового клуба Ольга Крыштановская заявила, что ее участники являются «новыми консерваторами», пояснив, что, «по смыслу реформ, которые мы хотели бы видеть, мы либералы, а по методам мы консерваторы, то есть против радикализма и против ломки системы» [12].

Несмотря на широкое освещение деятельности клуба в СМИ и пристальное внимание к нему со стороны партийных функционеров ЕР, «Либеральный клуб» в итоге не смог набрать должного политического веса и стать главным выразителем либеральных идей партии. После 2012 г. заседания перестали носить систематический ха-

рактер, поэтому на сегодняшний день говорить о каком-либо политическом будущем организации не приходится.

* * *

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы. Со сменой политического курса в России и формированием путинского режима обращение к консервативной идеологии стало господствующим трендом, поскольку именно эта идеология лучше других отвечала задаче объединения вокруг власти разных общественных слоев. Ощущая потребность в государственной идеологии, партия власти «Единая Россия» взялась за ее оформление. Однако ее внутренняя разнородность привела к тому, что к середине «нулевых» внутри партии стали образовываться «крылья», началась острая идеологическая полемика между «левыми» и «правыми», что нашло свое отражение в создании дискуссионных клубов: Центра социально-консервативной политики и Клуба «4 ноября». Позже были также сформированы «Государственно-патриотический клуб» и «Либеральный клуб». Формальные различия между ними получили фактическое выражение в трех внутрипартийных течениях соответственно: социально-консервативном, либерально-консервативном и национально-консервативном. Какое из них получит доминацию, покажет ближайшее будущее.

Литература

1. Гребенник Г.П. Экономический либерализм в посткоммунистической России и его либеральные критики // Интеллигенция и политика: Сборник статей. — Одесса: Фенікс, 2009. — С. 214-243.
2. Официальный сайт ЦСКП. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cscpr.ru/about/>
3. Социальный консерватизм — идеология «Единой России». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://isaev.info/vzglyad/6/>
4. В партии «Единая Россия» все же появится правое крыло — клуб «4 ноября». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://xn--80aa2bkaifhg.xn--plai/article.php?nid=12942>
5. Официальный сайт Института Общественного Проектирования. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.inop.ru/about/>
6. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 25 апреля 2005 года. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://archive.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374tyre82634_87049.shtml
7. Официальный сайт «Государственно-патриотического клуба». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.patriotplatform.ru/news/0x1x3.html>
8. Ирина Яровая: Консервативная идеология — верность традициям. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mger2020.ru/nextday/2008/10/28/2456>
9. Депутат Яровая поддерживает введение смертной казни за преднамеренное убийство ребенка. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.interfax.ru/russia/238572>
10. Почему «партия власти» нуждается в создании нового либерального клуба? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.svoboda.mobi/a/1986114.html>

11. КПРФ усмотрела признаки раскола в «Единой России». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://newdaynews.ru/policy/277808.html>

12. Почему «партия власти» нуждается в создании нового либерального клуба? . [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/transcript/1986114.html>

Майборода А.Ю. Діяльність дискусійних клубів партії «Єдина Росія». — Стаття.

Анотація. У статті аналізується ідеологічна діяльність партії «Єдина Росія» на майданчиках спеціально створених для цієї мети дискусійних клубів. Дається огляд діяльності цих клубів, інформація про їх лідерів і склад їхнього ядра. Виявляються стрижневі проблеми, щодо яких розгортається полеміка і формуються внутрішньопартійні течії.

Ключові слова: ідеологія, партія, консерватизм, Єдина Росія, політичні клуби, Російська Федерація.

Maiboroda A. Activities of discussion clubs of the party «United Russia». — Article.

Summary. The article analyzes the ideological activity of the party «United Russia» on platforms of specially created for this purpose discussion clubs. It is given a review of the activities of these clubs, information about their leaders and the composition of their core. It is identified central issues about which discussions unfold and movements formed inside the party.

Key words: ideology, party, conservatism, United Russia, political clubs, the Russian Federation.

*Маслов Ю. К.,
професор кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ЇХ СУЧАСНЕ ТЛУМАЧЕННЯ

Анотація. Зазначається, що в межах сучасної політичної науки спостерігається суттєвий зсув у вивченні та тлумаченні категорії «влада», зокрема «політична влада». Відбувається перехід на наступний, якісно новий рівень — на самий спосіб відтворення схематизму влади. Це означає, що ті чи інші варіанти влади становляться технічно конструйованими. Тому розвиваються новітні технології влади, які конструюють та упроваджують її певні типи, які відповідають сучасним умовам та вимогам.

Ключові слова: влада, політична влада, конструювання влади, схематизм влади, концепції влади, тип влади, політика, колективна дія, механізм управління.

Аналіз політики як особливої сторони людської життєдіяльності, яка функціонує на основі цілеспрямованої колективної організації, пов'язаний із феноменом політичної влади. Влада є центральним елементом будь-якого організованого суспільства. Вона відіграє подвійну, амбівалентну роль, виступаючи то як необхідний механізм управління суспільством, то як сила, яка призводить до ексцесів в суспільстві.

Потреба у владних механізмах обумовлена, насамперед, необхідністю надати доцільності, розумності, організованості людської взаємодії, утворивши спільні для всіх правила поведінки. У той же час механізми відтворення влади є об'єктивною потребою в регуляції соціальних відносин, узгодженні та інтеграції множинності не співпадаючих інтересів та потреб людей за допомогою різних заходів, зокрема примусу [1, 103].

Будучи соціальною за своєю суттю, влада разом із суспільством проходить складний шлях зміни власних форм. В первинних суспільствах влада була анонімною, розпорошеною серед членів роду та племені. Ускладнення соціальних потреб та поява нових видів діяльності для їх задоволення значно посилювали інтенсивність взаємодії індивідів. Дана обставина обумовила необхідність концентрації раніше розпорошеної влади в руках вождів, груп з тим, щоб бути здатною ефективно реагувати на проблеми та виклики, що виникають. Так анонімна форма влади поступилася місцем

владі індивідуалізованій (персоніфікованій). Однак процес зростання соціальної нерівності щоразу засвідчував неефективність індивідуалізованої влади як засобу розв'язання соціальних конфліктів, особливо масштабних за розміром. Це стимулювало процес інституціоналізації влади, під час якого вона все більше спиралася на спеціальні інститути, які здійснювали чітко визначені функції, наприклад, підтримку громадського спокою, забезпечення миру, загального управління тощо. Так влада поступово становилася політичною, тобто такою, яка виражалася в діяльності держави, партій, громадських рухів, інших організацій тощо.

Сучасні концепції влади можна класифікувати за різними критеріями. Перш за все, концептуальні підходи до інтерпретації політичної влади з певною долею умовності та відносності можна розділити при самому загальному логіко-гносеологічному аналізі на дві великі групи — атрибутивно-субстанціональні, що трактують владу як атрибут, субстанціональну якість суб'єкта, а то і просто як самодостатній «предмет» або «річ»; та реляційні, що описують владу як соціальне відношення або взаємодію на елементарному та на складному комунікативному рівнях. Атрибутивно-субстанціональні підходи до осмислення влади, в свою чергу, можна поділити на потенціально-вольові, інструментально-силові та структурно-функціональні концепції влади [Див. : 2].

Потенційно-вольові концепції виходять з визначення влади як здатності та спроможності нав'язування волі будь-яким політичним суб'єктом. Такий підхід був особливо впливовим в німецькій політичній думці. Гегель і К. Маркс, Й. Фіхте і А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та М. Вебер використовували поняття «вольові якості» або «вольові здібності» в самих різних, навіть когнітивно полярних визначеннях влади (таких, як, наприклад, «воля економічно панівного класу» К. Маркса чи «енергія та воля надлюдини» Ф. Ніцше). За класичним визначенням М. Вебера, владою є «спроможність проводити всередині даних суспільних відносин власну волю, навіть супроти непокори, не залежно від того, на чому така можливість ґрунтується» [3, 21]. Таке визначення влади при бажанні можна інтерпретувати і як «вольове

відношення», але акценти у Вебера, так само як і у Маркса або Гегеля, все ж зміщуються на трактування влади як певного потенціалу політичного суб'єкта, що володіє особливими субстанціональними якостями носія влади.

В багатьох вольових визначеннях та підходах до влади ставиться питання про засоби її реалізації та способи «розпредмечування». Це дозволяє виділити специфічну інструментально-силову концепцію влади, пов'язану, перш за все, з англо-американською традицією в політичній думці. Вже в «Левіафані» Т. Гоббса влада, якою володіє суверен, описується не стільки як певний абстрактний потенціал, скільки як реальний засіб примусу, форма силового впливу.

Трактування феномену влади як реальної сили, тобто засобу реалізації волі, дотримуються й прибічники «силової моделі» влади англо-американської школи «політичного реалізму», які і у внутрішній (Д. Кетлін), і в міжнародній (Г. Моргентгау) політиці визначають владу як силовий вплив політичного суб'єкта, що контролює певні ресурси та при необхідності використовує навіть пряме насилля.

Далі в сучасній політичній теорії були розроблені системна та структурно-функціональна концепції влади, пов'язані, перш за все, з роботами Г. Алмонда, Д. Істона, М. Кроз'є, Т. Парсонса та ін. За Т. Парсонсом, влада, скоріше за все, уявляє собою особливу інтегративну якість соціальної системи, яке має на меті підтримку її цілісності, на основі консенсусу громадян та легітимізації лідерства [Цит. за: 4, 79-81].

З атрибутивно-субстанціональними концепціями влади межують реляційні, що трактують владу за допомогою категорії «суспільні відносини». Необхідно зазначити, що ці підходи достатньо тісно переплітаються між собою. Поведінковий підхід редує все розмаїття власного спілкування до елементарних мікрорівнів між поведінками двох індивідів-акторів та відповідним впливам одного на іншого.

До цих концепцій примикають так звані інтеракціоністські теорії, відповідно до яких владні відносини виконують роль особливого способу обміну ресурсами між людьми (П. Блау), або асиметричної взаємодії зі зміною ролей акторів при розподілі зон впливу (Д. Ронг), а також основного «стабілізатора» в сукупній системі суспільних відносин, що забезпечується шляхом регулювання постійно виникаючих конфліктів з приводу розподілу та перерозподілу матеріальних, ідеологічних та інших ресурсів (Р. Дарендорф, Л. Козер).

Нарешті, до найбільш складних та комбінованих підходів можна віднести комунікативні (Х. Арент, Ю. Хабермас), а також постструкту-

ралістські, або неоструктуралістські (М. Фуко, П. Бурдьє) моделі влади, що розглядають її як багаторазово опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між людьми, що відбувається в соціальному полі та просторі комунікацій. Виникнення влади як соціального явища обумовлено необхідністю узгодження суспільних дій людей при перевазі спільного інтересу над приватним.

Щодо новітніх постструктуралістських або неоструктуралістських концепцій «археології і генеалогії влади» М. Фуко та «поля влади» П. Бурдьє, то їх поєднує не субстанціонально-атрибутивне, а скоріше реляційне бачення влади як відносин та спілкування.

Отже, при визначенні поняття «влада» виявляється, що вона відноситься до класу речей, які не можуть бути визначені одним поняттям, на що неодноразово вказували багато вчених (Дж. Сарторі, С. Лукс, М. Олсон та ін.).

Як вихід з такого замкнутого кола бачиться не з'ясування питання про поняття та сутність влади, а, вслід за М. Фуко та іншими дослідниками, потреба в діалозі про дискурс влади. Це передбачає, що розуміння того, що є влада, формується в результаті як певного способу її реалізації в суспільстві, її осмислення, так і способу розповіді про владу та обговорення проблем влади. Це може бути пов'язано з тим, що влада є одним з елементів, які конструюють суспільство, в якому людина формується, живе та розмірковує про владу. Не дивлячись на те, що загальний схематизм здійснення влади притаманний суспільству з перших своїх днів існування, певні його реалізації та предметизації в різні історичні часи були різними. Іншими словами, в різні часи та в різних суспільствах влада може виглядати по-різному.

Тому для того, щоб зафіксувати сучасне розуміння влади, необхідно зробити декілька кроків. По-перше, необхідно виділити сам схематизм, в якому влада реалізується та здійснюється. По-друге, виділити основні стереотипи, присутні в суспільстві з приводу влади, «нормальні способи» здійснення влади та розмови про неї. По-третє, зафіксувати сучасні проблеми, що витікають з тих стереотипів та «нормальних способів». І тільки після цього провести проблематизацію стереотипів та створити нове розуміння влади, до якого необхідно прагнути для того, щоб ці проблеми були зняті та набули сенсу нові можливості, пов'язані з новим розумінням та з відповідним типом порядку.

В іншому випадку, якщо йти шляхом визначення, що є влада, то отримаємо десятки та сотні визначень, кожне з яких буде охоплювати різні прояви влади чи відносин влади. Так, російський дослідник Р. Шайхутдінов вважає, що «було б невірним намагатися визначити владу як певний

тип відносин в суспільстві, як характеристику особи певних людей, як сукупність інститутів тощо. При цьому, кожне з таких намагань буде на вигляд правильним, але всі разом вони породжують парадокси та дискусії» [5, 473].

Альтернативний підхід бачиться як спроба структурувати дискурс про владу, виділивши поняття, які є змістовними та пов'язаними з значеними поняттями. Але цього недостатньо для всебічного уявлення про те, що є влада на сучасному етапі розвитку людства. Доцільно виділити схематизм, в якому влада здійснюється.

Перш за все, влада в суспільстві стверджує загальний порядок, в якому здійснюється та продовжується життя людини. Людина, на думку Р. Шайхутдінова, майже вільна від різного роду механізмів гальмування, які є у тварин: людина може знищувати собі подібних в великій кількості, навіть якщо це не пов'язано з її виживанням. Тому для подовження (постійного відтворення) суспільного життя необхідний певний схематизм (тобто спосіб організації власного життя та взаємодії з іншими людьми, плюс спосіб усвідомлення такої організації), який дозволяє людині діяти однаково, зберігаючи та відтворюючи вироблений ними спосіб подовження суспільного життя [Див. : 6, 473-474].

Одним з таких схематизмів і є схематизм влади, що передбачає введення певного спільного та єдиного для всіх простору. Цей простір має наступні особливості: по-перше, люди в ньому можуть орієнтуватися незалежно від конкретної ситуації або приналежності до тієї чи іншої групи; по-друге, в ньому повинні фіксуватися речі, що мають відбуватися постійно, відтворюватися самі по собі та за рахунок яких має відтворитися загальний порядок життя; по-третє, за рахунок такого схематизму люди повинні отримати можливість орієнтуватися та виробляти способи своїх дій поза безпосередньої взаємодії з іншими людьми (тобто, не тому, що хтось так сказав чи навчив). Іншими словами, влада задає загальнолюдський порядок життя.

В цьому влада протиставлена іншим схематизмам, які обумовлюють перевагу людини над іншими формами життя. Зокрема, схематизм влади протистоїть схематизму кооперації, за якого люди взаємодіють між собою, орієнтуючись на прямий контакт та конкретні людські утворення (групи, спілки тощо). Влада також протистоїть схематизму культури, що фіксує систему образів, які не схильні до змін. При цьому, всі три схематизми доповнюють один одного в реальному житті.

Влада, що організує життя у вигляді певного відтворююмого порядку, і життя, якому властиві надмірність та спонтанність, знаходяться в

перманентному протистоянні. Життя кожного разу виявляється джерелом виникнення нових ситуативних конструкцій, які проблематизують вже існуючий порядок відтворення, що спирається на сформовані інститути влади. Виникають загрози відтворенню життя та, як наслідок, з'являється зовсім новий тип влади, який, в свою чергу, задає новий тип порядку, здатний зняти проблеми. Такий з'явившийся в результаті певного «онтологічного скачку» тип влади і буде називатися новою інстанцією влади. Різні інстанції влади існують у вигляді композиції інстанцій влади, кожна з яких володіє своїм винятковим ресурсом і не залежить від інших.

Разом з тим, та чи інша композиція інстанцій влади, той чи інший тип влади, певна реалізація схематизму влади існує як певна негласна згода народу на такий тип влади. Одним з перших, хто на це вказав, був Н. Макіавеллі. Пізніше його ці ідеї підтримали Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо, які доводили, що існує перелік базових припущень, ідей, які від народження притаманні людині та на основі яких люди погоджуються на той чи інший тип влади.

Якщо простежити, що відбувається з поняттям «влада» в сучасності, то можна стверджувати, що поступово механізми влади, схематизм її здійснення все більше рефлектується людьми. Якщо раніше влада була непорушною, такою, що не піддавалася технічним діям з боку людини, то поступово вона стає все більш освоєною. Люди навчилися будувати ті чи інші композиції влади, створювати нові інстанції влади, і в цьому сенсі з владою відбувається дещо на зразок коперніканської революції, що мала місце в природознавстві, коли речі, які до того здавалися непорушними, стають умовними і відносно них можливим стає застосування технічних дій.

Починаючи з часів революцій, що змінюють тип влади, стає зрозумілим, що інстанцій влади може бути декілька. Попередні проблеми в Європі, пов'язані з конфліктами двох інстанцій влади — влади церкви та влади держави (монарха) — завершилися створенням особливої композиції цих двох інстанцій. Але з плином часу інстанцій влади стає все більше. Зокрема, існування влади у вигляді судової, виконавчої та законодавчої інстанцій стає звичним. В Європі виникають демократичні суспільства, в яких нові інстанції можуть з'являтися відповідно до появи нових трансценденцій, нових виняткових ресурсів. В сучасний момент також можна вказати на те, що триває процес ствердження нових інстанцій влади — органів місцевого самоврядування. Питання лише про те, який винятковий ресурс вони мають та на які трансценденції спираються.

Отже, в межах сучасної політичної науки спостерігається суттєвий зсув у вивченні та тлумаченні категорії «влада». Відбувається перехід на наступний, якісно новий рівень — на самий спосіб відтворення схематизму влади. Це означає, що ті чи інші варіанти влади становляться технічно конструйованими. Непорушні речі перетворюються на відносні. Розвиваються новітні технології влади, які конструюють та упроваджують певні типи влади, які відповідають сучасним умовам та вимогам. Тому подальший аналіз у цьому напрямку є важливою як теоретичною, так і практичною потребою.

Література.

1. Мухаев Р. Т. Теория политики / Р. Т. Мухаев. — М. : ЮНИТИ_ДАНА, 2005. — 623 с. — (Серия «Cogito ergo sum»).
2. Дегтярев А. А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев // Политические исследования. — 2009. — № 3. — С. 78—93.
3. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 720 с.
4. Дегтярев А. А. Вказ. стаття.
5. Шайхутдинов Р. Современный политик : охота на власть / Руслан Шайхутдинов. — М. : Европа, 2012. — 616 с.
6. Шайхутдинов Р. Вказ. работа.

Маслов Ю.К. Концептуальные подходы к интерпретации политической власти и их современное понимание. — Статья.

Аннотация. Отмечается, что в современной политической науке наблюдается существенный сдвиг в изучении и толковании категории «власть», в частности «политическая власть». Происходит переход на следующий, качественно новый, уровень — на способ воссоздания схематизма власти. Это означает, что те или другие варианты власти становятся технически конструируемыми. Поэтому развиваются новейшие технологии власти, которые конструируют и внедряют ее определенные типы, которые отвечают современным условиям и требованиям.

Ключевые слова: власть, политическая власть, конструирование власти, схематизм власти, концепции власти, тип власти, политика, коллективные действия, механизм управления.

Maslov U.K. Modern interpretations of political power. — Article.

Summary. It is marked that in modern political science there is a substantial change in a study and interpretation of category «power», in particular «political power». There is passing to the following, high-quality new, level — on the method of recreation of схематизма of power. It means that those or other variants of power of становляться technically constructed. Therefore the newest technologies develop authorities, which construct and inculcate its certain types which answer modern terms and requirements.

Keywords: power, political power, constructing of power, chart of power, conceptions of power, type of power, policy, collective actions, management mechanism.

Набиуллин Л.Г.

к.п.н., доцент ФГБНУ ИПООВ РАО Санкт-Петербург

ЦЕННОСТИ И ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ РОССИЙСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ СОСТОЯНИЯ СОВРЕМЕННОГО РОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье раскрывается роль ценностей и ценностных ориентаций российской молодежи как показателя состояния современного российского общества в условиях социально-экономической и духовно-культурной трансформации государства. Рассмотрены понятия «ценности», «ценностные ориентации» и их влияние на формирование новых социальных отношений в данных условиях, что дает возможность выявить направленность дальнейшего развития, и степень адаптации молодежи к новым социальным условиям и его инновационный потенциал.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, современная молодежь, характеристика современной молодежи как социальной прослойки общества, основные группы ценностных ориентаций современной молодежи: рациональные; духовно-гуманитарные; материально-экономические.

Введение.

Проблема ценностных ориентаций молодежи в реформируемом обществе, их структуры и динамики остается неизменно актуальной на протяжении всего существования социологии вообще, и социологии молодежи в частности. Петербургские социологи из Высшей школы экономики недавно провели уникальную международную конференцию, собравшую более сотни ученых из России, Грузии, Таджикистана, Финляндии, Швеции, Великобритании, Германии, США. В центре внимания участников этого знакового мероприятия были взаимоотношения поколений отцов и детей, то, как сегодня меняются настроения в обществе, в том числе под воздействием государственной политики, совпадают ли настроения в молодежной среде и настроения в обществе в целом?

Участники конференции, обсудив поставленные вопросы, пришли к определенным выводам:

— Одна из наших самых значимых, исходных позиций — молодежь не является изолированной частью общества. Она вовлечена во все процессы, зависит от всех трансформаций, новых политических проектов, геополитических изменений. Молодежь и люди старшего, то есть третьего или четвертого возраста (учёные по-разному его называют), — эти две группы наиболее зависимы от социальных обстоятельств. Молодежь ещё не

включена в политический истеблишмент, не обладает достаточным количеством финансов, культурным капиталом, социальными связями. Пенсионеры и «поздние» пенсионеры в силу возраста и состояния здоровья выключаются из многих процессов и становятся крайне зависимыми [1].

— на настроения в обществе и особенно в молодежной среде влияет пресловутый менталитет, наличие определённого рода ментальной предрасположенности к самого разного рода фобиям и патриархальности. Общинность, патриархальность, склонность недоверять соседям, склонность к негативной солидаризации определённо имеются.

— для молодежи характерны очень раннее включение в рынок труда, множественная занятость и высокая степень зависимости от рыночных колебаний. Помимо того что молодежь приобретает опыт работы, она ещё приобретает опыт неравенства, так как что вынуждены совмещать работу в школе с репетиторством, подрабатывать переводами, вести онлайн-курсы, продавать хендмейд — и таким образом поддерживать свой уровень независимости.

— на взаимоотношения внутри семьи влияет такое понятие, как межпоколенческий контракт. Он имеет как экономические, материальные, так и психологические, эмоциональные составляющие. Новое, работающее поколение кормит уходящее поколение, а уходящее выступает в определённой зависимости. При этом существуют взаимные ожидания и требования как морального, так и экономического характера.

— ломается моральный контракт между поколениями, который существовал в советское время. Молодые в этом поколенческом контракте играли роль скорее эгоистическую. Советское общество провозглашало, что молодежь — это будущее, это надежда, всё от неё зависит, ей строить коммунизм и жить при коммунизме. Всё для молодежи: лагеря, дома отдыха, парки, огромная развитая инфраструктура. Это поколение выросло в патерналистском ощущении.

— Сейчас молодежь ничего не получает. Уже давно нет никакого распределения выпускников, обязательств по трудоустройству со стороны государства. Возникает определённый дисбаланс.

Родители ждут заботы. Они протянули молодёжь через кризис 2007–2008 годов (исследования выявили, что молодёжь тогда не почувствовала негативных изменений — хватало еды, денег на мобильную связь, Интернет, клубы). Неустойчивое положение приводит к тому, что молодёжь до 35 лет или даже дольше оказывается в зависимости от родителей. Это общеевропейская тенденция.

— наблюдаются массовые процессы, судебные в том числе, по выяснению, кто кому должен платить алименты, кто кого должен содержать. Стало легитимно говорить об этом. Это очень интересный момент. Мы находимся в процессе трансформации — то же самое было с брачными отношениями. Сейчас изменения касаются взаимоотношений детей и родителей, стариков. Это отражение неравенства. При отсутствии патронажа со стороны государства молодёжь сталкивается с непроходимыми противоречиями и сложностями — как поддерживать уровень морального долга, если нет материальной базы? Здесь мы видим выплывающие наружу конфликты вокруг собственности. Это меняет тональность взаимоотношений. С одной стороны, уходит ханжеское представление о том, что разговаривать об этом неприлично: есть проблема, её надо решать. С другой стороны, старики активно ждут помощи, поддержки, в первую очередь эмоциональной. А дети скорее готовы идти на формальные отношения — подписать контракт и выяснить, за кем квартира.

— чувства к родителям связаны с патриотизмом, что, не желая оставлять родителей, молодые люди часто отказываются от миграционных планов.

— Существует целый сгусток противоречий. Это не только долг, это эмоционально чувствительная и очень значимая связь. Но здесь очень важно смотреть на класс. В социологии существует интерсанкциональный подход — нельзя изучать гендер, или поколение в отрыве от класса, этничности, религии. Необходимо видеть множественность. Одно дело, когда о невозможности уехать от родителей говорит девушка из среднего класса, которая не испытывала особой нужды, действительно имеет с родителями сильную эмоциональную связь. И совсем другое дело — когда речь идёт не только о том, чтобы оставить родителей, но и о возможности уехать из села, поступить на работу в Москву. Проблема неквалифицированной миграции для стран Восточной Европы и России достаточно сильна. Важна классовая принадлежность людей, которые уезжают, и тех обстоятельств жизни, которые к этому подталкивают. Это вопрос очень сложный, тонкий, его надо исследовать.

— молодёжная политика переживает кризис. Об этом говорят все эти непонятные шатания, которые проявляются, в том числе в отношении субкультур. Сначала был всплеск активности в отношении готов и эмо, сейчас взялись за толкинистов. С одной стороны, упрекают их в увлечении западными ценностями, с другой — заигрывают, хотят превратить в электорат. На молодёжных форумах уровень декларируемого понимания не имеет ничего общего с повседневными разговорами молодёжи, с их пониманием того, что происходит.

— Молодёжная политика уже 30 лет не может отойти от комсомольского способа руководства, перейти в режим реального включения в жизнь молодёжи. Абсолютное одобрение, поддержка власти, спровоцировала определённое ощущение вседозволенности, и вновь родившиеся движения — «Сталь», «Щит», «НаркоСтоп», «СтопХам» — стали, не всегда оправданно и часто переходя границы, заниматься чисткой городов, контролем, моральным регулированием. Это прямой возврат к советскому прошлому.

Как мы видим, в наше время остро стоит вопрос о ценностных ориентациях современного российского общества и в частности молодёжи. Молодёжь — это новое поколение, которое должно стать заменой своих родителей и опорой для общества и государства. В современной переходной ситуации существенное внимание должно уделяться молодежи как естественной среде формирования будущего и элиты государства. Современная молодежь делает свой исторический выбор.

От того, какой ценностной потенциал будет сформирован, во многом зависит будущее состояние общества. Ценность социальна по своей природе и складывается лишь на уровне социальной общности... Сформированные в процессе деятельности индивидуальные ценностные значения — явления общественные, коллективные.

Изучение ценностных ориентаций молодежи дает возможность выявить и направленность дальнейшего развития, и степень адаптации студенчества к новым социальным условиям и его инновационный потенциал.

Анализ ценностей молодежи имеет принципиальное значение для изучения эволюции духовного мира данной социально-демографической группы и социальных отношений, в которые она интегрируется в процессе социализации. Ценностные ориентации молодежи выражают не только личностные интересы и потребности молодежи, но и отношение к обществу, его проблемам. Изучение ценностных ориентаций дает возможность корректировать ценности в нужном направлении. Ценностные ориентации юношей и девушек служат

своеобразным индикатором развития общества. Поэтому важно, чтобы на данном этапе социализации у молодежи были сформированы «нормальные» ценности, не противоречащие интересам общества, которые в дальнейшем останутся достаточно стабильными [2].

Учет динамики ценностных ориентаций современной молодежи является необходимой предпосылкой эффективной молодежной политики, без их знания, без знания того, что волнует сегодня молодежь, верит ли она во что-нибудь, нельзя рассчитывать на успех.

Ценности — это общепринятые представления людей относительно целей и путей их достижения, которые предписывают им определенные социально-принятые способы поведения. Они составляют основу нравственных принципов. Каждый общественный строй устанавливает свою систему социальных ценностей. Осознание и усвоение ценностей осуществляется в процессе первичной социализации личности. После этого они остаются достаточно стабильными, претерпевая существенные изменения лишь в кризисные периоды жизни человека и его социальной среды. Ценностные ориентации формируют установку субъекта деятельности, что в значительной степени предопределяет направленность социального поведения индивида в своей повседневной деятельности. Они выполняют интегративную роль в обществе, образуя самый устойчивый остов общественной системы. Выделяют индивидуальные и общественные ценности. Первые регулируют поведение индивида в повседневной жизни, вторые — его ценностные приоритеты относительно развития общества [3].

В современных концепциях социологии под ценностью принято понимать любую рациональную цель сознания, стремление к которой наполняет эту цель смыслом. Особое место в этом смысле занимает концепция «личностного смысла»... Дело в том, что изменение социально — экономических условий ведет к изменению жизнедеятельности человека. При этом деятельность человека исторически не меняет своего общего строения, но меняются соотношения целей и мотивов деятельности. Функция мотивов состоит в том, что они как бы «оценивают» жизненное значение для субъекта объективных обстоятельств, придают им личностный смысл, который выполняет регулируемую функцию и определяется тем, в какой связи объект или явление находится с мотивами и ценностями субъекта. В личном смысле отражается не только само значение, ее эмоциональный знак и количественная мера, но и содержательная связь объекта и явления с конкретными мотивами, потребностями и ценностями. Иначе говоря,

ценность только тогда становится таковой, когда она наполнена смыслом [4].

В социологии ценности представляют своеобразную призму, через которую можно понять суть процессов, происходящих в той или иной социальной системе, выявить их латентное содержание и направление функционирования», поскольку по системе ценностных ориентаций можно судить о характере развития общественных отношений, перспективах развития общества. Социологию ценностные ориентации интересуют, прежде всего, как определяющий фактор в регуляции социальных взаимодействий. В этом понимании ценности рассматриваются как основной элемент культуры, основа ценностно-нормативного механизма социальной регуляции поведения групп и общностей.

Изменение социальных ценностей извне обобщается переоценкой ценностей изнутри, изменение личностного смысла объектов и явлений возможно либо путем переосмысления их места и роли в жизни субъекта, включения их в более широкий контекст смысловых связей с более разнообразными мотивами, потребностями и ценностями, либо в результате перестройки самих мотивов и ценностей.

В настоящее время современное общество находится в очень сложном положении. После смены политического режима страна ещё не опомнилась. Пошатнулись все устои, потерялись ценностные ориентации, исчезли духовно-нравственные идеалы. В поисках новых идеалов мы теряем свои традиции и устои и начинаем сами себя уничтожать. Мы не видим смысла в нашем существовании, поэтому мы не замечаем, как постепенно исчезаем.

Современная молодежь проходит свое становление в очень сложных условиях ломки многих старых ценностей и формирования новых социальных отношений. Отсюда растерянность, пессимизм, неверие в настоящее и будущее [5].

Система ценностных ориентаций имеет динамический, подвижный характер. В современной теории ценностных ориентаций вся система делится на три большие группы. Они, в соответствии с триадой «вечных ценностей» — Истина, Добро, Красота, — подразделяются на рациональные; духовно-гуманитарные; материально-экономические [6].

— Материально-экономические ценностные ориентации.

Этот вид ценностей сегодня распределяется по оси «плановая экономика — рыночная экономика». Выбор на ней определяется экономического статусом человека, его принадлежностью к той или иной социальной группе, экономически активной или экономически пассивной. Если та или иная социальная группа является экономически

зависимой частью общества и нуждается в поддержке государства, оно крайне заинтересовано в государственном управлении экономикой и в развитии государственного сектора экономики и поддерживает идею социально ориентированной экономики. Экономически активные субъекты и сообщества уверены в необходимости развития рыночных отношений, экономической самостоятельности.

Поскольку молодежь является экономически зависимой частью общества и нуждается во всемерной поддержке государства, оно крайне заинтересовано в государственном управлении экономикой и в развитии государственного сектора экономики. Будучи объектом опеки со стороны государства, она ратует за социально ориентированную экономику. Однако на смену патерналистским и в какой-то степени инфантилистским настроениям приходит осознание необходимости, прежде всего личностных усилий. Однако, с другой стороны, молодежь, являясь революционно — реформаторской частью общества, оно уверено в необходимости развития рыночных отношений, чьи принципы неотделимы от принципов экономической самостоятельности. Поскольку экономическая независимость основа политической независимости и гарантия политических свобод, студенты наиболее активно ратуют за либерализацию экономики.

Молодежь считает, что рыночные отношения расширили возможности личности в плане культурной идентификации, разрушив идеологический диктат, подорвав власть традиций и дали простор формированию широкого спектра идей и ценностных ориентаций. Однако реализация предоставляемых рынком возможностей напрямую зависит от имеющихся материальных ресурсов. Большинство молодых людей намерены попытаться себя в бизнесе, или, по крайней мере, устроиться в частный сектор экономики. Вместе с тем повсеместно бытует нигилистическое отношение к государству, чиновникам, политической, финансовой и др. элите. Многие студенты утверждают, что, закончив институт, они не будут работать по специальности и рассматривают в качестве единственного критерия будущей деятельности уровень дохода.

Особое значение имеет то, что новое поколение учится «делать» деньги в условиях «дикого» рынка, вместе с рыночным образом жизни в его худшем варианте впитывает в себя и все присутствующие ему черты: агрессивность, нравственный нигилизм, неуважение к закону, презрение к созидательному труду.

— Духовно-гуманитарные ценностные ориентации традиционно делятся на индивидуально на-

правленные или этические и коллективно направленные или политические ценностные ориентации.

Этические ценностные ориентации у молодежи распределяются по вертикальной оси «утилитаризм — духовность» и горизонтальной оси «коллективизм — индивидуализм».

В настоящее время общественное сознание России исповедует философию, согласно которой человек должен следовать естественным (а понимается еще хуже — стихийным) законам природы и общества (в частности и, прежде всего, в экономике) как высшему проявлению мудрости и отсутствие общественного идеала. Брошенные на произвол судьбы молодые люди ищут идеал самостоятельно.

Коллективистская ориентация молодежи слаба и связана с общим демократизмом студенческого сообщества, а их индивидуализация обуславливается элитарностью высшего образования и его специальностью, особенностью и уникальностью.

Среди новых явлений в сфере этических ценностных ориентаций, выделяется возвращение к изъятой в СССР из общественной сферы религиозности. Однако здесь имеются свои нюансы, — обращение к религии имеет зачастую характер моды и пока речь идет о своеобразной психологической религиозности как определенном состоянии души (вера в Бога) и практически не проявляющейся обрядовой традиционной религиозности.

Современные российские молодые люди — это аполитичные люди. В перестроечные и первые послеперестроечные среди демократов бытовало мнение, что процессы демократизации приведут к резкому росту политической активности молодежи. Однако произошел во многом обратный процесс: интерес молодежных масс, в том числе и студенчества, к политике резко падал. Распространенным явлением в этой среде является отсутствие зрелых политических оценок и суждений, сложившихся ценностных ориентиров.

— Рационально-ценностные ориентации основаны на ограничении субъектом смыслов ценностных объектов и делятся на субъективно-рациональные и объективно-рациональные ориентации.

Субъективно-рациональные ориентации, как правило, основаны на идеалистических воззрениях, в которых человек автономен, независим от внешних факторов, на ценностях свободы. Предельными полюсами субъективистской теории ценностей становятся ценностной индивидуализм, экономическая самостоятельность и политическая независимость.

Наиболее актуальные проблемы молодежи связаны с духовно-нравственной сферой бытия: отсутствие мировоззренческих основ смыслоориентации и социально-культурной идентификации

молодежи; разрушение механизма преемственности поколений вследствие общей дезинтегрированности культуры, размывания ее ценностных основ и традиционных форм общественной морали; снижение интереса молодежи к отечественной культуре, ее истории, традициям, к носителям национального самосознания; падение престижа образования как способа социальной адаптации, культурной преемственности и формы личностной самореализации; низкая активность молодежи в решении общенациональных, региональных и местных проблем.[7]

Конец двадцатого столетия стал в России временем не только трансформации базовых социальных институтов и новой социальной дифференциации, но и заметной эволюции российской ментальности. Возрастает стремление молодежи к экономической самостоятельности, автономности, независимости, но растет значение родительской семьи, усиливается зависимость от нее. В.Т. Лисовский утверждает, что кризис в российском обществе породил особый нетрадиционный конфликт поколений. В России он касался философских, мировоззренческих, духовных основ развития общества и человека, базисных взглядов на экономику и человека, материальную жизнь общества. Поколение «отцов» оказалось в положении, когда передача материального и духовного наследия преемникам практически отсутствует. В то же время, при анализе динамики ценностных ориентаций студенческой молодежи, необходимо учитывать действие двух механизмов — преемственности и изменчивости. Изменение социальных условий, смена общественных ориентиров ведут к тому, что механизм воспроизводства ценностных ориентаций перестает быть ведущим, уступая место адаптационным механизмам.

Заключение

Наша сегодняшняя жизнь проходит под знаком глобальных перемен в обществе, общественном сознании, и от нашего сегодняшнего выбора путей развития зависит наше будущее.

Проанализировав понятия «ценности» и «ценностных ориентаций» следует отметить, что если первое из них (ценности) принадлежит категориальному аппарату социологии, то второе (ценностные ориентации) — социологии и социальной психологии. То есть ценностные ориентации в большей степени являются собственно социологическим понятием, поэтому именно его феномены, прежде всего, подлежат изучению в социологии. Молодежь, как особая социально-демографическая группа постоянно находится в фокусе исследований социологов, поскольку именно она является чутким индикатором изменений, которые происходят, и определяет в целом потенциал развития об-

щества. От того, насколько изучен мир ценностей современной молодежи, ее установки, жизненные планы, во многом зависит эффективность мероприятий, которые разрабатываются в области образования, в сфере работы и занятости. Не поняв общества, в котором живет молодежь, не понять самой молодежи и ее специфических проблем.

Следует отметить то, что молодым нужно предоставить самостоятельность, потому что без нее они не смогут сформироваться как личности. Противоречие между зарождающимся самосознанием личности и степенью готовности общества принять его и способствовать его дальнейшему саморазвитию — одно из наиболее фундаментальных противоречий общественной жизнедеятельности, сопряженное со стремлением к сохранению стабильности и в то же время к постоянному самообновлению. Способность к такому обновлению зависит от того, насколько та или иная общественная организация учитывает реальные потребности и интересы молодежи. От того, каковы ценности сегодняшней молодежи, зависит её будущее и будущее общества в целом, поэтому важно прививать такие общественно-полезные ценности, которые являются вечными, которые существовали и в предшествующие времена. А недоверие к юности, её ценностям — это недоверие к своему будущему.

Итак, можно согласиться с отечественными исследователями, что столь распространенное сегодня мнение о меркантильности современной молодежи, ее прагматизме, обусловлено тем, что артикулирующие эти ценности молодые люди представляют не очень многочисленную, но весьма активную, целеустремленную и дерзкую часть нового поколения, способную мыслить и действовать не так, как поколение родителей. Следует отметить, что такое поведение молодежи это ответ на вызовы времени. Поэтому необходимо видеть в современной молодежи важнейший социальный ресурс.

Литература:

1. Нестеров А. Племя младое, непредсказуемое. — СПб.: Аргументы недели, 2015. №41(482). — С.12.
2. Бакиров В., Рущенко И. Молодежь: потребности и возможности / В. Бакиров, И. Рущенко // Соврем. о-во. — 2011. — №2. — С. 94-104.
3. Головатый Н.Ф. Социология молодежи: Курс лекций. — К.: МАУП, 2010. — 224 с.
4. Донских О.А. Трансформация ценностных ориентаций / О.А. Донских // Философия образования. — 2013. — №2. — С. 121-127.
5. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: Теоретические вопросы. — М.: Социум, 2011. — 351 с.
6. Лисовский В.Т. Социология молодежи: Учебное пособие. — СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2012. — 460 с.
7. Петров А.В. Ценностные предпочтения молодежи: диагностика и тенденции изменений / А.В. Петров // Социол. исслед. — 2013. — № 2. — С. 83-90.

Набіуллін Л.Г. Цінності та ціннісні орієнтації російської молоді як індикатор стану сучасного російського суспільства. — Стаття.

Анотація. У статті розглядається роль цінностей і ціннісних орієнтацій російської молоді як індикатори стану сучасного російського суспільства в умовах соціальної та економічної і духовної та культурної трансформації держави. Розглядаються поняття «цінностей», «ціннісні орієнтації» та їх вплив на формування нових соціальних відносин в цих умовах, що дає можливість виявити орієнтацію подальшого розвитку і ступеня адаптації молоді до нових соціальних умов та її інноваційний потенціал.

Ключові слова: Цінності, ціннісні орієнтації сучасної молоді, характеристики сучасної молоді як соціального прошарку, основні групи ціннісних орієнтацій сучасної молоді: раціональні, духовні, гуманітарні, економічні.

Nabiullin L.G. Values and valuable orientations as an indicator of modern Russian society. — Article.

Summary. Values and valuable orientations of the Russian youth as indicator of a condition of modern Russian society. In article the role of values and valuable orientations of the Russian youth as indicator of a condition of modern Russian society in the conditions of social and economic and spiritual and cultural transformation of the state reveals. The concepts «values», «valuable orientations» and their influence on formation of the new social relations in these conditions that gives the chance to reveal an orientation of further development, and extent of adaptation of youth to new social conditions and its innovative potential are considered.

Keywords: Values, valuable orientations, modern youth, characteristic of modern youth as social layer of society, main groups of valuable orientations of modern youth: the rational; the spiritual and humanitarian; the material and economic.

Остан'як В.І.

*кандидат політичних наук,
директор Навчально – методичого центру
політичних та євроінтеграційних досліджень*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО В ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ВИМІРАХ

Анотація. Стверджується необхідність дослідження політичного партнерства з врахуванням різновекторних підходів, в тому числі етнополітичних. Проводиться дослідження політичного партнерства на глобальних рівнях з врахуванням етнічної складової. Робиться спроба поєднання партнерства в етнополітичних та конфліктних проявах, як взаємозалежних процесів у системі міжнародних відносин.

Ключові слова: глобалізація, трансформація, партнерство, етнополітологія, циклічність.

Постановка проблеми. Розглядаючи основні тенденції розвитку системи міжнародних відносин, стикаємося з проблемою сприйняття партнерства в політичній та етнополітичній площині. Доволі цікавим є поділ партнерства на політичне, котре має певні форми та види, що супроводжують економічний розвиток, як окремих держав, так і союзів чи політичних об'єднань. Проте в сучасних умовах і викликах, загостреннях політичної ситуації на світовій арені дослідження партнерства в політичній і етнополітичній площині видається актуальним.

Актуальність дослідження. До прикладу, у теорії менеджменту виділяють чотири етапи розвитку конфлікту, що безпосередньо взаємопов'язаний з етнополітичними процесами та налагодженням ефективного партнерства в системі міжнародних відносин. В менеджменті, а відповідно і в етнополітології, здійснено умовний поділ управління конфліктами на чотири стадії, такі як інституціоаналізація, легітимізація, структурування, редукції [1]. Розглядаючи стадії розвитку конфліктів зокрема:

— інституціоаналізацію, котра передбачає запровадження в процесі конфлікту між етнічними групами налагодження певного взаємозв'язку, правил і принципів виходу чи приборкання конфлікту, то можемо зробити висновок, що вироблення правил поведінки у конфлікті, запровадження принципів є складовою налагодження партнерства. Відповідно партнерство в подоланні етнічних конфліктів відіграє провідну роль і відображається в подальшому у політичному житті при прийнятті політичних рішень на регіональному рівні, відтак

інтерпретується і входить в базові елементи діяльності системи міжнародних відносин;

— легітимізація також відображає та застосовує партнерство при вирішенні конфліктів у етнічних групах, адже не можливо використовувати запропоновані рішення добровільно без використання партнерства, як складової легітимного усунення конфліктних проявів в окремо взятих етносах та етнічних групах;

— структурування передбачає виокремлення певних груп впливу, котрі, використовуючи партнерство, зокрема в деструктивному руслі у фазі структурування загострюють конфлікт, проте вважаємо, що використання партнерства в деструктивному руслі пришвидшує процес конструювання нових партнерських систем конструктивного типу, що здатні допомогти трансформувати етноконфлікт з деструктивного в конструктивний;

— редукція відповідно переводить конфлікт на інші безконфліктні рівні, проте вважаємо, що також завдяки використанню політичного партнерства.

Використання ефективного політичного партнерства на шляху подолання етноконфліктів, конфліктів є продуктивним інструментом, а дослідження цих процесів доволі актуальне з точки зору наукового підходу і потребує подальшого аналізу.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Спостерігаємо, що застосування системності та поетапності, включно з ефективним налагодженням партнерства, здатне нівелювати деструктивну роль етноконфліктів. Загрози, з якими стикається світова спільнота на шляху глобалізації, зокрема міжнародний тероризм, локальні і «гібридні війни», екологічні катаклізми, можливо подолати завдяки налагодженню політичного партнерства, а етноконфлікт, як деструктивна складова глобалізації, також можливо нівелювати завдяки партнерству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто згадати, що серед українських дослідників етнополітичних процесів цікавим є напрацювання: О. Бикова, Є. Головахи, В. Євтуха, О. Картунова, І. Кураса, І. Кресіної, Г. Перепелиці, Ю. Римаренко,

Л. Шкляра, Б. Канцелярука, Є. Макаренко, І. Погорської, О. Шевчука.

Серед зарубіжних дослідників доволі цікавим нам видаються праці таких дослідників, як: Д. Горовіца, М. Манна, Р. де Неверса, Е. Мансфільда, Дж. Снайдера, Г. Нодія, Ф. Платтнера, Л. Козер, Р. Дарендорф, Д. Бертон, К. Корделла, Г. Шопфліна, Р. Паріса, Х. Лінца, А. Степаня, Р. Брубейкера, В. Кімлічки, Д. Муссо, М. Есмана, Е. Сміта, Т. Еріксона, К. Вердері, Д. МакГаррі, Ч. Крокера. **Окремо варто звернути увагу на такі праці**, як: «Уявні спільноти» Б. Андерсона, «Націоналізм і держава» Дж. Брейлі, «Етнічні витоки нації» Е. Сміта.

Мета і завдання дослідження. Проводячи дослідження налагодження міжнародного партнерства та етнополітичних конфліктів, як складової глобалізації, варто звертати увагу насамперед на ключові конфліктогени, котрі загрожують сталому розвитку сучасного суспільства.

Виділяючи невирішені раніше частин загальної проблеми, варто зазначити про цінність дослідження ефективності впливу політичного партнерства на вирішення конфліктів зокрема в етнополітичних вимірах.

Відповідно **новизна** зазначеного напрацювання полягає у спробі доведення ефективності політичного партнерства при вирішенні конфліктів, зокрема в етнополітичному просторі.

Загальнонаукове значення полягає у дослідженні явища політичного партнерства, як ефективного інструменту вирішення етнополітичних конфліктів у моно та полі етнічних державах, що безпосередньо конструктивно може вплинути на систему колективної безпеки і подальшу глобалізацію.

Виклад основного матеріалу Досліджуючи партнерство як складову розвитку сучасного людства в етновимірах, варто підкреслити значний вплив глобалізації. Рушійним фактором, що розвиває стрімкі процеси в політичному, соціальному, економічному, фінансовому житті світу, залишається науково технічний прогрес. Попри сподівання на покращення умов праці, існування, соціальні вигоди, науково-технічний прогрес становить на сучасному етапі розвитку людства доволі значних загроз. Варто згадати до прикладу Чорнобильську катастрофу, загрозу повномасштабних воєн і конфліктів з застосуванням зброї масового знищення. Відповідність сталого партнерства, як складової конструктивного розвитку нашої цивілізації, здатне призупинити деструктивність та виробити конструктивні підходи до подальшого сталого розвитку людства.

Аналізуючи сучасні загрози, варто підкреслити про динамічність загострення конфліктів, зокрема

на етнополітичному рівні. Доволі дрібні міжконфесійні, релігійні непорозуміння в сучасному глобалізованому світі можуть породжувати загрози для існування сучасної колективної системи безпеки, і в цьому також вбачаємо впровадження ефективного партнерства, як складової, спроможної допомогти віднайти шлях порозуміння. Відповідно будь — які релігійні, етнічні, регіональні конфлікти взаємопов'язані в етнополітичній площині, і в цьому контексті варто, перш за все, згадати такі кризові і конфліктні глобальні суперечності, які трансформуються з етнополітичних, зокрема:

— Ірак і Сирію, як основні дестабілізуючі гарячі точки Близького Сходу. Курди Сирії позбавляються загальнодержавних прав і зазнають утисків. Політичні об'єднання курдів знаходяться на нелегальному становищі. Дослідник близькосхідного протистояння в Сирії В. Каспрук вважає, що: «Незалежний Курдистан був би потужним стабілізуючим фактором у близькосхідному регіоні. Американці це розуміють дуже добре і позитивно ставляться до ідеї незалежної курдської держави» [2]. Бачимо спроби США налагодити партнерство з курдами задля забезпечення стабілізації конфлікту в регіоні. Відповідно потрібно враховувати в етнополітичному просторі також протистояння між сунітами і шиїтами, що призводять до конфронтації та втягування надпотужних держав у регіональний конфлікт, котрий трансформується з регіональної в глобальну загрозу. Аналізуючи протистояння між сунітами і шиїтами, варто підкреслити про значну домінацію сунітів як основної релігійної течії Ісламу, котра попри свою ортодоксальність призводить за твердженнями шиїтів до розповсюдження ваххабізму. Відповідно радикальні загострення впливають на всю систему міжнародних відносин, зокрема в ісламському світі, котрий попри значний радикалізм приваблює до себе чіткими правилами життя та проголошенням високого етико-морального устрою. Вбачаємо в запровадженні партнерства ефективний шлях подолання етноконфліктів, зокрема в просторі Близького Сходу. Адже партнерство, пропри свою простоту у використанні, здатне налагодити взаємопорозуміння та надати конструктивні шляхи виходу з кризових чи конфліктних протистоянь. Вважаємо, що усунення релігійних конфліктів та етнополітичних розбіжностей, спроможне запобігти деструктивним проявам глобалізації та налагодити сталий розвиток. Відповідно розвиваючи підходи до сприйняття сталого розвитку, варто зазначити про доцільність налагодження конструктивного діалогу в процесі екунімезації, що також у майбутньому виступатиме, як один з елементів налагодження партнерства в релігійній площині. Відповідно простежуємо взаємопов'язаність

релігійних та етнополітичних конфліктів і запровадження партнерства, як способу вирішення етнополітичних конфліктів;

— вищезгадані етнополітичні конфлікти на території Сирії також призвели до збільшення потоку мігрантів з Близького Сходу, не зважаючи на допомогу ЄС в розмірі 4,2 мільярдів євро [3]. Відповідно запровадження Брюсселем заходів для допомоги мігрантам можуть загрожувати не тільки економічній цілісності сучасної Європи, але також і назріванням новітніх етнополітичних конфліктів в середині ЄС, що можливо простежити на прикладі негативного ставлення до мігрантів — демонізації мігрантів. Варто також згадати про відродження ідей націоналістичних партій на території Європи, котрі в майбутньому несуть загрозу поширення політичного радикалізму і загострення конфліктів у етнополітичній площині. Запровадження ефективного партнерства, як стратегії розвитку сучасних демократичних суспільств, здатне усунути проблеми, пов'язані не тільки з політичним і економічним чи соціальним життям, але й усунути проблеми загострення конфліктів у політичній площині;

— Китай і Японію, котрі попри значну близькість в політичному, економічному, соціальному житті залишаються етнополітично кризогенними суспільствами. Значне назрівання конфліктів можна також трактувати з точки зору конкуренції в економічному просторі Азії. Відповідно Пекін, попри підтримку політики мультикультуралізму, намагається самоствердитися, як новий лідер регіону [4]. Проте для цих суспільств також є характерними етнополітичні суперечності, взаємопов'язані і відображені в культурі та історії. Назрівання конфлікту та його загострення між Китаєм та Японією зазвичай проходять за участі Росії і США, котрі намагаються балансувати та знаходити власну вигоду і вміло маніпулювати Курильською проблемою. Відповідно геополітичні інтереси Китаю, Японії та Росії з використанням етнополітичних суперечностей продовжуються, не дивлячись на значні загрози для Москви. Відповідно використання ефективного партнерства на шляху подолання етнополітичних конфліктогенів між Китаєм та Японією здатні пришвидшити в окремому регіоні Азії процеси подальшої глобалізації, а відтак і зміцнити міжнародне господарство, економіку і забезпечити ефективну комунікацію в системі міжнародних відносин;

— проводячи аналогії між різними етнополітичними конфліктами, варто підкреслити значну роль міжнародного тероризму, як виклику для колективної системи безпеки в глобалізованому світі. Відповідно аналіз прогнозування та спроби запобігання поширення міжнародного тероризму,

що базується на суперечностях і виникає внаслідок етноконфліктів у поліетнічних та моноетнічних державах, є пріоритетним для сучасної політологічної науки. Простежуючи терористичні атаки, що відбулися увечері 13 листопада 2015 року в I, X та XI округах Парижа та місті Сен-Дені, варто зазначити про значну деструктивність та варварство організації ІДІЛ (Ісламська Держава (*دولة الإسلام في العراق وبلاد الشام* ад-Даулят аль-Ісламія), котра заявила про причетність до цих сумнозвісних подій [5]. Вважаємо, що ця невизнана організація радикального ісламського спрямування, котра протидіє насамперед процесам глобалізації та своїм заснуванням завдячує сумнозвісно відомій організації Аль — Каїді, котра також причетна до міжнародного терористичного акту 11 вересня 2001 року. Спостерігаючи за реакцією міжнародного середовища, варто підкреслити, що всі демократичні країни засудили міжнародний терористичний акт у Парижі 13.11.2015 року, а Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун висловив сподівання, що французький уряд робить усе, що в його силах, аби винні у «жахливих актах тероризму» були притягнуті до відповідальності якнайшвидше [6]. Вважаємо в протидії поширення міжнародного тероризму, базованого на етнополітичних конфліктогенах, застосування ефективного політичного партнерства, котре спроможне сконцентрувати увагу демократичного світу на протидії і ефективній боротьбі з міжнародним тероризмом.

Доволі складним є подальший аналіз етнополітичних процесів, котрі своєю гостротою та суперечністю проходять біфуркаційну площину та сенергетично взаємопов'язані в політичному полі світу, що глобалізується та розвивається у викликах сучасних загроз. Спостерігаємо, що трагічні виклики сучасного світу пропри значну деструктивність допомагають людству знаходити нові шляхи вирішення загроз планетарного характеру. Вважаємо доцільним подальший аналіз етнополітичних конфліктів та пропозицій застосування ефективного партнерства на шляху вирішення питань глобальних загроз людства. Проте також варто звертати увагу на сприйняття етнічних конфліктів, які загалом поділяються за такими підходами: конструктивізм, примордіалізм, інструменталізм.

Зокрема вищезазначені підходи проголошують:

— конструктивістський підхід, що в собі комбінує примордіалістські і інструменталістські бачення, котрі проголошуються у значущості конкретних етнічних еліт, котрі спроможні загострювати чи нівелювати конфліктогени етнічного типу. Ми вважаємо, що партнерство з врахуванням інтересів еліт за такого підходу спроможне

конструктивно вплинути на систему безпеки, як на регіональному так і на глобальному рівнях;

— примордіалістський підхід, згідно з котрим ідентичності вроджені і містять в собі фіксовані показники, які за своєю структурою є конфліктогенними. Вважаємо, що вирішення конфліктів із застосуванням примордіалістського підходу, із використанням ефективного партнерства у зміцненні толерантності і взаємопорозуміння також є доцільним;

— інструменталістський підхід, котрий проголошує етнічності політичним явищем, що призводить до суперництва політичних еліт. Відповідно з застосуванням цього підходу і використанням в ньому ефективного партнерства, як політичного явища, також спроможне перевести етнічні конфлікти в конструктивне русло.

Не залежно від того, який підхід ми використовуємо для сприйняття етнічних конфліктів та використання підходів до вирішення політичних криз, саме ефективне партнерство, зокрема в політичній площині спроможне конструктивно вплинути на вирішення етнополітичних проблем.

Головні висновки. Пропри значну роль конфліктів у сучасному геополітичному просторі примирення відіграватиме значної ролі у деескаляції конфліктів та побудові пост конфліктного середовища. Відповідно партнерство виступає інструментом налагодження взаємозв'язку в процесі подолання конфліктів, а також індикатором наростання чи зниження кризогенності та конфліктогенності полі та моно етнічних держав, як на регіональному так і на міжнародному рівнях.

Перспективи використання результатів дослідження є можливими при умові проведення подальшого системного дослідження етнополітичних конфліктів у контексті застосування ефективного партнерства:

— на теоретичному рівні для систематизації та емпіричного дослідження партнерства, як складової поступального розвитку сучасної цивілізації на шляху глобалізації;

— на практичному рівні для запобігання етноконфліктів, деескаляції та налагодження колективної системи безпеки в системі міжнародних відносин.

Спробуємо здійснити логічно вмотивоване припущення, що дослідження та подальший аналіз явища ефективного партнерства може допомогти вирішити проблеми колективної безпеки.

Література

1. Сперанский В.И. Управление и самоменеджмент в конфликтных ситуациях / В.И. Сперанский // Социально-политический журнал. — 1997. — №1. — С.177
2. Каспрук В. Симпатии курдов на стороне курдов [Електронний ресурс] // politeka.net. — Режим доступа: <http://politeka.net/83920-vojna-v-sirii-na-chej-storone-budut-kurdy/>

3. ECHO Factsheet — Syria crisis [Електронний ресурс] //ec.europa.eu. — November 2015. — Режим доступа: http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf

4. Самофалов В. Глобальный виклик Китаю / В. Самофалов // [Електронний ресурс]. — Зовнішні справи. — 2012. — 22 серпня. — Режим доступа: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/globalnii-viklik-kitaju>

5. Ніч терактів: як це відбувалося та хто стоїть за розстрілами і вибухами в Парижі [Електронний ресурс] // www.eurointegration.com.ua. — 14.11.2015. — Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/14/7040754/>

6. Світові лідери засуджують терористичні акти у Парижі [Електронний ресурс] // www.dw.com. — 14.11.2015. — Режим доступа: <http://www.dw.com/uk/світові-лідери-засуджують-терористичні-акти-у-парижі/a-18849350>

Остапьяк В.И. Международное партнерство в этнополитических измерениях. — Статья.

Аннотация. Утверждается необходимость исследования политического партнерства с учетом разновекторных подходов в том числе этнополитических. Исследуется политическое партнерство на глобальных уровнях с учетом этнической составляющей. Делается попытка сочетания партнерства в этнополитических и конфликтных проявлениях, как взаимосвязанных процессов в системе международных отношений

Ключевые слова: глобализация, трансформация, партнерство, этнополитология, цикличность.

Ostapiak V.I. International Partnership in Ethnopolitical Areas. — The Article.

Summary. It argued the need for the study of political partnership in view of differently oriented approaches including ethno-political. We study political partnership at the global level, taking into account the ethnic component. Attempt a combination of ethno-political partnership and konfliktinih forms as interrelated processes in the system of international relations

Key words: globalization, transformation, partnership, Ethnopolitology, recurrence.

*Дунаева Л.Н.,
доктор политических наук, профессор кафедры социальных работ
Института инновационного и последипломного образования
Одесского Национального университета им. И.И.Мечникова*

*Пищевская Э.В.,
кандидат исторических наук, доцент кафедры социальных работ
Института инновационного и последипломного образования
Одесского Национального университета им. И.И.Мечникова*

УКРАИНА И ЕВРОПЕЙСКИЕ МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Аннотация. В статье исследуются модели социальной защиты населения в странах Европейского Союза и социальная защита населения в Украине.

Ключевые слова: общество, модель социальной защиты, социальное страхование, социальное обеспечение, социальная справедливость, социальная защита.

В XXI веке социальная защита населения является основным атрибутом социальной политики любого цивилизованного государства. В экономически развитых государствах социальная защита является важнейшей частью национальной экономики, затраты на которую составляют более четверти валового внутреннего продукта. Большинство моделей социальной защиты состоит в поддержании стабильности доходов людей, предоставлении равного доступа к медицинской помощи и оказании необходимых социальных услуг. Вместе с тем, модели социальной защиты отличаются друг от друга источниками финансирования, способами поддержки и защиты населения, масштабами применения.

На современном этапе экономического и социального развития Украины, которое происходит в период мирового экономического кризиса и сопровождается ухудшением материального положения населения страны, вопросы социальной защиты звучат как никогда остро. В этих условиях важно использовать опыт социальной защиты населения в странах Европейского Союза.

Источниками правового регулирования социальной защиты населения европейских стран являются акты, принятые Советом Европы, Европейским Союзом. Совет Европы принял два основных документа в области защиты прав человека. Это Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 года и Европейская социальная хартия, защищающая социальные и экономические права человека. Социальная политика ЕС регламентируется Амстердамским договором, который был подписан в 1997 году и

стал отправной точкой Европейской трудовой и социальной политики [1].

Как известно, опыт реализации программ по социальной защите населения европейскими странами насчитывает более сотни лет. Этот опыт описывается и анализируется в современной отечественной и зарубежной историографии [2].

Социальная защита — это система экономических, социальных и организационных способов, которые осуществляются государством для поддержки незащищенных слоев населения — пенсионеров, инвалидов, ветеранов войны, многодетных семей и других малообеспеченных граждан. Реализация программ по социальной защите на современном этапе осложняется в условиях мирового финансового кризиса.

Современный период экономического спада является одним из проявлений кризиса, который служит прологом новой фазы подъема. Кризис показывает необходимость отказа от изживших себя форм государственного управления, в том числе и в социальной сфере. Таким образом, экономический кризис можно трактовать как типовую закономерность для рыночных отношений.

Экономический кризис, начавшийся в 2008 году в странах Европейского Союза, привел к колоссальным экономическим переменам. Несмотря на то, что высоко развитые страны Европейского Союза использовали огромные финансовые ресурсы и активно проводили антикризисные программы, им не удалось преодолеть первую волну кризиса, которая прежде всего коснулась финансового сектора.

Результатом экономического кризиса стало снижение жизненного уровня населения Европейского союза. Евростат сообщает, что в 2011 году 119,6 млн. граждан ЕС, или 24,2 % населения были на грани социальной изоляции, то есть находились у черты бедности, ощущали серьезные материальные трудности или имели очень низкую интенсивность труда. Очевидно, что в период кризиса увеличивается количество людей, нуждающихся в социальной защите [3].

Термин «социальная защита» по — разному трактуется в разных странах ЕС, в разных законодательных актах. Исследователи неоднократно пытаются четко конкретизировать это понятие и внедрить в Европейском Союзе. Под социальной защитой понимается более широкое по содержанию социальное явление, чем социальное обеспечение [4].

Роль государства в социальной сфере, организация системы социального страхования, поток денежных ресурсов реализуется в рамках конкретной модели. В странах-членах ЕС доминируют четыре основные модели социальной защиты: континентальная, англосаксонская, скандинавская и южно-европейская [5].

Универсальная модель социальной защиты основана на известном принципе всеобщего благополучия. Она активно действует в Швеции, Норвегии, Исландии и Финляндии. Особенностью этой модели является наличие стандартной базы системы государственной социальной защиты, которая охватывает широкие слои населения.

Финансовой основой скандинавской модели социальной защиты служит перераспределение через государственный бюджет налоговых сборов, которые взимаются в соответствии с прогрессивной шкалой, других налогов, страховых взносов, а также государственное регулирование важнейших сфер жизнедеятельности. Прибыльным налогом облагаются даже пенсии и некоторые виды помощи.

Континентальная модель действует в таких странах как Германия, Австрия, Швейцария. В этих странах установлена связь между уровнем социальной защиты и продолжительностью профессиональной деятельности личности. В основе этой модели лежит механизм социального страхования, Это значит, что социальные выплаты финансируются преимущественно, за счет страховых взносов работодателей и застрахованных работников.

В период финансового кризиса эта система проявила себя как стабильная и в данный момент немецкие граждане имеют одну из лучших систем социальной защиты. Рост безработицы в период кризиса удалось сдержать благодаря действиям правительства по стимулированию и государственному давлению на компании для того, чтобы они не увольняли работников, а оставляли их на условиях частичной занятости. Для тех, кто потерял работу выплачивается значительная компенсация. Размер выплат по безработице достигает 60% от средней заработной платы (67% для граждан с детьми). Объем выплат составляет 2215 евро в Западной Германии и 1940 евро в Восточной.

Средняя пенсия в Германии составляет 810 евро. Большую финансовую поддержку в Германии имеет семья. Для повышения рождаемости с 2007 года была введена так называемая «родительская помощь», которая финансируется с бюджета и размер которой зависит от уровня доходов семьи.(6)

Англосаксонская модель социальной защиты распространена в Великобритании и Ирландии. Принцип всеобщности является ключевым для этой системы социальной защиты. Он предусматривает распространение ее на всех граждан, которые нуждаются в социальной помощи. Также эта модель базируется на принципе распределительной справедливости. Он является основным в данной модели, так как речь идет не о профессиональной (как в бисмарковской модели), а о национальной солидарности. Данный принцип предусматривает взаимную помощь всех участников системы социальной защиты. Такая взаимопомощь реализуется в виде перераспределения денег между разными социально-экономическими и социально-демографическими группами населения.

В социальной политике Великобритании используют разноплановые инструменты, которые позволяют поддерживать качество жизни граждан на достойном уровне: денежные выплаты, предоставление услуг, предоставление кредитов и скидок в оплате, регулирование оплаты труда. Безработным предоставляется помощь, которая представляет собой стандартный размер 30,08 фунта на неделю.

Система пенсионного обеспечения в Великобритании по праву считается одной из самых совершенных в мире. Базовые пенсии получают все без исключения Британии по достижению ими пенсионного возраста (65 лет), который планируется увеличить до 70 лет. Размер такой пенсии — фиксированный и не зависит от стажа работы, зарплаты и трудовых успехов. Установленный государством размер пенсии: около 3 тыс. фунтов в год для одинокого человека и около 5 тыс. фунтов для семейной пары [7].

Южно-Европейская модель социальной защиты действует в Италии, Испании, Греции и Португалии. В этих странах уровень социальной защиты относительно низкий и предоставление социальной защиты часто рассматривается как дело родственников и семьи. Социальная политика в этих странах носит преимущественно пассивный характер и ориентирован на компенсацию потерь в доходах отдельных категорий граждан.

Необходимо подчеркнуть, что каждая страна, с учетом своей специфики (исторических, социокультурных, экономических условий, а также типа

социально-политического устройства государства) формирует собственную модель социальной политики. В Украине совершенствование социальной защиты населения важно осуществлять с учетом как европейского опыта, так и перечисленных выше специфик развития.

Литература

1. Європейська соціальна хартія: остання редакція від 03 травня 1996 р. / Рада Європи [Електронний ресурс] / http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_062
2. Семигіна Т. В. Соціальна політика економічно розвинутих країн в умовах глобалізації / Т.В.Семигіна // Магістеріум. Соціальна робота і охорона здоров'я. — К.:Видавництво Києво- Могиллянської Академії, 2004. — № 3 — С. 79-84.
3. Гальчинський А. О. Світова фінансова криза: витоки, логіка трансформацій / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. — 2008. — № 42. — С. 8-37.
4. Шевчук А. П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально — економічній сфері / А.П.Шевчук // Університетські наукові записки — 2006, № 2. — С. 310 -317
5. Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти / О. Іванова. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 107 с.
6. Дубинский В. И. Социальная работа в Германии: учеб.пособие / В.И. Дубинский — М.: ИНФРА-М, 2012. — 108 с.
7. Григораш Г. В. Системи соціального страхування зарубіжних країн: навч. посібник / Г. В. Григораш, В. Я. Олійник — К.: «Центр учбової літератури», 2008. — 437 с.

Дунаєва Л.Н., Пішевська Е.В. Українська і європейська моделі соціального захисту. — Стаття.

Анотація. В статті досліджуються моделі соціального захисту населення в країнах Європейського Союзу та соціальний захист населення в Україні.

Ключові слова: суспільство, модель соціального захисту, соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальна справедливість, соціальний захист .

Dunayeva L.M., Pishchevskaya E.V .Ukraine and the European model of Social protection. — Article.

Summary. The article analyzes the model of social protection of the population in the European Union and social protection of the population in Ukraine.

Key words: society , model of social protection, social insurance, social security, social justice, social protection.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Анотація. У статті проаналізовано ключові аспекти, на яких сьогодні базується єдність Європейського співтовариства. Охарактеризовано низку дослідницьких позицій стосовно політичних, економічних, соціокультурних та юридичних підґрунть процесу європейської інтеграції.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, принципи євроінтеграції

Постановка проблеми. Європейська інтеграція справедливо вважається однією з найцікавіших і складних проблем сучасних наукових досліджень. У вітчизняній і зарубіжній літературі сформувалося декілька головних підходів до дослідження цих питань, однак жоден з них не дає змогу однозначно глибоко проаналізувати природу найбільш вагомого її здобутку — Європейського Союзу. Слід зазначити, що хоча аналізу ЄС присвячені численні фундаментальні наукові праці, питання вивчення його провідних принципів та ідейних засад й досі залишається найбільш дискусійним в сучасній політичній науці. На сьогоднішній день Європейський Союз виступає у якості унікального місця, де можна спостерігати сталий розвиток як у галузі регіонального співробітництва, так і в межах глобального світопорядку. Поступове ж поширення європейських цінностей у світі обумовлене економічною у першу чергу привабливістю Європейського Співтовариства як інтеграційного центру, а також реалізацією ним високих стандартів демократії [7, с.331].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку європейських інтеграційних процесів у їх історичній ретроспективі було приділено чимало уваги в публікаціях не тільки зарубіжних, а й вітчизняних вчених. Зокрема, особливо слід відмітити роботи В. Андрійчука, В. Барановського, В. Копійки, Р. Кривоноса, В. Манжоли, М. Стрежньової, Т. Шинкаренка, Н. Яковенко.

Мешканці європейського континенту пройшли тривалий і складний шлях до розуміння, що саме об'єднання зусиль держав у різноманітних сферах є тією моделлю, яка здатна забезпечувати мир та сталий розвиток на континенті. Створення ж ними Європейського Союзу стало однією із найважливіших подій ХХ століття, що обумовила

докорінні зміни в усталених протягом багатьох століть засадах суспільного-політичного життя і державно-правовому розвитку європейських країн.

Безпосередній аналіз основних принципів та ідейних засад європейських інтеграційних процесів, а отже, використання так званого історичного методу, який, на думку І. А. Грицяка, допомагає відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій на різних стадіях об'єднання держав Європи, дають можливість зрозуміти, під впливом яких теорій і концепцій відбувалося формування ЄС [3, с.79].

На сьогодні серед науковців немає єдності стосовно визначення моменту, з якого власне і слід починати відлік інтеграційного процесу в Європі. Офіційно початок об'єднанчому процесу, який спричинив появу першого європейського співтовариства, дали Доповідь Робера Шумана (1950 р.) і Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Але, на думку автора, це не означає, що у об'єднанчому процесу не було передісторії. Адже насправді обидві конструкції об'єднаної Європи: теоретична і практична, склалися поступово відповідно до усвідомлення європейським суспільством певної необхідності щодо зміни бачення змісту та соціального призначення держави і створюваних безпосередньо нею інтеграційних інститутів [4, с. 669-670]. Інтеграційні ж ідеї та проекти стосовно різних сфер суспільного життя виникали за різних часів і, як наслідок, мали зовсім різні темпи розвитку, що у свою чергу створює об'єктивні труднощі для періодизації об'єднанчого процесу.

Отже, як бачимо, саме явище європейської інтеграції виникає з-поміж процесу створення європейських інститутів та політик, які еволюціонують у напрямі формування певного наднаціонального центру, навколо якого власне і має створюватися спільний європейський простір [9, с.143]. Беручи ж до уваги той факт, що держави Європейського Союзу шляхом укладення угоди створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень, то власне такий тип інтеграції можна також визначати як зближення на добровільній і мирній основі

суспільств, держав і економік, яке виходить за межі існуючих до цього часу національних, політичних та економічних кордонів.

Аналізуючи концепцію і практику інтеграційної розбудови ЄС, слід виділити три принципи, сформувані Жаном Моне і викладеними у вищезгаданій Декларації Шумана.

Перший принцип можна сформулювати наступним чином: інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну вигоду і не є універсальним засобом вирішення усіх проблем. Так, зокрема, зазначається, що економічне співробітництво між членами нової Європи не є самоціллю, однак саме вона найбільш відповідає повсякденним практичним потребам учасників, сприяє зростанню добробуту народів і, водночас, менше торкається таких чутливих царин, як державний суверенітет, національна безпека, оборонна і зовнішня політика [12].

В основі другого принципу лежить необхідність поступовості і стриманості інтеграційного руху: від початкових та обмежених форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних; від митного союзу і спільного ринку товарів — до єдиного внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталів та осіб, а потім — до економічного і валютного союзу й, нарешті, — до політичного союзу. У цьому контексті, слід особливо наголосити на тому, що еволюційну модель, у рамках якої спостерігається поступова та не обмежена певними рамками загальної концепції інтеграції на шляху до європейської єдності прийнято називати «методом Моне».

Третій принцип фігурує у якості тези про необхідність існування адекватного механізму здійснення інтеграційних процесів, який дозволяв би, з одного боку, сприймати існуючі протиріччя як джерело подальшого розвитку інтеграційних процесів, а, з іншого, приймати збалансовані стосовно інтересів різних сторін рішення та доводити їх до виконання. Мається на увазі, що Європа не може бути створена відразу чи за єдиним планом. Вона будуватиметься на основі конкретних досягнень, завдяки яким спочатку виникне так звана фактична солідарність. Населення європейського континенту буде послідовно розповсюджувати цю солідарність з-поміж усіх сфер спільної діяльності. Тим самим Моне «... дав можливість страху перед конфліктами стати рушійною силою європейської консолідації і залишив невизначеними цілі цієї консолідації, дозволивши кожному вважати, що Європа йде його власним шляхом» [9, с. 144].

Що ж до безпосередніх підстав конструювання спільного європейського простору, то як зазначає Фернан Бродель у праці «Грамматика цивілізацій»,

прийнято розрізняти духовний, економічний та політичний аспекти європейської інтеграції [1, с. 305]. На думку Олсена, у першому випадку євроінтеграція є свідченням формування певної соціокультурної спільноти, яка має на меті колективну ідентичність. У другому — результатом розрахованої вигоди, коли актори стають частиною більш широкої системи, за якої корисність їхньої спільної діяльності перевершує їхні індивідуальні зусилля. У третьому ж вона виступає у якості наслідка прихильності певним політичним принципам, інститутам і правилам політичного співжиття [11].

Сам Бродель виокремлював три підстави та три складові європейської єдності. До підстав він відносив: у духовному плані — християнство, гуманізм та наукову думку, яка майже до кінця XIX століття була синонімом світової. В економічному плані — індустріальну революцію, яка охопила згодом весь світ, а у політичному — еволюцію від поняття свобод у сенсі привілеїв тих чи інших спільнот до поняття свободи в сенсі античної формули «будь-яка людська істота є священною», яка й стала основною тезою класичної ліберальної думки та виступала у якості певного ідеалу європейської цивілізації.

Відповідно до вищезазначених підстав європейської єдності, Бродель визначив і три її складові. Це так звані «блискучі» і «надійні». Під першими мались на увазі такі чесноти як згода і гармонія, які в плані культури, смаків та розуму надають європейській цивілізації «братський, майже одноманітний вигляд», створюючи враження, що вона вся осяяна одним і тим же світлом. Завдяки таким складовим як мистецтву та розуму (науці) частини європейського культурного простору пов'язані між собою й рештою світу і сприймаються як єдине ціле. «Надійні» ж складові — це економіка, а точніше зосередженість матеріального життя Європи навколо низки основних центрів, які є різними для різних історичних епох. Так звані «проблематичні» складові пов'язані безпосередньо із інституційними труднощами під час формування політично єдиної Європи. Зокрема, із сумнівною ефективністю кваліфікованої більшості, яка може виступати у якості результату певних кулуарних перемовин, порівняно із правом вето. Бродель також вважав, що так звані «проблематичні» складові можна усунути лише шляхом вільних дискусій усіх європейських держав з приводу вирішення нагальних проблем світового розвитку [1, с. 408].

Повертаючись до економічних витоків європейської єдності, слід зазначити, що в історичній ретроспективі економічний аспект євроінтеграції пов'язаний із формуванням однорідного

європейського господарського простору із усталеною економічною системою та єдиною валютою. На початку він був представлений Європейськими спільнотами, а саме: Європейською спільнотою вугілля і сталі (1952), Європейською економічною спільнотою (1957) та Європейською спільнотою з атомної енергії (1957). Перша була заснована відповідно до Паризького договору з метою об'єднання вугільних та сталеливарних ресурсів країн — учасниць (Бельгія, Федеративна Республіка Німеччини, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція) і запобігання у такий спосіб новій війні в Європі. Метою заснування Європейської Економічної Спільноти було створення спільного ринку, суть якого полягає в усуненні перешкод у торгівлі між державами-членами, що, в свою чергу, є основою для створення єдиного внутрішнього ринку, який функціонує як ринок єдиної держави. Європейська спільнота з атомної енергії (Євроатом) мала сприяти розвитку та дослідженням з атомної енергетики, створенню спільного ринку ядерного пального, контролю за ядерними виробництвами та розвитку атомних технологій у мирних цілях у рамках єдиних стандартів безпеки.

Сьогодні економічний аспект європейської інтеграції презентований, у першу чергу, Економічним і валютним союзом (ЕВС), що уособлює тісне переплетіння грошово-кредитної політики з економічною (насамперед із бюджетною) політикою і передбачає гармонізацію економічної та монетарної політики країн-членів Союзу з метою запровадження єдиної валюти євро. Економічний і валютний союз базуються на двох опорах. Перша — це координація економічної політики (Радою та міністрами держав-членів у сфері економіки і фінансів). Друга ж представляє собою здійснення суверенних валютних повноважень Європейським центральним банком за умов чіткої і прозорої взаємодії з національними центральними банками. Прийнято розрізняти участь в ЕВС, яка є обов'язковою для всіх членів ЄС і прийняття євро як єдиної валюти. Мається на увазі, що від нових членів не негайно вимагається прийняття євро на момент приєднання, навіть якщо вони і беруть безпосередню участь в ЕВС.

Отже, як вже зазначалося вище, дослідження історії розвитку європейської інтеграції не було б вичерпним, якщо звертати увагу тільки на ідеологічні та політико-економічні фактори об'єднаної процесу. Зокрема, можна із впевненістю стверджувати, що розвиток інтеграції обумовлений також існуванням певних загальноєвропейських цінностей, яким належить чи не найважливіша роль у формуванні «європейської ідентичності». Однією із провідних складових таких цінностей

є християнська релігія. Незважаючи на розколи і багатоманітність течій усередині християнства, ще в 1815 році в документах Священного Союзу закріплювався обов'язок монархів бачити у керованих ними народах тільки «членів єдиного народу християнського». І хоча роль релігійного чинника в об'єднаної процесі суттєво зменшилася на сучасному етапі, це однак не дає жодних об'єктивних підстав принижувати його значення в історії становлення та розвитку європейської інтеграції.

Поява різного роду теологічних проектів розбудови духовного європейського простору пояснюється сучасними європейськими дослідниками як загальна тенденція до певного звуження меж раціональної науки та отримання релігією власної раціональності, так і спробами європейських богословів протистояти, з одного боку, посиленню впливу ісламського чинника, а з іншого — поширеному трендові «Європа у відступництві». Його змістом є, по-перше, посилення дехристиянізації Європи, що розглядається як одна із причин активізації на європейській арені вкрай правих політичних рухів. По-друге, йдеться про так звані феномен язичницької десакралізації, виразом якого є поява різних сект, що сповідують ідеологію та навіть кінця світу. Важливість богословського осмислення євроінтеграційних процесів засвідчується, наприклад, тим фактом, що провал Євроконституції у травні 2005 року пов'язують, поміж іншим, і з тим, що до преамбули Євроконституції не була включена теза про християнські витоки Європи. Натомість, у преамбулі містилося посилання на «культурне, релігійне та гуманістичне надбання Європи» [13].

Слід також особливо зазначити, що на сьогоднішній день існує декілька концепцій конфесійно єдиного європейського простору. Так, проект погляди католицької церкви виходять з того, що кордони Європи співпадають безпосередньо із кордонами розповсюдження християнства, а тому саме християнська Європа має стати духовною основою інтеграційних процесів. Християнство з його вірою, морально-етичними цінностями та ідеями солідарності, рівності і братерства народів і культур і є засобом вирішення проблем, які стоять сьогодні перед Європою. Католицька концепція єдиної Європи відстоює так званого християнського лібералізму, основними принципами якого є: єдність свободи та істини, єдина культура у Європейському Союзі, формування європейської нації на основі асоціації. При цьому, європейський соціокультурний простір на думку представників католицького духовенства має формувати людину як універсальну, незалежну індивідуальність, що водночас є представником

як національного колективу, так і Європейського Союзу. З огляду на розширення останнього вводиться поняття «всезгального європейського блага», яке має на своїй меті забезпечити створення в Європі більш високої релігійної духовності та соціальної справедливості шляхом подолання розколу між Західною і Східною Європами.

На відміну від наведеного вище католицького, протестантське бачення євроінтеграційних процесів відображене у концепціях «плюралістичної Європи» та «постхристиянської модернізації». Обидві концепції класифікують Європу як «множинний християнізм», тобто як широкий спектр церков, конфесій, плюралізм релігійних переконань та ідеологій, який розглядається в якості позитивного вкладу в політичну культуру Європи. Загалом уявити майбутню Європу безпосередньо з точки зору протестантизму означає визнати різницю віри та навіть відмовитися від претензії християнської монополії на організацію загальноєвропейського дому.

Не менш важливу роль у процесі політичного і правового об'єднання відіграє і європейська правова культура, яка також пов'язана зі створенням, зберіганням і трансляцією цінностей у правовій сфері [10, с. 116]. Говорячи про правову культуру західної Європи, провідні дослідники мають на увазі основні характеристики та романо-германської правової системи. До неї компаративісти відносять правові системи, які з'явилися в континентальній Європі на основі римських, канонічних та місцевих правових традицій [6, с.12]. Така система відрізняється нормативною упорядкованістю і структуризованістю джерел, стійкими демократичними правовими принципами, забезпеченням суворої юридичної техніки. Розвиток правосвідомості західноєвропейського суспільства пов'язаний із формуванням джерел права, судової системи та загальних принципів права. Західноєвропейське вирішення проблеми свободи є невід'ємним від християнського контексту її формування. Воно впливає в першу чергу на формування західної правосвідомості, яка є основою соціального буття людини і разом із тим функцією нормативного існування людської спільноти. Формування західноєвропейської правосвідомості є результатом послідовного розвитку західноєвропейської цивілізації у її взаємодії з християнською релігією та безпосереднім відображенням у суспільні свідомості та культурі.

Отже, правова культура Європейського Союзу є складним і неоднозначним явищем. Її характеризують, головним чином, кризь призму свободи, адже сутністю й призначенням об'єднання європейських країн є забезпечення чотирьох свобод: свободи пересування людей, товарів, послуг та

капіталів [2, с.25]. Таким чином, правова культура всього суспільства і кожного громадянина країни, яка є членом ЄС, передбачає визнання рівнозначними національним прав і свобод громадян інших країн, які також входять до складу Європейського Союзу. Принцип формальної рівності виступає як інтернаціональний фундамент права, забезпечуючи ще більший захист правових можливостей суб'єкта за допомогою як національних, так і загальноєвропейських правових засобів. Правова система ЄС забезпечує добросесну конкуренцію і співпрацю підприємств різних країн, дозволяє значно розширювати ринки збуту і гарантує правовий захист особи та її власності в Суді ЄС. Становлення, розвиток і функціонування інститутів демократії в Європейському Союзі наочно демонструють необхідність формування середнього класу в суспільстві, як умови легітимації обраних представників народу.

Ще одним дуже важливим культурологічним фактором інтеграції, який активно використовувався в ХХ ст. у процесі об'єднання, є теорії і концепції конституціоналізму, верховенства права, непорушності прав і свобод людини, поділу влади тощо, які були досить вдало адаптовані відповідно до потреб розбудови об'єднаної Європи.

Отже, підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок, що історія європейської інтеграції — це тривалий і складний процес. Об'єднання країн Європи історично обумовлене цілою низкою як політичних чинників (боротьба проти зовнішнього ворога, необхідність припинення внутрішніх війн у Західній Європі), до яких у другій половині ХХ сторіччя додалися вагомі економічні фактори. Важливою передумовою інтеграції, що певною мірою обумовила її успіх, стали культурні (існування загальноєвропейських демократичних і правових традицій і цінностей) та ідеологічні (усвідомлення історичної цивілізаційної єдності) чинники.

Літератури

1. Бродель Фернан Грамматика цивілізацій. — М.: Весь мир, 2008. — 552 с.
2. Ганзенко О.О. Теоретичні аспекти інтеграції України в європейський культурно-правовий простір / О.О. Ганзенко // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. — Запоріжжя, 2009. — № 1. — с. 23-27.
3. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу / І. Грицяк. — К.: К.І.С., 2006. — 260 с.
4. Луць Л.А. Генезис ідей європейської єдності / Л.А. Луць // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. — Вип. 13-14. — Одеса: Юрид. л-ра, 2002. — с. 668—675.
5. Окладна М.Г. Інтеграційні процеси в Європі в епоху Нового часу: сучасні підходи світової та української науки / М. Г. Окладна // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Історія науки і техніки. — 2013. — № 48. — с. 107-113.
6. Саміло Г.О. Правосвідомість західноєвропейського та мусульманського суспільства / Г.О. Саміло // Вісник

Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. — с. 11-14.

7. Седляр Ю. Інтеграційні процеси в Європі в ХХ ст.: ідейні засади та механізми реалізації / Ю. Седляр // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. — Вип. 13. — с. 331-340

8. Тиркус Ю.С. Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції / Ю. С. Тиркус // Вісник Сев-НТУ. Сер. : Політологія. — 2013. — Вип. 145. — с. 100-104.

9. Шульга М. Принципи та аспекти європейської інтеграції / М. Шульга // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. — 2012. — №1 — с.142-146.

10. Яковюк І. Генезис правової культури об'єднаної Європи / І. Яковюк // Право України. — 2008. — №11. — С.114—120.

11. Olsen, Espen Daniel Hagen. The Origins of European Citizenship in the First Two Decades of European Integration // Journal of European Public Policy. —2008, vol. 15(1). — p. 40-57.

12. The Schuman Declaration — 9 May 1950 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm

13. Treaty establishing a Constitution for Europe (Rome, 29 October 2004) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/d5906df5-4f83-4603-85f7-0cab24b9fe1/0a763119-b665-4710-9a3d-2a931285fd0c/Resources#6ea22f22-4455-431f-a30d-c1e719c6aa43>

Сокур А.В. Базовые принципы и идейные основы европейских интеграционных процессов второй половины ХХ в. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы ключевые аспекты, на которых сегодня базируется единство Европейского сообщества. Охарактеризован ряд исследовательских позиций относительно политических, экономических, социокультурных и юридических оснований процесса европейской интеграции.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, принципы евроинтеграции

Sokur O.V. The basic principles and ideological foundations of the European integration process of the twentieth century's second half. — The Article.

Summary. The article analyzes the key aspects, on which the unity of the European Community is based nowadays. A number of research positions on political, economic, cultural and legal background of European integration is determined.

Keywords: European Union, European integration, the principles of European integration.

*Каравайцева О. В.,
аспірантка кафедри соціальних теорій
Національного Університету «Одеська юридична академія»*

СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В ПОСТ-СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ БАЛКАНСЬКОГО ПІВОСТРОВУ

Анотація. В статті освітлюється становлення та вдосконалення виборчих систем пост-соціалістичних країн Балканського півострову на прикладі Хорватії, Сербії, Косово, Чорногорії, Боснії і Герцеговини, Македонії, Албанії на шляху інтеграції до Європейського Союзу. Визначаються основні проблеми трансформації виборчого законодавства країн з пост-соціалістичною моделлю виборчої системи та відповідність останніх демократичним вимогам виборчого законодавства країн Європейського Союзу.

Ключові слова: пост-соціалістичні країни, мажоритарна виборча система, змішана виборча система, пропорційна виборча система, метод дільників, квоти, виборчій поріг, етнічні меншини, багатомандатні виборчі округа.

Проблема пошуку оптимальної моделі виборчої системи була і на сьогоднішній час залишається дуже актуальною, оскільки виборча система відіграє важливу роль в політичному житті будь-якої демократичної країни. Особливо важко обрати оптимальну виборчу систему в державах, які стали на демократичний шлях розвитку тільки наприкінці 20 сторіччя і мають не тільки економічні, політичні, соціальні, а також значні етнічні проблеми, а також політичні еліти цих країн є не стабільними. До таких країн можливо віднести насамперед Хорватію, Сербію, Косово, Боснію і Герцеговину, Македонію, Албанію, Чорногорію тобто держави, які утворились після розпаду Югославії. Оскільки, вибори є найважливішим елементом демократії, що забезпечує не лише представництво народних інтересів, але і створює основу для легітиматії політичної влади. Розвиток виборчого законодавства в державах «перехідної» демократії визначається цілим рядом чинників, включаючи вимоги і положення конституції держави, історичні традиції народу, внутрішньополітичну ситуацію в країні в конкретний історичний період, модель партійної і політичної системи, що склалася, і так далі. Як відмітив Джованні Сарторі, виборча система — це найбільший інститут, яким легко маніпулювати, у складі будь-якої політичної системи [1]. Виборча система перебуває у самому центрі демократичної політичної системи, оскільки її завдання полягає в тому, щоб пере-

творити волю суверенного народу у визначення його законних представників, які несуть відповідальність від його імені за нагляд за виконавчими і законодавчими актами. Особливості виборчої системи здатні спричинити за собою широкі наслідки — від розколу партії до розпаду країни.

Важливе теоретичне і практичне значення цієї проблематики обумовлює значний інтерес до неї багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, політиків, які намагаються проаналізувати переваги й недоліки існуючих моделей виборчих систем і на цій підставі, з урахуванням конкретно-історичних чинників розвитку політичної системи окремої країни, вирішити питання пошуку оптимальної моделі виборчої системи. Практика проведення виборів виробила дві основні моделі виборчих систем, з яких історично першою з'явилася мажоритарна. Прагнучі додати виборам більш справедливий характер, дослідники розробили і запропонували для використання пропорційну виборчу систему. Мажоритарну виборчу систему застосовували на початку 90-х років минулого століття майже усі пост-соціалістичні країни Балканського півострову, крім Албанії. Так, в Хорватії мажоритарний принцип був трансформований в змішаний, який потім був замінений на повністю пропорційну електоральну систему. Специфікою виборчої системи Чорногорії є те, що в ній з моменту введення багатопартійної системи в 1990 році була пропорційна виборча система. Як зазначає Є. Юрійчук, македонська виборча система сьогодні ґрунтується на чисто пропорційній виборчій системі на виборах депутатів в Асамблеї. До такого рішення прийшли завдяки зусиллям деяких міжнародних організації, в першу чергу ОБСЄ. Дана виборча система в Македонії була підтримана обома основними політичними партіями: Соціал-демократичний альянс Македонії і Демократична партія македонської національної єдності. Особливістю виборчої системи Македонії є також відсутність виборчого перепису. Крім того, «етнічна» складова виборчої системи Македонії поза сумнівом впливає на адекватне представлення етнічних меншин в Асамблеї. Це в першу чергу, відноситься до етнічної албанської общини, але також циганів і сербів. Проте, визначення виборчих округів і формування виборчої системи за етнічним принципом,

може привести до «територіального розділення і привести до федералізації Македонії» [2].

Поступово в більшості країн Балканського півострову була запроваджена пропорційна або змішана системи розподілу мандатів на парламентських виборах, і мажоритарної — на президентських. Зазвичай змішаний характер виборчої системи був зумовлений вимушеним компромісом різних політичних сил, що відбилося на характері представництва та зумовило певні правила електорального змагання. Це вплинуло і на певний тип відносин між провідними політичними силами, які можна визначити як консенсусні. Для постсоціалістичних країн, які використовують пропорційну систему, більше властиве використання методу дільників (Д'Ондта), ніж квот. Інтенсивний розвиток багатопартійності, яка стала очікуваним наслідком переходу до пропорційної системи, з часом став обмежуватися за допомогою підвищення загороджувального бар'єра. Зокрема, цей процес спостерігався у Словенії. У більшості пост-соціалістичних державах Балканського півострову передбачена можливість спостереження за виборами всіх рівнів з боку представників політичних партій, неурядових організацій, який забезпечується ефективним громадським контролем, що є важливим елементом громадянського суспільства.

Сучасна світова виборча практика має достатньо прикладів застосування змішаної виборчої системи як у розвинутих демократичних країнах, так і у перехідних країнах, демократичні традиції яких тільки формуються. Світовій виборчій практиці відомі кілька різновидів змішаної виборчої системи, серед яких найбільш поширеним є лінійне змішування, за яким одна частина парламенту обирається за мажоритарним, а інша — за пропорційним принципом. Необхідно зазначити, що лінійне змішування застосовують у Словенії. У Хорватії поряд із пропорційним представництвом за списками використовується компонент мажоритарної системи відносної більшості в одномандатних округах, у той час як в Албанії мажоритарна складова змішаної виборчої системи представлена системою абсолютної більшості в два тури з перебалотуванням у другому турі двох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. Албанська конституція передбачає змішану виборчу систему і регулює її в деталях. Зокрема, вона обумовлює, що сто депутатів повинні обиратися за мажоритарною системою в одномандатних округах, а сорок мандатів «вирівнювання» заповнюються на національному рівні для поліпшення пропорційності; вона також встановлює бар'єр у 2,5% для окремих партій та 4% для їх блоків [3].

У Боснії і Герцеговині, застосовуються дві виборчі системи: мажоритарна система, або система простої більшості, а також система пропорційного представництва. Мажоритарна система застосовується на виборах в Президію Боснії і Герцеговини, президента Республіки Сербською, мерів, а також у виборі представників національних меншин. Система пропорційного представництва застосовується на виборах Палати представників Парламентської асамблеї Боснії і Герцеговини, Палати представників парламенту Федерації Боснії і Герцеговини, Національних Зборів Республіки Сербською, кантони Асамблеї, Асамблеї Брчко, міської ради / складки міст і муніципальних рад / муніципальних зборів. Важливою особливістю виборчої системи в Боснії і Герцеговині, є так званий розподіл компенсаційних мандатів тим політичним утворенням, які не отримали жодного місця, або виграли непропорційно велике число звичайний мандат у зв'язку з досягненням результатів виборів, які пересікли встановлений законом поріг в 3% від суми результатів у всіх багатомандатних виборчих округах [4].

Значною проблемою постсоціалістичних країн Балканського півострову є визначення виборчої системи, яка найбільш відповідає потребам розділених суспільств. Однак, дана проблема викликає розбіжності серед дослідників. Можна виділити два основні підходи до розгляду даної проблеми. Учені консоціального підходу вважають, що партійні списки пропорційного представництва понад усе личать розділеним суспільствам, оскільки дозволяють всім істотним етнічним меншинам бути політично представленими, організуючись в етнічно-засновані партії і отримувати представництво в парламенті виходячи з пропорцій в чисельності в співтоваристві в цілому. Система пропорційного представництва за партійними списками є самою поширеною формою системи пропорційного представництва і найбільш поширеною виборчою системою, якій надають перевагу держави-члени ОБСЄ. При цій системі кожна партія пропонує виборцям конкретний список її кандидатів і виборці тому голосують за партію, а не за окремого кандидата.

Як зазначає Г.Г. Архипова, чим більше пропорційною є система, тим більше можливостей вона надає меншинам для представництва у виборних органах, якщо їм вдасться здолати встановлений процентний поріг [5]. Так, згідно з Конституційними рамками для тимчасової самоврядності в Косово, Асамблея в Косово відповідно до міжнародного протекторату, складається з 120 депутатів, сто з яких обирається по пропорційній виборчій системі. Останні 20 місць розділили представники «меншості» етнічних общин. Таким чином,

для сербської общини, забезпечено 10 місць, тоді як за циганами, ашкалами і єгиптянами закріплені чотири місця. Боснійській національній общині, відповідно до конституційних рамок для тимчасової самоврядності Косово, надаються три місця, а також два турецьких і один Горський. Розподіл мандатів здійснюється за методом Сант – Лагює, тоді як вся територія Косово і Метохії визначається як єдине ціле. У Косово і Метохії застосовується і система закритих списків, які в процесі визначення кандидатури мають бути підтвержені Центральною виборчою комісією [6].

Необхідно відмітити покращення в цілому ситуації щодо забезпечення прав національних меншин на представництво в парламенті та органах самоврядування. Зокрема, про це йдеться у словенському, хорватському законодавствах. Особливо відзначимо вирішення національної проблеми під час виборів у Федерації Боснії та Герцеговини. Серед іншого, там передбачено поліетнічний склад виборчих комісій та комітетів виборчих дільниць, який повинен відображати етнічний склад населення. Такий же склад повинен бути і у виборчих списках кандидатів. А саме: один кандидат від меншин із перших двох кандидатів, два кандидати від меншин із перших п'яти кандидатів та три кандидати від меншин із перших восьми кандидатів. Кількість кандидатів від меншин повинна дорівнювати, принаймні, загальній кількості кандидатів зі списку, поділений на три та округлений до найближчого цілого числа.⁷ У всіх пост-соціалістичних країнах Балканського півострова сьогодні можна чітко визначити домінування пропорційної виборчої системи. Як і в більшості посткомуністичних країн у вищезгаданій групі країн було видно поступовий перехід від більшості до пропорційної виборчої системи, які в основному визначали політичні еліти відповідно до власних інтересів. Окрім прихильності рухатися до пропорційної виборчої системи існує також в певній формі «відсоток» маніпуляції, а саме: введення ряду округів і «переписування» їх територіальне розташування. Різке збільшення числа виборчих округів в Сербії в 1997 році, сприяли зміцненню позиції Правлячої Соціалістичної партії Сербії і її партнерів по коаліції Національні збори Республіки Сербії. Очевидно також, що у всіх державах, які виникли на території колишньої Югославії переважають так звані закриті списки (заблоковані або закритий перелік). Одна особливість характеризує всі ці виборчі системи це спосіб голосування «Одна людина – один голос», за винятком виборів делегатів з числа угорських і Італійських общин в Національних Зборах Республіки Словенія. Виборчі округи, як правило, організуються відповідно до спеціальних законів

на основі певних критеріїв, таких як кількість жителів, існуючі географічні і адміністративні одиниці [8].

У деяких постконфліктних країнах – Боснія і Герцеговина, Косово і Метохія, Македонія виборчі системи знаходяться під інтенсивним впливом Організації по безпеці і співпраці в Європі (ОБСЄ). Так, в Боснії і Герцеговині в період з 1996 по 2000 роки, відповідальність за проведення виборів було на міжнародних організаціях, перш за все ОБСЄ, яка в цей період, організувала і здійснювала вибори на основі виборчих норм і правил, встановлених Тимчасовою виборчою комісією. Поправки до Закону про вибори були прийняті в 2006 році, згідно з якими, повноваження по проведенню виборів з міжнародних організацій (ОБСЄ) були передані в місцеві органи влади, або до Центральної виборчої комісії Боснії і Герцеговини [5]. В основному в цих країнах домінують два методи у визначенні кількості мандатів політичних партій у представницьких органах пост-соціалістичних країнах Балканського півострова. Це метод Д'Ондта та Сент-Лагює (методи дільників). Метод дільників полягає в тому, що число голосів, отриманих кожним списком, ділиться на ряд зростаючих чисел. Отримані приватні розташовуються по тій, що убуває. То приватне, яке по своєму порядковому місцю відповідає числу розподілюваних мандатів, вважається виборчою квотою, а число рівних їй або що перевищують її приватних, які має список, вказує на число отримуваних списком мандатів. Виборчий поріг в цих країнах в основному діапазоні різниться між 3 і 5%, що впливає на формування партійних систем помірної або крайньої поляризації. Крім того, виборчі системи, які застосовуються в постконфліктних країнах сприяють адекватному захисту прав етнічних меншин, які живуть в них, або ж можуть полегшити деяку етнічну нетерпимість [9].

При розгляді проблеми реформування виборчої системи постсоціалістичних країн Балканського півострову встає питання: чому одні держави застосовують мажоритарну виборчу систему, інші – пропорційну, а треті – змішану. Можна передбачити, що дана обставина обумовлена в першу чергу тим, що кожна з цих систем має як достоїнства, так і недоліки, у зв'язку з чим не можна однозначно відповісти, яка з них переважна. На вибір тієї або іншої моделі виборчої системи роблять вплив різні чинники: історичні традиції; соціальні, економічні і політичні умови, що склалися в даній країні. Крім того, для цих країн актуальним є етнічна проблема, яка також впливає на формування виборчої системи. Однак, серед всіх чинників як вирішальний виступає політичний. Особливо це стосується держав

з розвинутою партійною системою, коли ті або інші способи підведення підсумків виборів часто виявляються вигіднішими партіям, що перебувають при владі і докладають зусилля для зміни виборчого законодавства у власних інтересах. Але навіть якщо партії не мають можливості або не бажають ввести вигіднішу для себе виборчу систему, проте, вони прагнуть пристосувати виборчу систему, що в своїх інтересах діє в країні.

Література

1. Sartori, G. Political Development and Political Engineering [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.palgrave-journals.com/eps/journal/v4/n1/full/2210003a.html&prev=search>
2. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2006_4/visnyk_st_26.pdf
3. Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.eli.org.ua/upload/iblock/3af/1_27.pdf
4. Г.Г. Архипова Избирательные системы в полиэтнических государствах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/izbiratelnye-sistemy-v-polietnicheskih-gosudarstvah#ixzz3ftNEAzRM>
5. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina. Provisional Election Commission. Rules and Regulations. 1996. Sarajevo. Partial Decision U 5/98 I of 29 and 30 January 2000 // Službeni glasnik BiH. No 23/00 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccbh.ba/eng/odluke/index.php?src=2>
6. Election Law of Bosnia and Herzegovina «Official Gazette» of Bosnia and Herzegovina, 23/01. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274>
7. Соколова Е.Н. Регулирование региональных конфликтов: уроки Боснии. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_2_18_2007/18-5.pdf
8. Dragan ĐUKANOVIĆ IZBORNI SISTEMI U ZEMLJAMA NASTALIM NA PODRUČJU NEKADAŠNJE JUGOSLAVIJE [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx%3Fid%3D0025-85550604513D&prev=search
9. Иванченко А.В., Кынев А.В., Любарев А.Е. Пропорциональная избирательная система в России [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vibory.ru/Publikat/PES/ch-4-3.htm>

Каравайцева О.В. Становление избирательных систем в пост-социалистических странах Балканского полуострова. — Статья.

Аннотация. В статье освещается становление и совершенствование избирательных систем пост-социалистических стран Балканского полуострова на примере Хорватии, Сербии, Косово, Черногории, Боснии и Герцеговины, Македонии, Албании на пути интеграции в Европейский Союз. Определяются основные проблемы трансформации избирательного законодательства стран с пост-социалистической моделью избирательной системы и соответствие последней демократическим стандартам избирательного законодательства стран Европейского Союза.

Ключевые слова: пост-социалистические страны, мажоритарная избирательная система, смешанная избирательная система, пропорциональная избирательная система, метод делителей, квот, избирательный порог, этнические меньшинства, многопартийные избирательные округа.

Karavaitseva O.V. Formation of the electoral systems in the post -socialistic countries of the Balkan peninsula. — Article.

Summary. In the article highlights of formation and transformation of the electoral systems of post-socialistic countries of the Balkan peninsula on the example of Croatia, Serbia, Kosovo, Montenegro, Bosnia and Gerzegovina, Macedonia, Albania on the way of integration in European Union. The basic problems of transformation of electoral legislation of countries with the post-modernism-socialistic model of the electoral system and accordance are determined the last the democratic standards of electoral legislation of countries of European Union.

Keywords: post -socialistic countries, majority electoral system, mixed electoral system, proportional electoral system, method of divizors, quotas, electoral threshold, ethnic minorities.

Скриль С. А.

*кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін
Херсонського економічно-правового інституту*

ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ В БОЛГАРІЇ ТА РУМУНІЇ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті розглянуті особливості трансформації політичних систем Болгарії та Румунії в період розпаду «соціалістичного табору» та розширення Європейського Союзу. Досліджуються тенденції реформування конституційного законодавства, а також інституційні зміни, пов'язані з політичними реформами.

Ключові слова: політична система, конституційна реформа, демократичний транзит, політичні інститути, Європейський Союз, інтеграція.

Закономірності розпаду «соціалістичного табору» в Європі на початку 90-х років ХХ століття обумовили необхідність проведення системних політичних, економічних та соціальних реформ у посткомуністичних країнах. Теоретичним фундаментом демократичних трансформацій у державах Східної Європи стали концепції модернізації, прихильники яких наполягали на першочерговій важливості соціально-економічних чи структурних факторів для демократизації політичного режиму. Але, слід зазначити, що будь-які реформи передбачають створення нової нормативно-правової основи, в першу чергу — конституційної. Саме конституційні норми визначають засади функціонування політичної, економічної та соціальної систем. Тому прийняття нових конституцій у посткомуністичних країнах є важливою передумовою результативності демократичного транзиту. При цьому зміст конституцій повинен відповідати певним нормативним стандартам та цінностям Західної цивілізації. До таких стандартів та цінностей відносяться: повага до прав людини, визнання та ефективний судовий захист приватної власності, державне забезпечення гідного та безпечного соціального існування особистості, прозорість та справедливість виборчих процедур, гарантії прав національних, лінгвістичних меншин, заборона дискримінації та ін. Крім того, важливим інструментом демократичних трансформацій виступають оновлені політичні інститути, які мають адаптувати «конституційну матерію» до національних і культурних особливостей конкретного суспільства.

Актуальність дослідження оновлення конституційних норм та політичних інститутів в державах

Східної Європи наприкінці ХХ століття та в період набуття ними повноцінного членства в ЄС полягає в необхідності використання досвіду цих країн при проведенні комплексних політичних реформ в Україні, яка на теперішній час значно відстала від колишніх членів «соціалістичного табору» в процесах демократизації політичної системи. Адже саме демократизація політичної системи є однією із передумов майбутньої інтеграції України в Європейське співтовариство. Поетапне розширення Європейського Союзу об'єктивно призводить до трансформації «європейського простору» — зміні орієнтирів політичного, соціально-економічного та ідеологічного розвитку держав Співтовариства. Політичні системи країн Європи стають все більш відкритими для впливу інститутів Європейського Союзу та менш самостійними. Фактично національні конституційні норми держав-учасниць ЄС трансформуються у напрямку адаптації до вимог первинного, вторинного права Співтовариства, а також до прецедентної практики Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини. Важливим орієнтиром розвитку нормативної основи функціонування політичних систем держав-учасниць ЄС виступають Копенгагенські критерії вступу в Співтовариство. До них належать: стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, право людини на повагу і захист меншин, існування діючої ринкової економіки. Набуття чинності Лісабонським договором у 2009 р. ще в більшій мірі потребує прийняття державами Європейського Союзу єдиних стандартів політичного розвитку.

Як зазначає Д.Златопольських, в умовах розширення Європейського Союзу на схід, спільним для всіх країн регіону виступає прискорення процесу трансформації влади із національної держави у транснаціональні мегаструктури, політичні центри та наднаціональні органи [1, с.7].

Проблематика демократичного транзиту досліджувалась З. Бжезинським, С. Хантингтоном, С. Ліпсетом, Г. Алмондом та ін.

Конституційні зміни у контексті політичних реформ в державах Східної Європи аналізуються в працях О. Мироненка, М. Орзіха, Ю. Тодики, В. Шаповала та ін.

Конституція Народної Республіки Болгарія 1971р., одна із самих стабільних (без будь-яких змін і доповнень) діяла і на протязі 1980років. У цей час склалась наступна політична система: Болгарська комуністична партія (БКП) — Народні Збори — Державна Рада — Рада Міністрів — місцеві народні ради та сформовані ними виконавчі комітети — прокуратура. Але навіть стабільність конституції не стала перепоною на шляху радикальних політичних змін [2]. Фактично проводити політичні та економічні реформи на основі положень соціалістичної за змістом конституції було неможливо. Так у главі 2 конституції, присвяченої соціально-економічному устрою, зазначалось, що головною опорою держави у розвитку народного господарства виступає народна власність. Приватні монопольні угоди та об'єднання, картелі та концерни забороняються. Конституція 1971 р. нормативно гарантувала узурпацію політичної влади Болгарською комуністичною партією та Державною Радою, які були поставлені над всіма органами держави.

Аналізуючи політичні процеси у державах Центральної та Східної Європи, В. Бурдяк зазначає, що соціалістичну Болгарію зазвичай вважали пасивною, єдиною країною, в якій не було криз у взаєминах з СРСР. 35-річне правління Т. Живкова призвело до майже повної політичної іммобільності громадян. СРСР постійно підтримував Болгарію, значно потужніше, ніж інші держави ЦСЄ. У 70-80-х роках тісні економічні та політичні зв'язки НРБ з СРСР гальмували всі антиурядові настрої, невдоволення режимом і в країні не було досвіду боротьби з ним. Упродовж десятиліть болгари покійно сприймали політичну реальність і не виявляли протестів чи опозиційної політичної активності, як громадяни інших країн ЦСЄ. Тут не було жодного повстання, заколоту, бунту, політичного страйку чи студентської демонстрації. Розвиткові перебудовних процесів у країні заважав консерватизм Т.Живкова і партійної номенклатури БКП[3].

На парламентських виборах 1990р. перемогу одержав опозиційний до правлячої партії Союз Демократичних Сил(СДС), за ініціативою якого у 1991р. була скликана Велика Народна Рада з метою ухвалення нової Конституції.

Нова Конституція нормативно закріпила основні засади функціонування політичної та економічної систем болгарської держави. У нормі статті 1 конституції Болгарія визначається як парламентська республіка, народ визнається основним джерелом влади. Припис статті 8 утворює принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Інші норми Основного Закону регламентують демократичні процедури проведення виборів, загальнонаціональних та

місцевих референдумів (стаття 10), декларують принцип політичного плюралізму в якості основи політичного життя (стаття 11) [4]. Перелічені норми свідчать про утвердження на конституційному рівні загальних передумов для проведення системних політико-правових реформ у відповідності із європейськими стандартами та цінностями. Вагомим внеском у демократизацію суспільства став Закон про політичні партії, який врегулював порядок їх організації, діяльності, правовий статус, мету, принципи внутрішньої структури, процедури участі у виборах. Конституція 1991 р. визнала партії елементом політичної системи. На початку 1990-х рр. кількість політичних партій дійшла до 200.

Крім того, конституційні положення затвердили основи функціонування економічної системи держави: гарантії і захист права власності (стаття 17), створення умов для підприємницької діяльності, стимулювання національних та іноземних інвестицій (стаття 19)[4]. Вказані норми повністю імплементують та відтворюють на рівні національного законодавства загальноєвропейські принципи сталого розвитку ліберальної ринкової економічної моделі. Керуючись цими принципами, болгари запровадили раціонально-прагматичний підхід до лібералізації економіки, приватизації державної власності і досягненні макроекономічної стабілізації.

Соціалістична модель політичної системи Румунії будувалась на основі Конституції 1965 року з наступними численними змінами та доповненнями. Юридично конституція закріплювала класичну узурпаторську комуно-партократичну республіку та забороняла політичний плюралізм, діяльність будь-якої ефективної політичної опозиції, ринкові економічні відносини у суспільстві. За таких умов, а також зважаючи на диктаторські методи правління лідера Румунської комуністичної партії, Голови Державної Ради та Президента СРР Н. Чаушеску, наприкінці 80-х років внутрішня ситуація у державі загострювалась. Криза завершилась поваленням комуністичного режиму, арештом та стратою Н. Чаушеску та його дружини. На початку 90-х років Румунія синхронно з іншими державами Східної Європи стала на шлях демократичного транзиту.

Конституція Румунії прийнята 21 листопада 1991 р. Установчими зборами та схвалена на референдумі 7 грудня 1991 р. За своєю структурою, змістом її положень, сутнісним характеристикам, румунська конституція являє собою типовий для багатьох постсоціалістичних держав Основний закон «покоління конституційного модерну». Він закріплює відхід від тоталітаризму та етатизму, перехід на демократичний шлях розвитку. На зміст

конституції певний вплив мала французька доктрина конституційного права, що відображає загальну тенденцію домінування романських правових теорій на постсоціалістичному просторі.

Норми конституції закріпили ліберально-ринкову економічну систему, створивши юридичні передумови реформування відносин власності, підприємництва в напрямку стандартів Європейського Союзу. Незважаючи на те, що Конституція Румунії 1991 р. випереджала у часі прийняття Копенгагенських критеріїв членства у ЄС, її норми за своїм змістом майже повністю віддзеркалюють європейські конституційні стандарти.

Основні напрямки конституційних реформ, що проводились у Болгарії та Румунії на початку 90-х років ХХ століття і по теперішній час, виражені в наступному:

1. В конституційних нормах втілилися ліберально-демократичні ідеали і цінності. Проголошений курс на створення демократичної, соціальної та правової держави. Нормативно утверджений механізм розділу влади.

2. Встановлені параметри нового постсоціалістичного ладу, який відповідає європейській традиції, і утвердився у державах Західної Європи (ринкове господарство, різноманіття форм власності, підтримка конкуренції, свободи економічної діяльності та ін.).

3. Закріплені положення про політичний, ідеологічний плюралізм та багатопартійність. У всіх державах Східної Європи утвердилася багатопартійна політична система.

4. Визнаний принцип поваги та забезпечення прав і свобод громадян. Обмеження прав і свобод можливе тільки на підставі конституційних і законодавчих норм.

5. Встановлена республіканська форма правління та обрана унітарна форма державного устрою [5, с.303].

Названі конституційні засади функціонування політичної, економічної та правової систем у державах Східної Європи, зокрема у Болгарії та Румунії, стали важливим та дієвим двигуном розвитку цих країн в межах локальної європейської цивілізації у напрямку інтеграції в Європейський Союз.

Література

1. Нові конституції країн Східної Європи та Азії: Збірник конституцій/ під ред. Д.Л.Златопольських.- К., 1996 — 506с.
2. Мироненко А. Конституционная юстиция на рубеже тысячелетий/ А. Мироненко// Закон и бизнес. — 2007. — №1. — с.19.
3. Бурдяк В.І.Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період. — К., 2010 — 56с.
4. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / под ред. В.В. Маклакова. — М., 2009 — 572с.
5. Конституционное право зарубежных стран / под ред. А.В. Манько. — М., 2004 — 734с.

Скрыль С.А. Политические реформы в Болгарии и Румынии в условиях интеграции в Европейский Союз. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности трансформации политических систем Болгарии и Румынии в период распада «социалистического лагеря» и расширения Европейского Союза. Исследуются тенденции реформирования конституционного законодательства, а также институционные изменения, связанные с политическими реформами.

Ключевые слова: политическая система, конституционная реформа, демократический транзит, политические институты, Европейский Союз, интеграция.

Scryl S.A. Political reforms in Bulgaria and Romania for European integration. — The Article.

Summary. The article overviews specific characteristics of the transformation of political systems in Bulgaria and Romania during the collapse of the «socialistic camp» and the expansion of the European Union, There are being discussed both tendencies of the reformation of constitutional legislation and insttutional changes connected with political reforms.

Key words: political system, constitutional reform, democratic transit, political institutions, European Union, integration,

Узун Ю.В.

доцент кафедри історії і мирової політики ІСН ОНУ ім. І.І. Мечникова

РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

Аннотация. В статье рассмотрены основные тенденции экономического и социального развития Китая в современный период. Рассмотрена инициатива Председателям КНР Си Цзиньпина — «Один пояс и один путь», проекты «Экономического пояса Шелкового пути», «Морского шёлкового пути», «Азиатского банка инфраструктурных инвестиций» (2013-2015 гг.). Особое внимание посвящено украинско-китайским отношениям и современным проектам реализации китайской стратегии.

Ключевые слова: международное партнерство, стратегическое партнерство, международные отношения.

История развития социально-политических отношений в Евразии доказывает, что взаимопонимание и сотрудничество обеспечивает взаимовыгодные результаты всем сторонам взаимодействия. Тысячелетиями народы Евразии искали возможности развития сотрудничества. Соединение Европы и Азии представлялось перспективной стратегией государств материка.

Украинско-китайские международные отношения имеют длительную историю благодаря существовавшему Великому шелковому пути, который проходил своей северной ветвью по территории Крыма. В дальнейшем эти отношения были наиболее активными в XX веке, что обеспечило обмен научно-техническим и культурным достоянием народов. С 1991 года новый виток украинско-китайских — государственных — отношений привел к установлению дипломатических связей между государствами: в 1992 г. в Киеве было открыто Посольство Китайской народной Республики, а затем, в 2006 г., в Одессе — Генеральное Консульство.

Расширение сотрудничества между Китаем и Украиной в Одессе особенно заметно: в 2004 г. здесь зарегистрировано «Китайское землячество»; в 2010 г. мэры годов Одессы и Циндао подписали договор о развитии побратимских отношений (вообще у Украины и Китая 12 городов побратимов); в Одессе ежегодно проводятся Дни Китая, Дни весны, Дни Института Конфуция. В Одессе действуют Институт Конфуция (один из четырёх в Украине), Центр китайской культуры при Одесском национальном университете имени

И.И. Мечникова, в ряде школ и университетов преподаётся китайский язык, популярность изучения которого растёт. В Одесском национальном университете планируется создание отдельной кафедры китайского языка, что объясняется действующими программами стажировок и культурно-образовательного обмена. В городе открыт Синологический центр исследований (в 2013 г.), Одесский концептуальный клуб востоковедения, действуют центры китайской народной медицины, китайские бистро «Чин Чин» и сеть ресторанов «И Юань». Представленная иллюстрация форм сотрудничества является новой страницей города Одессы как города с уникальной историей межнационального общения.

Очевидно, что активизация социально-культурных проектов обусловлена развитием социально-экономического взаимодействия.

Успех экономических реформ, превративших Китай в геополитического субъекта мирового значения, заслуженно привлекает все большее внимание мирового сообщества. За последние 10 лет ВВП Китая рос на 9,6 % в год, а рост промышленного производства — на 11,2 % в год. ВВП Китая достигло 7,3 трлн. долларов в год, а на душу населения — это 6,6 тыс. долларов в год [4].

Ярким показателем экономического роста страны является потребление энергоносителей. Так, потребление нефти в Китае с начала 1960-х увеличилось в 25 раз, составив в 2005 г. 300 млн. тонн в год. Сегодня, через 10 лет, по уровню потребления нефти Китай занимает 2 место в мире — 11,056 тыс. т. баррелей в день (первое место занимают США — они потребляют 19,035 тыс. т. баррелей в день), третье место занимает Япония (4,2 тыс. т. баррелей в день), 4 место — Бразилия (3,2 тыс. т. баррелей в день), 5 место — Россия — 3,1 тыс. т. баррелей в день), 6 место — у Саудовской Аравии [2, с.21-22].

Собственная добыча нефти в КНР составила 208 млн. тонн в 2013 г. Ещё 269 млн. тонн нефти Китай импортировал в 2013 г. Учитывая продолжающийся экономический рост, к 2020 г. потребность страны в импорте нефти достигнет 450 млн. тонн, а в 2025 г. — 710 млн. тонн в год. Это означает, что Китай будет вынужден

взаимодействовать со странами, имеющими наибольший коэффициент резервов к добыче и производству нефти и газа — со странами Ближнего Востока, Центральной Америки, с Россией). Нефтяные компании Китая, такие как Sinopec, ищут возможность доступа к месторождениям нефти и газа за пределами КНР.

Потребление природного газа КНР в 2005 г. составило 50 млрд м³. Согласно прогнозам, к 2020 году потребление газа вырастет примерно до 200 млрд м³.

Китай занимает 1 место по производству и потреблению электроэнергии. В 2012 г. в КНР было произведено 4985 млрд кВт·ч электроэнергии, что составляет 22 % от мирового производства. Имеются одни из крупнейших в мире ГЭС, а также большую программу строительства АЭС. Благодаря этому в 2000—2010 годы доля гидро, атомной и ветроэнергетики в общем потреблении возросла с 2,2 % до 3,7 %. В 2000-2010 гг. в Китае увеличилась доля угля в потребляемых энергоресурсах — с 57,1 % до 70,5 %. Особенностью КНР является то, что почти всю добычу углеводородов в стране контролируют три госкорпорации (China National Petroleum Corporation, Sinopec Group, China National Offshore Oil Corporation), которые в 2013 г. добыли 98,7 % нефти и 97,8 % природного газа Китая. Среди этой тройки выделялась в 2013 г. Синопек, которая добыла 64,7 % нефти и 75,8 % газа КНР [2, с.44].

О росте социально-экономического потенциала Китая свидетельствует и рост уровня жизни в стране. Индекс развития человеческого потенциала в Поднебесной достиг высокого (17 место в Азии из 44 с тенденцией к повышению, для сравнения: Украина — на 44 из 47 мест в Европе с тенденцией понижения) [4]. К 2020 г. в КНР планируют достичь показателя среднего класса на уровне 40 % населения [4].

Уровень жизни иллюстрирует развитие туризма. Туризм в Китае развивается молниеносно. Китай занимает 3 место в мире по численности туристов, посещающих страну. В 2011 г. Китай посетило 57,6 млн. туристов (по данным Всемирной туристской организации, за 2014 г. Россия занимает девятое место в мире (около 28 млн. гостей в год, Украина занимает 13 место в мире — принимая около 20 млн. гостей в год) [1]. Поступления валюты от туризма в КНР в 2010 г. составило 45,8 млрд. долларов (4 место в мире). Число внутренних тур-поездов обеспечивает прибыль в 777,1 млрд. юаней. В Китае в настоящее время действует 1364 международных тур-агентств. С 2003 г. Китайские власти приняли «Временное положение о создании тур-агентств с участием иностранного капитала», включая

100 %-ное участие иностранного капитала. По всей территории Китая построено и сертифицировано по международным стандартам большое количество отелей и ресторанов — 9751 отелей со «звездным» рейтингом. Быстро развивается транспортная инфраструктура. Действует в КНР и Государственная Программа о содействии туризму людей с ограниченными возможностями.

Впечатляющие результаты Китая обуславливают рост всеобщего интереса к его внутренней силе и философии подъема.

За последние годы отношения Украины и Китая вышли на уровень стратегического партнерства. Свидетельство тому — ряд подписанных между двумя странами международных актов, это: 1) «Общая декларация об установлении и развитии отношений стратегического партнерства между Китайской Народной Республикой и Украиной», подписанная в 2011 году; 2) «Договор о дружбе и сотрудничестве между Украиной и КНР», подписанный в 2013 году; 3) Совместная Декларация Украины и Китайской Народной Республики об углублении отношений партнерства (2013 г.); 4) «Программа развития отношений стратегического партнерства между Украиной и КНР на 2014-2018 годы» (2013 г.); 5) ряд двусторонних документов об экономико-техническом сотрудничестве; о сотрудничестве в сферах энергоэффективности, и возобновляемых источников энергии, медицины, строительства, фитосанитарного контроля; науки и образования; туризма [3].

Впечатляет развитие объемов двустороннего товарооборота между Китаем и Украиной: с 1992 года до 2012 года он вырос в 40 раз и перешагнул отметку в 10 млрд. долларов. Тогда, эксперты прогнозировали его рост в 2015 г. до 20 млрд. долларов.

Несмотря на экономические и политические события 2013-2014 годов, торговое сотрудничество между Украиной и Китаем сохраняет позитивную динамику и в 2014 г. товарооборот составил 8,6 млрд. долларов. Сегодня, Китай входит в пятерку основных стран-партнеров Украины по импорту (9,8%) и экспорту (4,6%) товаров. Сальдо двусторонней торговли в пользу КНР составило 1,6 млрд. долларов США. По словам Чрезвычайного и Полномочного Посла Китайской Народной Республики в Украине Чжан Сиюня: «Китай является первым торговым партнером Украины в Азии, а Украина — третьим торговым партнером Китая в СНГ» (после России и Казахстана) [3].

В связи с ситуацией 2014 г. нереализованными оказались совместные проекты в Крыму: сорвалось строительство глубоководного порта

(в 25 м.) вблизи Евпатории (договоренность о строительстве была достигнута в декабре 2013 г.). Тогда же был подписан меморандум о намерениях между операторами проекта — крымским «Киев-гидроинвестом» в лице А.Мазюка и китайской Beijing Interoceanic Canal Investment Management Co (BICIM) миллиардера Ван Цзина. Инвестиции китайской стороны на первом этапе оценивались в сумму 3 млрд. долларов, а общая сумма инвестиций планировалась в размере 10 млрд. долларов. Переговоры и действия по реализации меморандума были заморожены после событий 2014 г. в Украине. В районе поселка Фрунзе планировали построить несколько терминалов и зернохранилища вместимостью 20 млн. тонн. Исходя из расчетной мощности порта (от 140 млн. тонн в год), планировалось только на портовых и других сборах пополнять украинский бюджет на 1,5 млрд. долларов в год.

В ситуации усиления экономических рисков, власть Украины озвучила цель увеличения экспорта аграрной продукции в Китай (например, зерна на 71,4 %). Планируется ряд украинско-китайских инвестиционных проектов по созданию аграрных предприятий, в частности в Черниговской области планируется за 5 лет реализовать проект с инвестицией в 58 млн. долларов.

Украина стремится к сотрудничеству с Китаем и в области энергетики, обращаясь за китайским опытом и инвестициями в эту область. Интерес вызывает реализация Китаем по инициативе её Национальной комиссии по развитию и реформированию Программы введения в действие 40 новых энергоблоков до 2020 г., развитие ветровой энергетики путем привлечения иностранных и внутренних инвесторов для строительства ветровых парков мощностью 100 МВт. Одно из условий при этом — 70% комплектующих деталей должно быть произведено в Китае. С 2006 г. эту программу поддерживает «Закон о возобновляемых источниках энергии», устанавливающий государственную систему тарифной поддержки таким предприятиям. В результате большое количество международных компаний создали вместе с китайскими фирмами совместные предприятия производства комплектующих для развития ветровой энергетики в Китае. Цель — создать мощности в 5 000 МВт к концу 2010 г. и 30 000 МВт до 2020 г.. К концу 2020 г. для удовлетворения спроса совокупная мощность всех источников электроэнергии в Китае должна достигнуть 1 000 ГВт (1 000 000 МВт). Таким образом, электроэнергия, генерируемая за счет энергии ветра, составит 1,5% от всей произведенной электроэнергии.

Китайские инвестиции могут обеспечить реализацию в Украине ряда инфраструктурных

проектов. Возможности сотрудничества имеются в различных отраслях военной и тяжелой промышленности, в том числе в авиации, кораблестроении, машиностроении, и других. Опыт такого сотрудничества демонстрирует деятельность Китайско-украинского института сварки имени Е.Патона, созданного в 2011 г., где развернуты 6 совместных научно-исследовательских проектов, в том числе сварки мягких живых тканей и сверхзвукового плазменного напыления. В 2013 г. Харьковский машиностроительный завод и китайские компании Citic International Corporation co.ltd. и CHAINA YTO International подписали договор о совместном производстве тракторов УТО — ЮМЗ.

Позитивный опыт сотрудничества с 1999 г. демонстрирует работа на украинском рынке в сфере высоких технологий первой большой китайской компании — Huawei (Хуавей) Technologies Co Ltd, являющейся вторым в мире производителем и поставщиком продукции в сфере телекоммуникаций. С 2005 года в Украине работает украинская компания ООО «Хуавей Украина», принадлежащая группе Huawei. Компания плодотворно сотрудничает со всеми крупными операторами связи, такими как «Укртелеком», «Астелит» (life:), «Киевстар», «МТС».

На рынок Украины вышли также компания Lenovo, автоконцерны Chery, Geely, Great Wall. Китайские компании также принимают участие в модернизации украинских предприятий, *созданы 3 украинско-китайских технопарка*. А в Донецкой области при поддержке китайских инвесторов осуществляется модернизация нескольких шахт.

Особое внимание привлекают такие масштабные инвестиционные проекты как реконструкция 14-го причала Одесского морского порта и строительства портового элеватора мощностью 50-100 тысяч тонн стоимостью 2,5 млрд. долларов, интерес к которому выразили представители Китая в августе текущего — 2015 года.

Значительный потенциал имеют транспортные и логистические проекты, например, «Укрпочта», налаживая сотрудничество с китайской ChinaPostGroup, стремится обеспечить более оперативную доставку посылок в Украину из КНР. С 2015 года срок доставки сократится до 7-10 дней.

Украина — самая большая страна в Европе, имеет важный географический статус на континенте Евро-Азии. Она является мостом, соединяющим Европу с Азией, имеет огромный потенциал развития.

Потребность государств Евразии в обеспечении трансконтинентальных коммуникаций диктует необходимость в создании широтных коммуникаций, транспортных коридоров, создание инфраструктуры.

Инициатива Председателя Китайской народной Республики Си Цзиньпина — «Один пояс и один путь», обращенная в 2013 г. к государствам всех континентов присоединиться к реализации проектов «Экономического пояса Шелкового пути», «Морского шёлкового пути» насторожила геополитические центры силы. Идея же создания «Азиатского банка инфраструктурных инвестиций» с уставным капиталом в 100 млрд. долларов, прозвучавшая в марте 2015 года на Азиатском экономическом форуме в китайском городе Боао, создала беспрецедентную волну социально-политических ожиданий реализации такого проекта. О намерении участвовать в этой инициативе уже заявили более 60 стран и международных организаций и очевидно, что осознание глобальной торгово-финансовой взаимозависимости будет расширять число участников этих проектов.

Очевидно, что усилия стран приведут к тому, что в XXI веке крупнейшим событием станет создание коммуникационного каркаса евразийского континента, образуемого Великим шелковым путем, Азиатско-Североамериканской и Арктической магистралями. Эта сеть может расширяться благодаря: туннелю под Гибралтаром (с железнодорожной связью Европы и Африки) и планируемым — мультимодальному коридору вокруг Средиземного моря и трансафриканской магистрали от Александрии до Кейптауна. Таким образом, в будущем станет возможным кругосветное путешествие железнодорожным транспортом из Южной Африки через Евразию в Латинскую Америку.

Реализация этих проектов развивается одновременно с реализацией стратегического курса Европейского Союза, который с 1994 года в качестве «приоритетных» выделил девять трансъевропейских коридоров, четыре из которых планировалось провести через Украину. Однако, вопреки здравому смыслу, на практике усиливаются тенденции формирования транспортных коридоров в обход Украины.

Начало развитию Шелкового пути положено и радуют успехи государственной политики Китая и Казахстана по созданию возможности перевозок по коридору: Ляньюньган (КНР) — Урумчи (КНР) — Хоргос (КНР) — Алматы (Казахстан) — Шымкент (Казахстан) — Кызылорда (Казахстан) — Актобе (Казахстан). Хочется отметить опыт Казахстана, который сумел поддержать инициативу, начав в ноябре 2014 г. реализацию Программы «Нурлы Жол» («Светлый путь»), в рамках которой создан инвестиционный фонд в 6 триллионов тенге для строительства транспортной инфраструктуры, создания до 2016 г. автомобильной трассы Хоргос (КНР) — Алматы (Казахстан) и железнодорожного

сообщения. Так, уже в 2012 г. было закончено строительство железнодорожного пути Жетыген (Казахстан) — Хоргос (КНР), в 2014 г. завершена укладка железной дороги Жезказган — Бейнау, с 2014 г. началось движение железнодорожного состава от Ляньюньгана в Хоргос (КНР: трасса G-30) и в Алматы (5 контейнерных поездов в неделю). Впечатляют планы по созданию высокоскоростной железнодорожной магистрали от Урумчи (КНР) до Алматы (Казахстан)[6].

Реализация проекта транспортной магистрали «Западная Европа-Западный Китай», в котором участвуют Россия, Китай, Казахстан, разветвление транспортного коридора на территории России (Северное ответвление Шелкового пути и Северный морской путь), разветвление на территорию Ирана, очевидно, также обеспечат проведение Шелкового пути к Северной Европе, Каспийскому морю и к Персидскому заливу. Это тем более очевидно, что 3 сентября 2015 г. в ходе переговоров делегаций России и КНР с участием Путина и Си Цзиньпина, завершились подписанием ряда социально-экономических и инфраструктурных договоров.

Следует сказать, что летом этого года (15 июня 2015 года) состоялись переговоры украинско-казахстанской комиссии по экономическому сотрудничеству с Министерством инфраструктуры Украины, где обсуждались вопросы либерализации перевозок транзитных грузов, использования поездов «Викинг» и «Зубр» и транзитных возможностей Украины для поддержания создания пути из Китая через Казахстан в Западную Европу и страны Балтики. Также планируется учесть морскую составляющую перевозок по указанному направлению.

В этой связи в августе 2015 года, глава Одесской областной государственной администрации — Михаил Саакашвили высказал идеи по проведению Шёлкового пути через Украину [5].

Речь идет о реализации возможностей транспортного коридора Европа — Кавказ — Азия, или ТРАСЕКА (TRASECA, от Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia). Из Западного Китая маршрут идёт через страны Средней Азии (Казахстан, Киргизию, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан) к берегам Каспийского моря. Оттуда через порт Актау (Казахстан) или порт Туркменбаши (Туркменистан) грузы паромом попадают в Баку (Азербайджан) (первый паромный рейс Туркменбаши-Баку совершен в 2015 году). Из Баку грузы идут в черноморские порты Грузии (Поти, Батуми, Анаклию), затем — через Чёрное море попадают в Одессу, а далее по суше идут в Румынию, которая уже является частью ЕС. Этот проект предполагает строительство

паромной переправы Поти (Грузия) — Одесса, точнее, порт Ильичевска (Украина), далее строительство моста через Днестровский лиман, строительство современного автобана Одесса-Рени.

Конечно, на западе Чёрного моря у Одессы есть конкуренты: болгарские порты Варна и Бургас, а также румынская Констанца, которые являются членами ЕС, что обеспечивает прямое прохождение грузов, которое не требует прохождения таможенного оформления и проволочек через Украину. А на юге Чёрного моря конкурентом Одессы является Турция, уже построившая железнодорожный туннель под Босфором, соединивший европейский и азиатский берега, и завершающая строительство железнодорожной ветки Карс (Турция) — Баку (Азербайджан) в 2015 году.

Однако, очевидно, что все обозначенные проекты могут быть дополнением друг другу. Реализация самого проекта будет способствовать возрождению основных ценностей «Великого шелкового пути», инициированного более двух тысяч лет назад Чжан Цянем, а именно: открытости, сотрудничества, обмена опытом, а также — взаимной выгоде и общему выигрышу.

Сегодня весь мир переживает тяжелые испытания, связанные с развитием мировой экономики, интеграции и глобальной устойчивости. Китай и Украина, находясь в процессе трансформации, и каждое государство пытается пройти свой путь «проб и ошибок», пытаются учитывать опыт и уроки других, помня слова Дэн Сяопина: «Когда переходишь реку, ногами ощупываешь камни».

Литература

1. Всемирная туристическая организация; [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.unwto.org/facts/menu.html>
2. BP Statistical Review of World Energy» (June, 2015); [Электронный ресурс] — Режим доступа: bp.com/statisticalreview/#BPstats
3. Матеріали Міжнародної Аналітичної Експертної Конференції <http://dipacadem.kiev.ua/wp-content/uploads/2013.pdf>
4. World Rank ; [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.mherrera.org/world.htm>
5. Саакашвили намерен провести Шелковый путь через Украину; [Электронный ресурс] / Корреспондент, 9.08.2015— Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3549117-saakashvily-nameren-prolozhyt-shelkovyi-put-cherez-ukraynu-v-obkhod-rossyy>

Узун Ю.В. Развитие стратегического партнерства между Украиной и Китайской народной республикой. — Статья.

Анотація. У статті розглянуто основні тенденції економічного і соціального розвитку Китаю в сучасний період. Розглянуто ініціатива Головам КНР Сі Цзіньпіна — «Один пояс і один шлях», проекти «Економічного пояса Шовкового шляху», «Морського шовкового шляху», «Азіатського банку інфраструктурних інвестицій» (2013-2015 рр.). Особливу увагу присвячено українсько-китайським відносинам і сучасними проектами реалізації китайської стратегії.

Ключові слова: міжнародне партнерство, стратегічне партнерство, міжнародні відносини.

Uzun U.V. Ukraine and China: strategy of partnership. — Article.

SummaryThe article describes the basic trends of economic and social development of China in the modern period. We consider the initiative of President Xi Jinping — “One belt and one way,” projects “Economic Belt Silk Road”, “Marine Silk Road”, “Asian Infrastructure Investment Bank” (2013-2015). Special attention is devoted to the Ukrainian-Chinese relations and the implementation of modern designs of Chinese strategy.

Keywords: international partnership, strategy, international relations.

*Кобенко О.Б.,
аспірант кафедри історії та світової політики, ІСН
ОНУ ім. І.І. Мечникова*

ІСТОРИКО – ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ГЛОБАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Анотація. В даній статті автор проводить історичний аналіз феномену інтеграції, розглядає основні етапи його розвитку від перших цивілізацій і до сучасних регіональних інтеграційних систем. Досліджено еволюцію теоретичних підходів до визначення сутності процесу інтеграції. Також в статті на основі теоретичного аналізу розглядаються підходи основних наукових теорій в сфері інтеграції — федералізм, функціоналізм, інституціоналізм, теорії нового регіоналізму та ін.

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, політична інтеграція, перші цивілізації, теорії інтеграції, федералізм, функціоналізм, інституціоналізм, теорії нового регіоналізму.

Актуальність теми дослідження визначається активізацією регіональних інтеграційних стратегій в умовах трансформації існуючої системи міжнародних відносин. В процесі глобалізації відбувається поглиблення співпраці на регіональному та субрегіональному рівні. Створюються нові інтеграційні угруповання, відбувається модифікація їх організаційних форм. Розвиваючись спочатку в невеликій кількості регіонів світу інтеграція в останні десятиліття охопила всі континенти.

Основу досліджень у сфері міжнародної інтеграції і досі складають загальнотеоретичні праці А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.Р. МакКуллоха, Ф. Ліста, Е. Дюркгейма, М. Вебера. Серед праць, заклавших теоретичні основи розуміння сучасних інтеграційних процесів слід відмітити роботи К. Дойча, Д. Мітрані, А. Спінеллі, Е. Хааса, А. Етціоні, Р. Харрісона, Дж. Сарторі, які в рамках федералістського, функціонального, нефункціонального, комунікативного підходів намагаються визначити сутність та структуру інтеграційних процесів, їхні різновиди та еволюцію.

Також сучасним дослідженням інтеграційних процесів в Західній Європі присвячені праці М. Бургесса, Д. Бурки, А. Боска, Д. Дінана, П. Кінга, Т. Крістіансена, П. Фонтена, С. Хоффмана, Б. Розамунда, М. Ходжеса. Історико-політичним дослідженням східноазіатській інтеграції присвячені роботи А. Ачарії, М. Бісона, К. Дента, Б. Хеттне, П. Катценштайна. В працях цих авторів були висловлені ідеї, що дозволили розглядати східноазійські та латиноамериканські регіональні

інтеграційні процеси як такі, що типологічно схожі з процесами, що розвивались в Європі.

Дослідженнями процесів інтеграції в українському науковому середовищі займалися такі автори: Ф. Барановський, Е. Бевзюк, А. Гальчинський, Л. Голопатюк, І. Голубій, Л. Губерський, О. Ковальов, В. Копійка, А. Кудряченко, В. Манжоли, М. Михальченко, Г. Перепелиця та їх російські колеги, Ю. Шишков, О. Буторина, В. Шемятенков, В. Княжинський та ін.

Мета дослідження. В умовах посилення інтеграційного руху як у регіональному, так і у світовому масштабі, дослідження феномену інтеграції є все більш актуальним. Саме це зумовлює мету даної статті — дослідити історико – теоретичні основи феномену інтеграції, його історичні передумови і основні етапи розвитку. Розглянути теоретичні підходи класичних та сучасних теорій інтеграції щодо визначення сутності та структури інтеграційних процесів, їх різновиди та еволюцію.

У сучасних умовах практично жодна країна світу не може ефективно розвиватися, не взаємодіючи з іншими державами. Країни інтегруються виходячи зі своїх політичних, економічних та геополітичних інтересів. Наслідком цих процесів є просторова трансформація світу; виділяються регіони з різними формами взаємодії, відбувається впровадження наднаціональних елементів інтеграції як в економіці, так і в політиці. У світлі криз і загостренні глобальних проблем, залучення в ту чи іншу інтеграційну систему набуває для держав стратегічний характер, так як для ефективного використання владних повноважень у світовому масштабі необхідна тісна взаємодія між акторами світової політики, чітка координація їх дій, а також розробка загальних норм і правил. Таким чином, сучасну інтеграцію можна розглядати як певний інструмент світової політики.

У сучасній науковій літературі існує велика кількість дефініцій терміна «інтеграція». В своєму дослідженні автор розглядає декілька підходів до визначення даного терміну, а саме інтеграція — це процес і результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій [1, 88].

Наступне визначення, яке вдало відображено в словнику англійської мови Мерріам — Вебстера є наступним: «Інтеграція — це дія або процес, при якому різні групи (або раси) об'єднуються на рівній основі в єдине суспільство або організацію» [2]. Відповідно, «інтегрувати» означає «формування або поєднувати в єдине ціле». У якості синоніма словник називає слово «об'єднувати», тобто «збиратися разом, щоб сформувати єдине ціле».

Вітчизняний політологічний словник за редакцією Ю.С. Шемшученко трактує термін «інтеграція» наступним чином: «Інтеграція — це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам» [3, 114].

Однак, всупереч поширеній думці, що інтеграція — феномен ХХ століття, перші елементи інтеграційних процесів простежуються і в минулі епохи, хоча, звичайно, вони були не такими масштабними та інтенсивними.

Найдавніші цивілізації — єгипетська, вавилонська, трохи пізніше — індійська та китайська зародилися в родючих долинах річок — Ніла, Тигра, Євфрата, Інда та Хуанхе, куди спрямовувалися великі маси людей. Вони створювали на їх берегах свої міста і поселення. У процесі господарської діяльності, потреба в утриманні складної іригаційної системи вимагала постійної колективної праці всієї громади, а відповідно з'явилася необхідність в організації зрошувальних робіт. Спочатку функція управління закріплюється за племінною верхівкою, а пізніше, з розширенням спектру господарського життя, ця функція переходить під управління перших рабовласницьких держав.

З появою перших міст — держав головну інтегруючу роль грала торгівля, міграція, загарбницькі війни, в результаті яких об'єднувалися в одне політичне ціле величезні території, вкрай неоднорідні з точки зору економічного розвитку, етнічного складу та культурних традицій. Активно йшло етнічне змішування, посилювалися культурні контакти та економічні зв'язки. Так виникла перша в світі імперія Саргона Аккадського в Месопотамії (правив у 2316 — 2261 роках до н. е.), пізніше Новоасирійська імперія (750-620 р. до н.е.), Перська імперія (VI століття до н. е.), імперія Маур'їв (IV століття до н. е.), Китайська імперія (III століття до н. е.), Римська імперія (I століття до н. е.).

Цей історичний період німецький філософ Карл Ясперс у книзі «Витоки історії та її мета» визначив як «осьовий час» (800-200 рр. до н.е.), коли в

усьому світі запалилися осередки культури, була закладена духовна основа людства, причому незалежно один від одного в трьох різних місцях — в Європі, Індії та Китаї. Тоді відбувся самий різкий поворот в історії. З'явилась людина такого типу, яка зберіглась і донині. Він стверджував що: «У цю епоху були розроблені основні категорії, якими ми мислимо до цього дня, закладені основи світових релігій, які і сьогодні визначають життя людей» [4, 33].

Отже, важливу соціально — інтегруючу роль грала релігія, а також деякі національні релігійно-етичні вірування (наприклад, конфуціанство), які розповсюджувалися за межі своїх культурних кордонів. Такі релігії значно впливали на систему цінностей інших країн і формували великі «наддержавні» цивілізаційні спільності: конфуціанську (крім Китаю в неї входили Японія, Корея, В'єтнам), індо-буддійську, християнську, а пізніше — ісламську.

Незважаючи на велику відстань і різницю у розвитку, завдяки першим сухопутним та морським торгово — транспортним системам, товарообіг йшов не тільки всередині світових імперій, а й між цивілізаціями віддаленими одна від одної.

Окрім торгової взаємодії між Заходом і Сходом, культурні контакти проявлялися в різних сферах життєдіяльності: при взаємообміні різними технологічними досягненнями, при взаємопроникненні в торгівлі і дипломатії, ремісництві, архітектурі, образотворчому мистецтві, в утвердженні релігійно-філософських поглядів і моральних норм, у співпраці в різних галузях науки, у поширенні писемності та ін. З цієї точки зору, значення культурних зв'язків, які поширювалися стародавніми шляхами, особливо завдяки Великому Шовковому шляху, мали дуже важливе значення. У складі торговельних караванів, які рухалися по основних напрямках, були ремісники, вчені, поети, музиканти та інші представники багатьох професій. Поширення різних культурних традицій і релігій не відбувалося в односторонньому порядку: культурний вплив розповсюджувався у напрямку від Сходу до Заходу — з Китаю в Середню Азію, Іран і Передню Азію, і навпаки.

Таким чином, можна констатувати, що початок функціонування Великого Шовкового шляху, приблизно на рубежі ер і подальший розвиток цієї системи комунікацій стали потужним інструментом економічної та культурної інтеграції народів.

У другій половині VII ст. інтеграційні процеси посилилися зі створенням Арабського халіфату — величезної імперії, яка не поступалася за своїми розмірами і впливом Римської імперії; паралельно створювалася імперія франків в Західній Європі і зміцнювалася імперія Тан в Китаї. VIII століття

ознаменувалося продовженням цих процесів, які досягли на рубежі VIII-IX ст. своєї кульмінації. Однак, вже в другій половині IX ст. процеси інтеграції і в мусульманському світі, в Європі і в Китаї трохи сповільнилися, що проявилось в ослабленні і частковому розпаді Арабського халіфату, в розпаді імперії Карла Великого і в кризі Танської імперії в Китаї. Разом з тим, з початком X століття інтеграційні процеси знову посилювалися: зміцніла і розширилась Візантійська імперія, виникла велика централізована держава Київська Русь, на зміну імперії Карла Великого прийшла Священна Римська імперія німецької нації, імперію Тан в Китаї змінила досить міцна і процвітаюча імперія Сун; ці процеси багато в чому протікали синхронно, незважаючи на величезні відмінності. Але й це посилення інтеграції змінилося в кінці XI — на початку XII в. (хоча й ненадовго) новими дезінтеграційними процесами — ослабленням Візантії, невдачами Священної Римської імперії в її боротьбі за Італію, тимчасовим наростанням феодалної роздробленості в Західній Європі, Київській Русі, остаточним роздроблення арабського світу. Однак з утворенням Монгольської імперії — найбільшої по території імперії, яку коли-небудь знав світ, інтеграційні процеси знову посилювалися.

У V-XIII ст. існувала глобальна економічна система, центрами якої були Середній Схід, північні степи Центральної Азії, Індійський океан. У цей час світовими економічними лідерами були Китай та Індія з їх розвиненим ремісничим виробництвом і активною торговельною діяльністю. Саме там осідало європейське срібло і золото — в обмін не тільки на прянощі і пахощі, а й на тканини, фарфор, вироби з металу. Однак з початком епохи Великих географічних відкриттів глобальні політичні зрушення XIV — XV століть, які можна назвати своєрідною геополітичною революцією, зумовили падіння або зменшення ролі ряду колишніх імперій, які грали до того ключову роль, а також викликали переміщення центру економічного життя в Західну Європу. Тим самим політичні зміни XIV-XV століть створили передумови для зовнішньої експансії європейців, яка привела в підсумку до формування світового ринку і подальшого розвитку капіталізму в різних регіонах світу по мірі активізації колоніальної політики європейських держав (Португалії, Іспанії, Голландії, Англії, Франції).

Так, відомий німецький юрист і політичний філософ Карл Шмітт (1888-1985рр.) в своїй книзі «Номос землі» стверджував, що до епохи Великих відкриттів XV — XVI століття у людей не було глобального уявлення про планету, на якій вони жили. Кожен численний народ вважав себе

центром світу, а сферу свого володіння — будинком спокою, за межами якого панували війни, варварство, хаос. Під «Землею» вони розуміли власну імперію. Тобто в епоху Великих географічних відкриттів, «Земля вперше була осмислена і виміряна глобальною свідомістю європейських народів» [5, 19].

Враховуючи той факт, що першовідкривачами були європейські народи, які розділили планету між собою і стали її використовувати в своїх інтересах, другий «номос» став євроцентричним. Американський континент спочатку використовувався колоніальним чином, на відміну від континентального простору Азії, де євроцентристська структура «номоса» проявлялася лише частково і нерідко приймала форми протекторатів, віддачі в найм територій шляхом торгових договорів та розподілом сфер інтересів. Тобто, форми використання були більш гнучкими. Нарешті, Африка була поділена між європейськими державами тільки в XIX столітті.

Однак якщо суша була розділена на території національних держав, на колонії, протекторати та сфери інтересів, то море було відкритим, без прикордонних поділів для всіх держав, для рибного лову, добування солі та перлів, а також для світової навігації та військових операцій. Поступово перемагаючи своїх європейських суперників: Іспанію, Голландію, Францію та Німеччину, Англія стала домінуючою державою і в світовому океані.

Процес становлення «національних держав» як головного суб'єкта на міжнародній авансцені, в результаті закінчення Тридцятилітньої війни та заключення Вестфальського миру (1648 р.), певним чином видозмінив інтеграційні процеси того часу, які придбали «національний» відтінок. В результаті появи центрального уряду, оформлення внутрішнього ринку, єдиного правового простору та проведення загальної економічної політики зникають локальні культурні перегородки, поступившись місцем загальному культурному і мовному простору. У якості одного із головних був визнан «принцип національного державного суверенітету», коли кожна держава володіє всією повнотою влади на своїй території. Вестфальська система і досі є базовою основою міжнародних відносин, яка проіснувала з певними модифікаціями до Першої Світової Війни, та була найтривалішою у новітній історії.

Однак якщо під процесом інтеграції розуміти розширення економічних, політичних і культурних взаємозв'язків між різними державами і навіть окремими регіонами світу, то слід зазначити що інтеграційний сплеск стався в період становлення індустріального суспільства. Ці процеси стали наслідком промислових революцій спочатку

в Англії, потім в інших державах. Подолання автаркії держав та створення світових ринків, механізація виробництва у всіх галузях народного господарства, розподіл праці, інвестиції в наукомістке виробництво, поява класу кваліфікованих робітників — всі ці явища поступово розповсюджувалися в різній мірі з Британії в інші держави та колонії по всьому світі.

Отже, відбувалось становлення нового капіталістичного способу виробництва, нової класової соціальної структури і нової політичної організації, в основі якої лежать національні держави (нації-держави).

В індустріальну епоху інтегруюча роль торгівлі істотно виросла. Промисловість постійно потребувала сировину: головними предметами торгівлі стали вугілля, нафта, зерно. Поступово посилювалася економічна взаємозалежність між країнами. Була закріплена теза, що світовий економічний розвиток неможливий без міжнародних економічних зв'язків.

Однак якщо період індустріального суспільства розглядати як перший сучасний етап розвитку інтеграції, то в основному цим процесом була порушена сфера економіки та торгівлі, а тому, як зауважує російський вчений Ю.В. Шишков, «першими дослідниками тих економічних явищ, які пізніше стали основою міжнародної інтеграції, були фахівці у галузі зовнішньої торгівлі та торговельної політики. Ще у XVIII і XIX століттях осмислювалися економічні наслідки перших міжнародних торгових угод: англо-португальського договору 1703 р., англо-французького договору 1860 р. і особливо німецького Митного союзу (1834-1871)» [6, 19]. Варто зазначити, що вже в той період мали місце наукові дискусії про ефективність політики об'єднання. Так, наприклад, класики політичної економіки А. Сміт і Д. Рікардо виступали проти торгових альянсів, аргументуючи свою позицію тим, що вони заважають розвитку міжнародного товарообміну, стримують вільну ринкову конкуренцію...[тоді коли] німецький економіст Ф. Ліст висував контраргументи на захист митних союзів, доводячи необхідність такого роду союзів для захисту індустріальних галузей» [7, 51].

Представники соціальної теорії кінця XIX — початку XX століття М. Вебер і Е. Дюркгейм першими звернулися до розробки та уточнення таких принципів для поняття інтеграції аспектів, як соціальна, економічна і політична інтеграції. Більш того, саме завдяки роботам класиків соціології XIX століття існує сучасна типологія інтеграції. Відповідно до неї під економічною інтеграцією розуміється зрощення ринків, під соціальною — зближення та уніфікація товариств, а під політичною інтеграцією — створення наддержав, або

політичної спільноти з організованою формою співуправління.

Першими розробниками даного поняття в політичній науці першої половини XX століття стали німецькі вчені — Р. Шмед, Х. Кельзен і Д. Шиндлер. Термін «інтеграція» означає певну цілісність та структуру, саме в цьому сенсі він використовувався у природничих науках. Застосовувався цей термін в сфері аналізу суспільних відносин, згадані автори під «інтеграцією» розуміли об'єднання людей, особливо держав, в певну соціально-політичну спільноту.

Їх ідеї були розвинені в працях німецького історика і правознавця К. Шмітта, в теорії великих просторів, який дійшов висновку про те, що зміна економічних умов вимагає створення великих геополітичних просторів в якості нових, більш досконалих суб'єктів міжнародних відносин і міжнародного права [8, 10]. Теорія великого простору розглядає процес розвитку держав з позиції прагнення до досягнення найбільшого територіального обсягу. Великий простір, на думку К. Шмітта, являє собою нову форму наднаціонального об'єднання, заснованого на стратегічному, геополітичному та ідеологічному факторах [9, 18].

Однак розвиток міжнародного співтовариства в той період ще не створив необхідних передумов для реалізації ідей інтеграції. Лише після Другої світової війни термін «інтеграція» стали застосовувати до позначення різних форм міжнародного співробітництва в процесі конструювання певних інтеграційних регіонів, та стало можливим говорити про появу поняття «міжнародна інтеграція».

Найбільш активна хвиля інтеграційних досліджень політологічного характеру спостерігалася слідом за початком становлення європейського співтовариства і його першими успіхами в 50-60-ті роки. Однак роздуми про майбутнє Європи були інтенсивними вже в період між двома світовими війнами. У 20 — 30-ті роки стали виникати наукові школи, які займалися проблемами об'єднання Європи, які «намагалися логічно довести неефективність національних держав і необхідність нового європейського та світового порядку» [10, 319].

Саме в національних державах, що розірвали континент національними кордонами, які ворогували між собою, охоплені страхами і підозрами один до одного і розв'язали, врешті-решт, страшну війну, яка занастала мільйони людей, вони бачили причину кризи і занепаду розвитку Європи.

З критики національної держави вийшли дві основні наукові школи, з якими були пов'язані як перші політичні концепції європейського об'єднання, так і багато наступних дискусій та розробок у сфері інтеграційного аналізу, що мають значення і в наші дні. Історично, дещо раніше

придбала популярність школа федералізму, а потім, з її критики і власних філософських побудов, з'явився функціоналізм.

Одним з найважливіших творів у 20-ті роки минулого сторіччя в цій сфері стала книга Річарда Куденхов-Калергі під назвою «Пан-Європа», вперше опублікована в 1923р. [11]. В рамках запропонованої ним моделі, об'єднання Європи повинна була забезпечити федеральна загальноєвропейська конституція.

Європейський федералізм, натхненний мріями про єдину Європу, є найвідомішою в широких колах концепцією інтеграції. Піддаючи критиці державу-націю, федералісти говорили, що в рамках існуючих національних утворень громадяни більше не відчувають економічної та політичної безпеки. Як стверджував один із засновників руху Європейського федералізму Альтьєро Спінеллі, держава-нація втратила своє право на існування, тому що більш не може гарантувати політичну та економічну безпеку своїм громадянам [12].

Для іншого видатного діяча руху федералізму Маріо Альбертіні традиційна держава-нація стає занадто малою, щоб успішно вирішувати виникаючі в суспільстві проблеми безпеки, економіки, навколишнього середовища та ін. Таким чином, недієздатність, функціональна обмеженість держави-нації і стали першопричинами виникнення федералістського руху.

Альбертіні вказує на те, що федералізм поєднує в собі єдність і відмінність (проголошений у сучасному ЄС принцип «єдність у різноманітті»). В рамках федеративного устрою з'являється можливість вирішення глобальних проблем, з одного боку, і розуміння культурних відмінностей — з іншого. На думку Альбертіні, федерація — «це відповідний інструмент, щоб об'єднати людство в рамках багаторівневої системи демократичного управління» [13].

В цілому концепція федералізму ставить перед інтеграцією чітку стратегічну мету — об'єднання Європи шляхом створення наддержави, яка буде функціонувати на принципах поділу влади і функціонування наднаціональних інститутів, яким держави-учасники делегують частину свого суверенітету.

Федералізм критикували насамперед за те, що на чільне місце цього теоретичного підходу ставиться виключно сфера політичного. Критика цього концепту призвела до зниження його популярності і виникнення інших теорій європейської інтеграції.

Теорія неофедералізму звільнилася від зайвої ідеалізації притаманної федералізму і набула більш реалістичний характер, підкреслюючи значення поступового переходу до механізму прийняття рішень на наднаціональному рівні.

Поряд з федералізмом, функціоналізм є одним з напрямків робіт теоретичного осмислення умов припинення соціальних конфліктів, який розгорнувся в період між світовими війнами.

Засновником і одним з головних прихильників функціонального підходу є Давид Мітрані. Він вважав, що «відправною точкою має бути не питання про «ідеальну» форму устрою міжнародного співтовариства, а питання про основні функції цієї спільноти» [14].

На перше місце ставиться ефективне здійснення суспільно корисних функцій і при зміні функції змінюється і організаційна форма керуючого інституту, який не прив'язаний до якої-небудь національної держави. Мітрані вважав, що регіональне об'єднання за територіальним принципом призведе лише до поширення недоліків системи державного управління в більшому масштабі. Об'єднання Європи має базуватися не на єдиній союзній території, а на визначеній загальній функції.

Виходячи з постулатів функціонального підходу, ідеалом об'єднання для Мітрані виявились більш пізні Європейське об'єднання вугілля і сталі і Європейське співтовариство з атомної енергії, які представляли собою об'єднання держав для реалізації певних функцій.

Спільним для федерального і функціонального підходів до європейського інтеграційного процесу 20-30-х рр. ХХ століття є їх теоретична незавершеність і практична нездійсненність в політичних і економічних умовах Європи в період між світовими війнами. Але важливість зазначених підходів виражається в самій спробі сформулювати теоретичну підставу для об'єднання європейських держав, а ідеї федералізму і функціоналізму домінували в ідеологічних і політичних дискусіях та отримали своє практичне втілення на стадії створення перших європейських інтеграційних співтовариств (ЄОВС, Євратом, ЄЕС) в 50-х роках минулого століття, надавши певний вплив на їх інституційний вигляд і функціональну структуру.

Вивчення інтеграції з позицій власне політичної науки отримало розвиток і в 60-70-ті роки, коли європейські співтовариства продемонстрували свою відносну стійкість, економічну ефективність і стали важливим чинником європейської та міжнародної політики. Разом з тим, у цей період виявилися і певні проблеми їх функціонування. Панівним напрямком у вивченні європейської інтеграції в цей період став неофункціоналістський підхід. Він відштовхувався від деяких базових уявлень функціоналізму, в той же час розвиваючи, видозмінюючи і уточнюючи його положення. Неофункціоналізм розвивався переважно американськими політологами та мав два предметних і

методологічних різновиди. Один з них, пов'язаний з ім'ям К. Дойча, отримав назву теорія комунікації, та був спрямований на аналіз інтеграційних співтовариств в широкому контексті міжнародних відносин. Інший, пов'язаний з роботами Ернста Хааса та його послідовників, був спрямований безпосередньо на аналіз регіональної політичної інтеграції, у фокусі якого перебував процес інтеграції в Західній Європі.

В комунікаційній теорії К. Дойча зазначалась відмінність між термінами «юридична держава» і «соціологічна нація», які він переносив і на міжнародні відносини. З цієї точки зору, в міжнародній сфері взаємодіють не тільки держави, а й суспільства та народи. Тому міжнародна інтеграція не обмежується зближенням держав, а й повинна супроводжуватися зближенням товариств. Якщо для зближення держав особливо важливим є укладення юридично оформлених спілок, а в перспективі і можливе їх об'єднання у федерацію, то для зближення суспільств найбільш важливим є виникнення «почуття спільноти», яке формується в процесі інтенсивного і дружнього спілкування (комунікації) між народами [15].

Неофункціоналістський підхід у версії Е. Хааса та його послідовників містив значно більш конкретний аналіз політичних чинників інтеграції, оскільки ґрунтувався не тільки на ідеях функціоналізму Мітрані, але і на плюралістичному розумінні політики, поширеної тоді в американській політології, а також від аналізу політичної практики самого Європейського економічного співтовариства [16]. Він виходив з уявлення, що головними рушійними силами інтеграції є не абстрактне «почуття спільноти», яке є в суспільстві, не загальні і нерозчленовані інтереси держав, а дії представлених в політиці інтегруючих країн основних партій і груп інтересів. В умовах інтеграції ці політичні актори отримують можливість використовувати в своїх інтересах можливості, які представлені на наднаціональному політичному рівні, та прагнуть формулювати там свої очікування і програми.

Основним конкурентом неофункціоналізму в цей період став міжурядовий підхід, запропонований американським політологом Стенлі Хоффманом. Цей підхід виходив з того, що європейська інтеграція є, насамперед, міжнародним процесом і повинна розглядатися в рамках теоретичних концепцій міжнародних відносин. Ці теорії, які беруть початок від ідей реалістичної школи, розглядають інтеграцію як результат взаємодії держав, які керуються національними інтересами і турботою про власну безпеку. Саме від конфігурації цих інтересів залежить хід інтеграційного процесу. Дана обставина, як вважає Хоффман, пояснює,

чому на зміну першим успіхам інтеграції, прийшли проблеми і складнощі, які загальмували цей процес. Складнощі були викликані тим, що інтеграційний процес став зачіпати такі національні інтереси держав і області їх суверенітету, які не могли бути передані інтеграційній спільноті. У цьому зв'язку в міжурядовому підході проводиться відмінність між областями так званої «високої» (зовнішня політика, оборона, безпека) і «низької» (питання економіки, соціальної сфери та ін.) політики. У сфері «низької» політики глибока інтеграція можлива, тому що там відбувається основна взаємодія суспільств, і державам вигідно створювати спільні інститути регулювання і контролю. У сфері ж «високої» політики визначальними є інтереси самих держав, і в цій сфері інтеграція неминуче буде обмежуватися рамками міжурядових інститутів.

Трактування інтеграції в рамках міжурядового підходу призвела до виявлення в інтеграційному процесі можливості появи двох видів проблем і конфліктів, які можуть ускладнювати і гальмувати його динаміку. По-перше, це конфлікти і розбіжності між національними державами і наднаціональними інтеграційними інститутами. По-друге, це конфлікти і розбіжності між державами спільноти, що впливають з відмінностей та інтересів їх зовнішньої політики по відношенню до держав поза спільноти. Ці проблеми будуть постійно ускладнювати розвиток інтеграції.

Таким чином, підходи і дослідження європейської інтеграції на цьому етапі розвивалися дуже активно. В них застосовувалися методи з різних областей науки — політології, соціології, права, міжнародних відносин. Великий фактичний матеріал давала і практика інтеграції. У той же час це був період активних дебатів між різними підходами, пошуків нових пояснень і аргументів. В цілому все це сприяло становленню і розвитку наукового дискурсу в аналізі інтеграційних процесів.

Розпочавшись в Західній Європі в 50-х роках ХХ століття, інтеграція в 1980-х і 1990-х вийшла за кордони Європи і породила інтеграційні «ядра» різної потужності в Північній і Латинській Америці, Східній і Південній Азії і навіть, із певними відмінностями, на просторі СНД. Ця глобальна тенденція, очевидно, стала для зарубіжних дослідників стимулом до більш глобального осмислення.

Якщо західноєвропейська модель інтеграції майже до кінця ХХ століття була універсальною, то на рубежі ХХ і ХХІ століть у спеціалізованій літературі почала з'являтися велика кількість індивідуальних і колективних робіт, в яких провідні зарубіжні фахівці з інтеграції, у тому числі і європейської, вже чітко формулювали положення

про те, що аналітичні підходи, вироблені на матеріалі вивчення тільки західноєвропейського досвіду, мають обмежену теоретичну і практичну корисність. Наприклад, відомий британський фахівець, професор Йоркського університету Марк Бісон, який досліджував досвід інтеграції в Східній Азії, досить категорично написав: «Немає ніяких підстав стверджувати, що європейський досвід визначає єдину історично можливу форму регіональної взаємодії, або що успіх будь-якого регіонального об'єднання повинен оцінюватися виключно за його здатністю відтворити структури і практики ЄС» [17, 5]. Чітко виявилася тенденція плюралізму наукових поглядів дослідження регіональних інтеграційних процесів. Для нового покоління зарубіжних дослідників стало типовим визнання множини інтеграційного досвіду, регіональних траєкторій інтеграційних процесів, різноманіття форм їх інституційного регулювання.

На основі цих висновків, збільшений в 1990-х роках пласт літератури, гіпотез, спостережень і пояснень, отримав загальну назву — «теорії нового регіоналізму» (ТНР).

В аргументації прихильників «теорій нового регіоналізму» можна виділити дві основні групи доводів. По-перше, регіоналізм, будучи суто ендогенним процесом, в кожній частині світу знаходить свій неповторний вигляд під впливом економічних, соціокультурних, політичних та історичних особливостей конкретного регіону [18].

По-друге, світ другої половини минулого століття, в якому зародилася західноєвропейська інтеграція, радикально відрізняється від сучасного світу, в якому схожі ситуації не можуть бути відтворені [19].

З робіт даного напрямку виділяються оригінальні роботи шведського автора Б. Хеттне, присвячені азіатським інтеграційним процесам [20]. Підхід Хеттне істотно знижує нормативну жорсткість критеріїв інтеграції, які зазвичай постулюються в європейських теоріях. Доповнюючи Б. Хеттне, російський фахівець з європейської інтеграції О.В. Буторіна вказує, що якщо оцінювати регіональну інтеграцію з погляду критеріїв євроінтеграції, то «...НАФТА безпорадно застрягла на початковому етапі, а АСЕАН тільки наближається до нього» [21].

Поруч з роботами Б. Хеттне варто назвати фундаментальну колективну працю під редакцією професора Корнельського університету (США) Т.Дж. Пемпела [22], в якій зроблена спроба систематизувати ознаки інтеграції, зімкнувши економічний, історико-політичний і культурно-психологічний аспекти аналізу регіональних форматів багатостороннього співробітництва. Автори вказують на унікальні незрівнянні геополітичні умови,

в яких зароджувалися регіональні інтеграційні імпульси в Європі та Азії, але наполягають на необхідності осмислення обох прикладів інтеграції як споріднених або, як мінімум, паралельних, теоретично сумісних, що допускає їх розгляд в єдиному аналітичному контексті.

У літературі 2000-х років відбулася відмова від абсолютизації «нормативності» європейського інтеграційного досвіду. НАФТА, АСЕАН, а іноді і МЕРКОСУР розглядаються в одному ряду з ЄС, хоча ніхто не ставить під сумнів кількісну і якісну перевагу, ступінь зрілості європейської інтеграційної моделі.

Так чи інакше в бібліографії «теорій нового регіоналізму» явно присутня заявка на формування загальної теорії інтеграції. В якійсь мірі вона обґрунтована: концепція нового регіоналізму дійсно дає підґрунтя і методологію для порівняння інтеграційних моделей, і в цьому сенсі корисна дослідникам.

Таким чином, розглянуті теоретичні підходи до аналізу інтеграційних процесів дозволяють зробити висновок, що не існує єдиної універсальної теорії, яку можна застосувати у «чистому» вигляді до будь-якої держави яка прагне до інтеграційної взаємодії, так як кожен із теоретичних підходів акцентує свою увагу на певному аспекті інтеграції. Проте теоретичні засади цих теорій мали значний вплив на формування програм різноманітних інтеграційних союзів.

Підводячи підсумки історико — теоретичного аналізу феномену інтеграції, можна зробити висновок що інтеграція — складний, багатоаспектний, історичний феномен, який зароджується в найбільш розвинених, з техніко-економічної та соціально-політичної точок зору регіонах світу і крок за кроком втягує в цей процес все нові країни в міру дозрівання їх до необхідних економічних, політичних і правових норм. Розвиваючись спочатку в невеликій кількості регіонів світу інтеграція в останні десятиліття охопила майже всі континенти, що призвело до утворення численних регіональних і субрегіональних груп.

На рубежі ХХ і ХХІ ст. взаємозалежність, взаємопов'язаність, взаємообумовленість різних країн і в економічних, і в політичних відносинах має глибинний і всеосяжний характер. Відбувається виникнення нових інтеграційних угруповань, модифікація їх організаційних форм, еволюція від більш простих до більш складних моделей. В результаті інтеграційні процеси охопили практично всі регіони і держави, надаючи тим самим визначальний вплив на формування нової політико-економічної системи світу.

В останні десятиліття йдеться про якісно новий характер інтеграційних взаємозв'язків. Перш за

все, об'єктивні процеси глобалізації, інформатизації та демократизації призвели до втрачання визначального значення «територіально-державного чинника» у взаємодії окремих громадян та їх об'єднань у політичній, культурній, соціальній та інших сферах. На зміну територіально-державному принципу інтеграційного об'єднання приходять принцип просторового взаємозв'язку в глобальному масштабі. Держави, реагуючи на глобальні ризики, змушені почати колективні дії в просторах транснаціональної інтеграції для вирішення національних проблем. При цьому створені системи не доповнюють один одного, як це планувалося в післявоєнній економічній парадигмі, а починають гостро конкурувати між собою.

Література

1. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; [за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка]. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
2. Merriam-Webster Dictionary [Electronic Resource] // Official website of the Merriam-Webster Dictionary. — Access Mode: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/integration>. — Title Screen.
3. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Шемшученко Ю.С.]. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.
4. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. Ч III. / Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Республика, 1994. — 286 с.
5. Шмитт К. Нотос Земли в праве народов *jus publicum euroraeum*. СПб.: Изд-во: «Владимир Даль», 2008. — 670 с.
6. Шишков Ю. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ. М.: НП «III тысячелетие», 2001. — 480 с.
7. Васильева Н.А., Лагутина М.Л., Глобальный Евразийский регион: опыт теоретического осмысления социально-политической интеграции. СПб, Издательство Политехнического университета. 2012. — 424 с.
8. Левинцева Н. Международная экономическая интеграция: Учеб. пособие. М.: Экономистъ, 2006. — 430 с.
9. Шмитт К. Нотос Земли в праве народов *jus publicum euroraeum*. СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2008. — 670 с.
10. Шемятенков В. Европейская интеграция: Ученое пособие для студентов. М.: Изд-во: «МО», 2003. — 400 с.
11. Куденов — Калерги Р. Пан-Европа. М.: Вита-Планетаре, 2006. — 120 с.
12. Spinelli A. The Growth of the European Movement since the Second World War // *European Integration* / M. Hodges (ed). Harmondworth: Penguin, 1972
13. Pinder J. Mario Albertini in the history of Federalist thought. — *The Federalist*. 2002, № 3. С. 158 — http://www.euraction.org/revfiles/3_02.pdf
14. Rosamond B. Theories of European integration. London, 2007. — 33 p.
15. Deutch K. Nationalism and Social Communication. 2-nd ed. Cambridge : MA, MIT Press, 1966
16. Haas E. When knowledge is Power. — Berkley, 1990
17. Beeson M. Regionalism and Globalisation in East Asia. New York, 2007
18. Hettne B., Soderbaum F. Theorising the rise of regionness // *New Political Economy*. Vol. 5. No. 3. 2000. P. 457-474; Wallace W. Regional Integration: The West European Experience. Wessington DC: The Brookings Institution, 1994.
19. Milner H. International theories of co-operation among nations: strengths and weaknesses // *World Politics*. No. 44 (April). 1992. — 466-496 p.
20. Hettne B. Globalisation and the New Regionalism: the Second Great Transformation // Hettne, B., Inotai, A. and Sunkel, O. (eds.). *Globalism and the New Regionalism*. London: Macmillan, 1999. — 3-24 p.
21. Буторина О. Понятие региональной интеграции: новые подходы // *Космополис*. 2005. №3 (13).
22. Pempel T. Remapping East Asia: The Construction of a Region. Ithaca, 2005.

Кобенко О.Б. Историко — теоретический анализ интеграции как глобального феномена. — Статья.

Аннотация. В данной статье автор проводит историко-теоретический анализ феномена интеграции, рассматривает основные этапы его развития от первых цивилизаций и до современных региональных интеграционных систем. Представлена эволюция теоретических подходов к определению сущности процесса интеграции. Также в статье на основе теоретического анализа рассматриваются подходы основных научных теорий в сфере интеграции — федерализм, функционализм, институционализм, теории нового регионализма и др.

Ключевые слова: интеграция, политическая интеграция, первые цивилизации, теории интеграции, федерализм, функционализм, институционализм, теории нового регионализма.

Kobenko O. B. Historical and theoretical analysis of integration as a global phenomenon. — Article.

Summary. The author of this article analyzes the phenomenon of integration, its historical and theoretical part from the first civilization to modern regional integration unions. Also, the evolution of theoretical approaches to the definition of the integration process are studied.

Keywords: Integration, globalization, political integration, the first civilization, the theory of integration, federalism, functionalism, institutionalism, theories of new regionalism.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Агафонова Н.В.
КОРДОНИ ПОЛОВЕЦЬКОЇ ЗЕМЛІ 4

Ковальская М. С.
ИСТОРИЯ КАК ПРИЗРАК: РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ И МЕТОДОЛОГИИ ИСТОРИИ В ЭПОХУ РОМАНТИЗМА. 10

Мінгазутдінова Г.І.
СПІВРОБІТНИЦТВО США З ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ ТА ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ В АФГАНІСТАНІ (2001-2014 рр.) . . 15

Пищемуха В.Г.
БОРИС ЛИСАНЕВИЧ И АЛЕКСАНДР МАРК: ОДЕССИТЫ «ПОКОЛЕНИЯ BELLE ÉROQUE» ЧАСТЬ II. 22

Татарко І.І.
УЧАСТЬ БОЛГАР ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР ТА ПІВДНЯ МРСР В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ У ПОВОЄННІ ЧАСИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-50-ті рр. ХХ ст.) 29

Шевчук-Бела Я. В., Угненко Т. В.
ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРИЧИНИ ПАСИВНОСТІ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ ТА СПРОБИ АКТИВІЗАЦІЇ УЧАСТІ НАСЕЛЕННЯ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ У 60-Х – 90-Х РР. ХХ СТ. В УРСР.. . . . 34

Харитонов Є. О., Харитонова О. І.
УНІЇ ТА УКРАЇНА: НЕЗАСВОЄНІ УРОКИ. 39

ФІЛОСОФІЯ

Богатая Л.Н.
ГУМАНІТАРНАЯ СЛОЖНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ БЛИЖАЙШИХ КАТЕГОРИАЛЬНЫХ ПОНЯТИЙ. 47

Ершова-Бабенко И. В., Гончарова О.Е.
МАКРОМОДЕЛЬ «ВОДИТЕЛЬ-АВТОМОБИЛЬ-СРЕДА» И ПРОБЛЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СИСТЕМ РАЗНОГО КЛАССА В АСПЕКТЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ «ЦЕЛОЕ В ЦЕЛОМ» 52

Поливаря З.В., Мамедова К.Б.
ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОСОЗНАНИЯ КАК ВАЖНОГО ФАКТОРА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ. 60

Крижановська Т.О.
СВОБОДА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗА РОБОТАМИ І. КАНТА) 66

Тихомірова Ф.А.
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ НА КОНСТРУЮВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ 69

Сокур О. В.

**ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. 155**

Каравайцева О. В.

**СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В ПОСТ-СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ
БАЛКАНСЬКОГО ПІВОСТРОВУ 160**

Скриль С. А.

**ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ В БОЛГАРІЇ ТА РУМУНІЇ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 164**

Узун Ю.В.

**РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА МЕЖДУ УКРАИНОЙ
И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ 167**

Кобенко О.Б.

**ІСТОРІКО – ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕГРАЦІЇ
ЯК ГЛОБАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ 172**

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ 180

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 10, 2015

Заснований у 2010 р.

Коректор
Технічний редактор

Радіонова І.І.
Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 16.11.15. Формат 60x84/8. Обл.-вид.арк. 23,04. Ум.-друк. арк. 21,39.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturnaja». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № 1512-12.

Віддруковано ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.